

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยบูรพา
ต.แสนสุข อ.เมือง จ.ชลบุรี 20131

การวิจัยเรื่อง

สังคมอยุธยาในเอกสารฝรั่งเศสในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

(พ.ศ. ๒๑๙๙ - พ.ศ. ๒๒๓๑)

Ayutthaya Society depicted in French Sources in the reign of King Narai the Great

(1656 - 1688 A.D.)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พิศุมิวิติ

No 1687 92

AO-0104501

25 ก.ค. 2557

340318

สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

๒๕๕๖

เริ่มบริการ

21 ก.ค. 2558

อภิรักษ์นันทนาการ

คำนำ

สังคมอยุธยาในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นช่วงเวลาที่น่าทึ่งที่ได้ว่ามีความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมมากที่สุดช่วงหนึ่งของประวัติศาสตร์อยุธยา ลักษณะเฉพาะของสังคมนี้คือการเปิดรับวัฒนธรรมใหม่ๆ ทั้งที่เป็นนามธรรมและเป็นรูปธรรมได้เป็นอย่างดี และมีร่องรอยสืบต่อมาในรัชกาลอื่นๆ อีกด้วย นักประวัติศาสตร์และผู้สนใจประวัติในช่วงนี้ต่างเห็นพ้องไปในทางเดียวกันว่าการเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับต่างประเทศ โดยเฉพาะกับประเทศฝรั่งเศส ทำให้ประวัติศาสตร์ในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชโดดเด่นมากที่สุด

หากข้อตกลงของคนทั่วไปเป็นไปในแนวทางเช่นนั้น สิ่งที่น่าสนใจคือนักศึกษาฝรั่งเศสเหล่านั้นมีอะไรบ้างและได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนในสมัยอยุธยาไว้มากน้อยเพียงใด เพราะเนื้อหาของสภาพสังคมอยุธยาไม่เป็นที่รับรู้หรือได้รับการบันทึกไว้มากนักในเอกสารทางราชการหรือเอกสารของราชสำนัก ผู้ที่สนใจกลับต้องพึ่งพิงเอกสารต่างชาติมากกว่า แต่ด้วยข้อจำกัดและการไม่แพร่หลายของเอกสารทำให้เรารู้จักเอกสารฝรั่งเศสเพียงบางชิ้นเท่านั้น การวิจัยในครั้งนี้จึงจะเป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้เกิดขึ้นต่อการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา

ผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสารภาษาฝรั่งเศส ทั้งที่มีการแปลเป็นภาษาไทยและพิมพ์ตามที่ต่างๆ และได้ศึกษาจากเอกสารภาษาฝรั่งเศสอื่นๆ ที่ยังไม่เป็นที่รู้จักหรือยังไม่ได้รับการแปลเป็นภาษาไทย ไว้ และได้วิเคราะห์สภาพสังคมอยุธยาในช่วงระยะเวลาดังกล่าวเป็นหลัก เพราะเห็นว่าในเรื่องการเมืองการปกครอง การเศรษฐกิจ หรือการเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับฝรั่งเศสนั้น ได้มีผู้ศึกษาวิเคราะห์ไว้แล้วในหลายประเด็น แต่สำหรับสภาพสังคมนั้นอาจไม่เด่นชัดมากนัก ขึ้นอยู่กับเนื้อหาในเอกสารภาษาฝรั่งเศสที่ใช้ศึกษา งานวิจัยชิ้นนี้จึงเป็นการพยายามบูรณาการวิธีการทางภาษาต่างประเทศ คือภาษาฝรั่งเศส และวิธีการทางประวัติศาสตร์เข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งกระบวนการและองค์ความรู้ในอนาคต

ผู้วิจัยขอขอบคุณสาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ที่ให้ทุนอุดหนุนการทำวิจัยในครั้งนี้จนสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พิศภูมิวิถิ

มหาวิทยาลัยบูรพา

สารบัญ

บทที่	เนื้อหา	หน้า
	คำนำ	๒
	สารบาญ	๓
	สารบาญภาพ	๖
๑	บทนำ	๗
	๑.๑ ความสำคัญ ที่มาของปัญหาการวิจัย	๗
	๑.๒ วัตถุประสงค์	๑๒
	๑.๓ กรอบแนวคิด	๑๒
	๑.๔ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๓
	๑.๕ หน่วยงานที่นำผลการวิจัยไปใช้	๑๓
	๑.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๑๓
	๑.๗ คำสำคัญ	๑๕
	๑.๘ ระเบียบวิธีวิจัย	๑๕
	๑.๙ ขอบเขตของการวิจัย	๑๕
	๑.๑๐ ข้อตกลงเบื้องต้น	๑๖
	๑.๑๑ ระยะเวลาทำการวิจัย	๑๖
	๑.๑๒ แหล่งข้อมูล	๑๖
๒	สังคมอยุธยา ก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช	๑๗
	๑. ภูมิหลังสังคมอยุธยา ก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช	๑๗
	๑.๑ ด้านภูมิศาสตร์กายภาพ	๑๘
	๑.๒ ด้านการค้าขายกับต่างประเทศ	๒๐
	๑.๓ ด้านการปกครอง	๒๑
	๑.๔ ด้านสังคม คติ และวิถีชีวิต	๒๓
	๒. สังคมอยุธยา ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช	๒๘
	๒.๑ พระราชประวัติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช	๒๘

บทที่	เนื้อหา	หน้า
	๒.๒ สังคมอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช	๓๓
	๒.๒.๑ ด้านการค้า	๓๔
	๒.๒.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระนารายณ์ กับกลุ่ม อำนาจทางการเมือง	๔๒
	๒.๒.๓ การจลาจลในปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์	๔๕
๓	ความสัมพันธ์ระหว่างสยาม-ฝรั่งเศสสมัยสมเด็จพระนารายณ์ มหาราช	๔๘
	๓.๑ ความสัมพันธ์ทางด้านศาสนา	๔๘
	๓.๒ ความสัมพันธ์ทางการค้า	๕๒
	๓.๓ ความสัมพันธ์ทางการทูตและการเมือง	๖๑
๔	เอกสารฝรั่งเศสในสมเด็จพระนารายณ์มหาราช	๖๗
	๔.๑ ความสำคัญของเอกสารต่างประเทศในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย	๖๗
	๔.๒ การจำแนกประเภทของเอกสาร	๖๙
	๔.๓ เอกสารฝรั่งเศสในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์	๗๑
	๔.๔ ประวัติศาสตร์นิพนธ์เอกสารภาษาฝรั่งเศส	๘๕
	๔.๔.๑ เอกสารทางการศาสนา	๘๕
	๔.๔.๒ เอกสารทางการทูต	๙๑
	๔.๔.๓ เอกสารทางการค้า	๙๔
	๔.๔.๔ เอกสารทางการทหาร	๙๖
	๔.๔.๕ เอกสารเฉพาะเรื่อง	๙๙
	๔.๔.๖ เอกสารว่าด้วยการปฏิวัติใน พ.ศ. ๒๒๓๑	๑๐๑
	๔.๔.๗ เอกสารบันทึกสังคม วิถีชีวิต	๑๐๘
	๔.๕ วิเคราะห์ลักษณะงานเขียนของชาวฝรั่งเศสสมัยสมเด็จพระนารายณ์	๑๑๑
	๔.๕.๑ เอกสารทางการศาสนา	๑๑๒
	๔.๕.๒ เอกสารทางการทูต	๑๑๔
	๔.๕.๓ เอกสารทางการค้า	๑๒๑

บทที่	เนื้อหา	หน้า
	๔.๕.๔ เอกสารทางการทหาร	๑๒๒
	๔.๕.๕ เอกสารเฉพาะเรื่อง	๑๒๓
	๔.๕.๖ เอกสารว่าด้วยการปฏิวัติใน พ.ศ. ๒๒๓๑	๑๒๔
	๔.๕.๗ เอกสารบันทึกสังคม วิถีชีวิต	๑๒๖
๕	สังคมอยุธยาในเอกสารฝรั่งเศสสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช	๑๓๐
	๕.๑ ข้อมูลการพรรณนาลักษณะสังคมที่เป็นรูปธรรม	๑๓๒
	๕.๑.๑ ที่ตั้งเมืองบางกอกและเส้นทางเดินทางไปอยุธยา	๑๓๒
	๕.๑.๒ เมืองอยุธยา	๑๓๖
	๕.๑.๓ ผู้คนในอยุธยา	๑๔๔
	๕.๑.๔ บ้านเรือน	๑๔๘
	๕.๑.๕ ลักษณะนิสัย การแต่งกาย	๑๕๕
	๕.๑.๖ ประเพณี	๑๕๙
	๕.๒ องค์ประกอบอื่นของสังคม	๑๗๔
	๕.๒.๑ ความเชื่อ	๑๗๔
	๕.๒.๒ ระบบแนวคิดการปกครอง	๑๘๙
	๕.๒.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล	๒๐๑
๖	สรุปและเสนอแนะ	๒๑๖
	บรรณานุกรม	๒๒๐

สารบัญภาพ

ภาพที่	ภาพ	หน้า
๑	แผนที่เกาะเมืองอยุธยา	๑๘
๒	แผนที่เกาะเมืองอยุธยาในหนังสือของลาลูแบร์	๒๗
๓	คณะราชทูตสยาม	๓๒
๔	เจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ	๔๓
๕	สังฆราชลอมแบร์ เดอ ลามอตต์	๕๒
๖	สนธิสัญญาระหว่างสยาม-ฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๒๓๑	๖๐
๗	บาทหลวงวาเซต์ (ขวามือของภาพ) เมื่อเดินทางไปเป็นล่ามที่ประเทศฝรั่งเศส พร้อมกับคณะทูตโกษาปาน	๘๙
๘	ภาพเขียนเซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ เข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นสมเด็จพระ นารายณ์มหาราช	๙๒
๙	ต้นฉบับลายมือบันทึกของเซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์	๙๓
๑๐	เซอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบงในตำแหน่งออกพระศักตีสงคราม	๙๗
๑๑	ภาพลายเส้นสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทอดพระเนตรสุริยุปราคา มีเหล่า บรรดามิชชันนารีฝรั่งเศสถวายคำบรรยายที่ด้านล่าง	๙๙
๑๒	กระบวนเรืออัญเชิญพระราชสาส์นจากพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ตามลำแม่น้ำ เจ้าพระยา	๑๑๙
๑๓	เส้นทางทางน้ำจากปากแม่น้ำเจ้าพระยามายังอยุธยา	๑๓๔
๑๔	ป้อมเมืองบางกอกฝั่งตะวันตก และป้อมเล็กที่ฝั่งตะวันออก	๑๓๕
๑๕	แผนที่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา	๑๓๘
๑๖	การแบ่งพื้นที่ตั้งของย่านชุมชนภายในและภายนอกเกาะเมืองอยุธยาในแผนที่ ลาลูแบร์	๑๔๓
๑๗	ชาวสยามและการแต่งกาย	๑๔๖
๑๘	บ้านเรือนของชาวสยาม	๑๕๒
๑๙	การแต่งกายของขุนนางสยาม	๑๕๖

ภาพที่	ภาพ	หน้า
๒๐	หญิงชาวสยามและบุตร	๑๕๖
๒๑	ออกพระวิสุทธสุนทร (ปาน) สวมลอมพอก	๑๕๘
๒๒	ภายในพระที่นั่งที่ไว้รับราชทูต	๑๖๒
๒๓	เรือนรับรองราชทูตฝรั่งเศส	๑๖๙
๒๔	แผนผังในพระอุโบสถของวัด	๑๗๙
๒๕	พระอุโบสถและใบเสมา	๑๘๑
๒๖	พระพุทธรูป	๑๘๓
๒๗	ภาพสมเด็จพระนารายณ์มหาราชในเอกสารฝรั่งเศส	๑๙๑
๒๘	ภาพเขียนสมเด็จพระนารายณ์มหาราชและพระราชินี (อาจจะเป็นพระราช ริดา)	๑๙๒
๒๙	จิตรกรรมฝาผนังวัดประดู่ทรงธรรม อยุธยา	๒๑๔

บทที่ ๑

บทนำ

๑. ความสำคัญ ที่มาของปัญหาการวิจัย

ปัญหาประการหนึ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาคือการขาดแคลนเอกสารที่เพียงพอในการทำความเข้าใจหรือการจำลองภาพของอดีต (reconstruction of the past) เพราะจารึกของการบันทึกเอกสารของสยามจำกัดอยู่ที่ราชสำนักและศาสนาเป็นหลัก กล่าวคือในพระราชพงศาวดารซึ่งเป็นบันทึกของราชสำนักก็มุ่งบันทึกพระราชกรณียกิจของ พระเจ้าแผ่นดิน เช่นการสงคราม การขยายพระราชอาณาเขต ส่วนเอกสารทางศาสนาก็เน้นที่การทำนุบำรุงศาสนา การสร้างวัด เป็นต้น ดังนั้นจึงจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าประวัติศาสตร์อยุธยาย่อมขาดภาพของผู้คนในระดับผู้ได้ปกครองซึ่งถือว่าเป็นผู้คนส่วนใหญ่ของประเทศ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, ๒๕๒๘ : ๑ - ๑๗)

อาณาจักรอยุธยาพัฒนาขึ้นจากการเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณแม่น้ำ ๓ สายบรรจบกันคือ แม่น้ำเจ้าพระยา ลพบุรี และป่าสัก ประกอบกับผู้คนมีความสามารถในการค้า การผลิต และการติดต่อกับผู้คนอื่นจึงทำให้สามารถขยายขอบเขตและตั้งขึ้นเป็นอาณาจักรสำคัญของประเทศในปี พ.ศ. ๑๘๙๓ ได้ จากนั้นเป็นต้นมา อยุธยาก็เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว มีการติดต่อค้าขายระหว่างรัฐ การเดินทางเข้าออกของพ่อค้าพานิชหลายประเทศ จนทำให้อยุธยากลายเป็นตลาดสินค้าที่สำคัญของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การที่อยุธยาพัฒนาขึ้นกลายเป็นสังคมที่หลากหลายทางวัฒนธรรมเช่นนี้ ย่อมทำให้ชาวต่างชาติได้บันทึกเรื่องราวของอยุธยาไว้ดังเช่นบันทึกของ บาทหลวงฌอง-บัพติส ตาแวร์นิเยร์ (Jean-Baptiste Tavernier) ในปี พ.ศ. ๒๒๑๙ ตอนหนึ่งพรรณนาถึงเมืองอยุธยาว่า

“แม่น้ำในอาณาจักรนี้งดงามมาก และสายหนึ่งในสยามก็มีขนาดไล่เลี่ยกันทั้งหมด สายน้ำสะอาดมาก แต่ก็เต็มไปด้วยจระเข้หลายขนาดที่มักจะกินคนที่ลงไปโดยไม่มีคนคอยป้องกัน แม่น้ำจะเอ่อท่วมท่วมในช่วงฤดูที่พระอาทิตย์ยกผ่านขึ้นไปทางทิศ

เหนือ ซึ่งจะทำให้ผืนดินอุดมสมบูรณ์และด้วยเหตุของน้ำท่วมนี้ทำให้ชาว
เจริญเติบโตดีด้วย

เมืองหลวงของอาณาจักรนี้ชื่อสยาม พระราชวังที่ประทับของพระมหากษัตริย์นั้น
ล้อมรอบด้วยกำแพงโดยรอบยาวราว ๓ กิโลเมตร เมืองนี้ตั้งอยู่บนเกาะ มีแม่น้ำ
ล้อมรอบทุกด้าน คุณคลองจึงเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นแทนถนนได้ง่ายที่สุดเพียงพระเจ้า
แผ่นดินจะทรงอุทิศทองคำส่วนหนึ่งที่ทรงใช้สอยอย่างในการสร้างรูปเคารพทาง
ศาสนาเอาไว้เพื่อสร้างขึ้น" (ปรีดี พิศภูมิวิถี, ๒๕๕๖ : ๒๖๗)

คริสโตเฟอร์ ฟรายก์ (Christopher Fryke) ผู้ได้มาเยือนพระนครศรีอยุธยาเมื่อราวพ.ศ.
๒๒๒๕ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชบันทึกไว้ว่า

"พระนครศรีอยุธยานั้นกว้างขวางมาก แต่บ้านเรือนส่วนใหญ่มักสร้างกันติดชิดมาก
จนทำให้ยอดเจดีย์วิหาร (ซึ่งนับกันแล้วว่ามีมากกว่า ๕,๐๐๐ แห่ง) สูงยิ่งขึ้นไปอีก
นัก และก็มองเห็นกันอย่างง่ายดายเพราะอาคารอื่นๆ ต่ำมาก ทั้งหมดดูแล้ว
เหมือนป่าในฤดูหนาวทีเดียว แทบไม่มีคนใดบอกได้เลยว่า ผู้คนมากมายที่กำลัง
ขวักไขว่ไปมากันแบบไม่หยุดหย่อนทำอะไรกัน และก็เป็นไปไม่ได้ที่คนที่เข้ามาใหม่
ก็ใคร่ถามว่า มีเรื่องอะไรเกิดขึ้น ต้องถือว่าการชุมนุมของผู้คนหรือการที่มีฝูงชน
มากมายผิดปกติ เป็นเพียงความจอแจธรรมดาของเมืองนี้ พระนครศรีอยุธยา
ตั้งอยู่ริมลำแม่น้ำคาลาล้ำไปด้วยเรือใหญ่เรือเล็กและเรืออื่นๆ แม่น้ำนี้มีลักษณะ
เหมือนแม่น้ำไนล์ แม่น้ำไนเจอร์ และแม่น้ำคงคา และเหมือนแม่น้ำเหล่านั้นตรงที่
ว่าไหลนองท่วมทุ่งรอบพระนครศรีอยุธยา ทำให้อุดมสมบูรณ์จริงๆ และแผ่เป็น
บริเวณกว้างออกไปในส่วนใหญ่ของประเทศโดยอาศัยสาขาและแขนงต่างๆ อย่าง
ที่ธรรมชาติประทานให้ นอกเหนือไปจากคุณประโยชน์ที่น้ำหลากนำมาให้แก่
บ้านเมืองแล้ว มันยังเป็นดังรั้วอันแข็งแรงของพระนครศรีอยุธยาด้วย เพราะเมื่อ
แม่น้ำหลากท่วมทันในบางฤดูกาลแล้ว ศัตรูจะมาตั้งล้อมไม่ได้เลยเป็นเวลาหลาย
เดือน ในช่วงเวลาดังกล่าว ชาวเมืองก็สามารถจะตั้งรับได้เพราะอยู่ในชัยภูมิและมี
ปราการป้องกันที่ดีถนนเกือบทุกสายในเมืองมีคลองที่ตัดผ่านเหมือนอย่าง

ร็อตเตอร์ดัม ขนาดที่ว่าคนสามารถใช้เรือเดินทางจากที่หนึ่งของเมืองไปสู่อีกที่หนึ่งของเมืองได้ ซึ่งนับว่าอำนวยความสะดวกแก่การทำมาค้าขายอย่างเต็มที่ ข้าพเจ้าขอกล่าวว่า เมื่อพิจารณาทุกสิ่งแล้ว ไม่เห็นว่าจะมีเมืองอื่นใดที่ดีกว่านี้ในชมพูทวีปทั้งหมด" (วินัย พงศ์ศรีเพียร, ๒๕๕๑ : ๓)

บันทึกของชาวต่างชาติเช่นนี้เป็นตัวอย่างที่สะท้อนภาพสังคมอยุธยาได้เป็นอย่างดี และเป็นที่น่าสังเกตได้ว่าคำพรรณนาเมืองเช่นนี้จะไม่พบในเอกสารของไทยแต่อย่างใด

ในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๑๙๙ – ๒๒๓๑) นับได้ว่าเป็นยุคเปลี่ยนที่สำคัญของสังคมอยุธยา เพราะการติดต่อกับชาติตะวันตกนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรืองมากขึ้น และที่สำคัญคือการที่ชื่อเสียงของสยามเป็นที่รู้จักกันดีมากขึ้นในตะวันตก

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๒๗ แห่งอยุธยา ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๙๙ ถึง พ.ศ. ๒๒๓๑ พระองค์เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. ๒๑๗๓ – พ.ศ. ๒๑๙๘) ทรงขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. ๒๑๙๙ จากนั้นได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจเป็นอเนกประการ ทั้งการทํานุบำรุงบ้านเมือง การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ ทั่วราชอาณาจักร โดยในปีระหว่าง พ.ศ. ๒๒๐๘ – ๒๒๐๙ โปรดฯ ให้สถาปนาเมืองลพบุรีขึ้นเป็นที่ประทับอีกแห่งหนึ่ง เพื่อรักษาความมั่นคงของราชบัลลังก์และเป็นการสร้างที่ประทับเพื่อพระราชกรณียกิจส่วนพระองค์ ปราบกฏหลักฐานในเอกสารหลายฉบับทั้งไทยและต่างประเทศว่ารัชกาลของพระองค์มีความยิ่งใหญ่เหนือรัชกาลอื่นโดยเฉพาะเรื่องการติดต่อกับต่างประเทศอันเป็นเหตุให้ประวัติศาสตร์อยุธยาในช่วงรัชกาลของพระองค์มีเอกสารต่างชาติมากมายที่มีประโยชน์ยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย

การศึกษสงครามในช่วงต้นแผ่นดินมีทั้งสงครามทั้งในและนอกพระนคร ทรงยกทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ ส่วนในพระนครก็เกิดกบฏพระไตรภพนาทิตยวงศ์ขึ้น (นิธิ เฉียวศรีวงศ์, ๒๕๓๗ : ๒๖) ส่วนเรื่องการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ทรงทํานุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองมากขึ้น ทรงบูรณะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองลพบุรี ทรงเชิญพระพุทธสิหิงค์จากเมืองเชียงใหม่ลงมายังอยุธยา ส่วนด้านงานวรรณกรรม ปราบกฏว่าวรรณคดีไทยได้รับความนิยมและเฟื่องฟูเป็นอย่างยิ่ง พระราชนิพนธ์สำคัญคือสมุทรโฆษคำฉันท์ (ตอนต้น) พระราชนิพนธ์โคลงสุภาษิต ๓

เรื่องคือโคลงพาลีสนนึ่ง โคลงทศรถสอนพระราม โคลงราชสวัสดิ์ คำฉันท์กล่อมช้างเป็นต้น (ธนิต อยุธยา, ๒๕๔๗ ; นามานุกรมวรรณคดีไทย, ๒๕๕๓)

สำหรับความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ในช่วงรัชสมัยเป็นการเปิดโลกทัศน์ของสยามออกสู่ ตะวันตกมากขึ้น ทรงติดต่อกับประเทศในภูมิภาคตะวันออกเช่นจีน ญี่ปุ่น ญวน และประเทศใน ดินแดนตะวันตกนับแต่อินเดีย เปอร์เซียจนถึงประเทศในทวีปยุโรป (ขจร สุขพานิช, ๒๕๒๑)

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงส่งคณะทูตสยามไปฝรั่งเศสหลายครั้ง ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๔ ทรงจัดให้ออกพระพิพัฒน์ราชาไมตรีเป็นราชทูต ออกขุนศรีวิสารสุนทรเป็นอุปทูต ออกขุน นครวิชัย เป็นตรีทูต เดินทางโดยเรือกำปั่นฝรั่งเศส แต่เรือไปแตกที่นอกฝั่งเกาะมาดากัสการ์

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๒๒๗ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงพระวิตกที่คณะทูตชุดแรกสูญหายไป จึงโปรดให้ออกขุนวิชัยวาทิตและออกขุนพิชิตไมตรี กับบาทหลวงวาเชต์ (Vachet) ผู้เป็นล่าม เดินทางไปสืบข่าวคณะทูตชุดแรก เมื่อพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงทราบข่าวคณะราชทูตสยามชุดก่อน เรือแตกอับปางลง ก็ทรงดำริที่จะแต่งทูตมาเป็นการสนองตอบ จึงทรงส่งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ เป็นราชทูตพร้อมคณะเดินทางเข้ามาถึงปากน้ำเจ้าพระยาเมื่อวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๒๒๘

ครั้นเมื่อคณะทูตฝรั่งเศสชุดจะเดินทางกลับ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงจัดแต่ง คณะทูตขึ้นชุดหนึ่งประกอบด้วยออกพระวิสุทธสุนทร(ปาน) เป็นราชทูต ออกหลวงกัลยาราชไมตรี เป็นอุปทูต ออกขุนศรีวิสารวาจาเป็นตรีทูต เดินทางไปเจริญพระราชาไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ (ปรีดี พิศภูมิวิถิติ, ๒๕๔๔)

ในปลายรัชกาล สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระประชวร พระเพทราชาและออก หลวงสรศักดิ์ พระโอรสบุญธรรมร่วมกับขุนนางอีกจำนวนหนึ่งยึดอำนาจ สมเด็จพระนารายณ์ มหาราชเสด็จสวรรคตในวันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ ณ พระที่นั่งสุทธาสวรรค์ ในบริเวณ พระราชวังเมืองลพบุรี (บุปผา ทิพย์สภาพกุล, ๒๕๓๓)

จากการที่ในรัชกาลของพระองค์มีการติดต่อกับชาวต่างชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาว ฝรั่งเศสมากเช่นนี้ทำให้มีเอกสารหลักฐานที่เรียบเรียงโดยชาวฝรั่งเศสจำนวนหนึ่งที่สะท้อนสังคม เมืองอยุธยาที่ให้รายละเอียดแตกต่างไปจากเอกสารของฝ่ายสยาม เอกสารที่จัดเก็บไว้ ณ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงปารีสและเอกสารที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส สามารถจำแนกประเภท ต่างๆ ได้ เช่นเอกสารศาสนา วรรณคดี ประวัติศาสตร์ (ปรีดี พิศภูมิวิถิติ, ๒๕๕๒) เอกสารฝรั่งเศส เหล่านี้อาจจัดหมวดหมู่ได้ตามประเภทของผู้เรียบเรียง คือกลุ่มบาทหลวงมิชชันนารี กลุ่มพ่อค้า

กลุ่มนักการทูต และกลุ่มนักเดินทางทั่วไป ซึ่งเนื้อหาเอกสารจะให้รายละเอียดของสังคมอยุธยาที่แตกต่างกันไปและปัจจุบันยังไม่มียานวิจัยใดที่รวบรวมเอกสารฝรั่งเศสในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเพื่อศึกษาวิเคราะห์ในประเด็นต่างๆ แต่อย่างไร

งานวิจัยครั้งนี้จึงเป็นครั้งแรกของการศึกษาสังคมอยุธยาทั้งในด้านรูปแบบกายภาพ ประเพณีวิถีชีวิต ความเชื่อ ฯลฯ ที่ปรากฏในข้อเขียนเอกสารภาษาฝรั่งเศส ซึ่งส่วนหนึ่งได้รับการแปลเป็นภาษาไทย และยังมีอีกจำนวนหนึ่งที่เป็นภาษาฝรั่งเศส อันจะนำไปสู่องค์ความรู้ที่เพิ่มเติมขึ้นในประวัติศาสตร์อยุธยา และทำให้เห็นภาพความเป็นเมืองที่พัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็ว

๒. วัตถุประสงค์

๑. สืบค้น รวบรวม จัดหมวดหมู่เอกสารฝรั่งเศสที่เกี่ยวข้องกับสังคมอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
๒. วิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับสังคมอยุธยาในมุมมองต่างๆ คือทางกายภาพ ด้านวิถีชีวิต กลุ่มคนและกิจกรรมต่างๆ ที่ปรากฏในเอกสารฝรั่งเศส
๓. สังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ของสังคมอยุธยาที่ปรากฏในเอกสารฝรั่งเศสในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

๓. กรอบแนวคิด

๑. สังคมอยุธยาเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม (Multicultural Society) คือเป็นสังคมที่เปิดรับวัฒนธรรมอื่นได้ง่าย
๒. ชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชบันทึกเรื่องสังคมอยุธยาไว้ด้วยวัตถุประสงค์ที่ต่างกันตามแต่ความต้องการหรือวัตถุประสงค์ของการเข้ามาติดต่อ
๓. สังคมอยุธยามีความพร้อมในการรับหรือเรียนรู้สิ่งใหม่ได้เป็นอย่างดี เพราะเป็นสังคมที่มีความยืดหยุ่นทางวัฒนธรรม (Flexible Cultural Society)
๔. การรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสังคมอยุธยาในเอกสารฝรั่งเศสสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจะเป็นการต่อยอดองค์ความรู้ที่เป็นระบบ และสามารถนำข้อมูลดังกล่าวไปอธิบายลักษณะของสังคมไทยสมัยอยุธยาโดยรวมได้

๔. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ได้ข้อมูลบันทึกเอกสารฝรั่งเศสในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่เป็นหมวดหมู่เป็นระบบและง่ายต่อการสืบค้น
๒. ได้ข้อมูลเกี่ยวกับสังคมอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชในมุมมองของเอกสารฝรั่งเศส
๓. ได้องค์ความรู้ใหม่ในการตีความ สังเคราะห์ประวัติศาสตร์อยุธยาและแสดงให้เห็นว่าเอกสารต่างชาติเช่นเอกสารฝรั่งเศสสามารถใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ไทยได้เป็นอย่างดี

๕. หน่วยงานที่นำผลการวิจัยไปใช้

๑. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา (สาขาวิชาไทยศึกษา ภาควิชาประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา ภาษาตะวันตก (ฝรั่งเศส) ภาษาไทย ฯลฯ)
๒. กระทรวงศึกษาธิการ (โรงเรียนระดับประถม มัธยม และมหาวิทยาลัย)
๓. กระทรวงวัฒนธรรม กรมศิลปากร

๖. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาที่ผ่านมาพบว่าม้งานวิจัยเพียงเล่มเดียวของสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ ที่รวบรวมข้อมูลบันทึกของชาวตะวันตกไว้ คือ งานวิจัยของวริยา ศิวะศรียานนท์และทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์เรื่องบุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของคนไทยในทศวรรษของชาวตะวันตกสมัยอยุธยา – พ.ศ. ๒๔๗๕ (วริยา ศิวะศรียานนท์และทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, ๒๕๒๓) งานวิจัยเล่มนี้เน้นการรวบรวมข้อมูลจากชาวตะวันตกตั้งแต่สมัยอยุธยาถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ ที่เขียนเกี่ยวกับอยุธยาและกรุงเทพฯ (บางกอก) ทั้งเรื่องลักษณะภายนอกของคนสยาม บุคลิกภาพและนิสัยส่วนตัวของคนไทยภายใต้เงื่อนไขการเมือง สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและศาสนา อันแสดงให้เห็นว่าชาวตะวันตกมีความสนใจเรื่องของเป็นความตะวันออกในลักษณะสิ่งแปลกใหม่ แต่ด้วยระยะเวลาของงานวิจัยที่ครอบคลุมตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๙๓ – พ.ศ. ๒๔๗๕ รวมกว่า ๕๐๐ ปี ทำให้ไม่สามารถจำแนกได้ชัดถึงลักษณะของสังคมอยุธยาโดยเฉพาะ อีกทั้งเอกสารที่คณะผู้วิจัยศึกษานั้นประกอบไปด้วยเอกสารต่างชาติทุกชาติที่มีปฏิสัมพันธ์กับอยุธยาและกรุงเทพฯ จึงทำให้ในบางครั้งอาจไม่ได้ประโยชน์จากเอกสารต่างชาติเท่าที่ควร

ในส่วนของการใช้เอกสารฝรั่งเศสสมัยอยุธยา พบว่ามีวิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขา
ฝรั่งเศสศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากรที่ใช้เอกสารภาษาฝรั่งเศส ดังนี้

ปี พ.ศ. ๒๕๕๑ กิตติศักดิ์ พรพิทักษ์พงษ์ เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง "ชาวสยามในงานเขียน
ของซิมง เดอ ลา ลูแบร์ เรื่องราชอาณาจักรสยาม" สรุปได้ว่าลาลูแบร์สะท้อนภาพของคนสยาม
และสังคมอยุธยาได้อย่างละเอียดถี่ถ้วน ทั้งรูปร่างหน้าตา ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ตลอดจน
ประเพณีวิถีชีวิต นับได้ว่างานเขียนของลาลูแบร์ เป็นคู่มือที่บันทึกภาพสังคมอยุธยาได้ละเอียด
ที่สุด (กิตติศักดิ์ พรพิทักษ์พงษ์, ๒๕๕๑)

ปี พ.ศ. ๒๕๕๒ พันธุ์จิต ดวงจันทร์ เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง "สังคมไทยและชาวสยามใน
"จดหมายเหตุการเดินทางไปสู่สยามของบาทหลวง เดอ ชัวซี" สรุปได้ว่าในบันทึกของบาทหลวง
เดอ ชัวซีนั้น ได้บันทึกประเพณีวิถีชีวิตของชาวสยามไว้อย่างน่าสนใจ รวมทั้งขบวนแห่พระราช
สาส์นที่นำไปถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราชด้วย ในส่วนของผู้คนนั้น บาทหลวงเดอ ชัวซี
อธิบายชนชั้นของคนในสังคม เช่นไพร่ประเภทต่างๆ และความเชื่อของคนในสังคมที่เกี่ยวข้องกับ
พระพุทธศาสนา นับได้ว่าบันทึกของบาทหลวงนี้เป็นเอกสารฝรั่งเศสที่สำคัญในแง่มุมหนึ่ง
หากแต่ว่าบาทหลวงเดอ ชัวซีพำนักอยู่ในสยามเพียง ๓ เดือนเท่านั้น ดังนั้นข้อมูลบางประการจึง
อาจได้รับมาจากแหล่งอื่น (พันธุ์จิต ดวงจันทร์, ๒๕๕๒)

ปี พ.ศ. ๒๕๕๓ จิรวรรณ เกียรติโพธา เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง "สังคมไทยและชาวสยาม
ในบันทึกความทรงจำของเคานท์ เดอ ฟอร์แบ็ง" สรุปได้ว่าฟอร์แบ็ง หรือต่อมาได้รับพระราชทาน
บรรดาศักดิ์ที่ออกพระศักดิ์สงคราม เข้ารับราชการในกองทัพสยามเป็นเจ้าของบางกอก และ
เดินทางเข้ามาเมื่อครั้งคณะราชทูตเซอร์วาเลียร์ เดอ โชมองต์ ในปี พ.ศ. ๒๒๒๖ ฟอร์แบ็งใช้ชีวิตอยู่ที่
ที่บางกอกและอยุธยา และได้บรรยายสภาพบ้านเมือง ผู้คน การประกอบอาชีพ ตลอดจนการ
สงครามที่เกิดขึ้นอย่างน่าสนใจ แต่อาจมีทัศนคติที่ไม่ดีนัก เพราะฟอร์แบ็งมีปัญหากับเจ้าพระยา
วิไชยณรงค์จนกระทั่งต้องเดินทางออกจากสยามในที่สุด (จิรวรรณ เกียรติโพธา, ๒๕๕๓)

นอกจากงานวิทยานิพนธ์ในระดับปริญญาโทแล้ว พบว่าในงานแผ่นดินสมเด็จพระ
พระนารายณ์ ซึ่งเป็นกิจกรรมประจำปีที่จังหวัดลพบุรีร่วมกับหน่วยงานต่างๆ เช่นชมรมอนุรักษ์
โบราณวัตถุสถานและสิ่งแวดล้อม จังหวัดลพบุรี จัดขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี ก็ได้พิมพ์
บทความ เอกสารต่างๆ ออกเผยแพร่ด้วย (งานแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, ๒๕๔๔) ใน

เอกสารเผยแพร่เหล่านี้มีเรื่องสังคมอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ออกเผยแพร่บ้าง แต่มีจำนวนไม่มากนัก อีกทั้งยังคงใช้เอกสารประวัติศาสตร์เช่นบันทึกของเดอ ลา ลูแบร์ เป็นสำคัญ

๗. คำสำคัญ

เอกสารฝรั่งเศส เป็นเอกสารที่เรียบเรียงโดยชาวต่างชาติกลุ่มหนึ่งที่ได้เดินทางเข้ามาในอยุธยาในช่วงอยุธยาตอนกลางและตอนปลาย ชาวฝรั่งเศสมีบทบาทที่หลากหลาย กล่าวคือทั้งในด้านการค้า การเมือง การสงคราม การทูต และได้นำความรู้ต่างๆ จากตะวันตกบางประการเข้ามาในสยามด้วย เอกสารฝรั่งเศสมีจำนวนมากหลายประเภท ซึ่งล้วนแต่ให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยได้เป็นอย่างดี

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒๗ ของประวัติศาสตร์อยุธยา (พ.ศ. ๒๑๙๙ – พ.ศ. ๒๒๓๑) ตลอดระยะเวลา ๓๒ ปีของการครองราชย์ นับว่าเป็นช่วงประวัติศาสตร์อยุธยาที่มีความโดดเด่นมากที่สุด โดยเฉพาะชื่อเสียงด้านการทูตที่มีการส่งคณะราชทูตจากสยามไปเจริญพระราชไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งประเทศฝรั่งเศส นอกจากนี้ในรัชกาลของพระองค์ยังมีสิ่งใหม่เกิดขึ้นอีกมาก เช่นการก่อสร้างสถาปัตยกรรมที่นิยมความเป็นเปอร์เซียหรือแบบตะวันตก การประปา การดาราศาสตร์ เป็นต้น ซึ่งนับเป็นความก้าวหน้าที่มีบทบาทต่อวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนอยุธยา

๘. ระเบียบวิธีวิจัย

ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Methods) ในการสืบค้น รวบรวมข้อมูลลายลักษณ์อักษร และมีไต่ลายลักษณ์อักษร การตรวจสอบ วิพากษ์ วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูล แล้วนำเสนอรายงานด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์

๙. ขอบเขตของการวิจัย

๑. เนื้อหา ศึกษาเอกสารประวัติศาสตร์ที่เรียบเรียงโดยชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่เกี่ยวกับพระนครศรีอยุธยา

๒. ช่วงเวลา ผู้วิจัยศึกษาเฉพาะในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๙๙ – พ.ศ. ๒๒๓๑

๑๐. ข้อตกลงเบื้องต้น

เนื่องจากการวิจัยนี้เป็นการศึกษาเอกสารภาษาฝรั่งเศสที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ไทย ผู้วิจัยเห็นว่าการสะกดเอกสารหรืออ่านชื่อบุคคล สถานที่ที่เป็นภาษาฝรั่งเศสเป็นการรักษาต้นฉบับเอกสารไว้ จึงมีข้อตกลงเบื้องต้นดังนี้

๑. ชื่อบุคคล สถานที่ต่างๆ ในงานวิจัยนี้จะสะกดหรืออ่านเป็นภาษาฝรั่งเศส โดยจะวงเล็บชื่อบุคคล หรือสถานที่ไว้ แต่หากกล่าวถึงเป็นครั้งที่ ๒ จะละภาษาฝรั่งเศสไว้

๒. การใช้ปีศักราชจะใช้เป็นปีพุทธศักราช (พ.ศ.) เป็นหลัก โดยผู้ที่ต้องการเทียบเป็นปีคริสต์ศักราช (ค.ศ.) สามารถนำ ๕๔๓ ลบออกจากปีพุทธศักราชได้

๑๑. ระยะเวลาทำการวิจัย

๑ ปี ๖ เดือน (เมษายน ๒๕๕๖ - ๓๑ กันยายน ๒๕๕๗)

๑๒. แหล่งข้อมูล

๑. หอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ท่าवासูกกรี)
๒. ศูนย์ข้อมูลเพื่อการค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส-ไทยศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร (นครปฐม)
๓. หอสมุดสยามสมาคม กรุงเทพฯ
๔. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๕. สำนักศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยสถาบันราชภัฏเทพสตรี จังหวัดลพบุรี
๖. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี
๗. เว็บไซต์หอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส
๘. เว็บไซต์หอจดหมายเหตุแห่งชาติกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส

บทที่ ๒

สังคมอยุธยา ก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

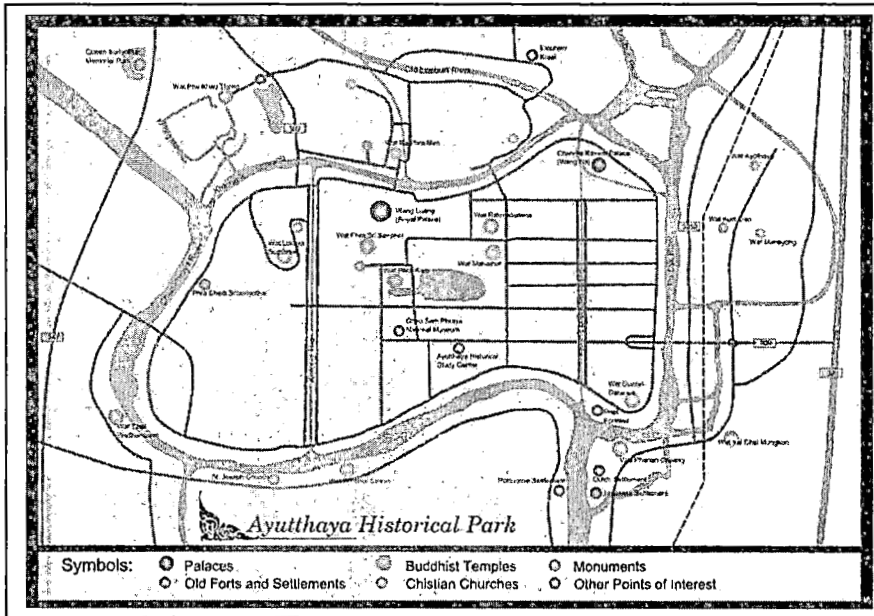
การศึกษาประวัติศาสตร์ในมิติของสังคมนั้นมีข้อดีคือทำให้เห็นพลวัต (dynamism) ของสังคมที่เคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง ในบทที่ ๒ นี้ผู้วิจัยจะได้นำเสนอสังคมอยุธยา ก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพื่อให้เห็นลักษณะของสังคมและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น อันจะนำไปสู่ความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมของอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

๑. ภูมิหลังสังคมอยุธยา ก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

กรุงศรีอยุธยาเป็นนามเมืองหลวงที่สำคัญของอาณาจักรอยุธยา ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในบรรดาพ่อค้าต่างประเทศ เพราะเป็นเสมือนตลาดสินค้าที่สำคัญของภูมิภาค ด้วยเหตุที่ที่ตั้งของอยุธยาอยู่ระหว่างเส้นทางการค้าที่สำคัญมาแต่โบราณ ที่เชื่อมต่อระหว่างอินเดียและจีน จึงเป็นปัจจัยให้อยุธยากลายเป็นพื้นที่สำคัญในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมต่างๆ ได้โดยง่าย

กรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่บริเวณที่ราบดินดอนสามเหลี่ยมเจ้าพระยาตอนล่างซึ่งเกิดจากการทับถมของตะกอนปากน้ำ ภูมิประเทศจึงเป็นที่ราบลุ่ม ประกอบด้วยแม่น้ำลำคลอง หนอง บึง แต่ไม่มีภูเขา ศูนย์กลางของเมืองอยุธยามีสภาพเป็นเกาะมีแม่น้ำล้อมรอบ ๓ สาย คือแม่น้ำลพบุรีทางทิศเหนือ แม่น้ำป่าสักหรือลำคูชื่อหน้าทางทิศตะวันออก แม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ (Larry Sternstein, 2508) นักโบราณคดีตั้งข้อสังเกตว่าพื้นที่ตั้งของอยุธยาเดิมอาจเป็นพื้นที่เดียวกันมาก่อน คือแม่น้ำป่าสักทางทิศตะวันออกของเกาะเมืองเป็นแม่น้ำที่ขุดขึ้นใหม่ ส่วนแม่น้ำลพบุรีและแม่น้ำเจ้าพระยาไหลโอบทางด้านทิศเหนือ ทิศตะวันตกและทิศใต้ จึงทำหน้าที่เป็นคูเมืองธรรมชาติและเป็นเส้นทางคมนาคม (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๔๘) ข้อสันนิษฐานนี้สอดคล้องกับที่นักประวัติศาสตร์ศิลป์ เช่น น. ณ ปากน้ำ อธิบายว่าพื้นที่ด้านทิศตะวันออกของอยุธยาเป็นที่ดอน มีลำแม่น้ำเดิมไหลโอบตีวงออกไปทางตะวันออก ซึ่งปัจจุบันคือคลองหันตรา หลักฐานสำคัญคือร่องรอยของวัดและโบราณวัตถุที่พบในบริเวณนี้มีอายุเก่ากว่าโบราณสถานในเกาะเมืองอยุธยาหลายแห่ง รวมทั้งมีป้อมปราการด้วย จึงเป็นเหตุที่ทำให้นัก

ประวัติศาสตร์ศิลป์และนักโบราณคดีเชื่อว่าพื้นที่ทางตะวันออกของเกาะเมืองเป็นเมืองเก่ามาก่อนที่ชื่อว่าเมืองอโยธยา (น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๔๐)

ภาพที่ ๑ : แผนที่เกาะเมืองอยุธยา (http://www.holidaythai.com/ayutthaya_map_detail_86.htm)

๑.๑ ด้านภูมิศาสตร์กายภาพ

การที่พื้นที่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา มีลักษณะเป็นเกาะ ทำให้เป็นพื้นที่ที่พบกันของวัฒนธรรมการค้ารุ่งเรืองของชุมชนที่หลากหลาย พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ระบุว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ หรือพระเจ้าอู่ทองทรงสถาปนาพระนครศรีอยุธยาขึ้นโดยการย้ายเมืองจากเมืองเดิมมาตั้งอยู่บริเวณหนองโสน ในปีจุลศักราช ๗๑๒ ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๑๘๙๓ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๘) จากนั้นจึงทรงสถาปนาพระราชวังและวัดขึ้น รวมทั้งทรงตรากฎหมายต่างๆ จำนวนมากขึ้นบังคับใช้ ดังนั้นในช่วงก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กรุงศรีอยุธยาในช่วงแรกจึงเริ่มพัฒนาสู่ความเป็นเมืองที่สมบูรณ์ขึ้น และเป็นศูนย์กลางทั้งฐานอำนาจในการปกครอง และการค้าพาณิชย์

เป็นที่น่าสังเกตว่าพื้นที่บริเวณทิศใต้และทิศตะวันออกของเกาะเมืองในปัจจุบันเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญมาแต่อดีต ทางด้านทิศใต้มีวัดใหญ่ที่สถาปนาขึ้นก่อนการสร้างพระนครศรีอยุธยาถึง ๒๖ ปี คือวัดพนัญเชิงซึ่งพระพุทธรูปประธานในพระวิหารหรือหลวงพ่อโตนั้นมีเศียรพระพักตร์

ว่าเป็นศิลปะก่อนการตั้งพระนครศรีอยุธยา (น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๔๐ : ๓๕) ทั้งลักษณะทางภูมิศาสตร์ของทิศใต้มีคลองขนาดเล็กที่เสมือนว่าเคยเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญมาก่อน คือ คลองสวนพลูซึ่งไหลเชื่อมคลองหันตราทางตะวันออก ไปออกที่ปากน้ำแม่เปี้ย ทางทิศใต้ของวัดพนัญเชิง จึงเป็นไปได้ว่าเส้นทางคลองนี้เชื่อมแม่น้ำป่าสักสายเก่าทางหันตราออกทางบางกะจะ ต่อมาจึงมีการขุดแม่น้ำป่าสักขึ้นเป็นคู่อ้อมหน้าของพระนครในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ.-๒๐๙๑ - ๒๑๑๑)

ส่วนบริเวณทิศตะวันออกของเก่าเมืองก็ปรากฏวัดหลายแห่งที่มีเค้าศิลปะก่อนตั้งกรุงศรีอยุธยาเช่นวัดอโยธยา (วัดเดิม) ที่มีพระเจดีย์ขนาดใหญ่มีลายปูนปั้นคล้ายกลีบบัวประดับที่องค์ระฆัง วัดโบสถ์ราชเดชะ วัดสามปลื้ม วัดใหญ่ชัยมงคล ซึ่งมีพระเจดีย์ประธานของวัดเป็นพระเจดีย์แปดเหลี่ยมในศิลปะแบบอโยธยาเป็นต้น (น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๔๐) นอกจากนี้ พื้นที่รอบเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาก็ยังเป็นพื้นที่ทางการเกษตร และเป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนชาติต่างๆ เช่นมอญ จีน เขมร อีกด้วย ผู้คนเหล่านี้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระเจ้าแผ่นดินอยุธยาในช่วงเวลาต่างๆ กัน จึงส่งผลให้พระนครศรีอยุธยามีความคึกคักในด้านการค้าและการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมากกว่าเดิม

อาจสังเกตได้ว่าพื้นที่ทางกายภาพภายในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาในช่วงก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีการจัดแบ่งพื้นที่การใช้สอยเป็นส่วนต่างๆ ที่ชัดเจน และไม่ปรากฏว่ามีผู้คนตั้งบ้านเรือนอยู่มากนัก คงปรากฏเฉพาะวัดสำคัญและพระราชวังหลวง วังหน้า เป็นสำคัญ ต่อเมื่อเมืองขยายตัวเพราะมีการเทครัวจากสงครามและผู้คนเดินทางเข้ามาประกอบอาชีพและตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้นแล้ว ภายในเกาะเมืองจึงขยายตัวมากขึ้น เกิดย่านการค้า หรือป่าการค้าต่างๆ เพิ่มขึ้น เช่นเมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จไปตีหัวเมืองล้านนา ก็ทรงให้เทครัวพวกชาวแมนชาวลาวลงมาอยู่รอบเกาะเมืองด้านทิศเหนือ แต่อย่างไรก็ดี หัวใจของพระนครศรีอยุธยาในช่วงระยะเวลาแรกก็คือการสถาปนาพระราชวังหลวงขึ้นเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินอยุธยา

พระราชวังหลวงในระยะแรกที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) โปรดให้สร้างขึ้นคือบริเวณที่เป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ในปัจจุบัน มีกำแพงเสมา เชิงเทินล้อมรอบ มีป้อมปราการที่มุมวัดและย่านกลางของแนวกำแพงวัดซึ่งยังปรากฏอยู่ในปัจจุบัน สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ โปรดให้สร้างปราสาทขึ้น ๓ องค์ คือพระที่นั่งไพศุภย์มหาปราสาท พระที่นั่งไพชยนต์มหาปราสาท

และพระที่นั่งไอศวรรย์มหาปราสาท สันนิษฐานว่าเป็นปราสาทไม้ อยู่นอกริมแม่น้ำลพบุรีไปทางทิศใต้ อาจจะต้องอยู่ระหว่างพระเจดีย์สามองค์ในบริเวณวัดพระศรีสรรเพชญ์ก็เป็นได้ (เทพ สุขรัตน์, ๒๕๑๐ : ๑๔๘ - ๑๖๒) ต่อมาได้ปรากฏชื่อพระที่นั่งเพิ่มขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีเมื่อได้เสด็จออกทรงศีล ณ พระที่นั่งมังคลาภิเษกเวลา ๑๐ ทุ่ม และทอดพระเนตรไปทางทิศตะวันออกเห็นพระบรมสารีริกธาตุเสด็จปาฏิหาริย์ จึงโปรดให้ปลัดวังกรุยปากหมายไว้ ให้สถาปนาพระมหาธาตุสูง ๑๙ วาขึ้นองค์หนึ่ง คือบริเวณที่เป็นวัดมหาธาตุ ครั้นในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) ปรากฏนามพระที่นั่งตรีมุขขึ้นอีกองค์หนึ่ง ตามพระราชพงศาวดารว่าเกิดไฟไหม้ จึงรวมพระที่นั่งรุ่นนี้ ๕ องค์ ส่วนอาคารอื่นๆยังไม่พบหลักฐาน (เทพ สุขรัตน์, ๒๕๑๐ : ๑๕๘)

เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถขึ้นเสวยพระราชสมบัติในปี พ.ศ. ๑๙๙๑ ทรงถวายพระราชวังเดิมเป็นวัด ให้ย้ายพระราชวังขึ้นไปทางทิศเหนือจรดแม่น้ำลพบุรี แล้วสร้างพระมหาปราสาทและปราสาทขึ้น ๒ องค์ คือ พระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาทและพระที่นั่งสรรเพชญปราสาท ส่วนบริเวณวัดที่ทรงอุทิศเนื้อที่ของพระราชวังพระราชทานให้ นั้นต่อมาเรียกว่าวัดพระศรีสรรเพชญ์ ตามนามของพระพุทธรูปที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ โปรดให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๒ แต่ไม่มีพระสงฆ์อยู่จำพรรษา ให้เป็นสถานที่ประกอบพระราชกุศลและพระราชพิธีต่างๆ ในทางพุทธศาสนา เช่น ก่อพระเจดีย์ทราย ถวายอาหาร พิธีวิสาขบูชาและมาฆบูชา เป็นต้น

นอกจากพระราชวังหลวงและวัดต่างๆ ในเกาะเมืองแล้ว ยังเป็นที่น่าเชื่อได้ว่าพื้นที่ในบริเวณเกาะเมืองมีการตัดถนนหรือคูคลองเพื่อใช้ในการสัญจรเป็นหลักมาแต่ก่อนแล้ว เช่นมีบริเวณสะพานป่าถ่านที่ตั้งอยู่บริเวณหน้าวัดราชบูรณะ ซึ่งเป็นที่เจ้าอ้ายพระยาและเจ้ายี่พระยาทรงกระทำยุทธหัตถีแย่งชิงราชบัลลังก์กัน

๑.๒ ด้านการค้าขายกับต่างประเทศ

การที่อยุธยาตั้งอยู่ในชัยภูมิที่เหมาะสมแก่การหลบลมมรสุมและมีสินค้าที่เป็นที่ต้องการของตลาดการค้าต่างประเทศ ย่อมเป็นเครื่องชักจูงให้ชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาค้าขายกับอยุธยา ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น (วินัย พงศ์ศรีเพียร, ๒๕๕๒ : ๑๑๑ - ๑๑๗) แม้ว่าจะก่อนหน้านี้มีความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับราชสำนักจีนจะปรากฏมาก่อนหน้านั้นแล้วก็ตาม ดังที่มีตำนานเรื่องเจ้าแม่สร้อยดอกหมากที่บริเวณวัดพนัญเชิงเป็นหลักฐาน นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่า

อยุธยาเริ่มพัฒนาขึ้นเป็นศูนย์กลางการค้าในรัชกาลสมเด็จพระนครินทราธิราช (พ.ศ. ๑๙๕๒ - พ.ศ. ๑๙๖๗) เนื่องจากมีการขยายตัวทางการเมืองการปกครองระหว่างอยุธยากับรัฐในสุพรรณภูมิ การค้าขายระหว่างจีนและอยุธยาในช่วงรัชกาลนี้เป็นต้นมามีมูลค่าเพิ่มมากขึ้น เกิดการรับและเรียนรู้เทคโนโลยีในการค้า มีสินค้าจากอยุธยาออกไปส่งขายที่โลกตะวันตกและหมู่เกาะในตะวันออกเช่นที่ฟิลิปปินส์ หมู่เกาะริวกิว มาเลเซียมากขึ้น (เอิบเปรม วัชรางกูรและวรวิทย์ หัตถภาค, ๒๕๕๓) รวมทั้งเกิดอุตสาหกรรมการผลิตภายในประเทศขึ้นหลายแห่ง เช่นที่เตาแม่น้ำน้อย จังหวัดสิงห์บุรี เตาศรีสังขาลย์ จังหวัดสุโขทัย เป็นต้น (ศิริพร ดาบเพชร, ๒๕๔๖)

๑.๓ ด้านการปกครอง

เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงสถาปนาพระราชอาณาจักรขึ้นมาแล้ว ก็ทรงทำนุบำรุงพระราชอาณาเขตให้กว้างขวางออกไป ดังที่ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ว่า พญาประเทศราชทั้ง ๑๖ หัวเมืองได้มาถวายบังคม ได้แก่ มะละกา ชวา ตะนาวศรี นครศรีธรรมราช ทวาย เมะตะมะ เมะลัมเลิง สงขลา จันทร์บูรณ พิศณุโลก สุโขทัย พิชัย สวรรคโลก พิจิตร กำแพงเพชร และนครสวรรค์ หลังจากนั้นปรากฏว่ามีสงครามกับเมืองกัมพูชา ซึ่งโปรดให้พระเจ้าลูกเธอ พระราเมศวรซึ่งครองเมืองลพบุรี ลงมาตั้งทัพยกออกไปถึงกรุงกัมพูชา แต่ทัพอยุธยาเกือบเสียที่เพ็ญพลา สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ โปรดให้ขุนหลวงพ่อง่วงมาจากเมืองสุพรรณบุรี แล้วยกทัพไปช่วยสมเด็จพระราเมศวร ทำให้ทัพอยุธยาสามารถเอาชนะได้และกวาดต้อนไพร่พลกัมพูชามาตั้งพระนครศรีอยุธยา รวมทั้งในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) ที่โปรดฯ ให้ยกทัพไปตีเมืองพระนคร ของกัมพูชาด้วย (นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย, ๒๕๕๔)

ในช่วงต้นรัชกาลนั้น นอกจากจะทรงทำสงครามเพื่อขยายพระราชอาณาเขตและสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่อาณาจักรแล้ว ยังทรงตรากฎหมายต่างๆ ขึ้นเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยภายในอีกหลายฉบับ คือพระอัยการลักษณะพยาน พระอัยการลักษณะอาญาหลวง พระอัยการลักษณะรับฟ้อง พระอัยการลักษณะลักพา พระอัยการอาญาราชฎ์ พระอัยการลักษณะโจร พระอัยการลักษณะเบ็ดเสร็จ พระอัยการลักษณะฉ้อโกง กฎหมายเหล่านี้เป็นที่มาของกระบวนการยุติธรรมที่สร้างความสงบสุขให้แก่อาณาจักรอยุธยาได้เป็นอย่างดี

แต่ความเปลี่ยนแปลงทางการปกครองของอยุธยาในช่วงแรกเกิดขึ้นอย่างชัดเจนเมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงขึ้นครองราชย์สมบัติที่กรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้เนื่องจากพระองค์เป็นพระราชโอรสของพระราชธิดากรุงสุโขทัย จึงทรงสิทธิเหนืออาณาจักรสุโขทัยที่ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอยุธยา ทรงพระดำริจัดการปกครองให้เป็นระเบียบแบบแผนมากขึ้น เพราะผู้คนมากขึ้นกว่าก่อน ก่อนแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจในการปกครอง ก็ได้ทรงมอบสิทธิและหน้าที่ในอำนาจที่บุคคลในราชสกุลควรได้รับไปจัดการปกครองบ้านเล็กเมืองน้อยตามฐานะและขนาดของเมือง (ม.ร.ว.ศุภวดี เกษมศรี, ๒๕๕๖)

ครั้นถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ คงจะทรงตระหนักเห็นความสำคัญและปัญหาที่เกิดขึ้นตามหัวเมืองต่างๆ จึงเล็งกรรมเนียมการส่งพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอ ไปกินเมือง แต่คงให้มีตำแหน่งอยู่ในราชธานี เพื่อป้องกันมิให้พระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอที่ไปกินเมืองใดเมืองหนึ่ง มีโอกาสช่องสุ่มผู้คนเป็นกำลังก่อเหตุขึ้นในแผ่นดินเหมืองดังในอดีต การปฏิรูปการปกครองจึงเริ่มด้วยการจัดฐานะเมืองตามขนาดและความสำคัญจัดตั้งเป็นเมืองเอก เมืองโท และเมืองตรีตามลำดับ

การบริหารราชการแผ่นดินสมัยก่อนแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระเจ้าแผ่นดินทรงรับเป็นพระราชภาระและบริหารราชการแผ่นดินไว้ในพระองค์ ทั้งด้านการปกครอง การยุติธรรม การเศรษฐกิจ การเกษตรกรรม การศาสนา โดยมีเจ้านาย ขุนนาง เจ้าพนักงานแบ่งรับสนองพระราชกิจได้บ้าง แต่ก็ยังมีได้เป็นระบบที่ชัดเจนอย่างมีประสิทธิภาพ ราชการต่างๆ อาจมีการปฏิบัติผิดกระทรวงล่วงกรมกัน อันเป็นผลให้ส่วนราชการไม่มั่นคง เรียบร้อยและย่อมไม่เป็นการดีแก่การบริหารราชการ ซึ่งราชการและสังคมสมัยนั้นกว้างขวางขึ้นกว่าสมัยก่อน สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงทรงตั้งสมุหกลาโหม ขึ้นดูแลฝ่ายทหาร และสมุหนายก ดูแลพลเรือน แล้วทรงกำหนดตำแหน่งเรียก เวียง วัง คลัง นา เดิม ว่า "จตุสดมภ์"

ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้เกิดปรากฏการณ์ใหม่ขึ้นในสังคมแห่งกรุงศรีอยุธยา และในประวัติศาสตร์ชาติไทยในสมัยต่อมา คือการที่พระองค์ทรงตั้งและกำหนดศักดิ์ดินนาขึ้นสำหรับตัวบุคคลที่เป็นเจ้านาย ข้าราชการ และพลเมืองทุกคนที่มีภูมิฐานะในพระราชอาณาเขตแห่งกรุงศรีอยุธยา เพื่อยกฐานะและความสามารถในความเป็นมนุษย์แต่ละบุคคลให้ปรากฏเป็นที่ยอมรับทางสังคม ประเพณีนิยม ระบบราชการ สิทธิและผลประโยชน์กับ

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยบูรพา
ต.แสนสุข อ.เมือง จ.ชลบุรี 20131

๒๓

กระบวนการยุติธรรม เป็นต้น (นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย, ๒๕๕๔) ลักษณะการกำหนด
ศักดิ์นาขั้นนี้เป็นเครื่องมือของความจงรักภักดีที่ไพร่ฟ้าประชาชนต้องพึงมีต่อพระมหากษัตริย์ด้วย
(ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๔๑ : ๒๘) เพราะเสมือนหนึ่งว่าพระเจ้าแผ่นดินพระราชทานสิทธิบาง
ประการให้กับประชาชน ดังนั้นในทางกลับกัน ประชาชนก็ควรจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดิน

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โปรดให้ตราพระราชกำหนดกฎหมายเตียรบาล เป็น
กฎระเบียบในการปฏิบัติราชการมิให้เป็นความผิดต่อพระเจ้าแผ่นดิน มิให้บกพร่องแก่ราชการ
มิให้เป็นเหตุแก่พระเจ้าแผ่นดินและพระบรมวงศานุวงศ์ มิให้ทำความชั่วให้เป็นที่เสียพระ
เกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดิน เป็นต้น กฎหมายเตียรบาลนี้ได้ถือเป็นพระราชกำหนด เป็นกฎหมาย
สำหรับราชการในพระราชสำนักแห่งกรุงศรีอยุธยาต่อมาเป็นลำดับ กับยังได้รับสืบต่อมาเป็นกฎ
มณเตียรบาลสำหรับพระราชสำนักแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ด้วย

การรักษาและผูกความมั่นคงของพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงเป็นพระประมุขแห่งพระราช
อาณาจักร กับสถาบันราชการ สังคม พลเมือง และแว่นแคว้น มิให้มีเหตุเป็นภัยขึ้นภายใน หรือมา
แต่ภายนอก นำมาซึ่งภัยเป็นอันตรายแก่ความสงบ เป็นปกติสุข จึงต้องมีกฎหมายเพื่อยับยั้งห้าม
ปรามและปราบปรามการต่าง ๆ ที่จะเป็เหตุบั่นทอนความมั่นคงทั้งในส่วนพระเจ้าแผ่นดิน การ
บริหารราชการสวัสดิภาพของพลเมือง มิให้เป็นจลาจลขึ้นในแผ่นดิน เป็นต้น ในแผ่นดินสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถจึงมีกฎหมายว่าด้วยการรักษาความมั่นคง ซึ่งโปรดให้ตราขึ้นคือพระไอยการ
อาชญาหลวง กับพระไอยการลักษณะขบถศึก (นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย, ๒๕๕๔)

๑.๔ ด้านสังคม คน และวิถีชีวิต

ในช่วงราว ๑๕๐ ปีแรกของการสถาปนาพระนครศรีอยุธยา สังคมอยุธยาเป็นผู้คนที่มาจาก
ดินแดนใกล้เคียงเป็นส่วนใหญ่ เช่นชาวจีน ชาวลาว ชาวเขมร ฯลฯ ที่เข้ามาเพื่อประกอบอาชีพ
หรือทำการค้า ชาวจีนเป็นกลุ่มคนที่อาจจะมีมากที่สุดและเป็นกลุ่มคนที่ชาวสยามคุ้นเคยมาก
ที่สุด คนจีนเหล่านี้ได้ซื้อสินค้าพื้นเมืองเช่น พริกไทยและฝาง ส่งไปขายเมืองจีน และนำเครื่อง
กระเบื้องเคลือบ ผ้าแพร ผ้าไหม เข้ามาขายในอยุธยา เรือสำเภาจีนสามารถแล่นเข้ามาทำการ
ค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาได้โดยง่าย ทั้งต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีการกำหนด
ศักดิ์นาของคนที่เข้ามารับราชการด้านการค้าอีกด้วยเช่นในกฎหมายพระไอยการตำแหน่งนา
พลเรือนกำหนดตำแหน่งเจ้าพนักงานบนเรือสำเภาเป็นชื่อจีนคือ จุนจุน นายสำเภา, ต้นหน ดูทาง

๑๕๑. ๓๐๒๓

๒/๔๕๒ ๕

340318

สำเนา, ล้าดำ ทำบัญชีใหญ่, บันจู่ ซ่อมแปลงสำเนา, ใต้กึ่ง เป็นนายท้ายซ้ายขวา, ชินเตงเถา ทำหน้าที่บัญชีกลางซ้าย/ขวา, อาบั้น กระโดงกลาง, จงกว่า คนใช้ทั่วไป, เต็กซ้อ ระวังบรรทุก, อากิ่ง ซ่างไม้, เอี้ยววง คอยบูชาพระ, ตัวเดียว คอยตรวจตราสายเดียวกับเสาท้าย, สำบั้น ว่าเสาท้าย, เท้าเต็ง คุมสมอ, ฮู้เตี้ยว ดูแลเวลาทอดตั้ง (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๑) หลักฐานอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับจีนคือ ภาพเขียนสีและอักษรจีนในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและโบราณวัตถุหลายชิ้นที่มีอิทธิพลศิลปะจีน (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, ๒๕๒๐ : ๑๓)

หนึ่งในคำพรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยาซึ่งแม้ว่าจะเป็นการในช่วงอยุธยาตอนปลาย แต่ก็ยังได้อธิบายที่ตั้งของชุมชนชาวจีนไว้ว่า ย่านคนจีนนั้นมีหลายแห่งและมีตลาดอยู่ในชุมชนด้วยตัวอย่างเช่น

“ย่านในไก่อ่เชิงตพานปตุจีนไปเชิงตพานปตุในไก่อ่ เปนย่านจีนอยู่ตีกสองฟากถนน หลวง ฝั่งร้านขายของสรรพสำเนา ไหมแพรทองขาวทองเหลือง ถ้วยชามเครื่องสำเนาครบ มีตลาดขายสุกรปลาของสดข้าวเยนอยู่ในย่านในไก่อ่ ๑ ย่ายสามม้าแต่เชิงตพานในไก่อ่ตัวนออกไปถึงหัวสวระภามุมกรุงเทพมหานคร จีนทำเครื่องจันอับแลขนมทำโต๊ะเตียงแลถังน้อย แลทำสรรพเครื่องเหล็ก แลมีตลาดขายของสดข้าวเยนแต่หัวโรงเหล็กไปจนปตุช่องกุด ถ้าเรือจ้างวัดพะเนางเชิงอยู่ในย่านสามม้าตลาด ๑...” (วินัย พงศ์ศรีเพียร, ๒๕๕๑ : ๘๑)

พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) ได้สรุปเรื่องที่ตั้งชุมชนจีนไว้ในจดหมายเหตุที่กราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า “จีนปรากฏว่ามาตั้งบ้านเรือนอยู่หลายแห่ง ที่ตั้งเป็นปึกแผ่นแน่นอนหนา คือตั้งแต่หลังวัดจีนถึงสามม้าไก่อ่ และประตูจีน ซึ่งเป็นตลาดใหญ่แห่ง ๑ ที่คลองสวนพลูแห่ง ๑ ที่ปากคลองเข้าสารแห่ง ๑ ที่คลองถนนตาลแห่ง ๑ ที่บ้านดินแห่ง ๑ เกาะพระแห่ง ๑” (วรรณศิริ เดชะคุปต์ และปรีดี พิศภูมิวิถึ, ๒๕๕๔) ข้อมูลเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ชาวจีนส่วนใหญ่ที่อาศัยในพระนครศรีอยุธยาประกอบอาชีพค้าขายเป็นหลัก รวมทั้งต่อมาได้เข้าร่วมรับราชการในตำแหน่งต่างๆ ของราชสำนัก

นอกจากชาวจีนหรือผู้คนจากดินแดนใกล้เคียงที่เข้ามาในอยุธยาแล้ว ช่วงก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ก็ปรากฏชาวตะวันตกเดินทางเข้ามาในอยุธยาบ้างแล้ว ได้แก่ชาวโปรตุเกส สเปน ฮอลันดา และอังกฤษ

ชาวโปรตุเกสเป็นชาวตะวันตกชาติแรกที่เดินทางเข้ามาในพระนครศรีอยุธยาในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (Predee PHISPUMVIDHI, 2008) และได้รับพระราชทานที่ตั้งบ้านเรือนในราวแผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช หลังจากเสร็จศึกเมืองเชียงกราน โปรตุเกสได้มีความสัมพันธ์อันดีทางการค้ากับสยาม กระทั่งมีการลงนามในสนธิสัญญาทางการค้าขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๑ จากนั้นบทบาทของชาวโปรตุเกสทั้งในการรับใช้ราชสำนักสยามในฐานะทหารรับจ้างและบทบาทของพ่อค้าก็ปรากฏชัดเจนมากขึ้น

ชุมชนโปรตุเกสที่ปรากฏคือบริเวณทิศใต้ของพระนคร ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา จัดว่าเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่แห่งหนึ่ง เพราะมีร่องรอยที่พักอาศัยและโบสถ์เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอีกหลายแห่ง การขุดแต่งโบราณสถานจึงพบโบราณวัตถุอันเกี่ยวเนื่องกับศาสนาเป็นจำนวนมากด้วย

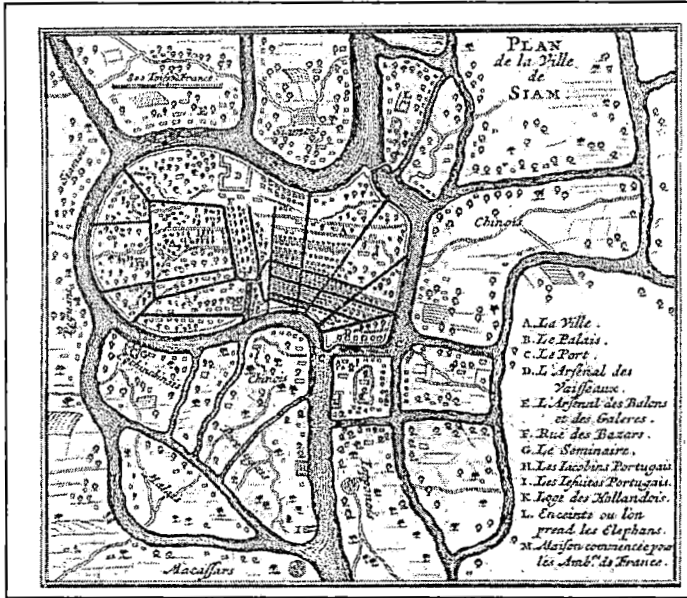
ชาวสเปน บทบาทของชาวสเปนไม่ปรากฏชัดเจนนักในเอกสารประวัติศาสตร์อยุธยา ทั้งสเปนและโปรตุเกส ได้เดินทางมายังดินแดนตะวันออกตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ โดยมีแรงบันดาลใจหลายประการ เช่นการแสวงหาดินแดนคริสต์ศาสนา การหาตลาดและสินค้าเครื่องเทศที่กลายเป็นสินค้าปรารถนาในตะวันตก หรือการพยายามขัดขวางเส้นทางการค้าของพ่อค้าอาหรับ แต่ทั้งสเปนและโปรตุเกสก็มีเส้นทางในการเดินทางมาตะวันออกที่ต่างกัน เอกสารในวงรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้บันทึกเรื่องราวหลวงจากมะนิลาเดินทางเข้ามาเผยแผ่ศาสนาด้วย (จันทร์ฉาย ภัคอุทิศ, ๒๕๓๒)

ชาวฮอลันดาหรือชาวดัตช์มีบทบาททางการค้ากับอยุธยาเป็นอย่างมาก เพราะถือว่าเป็นกลุ่มชาวต่างชาติที่มีการทำการค้ากับอยุธยามากที่สุดชาติหนึ่ง ฮอลันดาเข้ามาในอยุธยาในราว พ.ศ. ๒๑๔๖ ในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช โดยส่งคอรีเลนีส สเปนซ์ (Colenis Spex) เข้ามาเพื่อติดต่อด้านการทูต จากนั้นความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการก็เริ่มขึ้นเมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถทรงส่งราชทูตสยามไปเฝ้าพระเจ้ามอริสแห่งราชวงศ์ออเรนส์ในปี พ.ศ. ๒๑๕๐ (J.J.L. Duyvendak, 1936) และอีก ๑๐ ปีต่อมาจึงมีการลงนามในสนธิสัญญาฉบับแรกระหว่างกันขึ้น

โดยทั่วไป ชาวฮอลันดาเป็นพ่อค้าและลูกค้าน่ามากกว่าดำเนินกิจกรรมอย่างอื่น เพราะสินค้าของป่าในสยามล้วนเป็นที่ต้องการและสามารถค้าขายได้ราคาดีทั้งสิ้น ฮอลันดาจึงพยายามผูกขาดสินค้าบางประเภทเช่นหนังกวาง ดีบุก เพื่อประโยชน์ของบริษัทตน ทั้งนี้ก็นำสินค้าที่ทางสยามต้องการเข้ามาด้วยเช่น ปืน ดินประสิว การค้าขายตลอดระยะเวลาที่ร้อยปีทำให้ชุมชนฮอลันดาที่อยู่ยามมีหมู่บ้านและตึกอาคารที่พักสินค้าใหญ่โต หนึ่งในที่พักของหมู่บ้านฮอลันดาที่พระประแดง บางกอก ก็มีอาคารคลังสินค้าแบบที่ฮอลันดานิยมสร้างด้วย (วรวงคณา นิพัทธ์สุขกิจ, ๒๕๕๐)

ชาวอังกฤษเข้ามาในอยุธยาในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๕ เมื่อ โทมัส เจมส์ (Thomas James) เข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นของพระเจ้าเจมส์ที่ ๑ จุดมุ่งหมายหลักของอังกฤษก็ยังคงเป็นการค้าที่พยายามแข่งกับบริษัทการค้าของฮอลันดา และพยายามหาหนทางไปทำการค้ากับจีนโดยใช้สยามเป็นเส้นทางผ่าน แต่ความสัมพันธ์กับอังกฤษไม่คืบหน้าเท่าที่ควร เพราะอังกฤษถูกขัดขวางทางการค้าจากฮอลันดาและโปรตุเกสที่ต่างก็กลัวเสียผลประโยชน์ทางการค้า อย่างไรก็ตามชาวอังกฤษก็คงได้เดินทางเข้ามาในสยามมากขึ้นและเกิดการตั้งชุมชนอังกฤษขึ้นทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา

ชาวต่างชาติเหล่านี้มีค่ายหรือบ้านเรือนเป็นของตนเอง ชิมง เดอ ลา ลูแบร์ ผู้แทนพิเศษสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้วาดภาพแผนที่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาไว้ว่าค่ายของชาวตะวันตกตั้งอยู่ทางทิศใต้ของเกาะเมือง สอดคล้องกับรายงานของพระยาโบราณราชธานินทร์ที่พบแนวอาคารแบบอิฐที่บริเวณทิศใต้ของเกาะเมืองทั้งทางฝั่งตะวันตกและตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา (วรรณศิริ เดชะคุปต์และปรีดี พิศภูมิวิถี, ๒๕๔๔)

ภาพที่ ๒ : แผนที่เกาะเมืองอยุธยาในหนังสือของลาลูแบร์ (ชาลญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๕๐)

สรุปได้ว่าภูมิหลังของสังคมอยุธยาในช่วงก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีพัฒนาขึ้นจากสังคมพื้นที่ของการเกษตร ผสมกับอำนาจทางการเมืองที่สถาปนาขึ้นบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาของราชวงศ์อู่ทองและราชวงศ์สุพรรณภูมิ ทำให้พระนครศรีอยุธยาเริ่มกลายเป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่ขึ้น ภายในเมืองมีการจัดสรรพื้นที่ชัดเจน คือใช้เป็นศูนย์กลางในการปกครองและการพิธีกรรมทางศาสนา ส่วนผู้คนนั้นอาศัยอยู่ทั้งภายในและภายนอกเมือง กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญคือการค้าและการเกษตร ในช่วงแรกของการสถาปนาการค้าขายกับประเทศจีนน่าจะมีบทบาทมาก โดยเฉพาะในรัชกาลสมเด็จพระนครินทราธิราชที่ทรงมีความสัมพันธ์อันดีกับจีน

เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงปรับปรุงการบริหารราชการแผ่นดินโดยการตั้งจัดตุลาการ และตั้งระบบศักดินาขึ้น ทำให้สภาพของสังคมเปลี่ยนแปลงไป มีระเบียบในการปกครองมากขึ้น สอดคล้องกับกฎหมายมาตราต่างๆ ที่ตราขึ้นรัชกาลของพระองค์ หลังจากนั้นชาวต่างชาติจะเดินทางเข้ามาในพระนครพร้อมกับสินค้าที่อยุธยาต้องการ ทำให้สังคมอยุธยามีความคึกคักมากขึ้นกว่าก่อน

๒. สังคมอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

๒.๑ พระราชประวัติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๒๗ ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๙๙ ถึง พ.ศ. ๒๒๓๑ นับว่าเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์สำคัญยิ่งพระองค์หนึ่งของประวัติศาสตร์อยุธยา (นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย, ๒๕๕๕)

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. ๒๑๗๓ - พ.ศ. ๒๑๙๘) โดยที่เชื่อกันว่าพระราชชนนีเป็นพระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พระองค์เสด็จพระราชสมภพเมื่อราว ปี พ.ศ. ๒๑๗๔ หรือ พ.ศ. ๒๑๗๕ เพราะพระราชพงศาวดารบันทึกว่าในปี พ.ศ. ๒๑๙๙ นั้นทรงสั่งให้ประกอบพระราชพิธีเบญจเพสในเดือนนี้ เมื่อแรกประสูตินั้นพระประยูรญาติเห็นเป็น ๔ กร จึงขนานพระนามว่า "สมเด็จพระนารายณ์" ทรงมีพระราชอนุชาร่วมพระชนกหลายพระองค์ และมีพระชนินทรภคินีร่วมพระชนนี ๑ พระองค์ซึ่งต่อมาโปรดให้สถาปนาขึ้นเป็นกรมหลวงโยธาทิพ (บุปผา ทิพย์สถาพกุล, ๒๕๔๒ : ๑ - ๑๐)

ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงศึกษาเล่าเรียนกับพระภิกษุหลายสำนัก ทั้งทรงชำนาญในศิลปศาสตร์เป็นอย่างดี (วิยะดา ทองมิตร, ๒๕๒๐ : ๓๓ - ๔๒) ต่อเมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเสด็จสวรรคตและสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาขึ้นครองราชย์สืบต่อมาได้ ๒ เดือน สมเด็จพระนารายณ์มหาราชขณะดำรงพระยศที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลได้ยึดอำนาจและขึ้นครองราชย์ เอลิมพระนามตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า "สมเด็จพระบรมราชาธิราชรามธิบดีศรีสรรเพชญ์ บรมมหาจักรพรรดิศวรราชาธิราช รามศวรธรรมาธิบดี ศรีสุฤษดิรักษสังหาร จักรวาฬาธิเบนทร สุริเยนทราธิบดีนรินทร์นทรธาธาดาธิบดี ศรีสุวิบูลย์คุณอนันฐิจิตรรจี้ ศรีภูวนาทิตย ฤทธิพรหมเทพาติเทพบดินทร ภูมินทรราชาธิราช รัตนภาศมนวงษ์ องค์เอกาทศรฐ วิสุทธยโสดม บรมอาชาเยาศัย สมุทัยคโนรมนต์ อนันตคุณ วิบุลสุนทร บวรธรรมิกราชเดโชไชย ไตรโลกนารถบดินทร์วรินทร์ราชา ชาติพิชิตทิศ พลญาณสมันต์ มหันตวิปฬาราฤทธิวิไชย ไอสวรรยาธิปัตย์ขัตติยวงษ์ องค์ปรมาธิบดี ตริภูวนาธิเบศรโลกเชษฐวิสุทรมกฎรัตนโมฬี ศรีประทุมสุริยวงศ์องค์สรรเพชญ์พุทธางกูรบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว" (กรมศิลปากร, ๒๕๔๘)

อย่างไรก็ดี พระนามของพระองค์ที่ปรากฏในจารึกวัดจุฬามณี จ.พิษณุโลก ปี พ.ศ. ๒๒๒๔ ว่า "พระศรีสรรเพชญ์ สมเด็จพระรามธิบดีศรีคินทรมหาจักรพรรดิศวรราชาธิราชราม

เศวตฉัตรมิกราชเคไชไชยบรมเทพาติเทพตรีภูวนาธิเบศรโลกเชษฐวิสุทธิ มกุฎพุทธางกูร บรมจักรพรรดิศวรรรมิกราชาธิบดีราช" (กรมศิลปากร, ๒๕๑๒)

หลังจากที่ทรงขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. ๒๑๙๙ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงประกอบพระราชกรณียกิจเป็นอนุประการ ทั้งการทำนุบำรุงบ้านเมือง การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ ที่พระราชอาณาจักร โดยในปี พ.ศ. ๒๒๐๘ - ๒๒๐๙ โปรดฯให้สถาปนาเมืองลพบุรีขึ้นเป็นที่ประทับอีกแห่งหนึ่ง เพื่อรักษาความมั่นคงของราชบัลลังก์และเป็นการสร้างที่ประทับเพื่อพระราชกรณียกิจส่วนพระองค์ (สืบแสง พรหมบุญ, ๒๕๒๔ : ๑๗๕ - ๑๗๗) ปราบกฏหลักฐานในเอกสารหลายฉบับทั้งไทยและต่างประเทศว่ารัชกาลของพระองค์มีความยิ่งใหญ่เหนือรัชกาลอื่นโดยเฉพาะเรื่อง การติดต่อกับต่างประเทศอันเป็นเหตุให้ประวัติศาสตร์อยุธยาในช่วงรัชกาลของพระองค์มีเอกสารมากมายที่มีประโยชน์ยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย

การศึกสงครามในช่วงต้นแผ่นดินนั้นมีทั้งสงครามในและนอกพระนคร ทรงยกทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ ส่วนในพระนครก็เกิดกบฏพระไตรภูวนาธิตยวงศ์ขึ้น พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาบันทึกว่าพระไตรภูวนาธิตยวงศ์กับพระองค์ทรงคิดการกบฏ ทั้งสองพระองค์เป็นพระอนุชาต่างพระชนนีกับสมเด็จพระนารายณ์ แต่การกบฏครั้งนี้ไม่สำเร็จ ทั้งสองพระองค์ถูกจับกุมสำเร็จโทษพร้อมพรรคพวกอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ เช่น ออกญาพลเทพ ออกญากลาโหม ออกญาพัทลุง ออกพระศรีวิสุทธิปราชา เป็นต้น ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงไม่ไว้วางพระราชหฤทัยในขุนนางเดิมและทรงเพิ่มความสนิทสนมกับขุนนางชาวต่างชาติมากขึ้น

ในเรื่องของการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา สิ่งที่สะท้อนให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าทรงเป็นองค์พุทธมามกะและองค์ศาสนูปถัมภกของพระพุทธศาสนาก็คือ พระราชดำรัสตอบแก่ราชทูตฝรั่งเศสเซอวาเลียร์ เดอ โชมอง เมื่อราชทูตได้กราบบังคมทูลขักจูงให้พระองค์ทรงเปลี่ยนไปนับถือคริสต์ศาสนา แต่พระองค์มีพระราชดำรัสตอบว่าจะให้ทรงละทิ้งศาสนาที่บรรพบุรุษของพระองค์นับถือมากกว่าสองพันปีได้อย่างไร แต่เมื่อใดที่พระองค์ผู้เป็นเจ้าของทรงปรารถนาให้พระองค์เปลี่ยนศาสนาแล้ว ก็จะทรงยินยอมตามนั้น

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และอาจนับได้ว่าการพระพุทธศาสนาในช่วงรัชกาลของพระองค์ได้เจริญรุ่งเรืองมากด้วย ดังที่สะท้อนให้เห็นเป็นรูปธรรมของการสร้างพระอารามมากมายเช่นทรงบูรณะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองลพบุรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงเชิญพระพุทธสิหิงค์ลงมายังอยุธยา ดังที่ปรากฏในวรรณคดีสำคัญของยุค

คือโคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์ฯ เอกสารสำคัญในรัชกาลที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาคือ พระราชปจฉาที่ทรงมีไปถึงพระสงฆ์ผู้ทรงภูมิธรรม เพื่อทรงใต้ถามข้อสงสัย ซึ่งในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ปรากฏชื่อพระพรหมมุนี วัดปากน้ำประสบ และสมเด็จพระพุฒาจารย์ เป็นผู้ถวายวิสัชนาพระราชปจฉาอยู่เสมอๆ ธรรมเนียมปฏิบัติเช่นนี้ยังปรากฏเป็นหลักฐานต่อมาว่าพระมหากษัตริย์อยุธยาโปรดที่จะมีพระราชปจฉาเรื่องทางโลกและทางธรรมแก่พระสงฆ์หรือพระราชาคณะที่นับถืออยู่เสมอ เช่นพระเพทราชาก็ยังทรงปฏิบัติสืบมา จึงแสดงให้เห็นว่านับแต่รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ลงมาแล้ว การเอาใจใส่พระสงฆ์มีเพิ่มมากขึ้นกว่าก่อนมาก (กรมศิลปากร, ๒๕๕๐)

ในด้านงานวรรณกรรม ปรากฏว่าวรรณคดีไทยได้รับความนิยมและเฟื่องฟูเป็นอย่างยิ่ง เพราะสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเป็นกวีด้วยพระองค์หนึ่ง พระราชนิพนธ์สำคัญคือ สมุทรโฆษคำฉันท์ (ตอนต้น) พระราชนิพนธ์โคลงสุภาพ ๓ เรื่องคือโคลงพาลีสอนน้อง โคลงทศรถสอนพระราม โคลงราชสวัสดิ์ คำฉันท์กล่อมช้างเป็นต้น ซึ่งล้วนแต่แสดงพระอัจฉริยภาพของการกวีให้เป็นที่ปรากฏชัดและทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระมหาราชครูแต่งจินตามณีขึ้นเป็นตำราเรียน (วิยะดา ทองมิตร, ๒๕๒๐ : ๔๑ - ๔๒)

สำหรับความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ในช่วงรัชสมัยเป็นการเปิดโลกทัศน์ของสยามออกสู่ตะวันตกมากขึ้น ทรงติดต่อกับประเทศในภูมิภาคตะวันออกเช่นจีน ญี่ปุ่น ญวน และประเทศในดินแดนตะวันตกนับแต่อินเดีย เปอร์เซียจนถึงประเทศในทวีปยุโรป ในช่วงต้นรัชกาลมีกลุ่มบาทหลวงมิชชันนารีเดินทางเข้ามาเผยแผ่ศาสนาและสืบทอดกิจการของคริสต์ศาสนา ซึ่งพระองค์ก็ทรงอนุเคราะห์ที่ดินให้ปลูกสร้างอาคาร และพระราชทานเสรีภาพในการเผยแผ่ศาสนา การที่สังคมอยุธยามีพ่อค้าและบาทหลวงต่างชาติเดินทางเข้ามาเช่นนี้ ทำให้บทบาทของชาวต่างชาติมีมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งชื่อเสียงของเจ้าพระยาวิไชยเณทร์หรือคอนสแตนติน ฟอลคอน ซึ่งเข้ารับราชการเป็นลำดับจนถึงตำแหน่งว่าที่สมุหนายกและกำกับดูแลพระคลัง ทั้งยังมีบทบาทในการเริ่มต้นความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์มหาราชกับประเทศฝรั่งเศส

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงส่งคณะทูตสยามไปฝรั่งเศสหลายครั้ง ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๔ ทรงจัดให้ออกพระพิพัฒน์ราชไมตรี เป็นราชทูต ออกขุนศรีวิสารสุนทรเป็นอุปทูต ออกขุน

นครวิชัย เป็นตรีทูต เดินทางโดยเรือกำปั่นฝรั่งเศส แต่ทว่าเคราะห์ร้ายที่เรือไปแตกที่นอกฝั่งเกาะ มาดากัสการ์ (พลับพลึง มูลศิลป์, ๒๕๑๙)

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๒๒๗ สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระวิตกที่คณะทูตชุดแรกสูญหายไปจึง โปรดให้ออกขุนวิชัยวาทิตและออกขุนพิชิตไมตรี กับบาทหลวงวาเซต์ (Vachet) ผู้เป็นล่ามเดินทาง ไปสืบข่าวคณะทูตชุดแรก เมื่อพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงทราบว่าคณะราชทูตสยามชุดก่อนเรือแตก อับปางลง ก็ทรงดำริที่จะแต่งทูตมาเป็นการสนองตอบ จึงทรงส่งเซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ เป็น เอกอัครราชทูต พร้อมคณะเดินทางเข้ามาถึงปากน้ำเจ้าพระยาเมื่อวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ.

๒๒๒๘

การต้อนรับคณะทูตและพระราชสาส์นจากฝรั่งเศสเป็นไปด้วยความยิ่งใหญ่อลังการและ สมพระเกียรติยศพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทำให้การต้อนรับคณะทูตจากฝรั่งเศสซาบซึ้งในพระมหา กรุณาธิคุณของสมเด็จพระนารายณ์ที่ทรงดูแลเป็นอย่างดี ครั้นเมื่อคณะทูตฝรั่งเศสชุดจะเดินทาง กลับ สมเด็จพระนารายณ์มีพระราชจึงทรงแต่งคณะทูตขึ้นชุดหนึ่งประกอบด้วยออกพระวิสุทธ สุนทร(ปาน) เป็นราชทูต ออกหลวงกัลยราชไมตรีเป็นอุปทูต ออกขุนศรีวิสารวาจาเป็นตรีทูต เดินทางไปเจริญพระราชไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทั้งหมดออกเดินทางจากกรุงศรีอยุธยาเมื่อ เดือน ธันวาคม พ.ศ. ๒๒๒๘ ไปถึงเมืองแบรสต์ (Brest) เมื่อวันที่ ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๒๒๙ เมื่อ ได้เข้าเฝ้าทูลเกล้าฯ ถวายพระราชสาส์นแล้ว ก็ได้เยี่ยมชมสถานที่ต่างๆ ในประเทศฝรั่งเศส นับได้ ว่าการเจริญพระราชไมตรีครั้งนี้เป็นครั้งที่ยิ่งใหญ่และได้รับการกล่าวขานมากที่สุด

ภาพที่ ๓ : คณะราชทูตสยาม (ปรีดี พิศภูมิวิถี, ๒๕๕๖)

ในปลายรัชกาล สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระประชวร พระเพทราชาและออกหลวงสรศักดิ์ พระโอรสบุญธรรมร่วมกับขุนนางอีกจำนวนหนึ่งยึดอำนาจ ด้วยเกรงว่าอำนาจของชาวต่างชาติจะมีมากเกินไปและเป็นอันตรายต่อราชอาณาจักร เจ้าพระยาวิไชยเณทร์จึงถูกสำเร็จโทษประหารชีวิต พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระจักรพรรดิฟงส์ (จาต) ระบุไว้ดังนี้

“ศุภมัสดุศักราช ๑๐๕๐ ปีมะโรงสำเรศศก สมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้า เสด็จขึ้นไปเมืองลพบุรีอยู่ประมาณเดือนหนึ่งทรงประชวรหนักลง วันหนึ่งหม่อมปีย์เสด็จออกมาสรงพระพักตร์อยู่ ณ ศาลา พญาสุรศักดิ์เข้าไปจะจับ หม่อมปีย์วิ่งเข้าไปในที่บรรทม ร้องว่า ทูลกระหม่อมแก้วช่วยเกล้ากระหม่อมดิฉันด้วย สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวตรัสว่า ใ้อพ่อลูกนี้คิดทรยศจะเอาสมบัติแล้ว มีพระราชโองการสั่งให้ประจุพระแสงปืนข้างที่ แล้วให้หาพญาเพทราชาพญาสุรศักดิ์ ก็เข้าไปยืนอยู่ที่พระทวารทั้งสองคน สมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้าเสด็จบรรทมอยู่ ยืนพระหัตถ์ค้ำเอาพระแสงปืนเผย

พระองค์พระลูกขึ้นก็ลุกขึ้นมิได้ กลับบรรทมหลับพระเนตร" (พระราชพงศาวดารฉบับ
พระจักรพรรดิพงศ์ จาด, ๒๕๔๐)

จากนั้นกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ก็ถูกสำเร็จโทษ ดังที่พระราชพงศาวดารฉบับพระจักรพรรดิพงศ์
บรรยายไว้ว่า "พญาวิไชเยนทร์เดินไปประมาณเส้นหนึ่ง รักษาองค์เอาตะบองตีท้องหักล้มลง
แล้วพญาสุรศักดิ์เข้าไปจับหม่อมบิยได้ เอาไปล้างเสียทั้งพญาวิไชเยนทร์" สมเด็จพระ
นารายณ์มหาราชนั้นได้เสด็จสวรรคตในอีก ๑ เดือนต่อมา คือในวันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ.
๒๒๓๑ ณ พระที่นั่งสุทธาสวรรค์ ในบริเวณพระราชวังเมืองลพบุรี

จากการที่ในรัชกาลของพระองค์มีการติดต่อกับต่างชาติมากเช่นนี้เองทำให้มีเอกสาร
หลักฐานที่เรียบเรียงโดยชาวต่างชาติจำนวนมากที่อธิบายเรื่องราวสภาพสังคมและการเมืองของ
สยามไว้ ทั้งได้พรรณนาพระรูปลักษณะของสมเด็จพระนารายณ์ไว้ด้วย ดังที่นิโกลาส์ แชร်เวส
ชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาในอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๐ - ๒๒๓๑ บรรยายว่า

พระองค์ทรงมีพระรูปพรรณสัณห์ดี พระอัสสาค์อ่อนช้อยสูง ไบพระพักตร์ยาว พระ
ฉวีวรรณคล้ำ ดวงพระเนตรแจ่มใสและเต็มไปด้วยประกาย แสดงว่าทรงมีพระปรีชา
ญาณมาก และในพระวรกายเป็นส่วนรวมมีลักษณะท่าทีที่แสดงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่
และสง่างามมาก กอปรด้วยพระอัธยาศัยอันอ่อนโยนและเมตตาอารี ยากนักที่ผู้ใด
ได้ประสบพระองค์แล้ว จะเว้นความรู้สึกเคารพนับถืออย่างยิ่งและความรักอย่างสูง
เสียได้ (นิโกลาส์ แชร်เวส, ๒๕๕๑ : ๑๙๓)

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีพระราชธิดา ๑ พระองค์คือเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ และมี
พระอนุชาคือเจ้าฟ้าอภัยทศ ซึ่งประทับที่พระราชวังหลวงอยุธยาและก็ถูกจับสำเร็จโทษในปี พ.ศ.
๒๒๓๑ ด้วยเช่นกัน

๒.๒ สังคมอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. ๒๑๙๙ โดยทรงปฏิวัติ
สมเด็จพระศรีสุธรรมราชานั้น สภาพสังคมอยุธยายังคงมีลักษณะเช่นเดิม หากแต่มีผู้คนที่

หลากหลายเพิ่มมากกว่าก่อนซึ่งทำให้สังคมอยุธยาในช่วงระยะเวลานี้มีลักษณะของความเป็นพหุวัฒนธรรมมากขึ้น ซึ่งลักษณะของสังคมนี้เป็นปัจจัยให้สังคมอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีความโดดเด่นอย่างน้อย ๒ ประการคือ ด้านการค้าและการเมืองการปกครอง

๒.๒.๑ ด้านการค้า

อาจกล่าวได้ว่าตลอดสมัยประวัติศาสตร์อยุธยา เศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดโครงสร้างทางการเมืองและสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเกษตรกรรมซึ่งเป็นพื้นฐานทางเศรษฐกิจของสังคมไทยมาตั้งแต่สังคมบรรพกาล ปัจจัยการผลิตที่สำคัญสำหรับสังคมเกษตรกรรมคือที่ดินและเครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็น ได้แก่ วัว ควาย พันธุ์ข้าว ไถ ฯลฯ แรงงานหรือกำลังคนที่จะประกอบการผลิตและเทคนิค และรูปแบบแห่งการผลิต

ด้วยเหตุที่สภาพภูมิศาสตร์ของอยุธยาเอื้ออำนวยต่อความเจริญทางเศรษฐกิจเป็นอย่างมากเพราะอาณาจักรอยุธยาตั้งอยู่ในบริเวณที่มีสภาพภูมิศาสตร์ที่ทำให้ได้ผลผลิตดี มีการคมนาคมสะดวก (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๔๓ : ๖๔ - ๖๙) มีลักษณะที่ตั้งเหมาะสมต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจหลายประการ คือ

๑. ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ มีแม่น้ำหลายสายไหลผ่าน คือ แม่น้ำเจ้าพระยาท่าจีน ป่าสัก ลพบุรี เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำเหมาะแก่การเกษตรกรรม สะดวกต่อการติดต่อค้าขายตั้งด่านเก็บภาษีและเลือกซื้อสินค้าได้ก่อนอาณาจักรที่อยู่ข้างใน

๒. อยุธยาอยู่ไม่ห่างจากทะเลมากนัก ใช้เวลาเดินทางจากปากน้ำเข้ามาประมาณ ๓ วัน แม่น้ำกว้างพอที่เรือใหญ่จะเข้ามาได้ ทำให้อยุธยาเป็นเมืองเปิด

๓. ตั้งอยู่ในเขตที่ได้รับลมมรสุม ๒ ทิศทาง คือ ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้มีช่วงเวลาที่เหมาะที่เรือสินค้าจะแล่นเข้ามาจอดเพื่อซื้อหาเสบียงอาหารและน้ำจืด รวมทั้งสามารถหลบลมมรสุมได้ (คู่มือนิทรรศการเรื่องแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์,

๒๕๒๑ : ๑๑)

ปัจจัยการผลิตที่สำคัญต่อการเกษตรกรรมคือ ที่ดินและแรงงาน จึงเกิดระบบแบ่งปันที่ดินและควบคุมกำลังคนด้วยระบบศักดินาและระบบไพร่ ซึ่งทั้งระบบศักดินาและระบบไพร่มิได้แยกต่างหากกัน แต่เอื้ออำนวยซึ่งกันและกัน โดยระบบศักดินาเป็นระบบใหญ่ที่กำหนดอำนาจหน้าที่

ยศ ตำแหน่ง และทรัพย์สินของบุคคลแต่ไม่ได้กำหนดกรรมสิทธิ์ในที่ดินนอกจากนี้ผู้ปกครองยังอาศัยระบบไพร่ในการควบคุมกำลังคนให้ปฏิบัติงานสอดคล้องตามระบบใหญ่

โครงสร้างทางสังคมในลักษณะแนวตั้ง (Vertical Structure) ของสังคมอยุธยาคือการแบ่งผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครอง พระมหากษัตริย์ทรงมีฐานะเป็นทั้งเจ้าของแผ่นดินและเจ้าชีวิต ทรงเป็นเจ้าของที่ดินและทรงแจกจ่ายให้พลกนิกรทำประโยชน์ โดยอาศัยขุนนางลำดับชั้นต่างๆ ช่วยปกครอง ในการนี้ขุนนางได้รับที่ดินและผลประโยชน์ตอบแทน ในพระอัยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง นาพลเรือนที่ตราขึ้นในกฎหมายตราสามดวงระบุงการครอบครองที่ดินไว้ว่า นอกจากขุนนางราษฎรที่สามารถครอบครองกรรมสิทธิ์ได้แล้ว วัดก็จะได้รับพระราชทานที่ดินเป็นวิสุคามสีมา รวมทั้งที่ดินโดยรอบวัด เพื่อใช้เป็นที่สำหรับเก็บผลประโยชน์บำรุงเลี้ยงวัดและพระสงฆ์ นอกจากนี้ที่ดินวัดยังได้กำลังคนช่วยทำงานในที่ดิน เรียกว่าเลกวัด หรือ ข้าพระ เกิดประเพณีการยกที่ดิน เลก และผลประโยชน์แก่วัด รวมเรียกว่าพระกัลปนา เช่นการที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงยกพระราชวังที่ลพบุรีเป็นที่ดินกัลปนาเป็นต้น

เมื่อโครงสร้างของการปกครองเป็นแบบการปกครองจากบนลงล่าง พระมหากษัตริย์ผู้เป็นเจ้าของแผ่นดินพระราชทานที่ดินให้ราษฎรทำมาหากิน ฉะนั้นจึงเป็นสิทธิ์ที่พระองค์จะได้รับผลประโยชน์ตอบแทนจากผู้คนผู้อยู่ใต้ปกครองด้วย ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช อาจมีวิธีการหลายประการในการได้มาซึ่งรายได้เข้าท้องพระคลังหลวง เช่นการออกเก็บภาษีภายในจากการประกอบการผลิตของราษฎร การเกณฑ์แรงงาน การเก็บภาษีศุลกากรและภาษีค่าผ่านด่านสำหรับเรือสินค้าที่ล่องเข้ามาค้าขายในอาณาจักร รายได้จากการค้าและรายได้เบ็ดเตล็ดอื่นๆ เป็นต้น (คู่มือนิทรรศการเรื่องแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์, ๒๕๒๑ : ๑๓ - ๑๔)

การเก็บภาษีภายในอาจถือเป็นการตอบแทนบุญคุณของพระมหากษัตริย์และขุนนาง ที่ช่วยแบ่งปันที่ดินให้ทำกินและช่วยคุ้มกันไพร่จากการถูกแย่งตัวไปใช้แรงงานจากรัฐอื่น ในสังคมอยุธยามีจำนวนไพร่มากกว่าคนกลุ่มอื่น หรืออาจกล่าวได้ว่าคนทุกคนเป็นไพร่ที่มีหน้าที่เหมือนกัน คือการให้ความช่วยเหลือผู้ปกครองในกรณีจำเป็นเช่นสงคราม และการจ่ายเงินให้แผ่นดินเช่นการเสียภาษี แต่อย่างไรก็ดีในสังคมตะวันออก ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครองนั้นต่างไปจากลักษณะเดียวกันในตะวันตก กล่าวคือ ความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายกับไพร่ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ยังคงอยู่ในระบบศักดินา มูลนายส่วนใหญ่เป็นขุนนางมี

หน้าที่ในการปกครองไพร่ และมีหน้าที่ต่อพระมหากษัตริย์ ขณะเดียวกันก็ได้รับผลประโยชน์ตอบแทนจากพระมหากษัตริย์ด้วย (มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ๒๕๔๗)

หน้าที่ของไพร่คือ ทำงานเพื่อเลี้ยงตนเองส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งต้องส่งผลผลิตให้มูลนาย นอกเหนือจากการอุทิศแรงงานแล้ว ในลักษณะเช่นนี้ จึงแบ่งลักษณะการตอบแทนของไพร่ได้ ๒ วิธี คือ

๑. การเกณฑ์แรงงานและการจ่ายเงินแทนเกณฑ์แรงงาน ในกรณีนี้ทางการจะเป็นฝ่ายกำหนดว่า ไพร่จะต้องใช้แรงงานเมื่อใด ในลักษณะใด และจะใช้เวลาเท่าใดใน ๑ ปี เช่น ๖ เดือน หรือ ๔ เดือน เป็นไพร่หลวงหรือ ไพร่สม ถ้าเป็นไพร่หลวงทำงานให้กับหลวง ถ้าเป็นไพร่สมทำงานให้กับมูลนาย ในบางครั้ง หลวงไม่จำเป็นต้องใช้แรงงานมาก อาจกำหนดให้ส่งเงินแทนได้ เรียกว่า ค่าราชการ หรืออาจส่งเป็นสิ่งของหรือพืชผลที่หลวงต้องการ และกำหนดลงมาเรียกว่าส่วย

การเสียเงินชำระค่าราชการนี้อยู่ในความรับผิดชอบของมูลนายที่เป็นผู้จัดส่งให้หลวง ซึ่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ไพร่หลวงจะต้องจ่ายค่าราชการ ๒ บาทต่อเดือน เพื่อที่จะได้รับการยกเว้นการเกณฑ์แรงงาน ๖ เดือน ใน ๑ ปี ส่วนการเสียส่วยเป็นการจ่ายเงินให้หลวงในกรณีที่ไพร่อาศัยอยู่ห่างไกลออกไป หลวงอาจอนุญาตให้ไพร่ส่งสิ่งของเช่นของป่า ของหายากหรือมีราคา เช่น มูลค้างคาว ดีบุก ช้าง ฝาง งาช้าง ฯลฯ เข้ามาแทนตนได้

๒. การเก็บจากผลผลิตและปัจจัยการผลิต ด้วยถือว่าปัจจัยการผลิตเป็นสิ่งที่ไพร่ต้องตอบแทน เรียกว่าเป็นอากรที่เก็บโดยการชักส่วนผลกำไร เดอ ลาตูแบร์กล่าวไว้ว่า สมัยสมเด็จพระนารายณ์ เก็บอากรนาละ ๐.๒๕ บาท ในหัวเมืองเงินจำนวนนี้ครึ่งหนึ่งจะตกเป็นเจ้าของเมืองที่เหลือจึงส่งเข้าเมืองหลวง

อากรสวน จะเก็บเป็นเงินทุกๆปี โดยดูจากต้นไม้ยืนต้นที่ออกผลทุกต้น สมัยสมเด็จพระนารายณ์ นิโกลาส์ แชรว์แอสบันที่กล่าว ปลูกพริกไทยได้มากจนส่งเป็นสินค้าได้ นอกจากนี้มีใบพลูหมาก ชีเหล็ก มะขาม บัวเผื่อน สมุนไพร ผลไม้ มีมะนาว ส้ม ส้มโอ กัลยง มังคุด น้อยหน่า มะม่วงทุเรียน (นิโกลาส์ แชรว์แอส, ๒๕๕๐ : ๓๒ - ๓๔) ลาตูแบร์บันทึกอัตราอากรสวนว่า ทุเรียน ๐.๕๐ บาท พลู ๑ บาท มะพร้าว ๐.๐๕ บาท ส้ม มะม่วง มังคุด ๑ บาท (ลาตูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐)

นอกจากนี้ยังมีอากรชนิดอื่นๆ คือ อากรสุรา เก็บเตาละ ๑ บาท ถ้าเมืองใดไม่มีเตาต้มกลั่นเหล้าผูกขาดภาษี ประชาชนก็ต้องต้มกันเองตามอำเภอใจ โดยเรียกเก็บอากรสุราเรียงคน คนละ ๑ บาท อากรค่าน้ำ เรียกเก็บตามเครื่องใช้ในการจับปลา อากรรักษาเกาะเก็บจากผลผลิตจาก

เกาะ อากรบ่อนเบี้ย เก็บจากการเล่นพนัน อากรที่น่าสนใจอีกอย่างคืออากรโสเภณี ลาลูแบร์ บันทึกว่าเพิ่งเริ่มตั้งเมื่อครั้งสมเด็จพระนารายณ์ ฯ โดยอนุญาตให้ออกญาแบนตั้งโรงหญิงนครโสเภณีขึ้น (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐)

ส่วนภาษีศุลกากรและภาษีค่าผ่านด่าน เป็นภาษีที่เก็บจากผลประโยชน์จากการประกอบการค้า ได้แก่ภาษีสินค้าขาเข้า เรียกเก็บเป็นอัตราส่วนกับจำนวนสินค้า ส่วนภาษีสินค้าขาออก ไม่พบหลักฐานแน่ชัดว่าเสียจำนวนเท่าใด

ภาษีสินค้าทั้ง ๒ ชนิดนี้ สันนิษฐานได้ว่าสามารถเก็บได้จำนวนมากเพราะมีการค้าขายอย่างกว้างขวางทั้งภายในและภายนอกอาณาจักร เช่น จีน ญี่ปุ่น อินเดีย เปอร์เซีย และ ฝรั่งเศส เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีจังกอบ คือการเก็บชั่งส่วนสินค้า เมื่อจะขนส่งเข้าออก จังกอบเรียกเก็บทั้งทางบกและทางน้ำ เช่น การต้อนฝูงวัวควายไปขาย หรือการค้าสำเภา วิธีเก็บอาจใช้สับหยิบหนึ่งหรือเก็บเป็นอัตราตามขนาดพาหนะที่ขน ค่าผ่านด่านและค่าขนอนเก็บที่โรงภาษีทั้งทางน้ำและทางบก และค่าอกรตลาดที่เก็บในบริเวณที่มีประชาชนมารวมกันค้าขาย

จากการเก็บรายได้เข้าพระคลังสมัยอยุธยา สังเกตได้ว่าการเก็บภาษีมีลักษณะซ้ำซ้อนกันและไม่ปรากฏหน่วยงานที่รับผิดชอบในการเก็บภาษีอกรอย่างชัดเจน มุลนายและขุนนางมีหน้าที่เก็บผลประโยชน์เช่น ในหัวเมือง ยกกระบัตรเรียกเก็บผลประโยชน์ และเกณฑ์ผู้คน เมื่อมีภาษีอกรหลายประเภทขึ้น อาณาเขตกว้างขวางขึ้น เริ่มมีการผูกขาดภาษีโดยเจ้าภาษีนายอกร แต่ยังไม่เป็นระบบที่เข้มแข็ง การที่มีเจ้าภาษีนายอกรทำให้สามารถเก็บอกรเพิ่มขึ้นได้หลายชนิด

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการเก็บภาษีอกรค่อนข้างมากในสยาม แต่ก็ยังมีสินค้าเหลืออยู่อีกมากเพียงพอในการบริโภคและการค้าขาย สินค้าที่นำมาค้าขายนี้เป็นเครื่องนำเงินเข้าท้องพระคลังหลวงได้เป็นอย่างดี มีกำไรมาก สินค้าบางอย่างที่หายากหรือเป็นอันตรายต่อความมั่นคงทางการเมือง หลวงจะจัดการขายเอง เกิดระบบการค้าผูกขาดและระบบพระคลังสินค้า กำไรจากการค้าของหลวงอาจแบ่งได้คือ

๑. กำไรจากการขายสินค้าประเภทต่างๆ สินค้าพวกนี้ได้จากส่วย หรือซื้อหามา เช่น ข้าว เหล็ก น้ำตาล ไม้ซุง เกลือ น้ำมะพร้าว เขาสัตว์ ฯลฯ

๒. ถ้าไรจากการขายสินค้าบางชนิดที่หลงเห็นว่าสำคัญ หายาก หรือเกี่ยวกับความมั่นคงทางการเมือง หลวงจะจัดการขายเอง เกิดระบบการค้าผูกขาดให้ค้าขายได้เฉพาะกับรัฐเท่านั้น ได้แก่ ปืน อาวุธต่างๆ ลูกกระสุน เนื้อไม้ ไม้ฝาง ดีบุก เกลือสินเธาว์ ช้าง และงาช้าง

- การค้าเช่นนี้ใช้ระบบการค้าผูกขาดโดยพระคลังสินค้า มีโรงคลังสินค้าเป็นที่เก็บของส่วยและอากร เมื่อมีมากเข้าก็รวบรวมส่งไปขายหาเงินเข้าหลวง พระคลังสินค้าจึงทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการค้าขายระหว่างรัฐกับชาติต่างๆ เมื่อได้กำไรดี พระคลังสินค้าจึงผูกขาดการค้า ยกเว้น สินค้าที่ไม่เป็นอันตรายและหาง่าย จึงอนุญาตให้ค้ากับประชาชนได้

๓. กำไรที่ได้จากการค้าสำเภา โดยปกติจะมีการส่งสำเภาไปค้าขายกับอินเดีย จีน ชาว เมื่อขายสินค้าหมดแล้วก็บรรทุกสินค้าประเภทต่างๆ จากเมืองที่ไปค้าขายกลับมาค้าขายในอาณาจักรอีกด้วย (คมขำ ติวงษา, ๒๕๓๑)

จึงสรุปได้ว่า รายได้ส่วนใหญ่ของรัฐมาจากการค้ากับต่างชาติ โดยแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ การค้ากับชาติตะวันตก และการค้ากับชาติตะวันออก รูปแบบการค้าเป็นการผูกขาดโดยมีพระคลังสินค้าเป็นผู้รับผิดชอบในการจัดซื้อหาสินค้า

การค้ากับชาติตะวันออกเป็นการค้ากับชาติต่างๆ ในภูมิภาคแถบนี้ คือ จีน อินเดีย เปอร์เซีย ญี่ปุ่น และหมู่เกาะอินเดียตะวันออก เป็นการค้าสืบเนื่องมาแต่โบราณ เรือสินค้าของพ่อค้าชาติต่างๆ เหล่านี้จะแวะเข้ามายังอยุธยาซึ่งอยู่ในเส้นทางผ่าน อยุธยาจึงมีฐานะเป็นพ่อค้าคนกลาง นอกเหนือไปจากการค้าขายสิ่งของที่ผลิตขึ้นได้ในประเทศ ยังได้จัดหาซื้อสิ่งของจากชาติหนึ่งเพื่อส่งต่อออกไปขายอีกทีหนึ่ง พ่อค้าที่เข้ามาทำการค้าในอยุธยามากที่สุดคือ จีน และแขกชาติต่างๆ

ส่วนการค้ากับชาติตะวันตก ซึ่งเข้ามาในสมัยอยุธยา อาทิ โปรตุเกส สเปน ฮอลันดา และอังกฤษ เป็นต้น แต่ชาติที่มีอิทธิพลและผลประโยชน์ทางการค้าในอยุธยามากที่สุดคือฮอลันดา การค้ากับชาติตะวันตกเป็นลักษณะของการค้าผูกขาดระหว่างรัฐ คือระหว่างบริษัทอินเดียตะวันออกกับพระคลังสินค้า บริษัทจะเข้ามาตั้งโรงสินค้าเพื่อเลือกซื้อ และเก็บทุนสินค้านั้นไว้สำหรับบรรทุกเรือสินค้าของชาติตนอีกต่อหนึ่ง ปราภฏว่าฮอลันดาสามารถผูกขาดการค้าหนังสัตว์ไม้บางชนิด และสิทธิพิเศษในการซื้อดีบุก ซึ่งสินค้าเหล่านี้เป็นที่ต้องการของตลาดในยุโรปมาก

ปัญหาการค้าในสมเด็จพระนารายณ์มีสาเหตุจากระบบการบริหารเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้รับผิดชอบในเรื่องนี้คือ พระคลังสินค้า ซึ่งมีขุนนางที่รับผิดชอบหลัก ๒ ท่าน คือ ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) และออกญาพระเสด็จ

ลักษณะการค้าในสมัยของออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ที่สำคัญและเป็นหลักสำหรับรายได้แผ่นดินคืออากรเก็บภาษีการค้า พ่อค้าที่เข้ามาอย่างสม่ำเสมอ คือพ่อค้าจีนและแขก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเส้นทางการค้าที่เปลี่ยนแปลงไปหลังจากฮอลันดายึดมะละกาได้เมื่อ พ.ศ. ๒๑๘๔ บรรดาพ่อค้าเหล่านี้ไม่ต้องการแล่นเรือผ่านช่องแคบมะละกา เพราะมีกลุ่มโจรสลัดจึงเลือกทางขึ้นบกที่มะริด ผ่านเข้ามาถึงเมืองทวาย ตะนาวศรี เพชรบุรี จนถึงอยุธยา แล้วจึงลงเรือต่อไป เส้นทางการนี้มิได้ผ่านเก็บภาษีตลอดระยะทาง

การค้าสำเภาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีการส่งสำเภาหลวงไปค้าที่จีนในระบบค้าแบบบรรณาการ คือมีราชทูตอัญเชิญพระราชสาส์นไปเพื่อขายสินค้าถึง ๖ ครั้ง และส่งสำเภาไปค้ากับญี่ปุ่นปีละ ๒-๓ ลำทุกปี ทั้งที่ขณะนั้นญี่ปุ่นประกาศปิดประเทศอยู่

การค้ากับชาวยุโรปนั้น พ่อค้าที่เข้ามามีอิทธิพลทางการค้ามากที่สุดคือ ฮอลันดา เนื่องจากสามารถผูกขาดสินค้าที่สำคัญไว้ได้ เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงพยายามติดต่อกับชาติตะวันตกอื่นๆ เพื่อชักชวนให้เข้ามาทำการค้าขาย เช่น อังกฤษ และฝรั่งเศส แต่กิจการค้าของอังกฤษไม่สู้ดีด้วยเหตุผลหลายอย่าง ส่วนฝรั่งเศสนั้นเมื่อเริ่มเข้ามาทำการค้าก็ประสบปัญหาทางการเมือง กิจการค้าของบริษัทฝรั่งเศสจึงยุติลง กิจการค้ากับต่างชาติของออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ได้ให้ความสำคัญแก่การค้ากับจีน อินเดีย และการค้าสำเภา มากกว่าการค้าย่อยภายในประเทศ

ในสมัยที่ออกญาพระเสด็จรักษาการแทนตำแหน่งพระคลังสินค้า โดยมีฟอลคอนเป็นผู้ช่วยได้แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับการค้าเช่นกรณีของเมืองมะริดซึ่งเป็นเมืองทำการค้าสำคัญริมฝั่งอันดามันของอยุธยา เกิดปัญหาการค้าเพราะโจรสลัดและเรื่องการใช้ลูกเรือ ทำให้อังกฤษประกาศสงคราม และทำลายเรือสินค้าหลวงของสมเด็จพระนารายณ์ฯ หลายลำ นอกจากนี้ฟอลคอนได้ตรวจสอบการทำงานอย่างซื่อซดของเจ้าเมืองมะริด เมื่อฝรั่งเศสได้เข้ามาผูกสัมพันธ์ไมตรีนั้น พ่อค้าชาวฝรั่งเศสซึ่งได้สำรวจคลังสินค้าหลวงได้วิจารณ์ว่าไม่มีสินค้าที่มีคุณภาพและจำนวนสินค้าก็ไม่มาก ดังนั้นถึงฟอลคอน และสมเด็จพระนารายณ์ฯ จะพยายามให้ความสำคัญต่อการค้ากับชาติตะวันตกเพื่อชดเชยรายได้ทางการค้าที่ต้องขาดไปเพราะมีปัญหาจากการค้าและ

การขนส่งที่มีโจรสลัด แต่การบริหารงานและปัญหาทางการเมืองในปลายรัชกาล จนกระทั่งสวรรคต เป็นผลให้การค้ากับชาติยุโรปตกต่ำลงจนไม่อาจฟื้นฟูได้ตลอดช่วงอยุธยาตอนปลาย (คู่มือนิติธรรมการเรื่องแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์, ๒๕๒๑ : ๑๘ - ๑๙)

นอกจากการค้าของหลวงจะนำรายได้โดยตรงเข้าสู่ราชสำนักแล้ว ยังปรากฏว่ามีรายได้เบ็ดเตล็ดอื่นๆ ที่เป็นรายได้จากค่าธรรมเนียมหรือการบริการ เช่น

๑. ของกำนัล จากการถวายของขวัญแด่พระมหากษัตริย์ ซึ่งขุนนาง พ่อค้า จะนำไปถวายในโอกาสต่างๆ หรือของกำนัลที่ชาวต่างประเทศมอบให้ในโอกาสที่เข้ามาค้าขายหรือเจริญสัมพันธไมตรี เพื่อความสะดวกในการติดต่อ

๒. เงินที่ทรงเรียกเก็บจากหัวเมืองเพื่อประกอบกิจเฉพาะกรณี เช่น การจัดส่งคณะทูต การสร้างป้อม สร้างและซ่อมแซมวัด และนำไปทำงานสาธารณประโยชน์อื่นๆ

๓. รายได้จากการริบราชบาตร ในกรณีที่ขุนนางถึงแก่กรรม ทรัพย์สินสมบัติตกเป็นของหลวง เช่น ในบันทึกของบาทหลวงเดอ แบล กล่าวถึงการริบทรัพย์สินของพระเจ้าพระยาวิชาเยนทร์

๔. รายได้จากเครื่องราชบรรณาการ บรรณาการเป็นสัญลักษณ์สภาพการเป็นเมืองขึ้นมากกว่ารายได้หลักทางเศรษฐกิจ แต่ในการแลกเปลี่ยนเครื่องราชบรรณาการนั้นก็อาจมีรายการสินค้าซื้อขายพ่วงไปด้วย

๕. รายได้จากการดำเนินงานบริการของหลวงต่อราษฎร เช่น ค่าธรรมเนียมหรือค่าฤชาสำหรับการประทับตราแสดงกรรมสิทธิ์เหนือที่ดิน การเป็นคดีความในศาล ผู้แพ้ต้องเสียเงินแก่ผู้ชนะ หลวงจะเก็บค่าฤชาไว้กึ่งหนึ่ง ค่าธรรมเนียมอื่นๆ เช่น การริบทรัพย์สินฝ่ายจำเลยในเขตหัวเมือง ข้าหลวงได้รับอนุญาตให้เก็บผลประโยชน์จากการริบทรัพย์ตามกฎหมายได้เพียงร้อยละ ๑๐ ของค่าปรับ ที่เหลือจะต้องส่งเข้าท้องพระคลังหลวง

ส่วนรายจ่ายของหลวงในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ

๑. รายจ่ายเพื่อกิจการในราชอาณาจักร เป็นรายจ่ายในการป้องกันประเทศสร้างความมั่นคงให้แก่ราชธานี รายจ่ายในพระราชกรณียกิจส่วนพระองค์ ซึ่งรวมถึงรายจ่ายเพื่อกิจกรรมทางศาสนา รายจ่ายสำหรับเบี้ยหวัดเงินปีของขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์

ในช่วงต้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ต้องเสริมสร้างความมั่นคงในราชธานีและราชอาณาจักร มีการทำสงครามใหญ่กับพม่าถึง ๒ ครั้ง และสงครามกับล้านนา ๑ ครั้ง ถึงแม้การทำสงครามจะทำให้เกณฑ์กำลังคนเป็นหลัก แต่ก็ทรงต้องใช้จ่ายพระราชทรัพย์ในการเตรียมกองทัพ

และเสบียงอาหารไว้ส่วนหนึ่ง นอกจากนี้ยังปรับปรุงกองทัพโดยเฉพาะกองทหารอาสาชาติต่างๆ และทหารรับจ้างชาวยุโรป ซึ่งต้องจ่ายเงินเดือนอันเป็นพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงมีกองทหารส่วนพระองค์ที่เป็นชาวยุโรปถึง ๑๕๐ คน รายจ่ายสำหรับส่วนนี้เพิ่มมากขึ้นในตอนปลายรัชกาล เพราะมีการนำเทคโนโลยีตะวันตกเข้ามาใช้ปรับปรุงความมั่นคงของราชอาณาจักร เช่นให้มีการก่อสร้างเมืองป้อมที่มะริด บางกอก ลพบุรี สงขลาและพิษณุโลก ตลอดจนสร้างและซ่อมกำแพงเมืองสำหรับใช้กับอาวุธปืนใหญ่ที่นำเข้ามาจากยุโรป นอกจากนี้ยังต้องสั่งซื้ออาวุธปืนและกระสุนดินดำเข้ามาเป็นจำนวนมาก

พระราชกิจส่วนพระองค์นี้รวมถึงพิธีกรรมทางศาสนาและพระราชพิธีต่างๆ และรายจ่ายที่เนื่องด้วยการส่วนพระองค์ในรัชกาลนี้ เช่นมีการสร้างพระราชวังขึ้นที่เมืองลพบุรีอันเป็นราชธานีที่สองของอาณาจักรอยุธยา ได้โปรดให้ก่อตั้งพระที่นั่ง ๒ องค์ คือพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ และพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญมหาปราสาท ขุดคลองไขน้ำจากทะเลชুবศรเข้ามาถึงคลองปากจั่น สระแก้ว ตกแต่งภายในพระราชวัง สร้างอ่างเก็บน้ำ น้ำพุ การประปา ซึ่งใช้เทคนิคการก่อสร้างแบบตะวันตกที่ทรงว่าจ้างนายช่างชาวฝรั่งเศสและอิตาลี เข้ามาอำนวยความสะดวก นอกจากนี้ยังโปรดให้ซ่อมแซมวัดต่างๆ ในลพบุรีขึ้นใหม่

ส่วนกิจกรรมทางพระราชพิธีและพิธีกรรมทางศาสนาพุทธพราหมณ์ เช่น พระราชพิธีปราบดาภิเษก พระราชพิธีถวายเพลิงพระศพ การบำเพ็ญกุศลส่วนพระองค์ และโปรดให้หล่อเทวรูปขึ้น ๔ องค์ พระราชเบญจพิถมหาพิชัยสงคราม และพิพิธกรรมศาสตร์ ทั้งหมดนี้เป็นพระราชพิธีเฉพาะกรณีนอกเหนือจากพระราชพิธีทางพุทธศาสนาซึ่งทรงปฏิบัติเป็นประจำ ถึงแม้การใช้จ่ายประเภทนี้สามารถเกณฑ์แรงงานและส่วยจากราษฎรได้ ก็ยังคงต้องออกพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์อยู่บ้าง (คู่มือบริหารราชการแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์, ๒๕๒๑ : ๒๐)

๒. การใช้จ่ายเพื่อกิจการต่างประเทศ เนื่องจากการติดต่อการค้ากับต่างชาติในรัชกาลนี้ มีการติดต่อในระดับการทูตกับหลายประเทศ สำหรับประเทศทางตะวันออก เช่น จีน อินเดีย เปอร์เซีย ญี่ปุ่น การแต่งทูตไปเจริญไมตรี ถือเป็นการติดต่อทางการค้า เพราะทูตซึ่งคุมเรือไปนั้นได้บรรทุกสินค้าของหลวงนำไปแลกเปลี่ยนสินค้าและเครื่องราชบรรณาการกลับมา ส่วนประเทศตะวันตกที่มีการติดต่อทางการทูตด้วยมีเพียงประเทศเดียวคือ ฝรั่งเศส สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรง

ใช้จ่ายเพื่อส่งขบวนทูตและเครื่องราชบรรณาการซึ่งมีมูลค่าจำนวนมาก เพื่อนำไปถวายพระเจ้า
หลุยส์ที่ ๑๔ และพระบรมวงศานุวงศ์ถึง ๒ ครั้ง

๒.๒.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระนารายณ์ กับกลุ่มอำนาจทางการเมือง

๑. พระบรมวงศานุวงศ์

พระบรมวงศานุวงศ์ได้แก่เจ้านายฝ่ายหน้า และเจ้านายฝ่ายใน สมเด็จพระนารายณ์ฯ
ทรงมีปัญหาจากการถูกท้าทายอำนาจทางการเมือง ระหว่างพระองค์กับพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่าย
หน้า ซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของการเมืองอยุธยา เพราะทรงขึ้นครองราชย์ด้วยการใช้กำลังอาวุธ
กำจัดเจ้าฟ้าไชย พระเชษฐาต่างพระชนนี และสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา พระเจ้าอาซึ่งทั้งสอง
พระองค์ขึ้นครองราชย์ตามลำดับในเวลาไล่เลี่ยกัน อันเป็นสาเหตุให้พระองค์ไม่เป็นที่ยอมรับจาก
พระอนุชาที่ยังเหลือ ๓ พระองค์คือ พระไตรภูวนาทิตยวงศ์ พระองค์ทองและพระอินทราชา
โดยเฉพาะ ๒ พระองค์แรก เพราะปรากฏว่าได้เตรียมการลี้ภัยผู้คนหลังจากที่ขึ้นครองราชย์ได้
ไม่นาน พระองค์ต้องทรงปราบปรามและสำเร็จโทษพระไตรภูวนาทิตยและพระองค์ทอง รวมทั้ง
ขุนนางระดับสูงจำนวนมากและไพร่พลที่เข้าด้วย พระอนุชาที่เหลืออยู่ถึงแม้จะมีได้สำเร็จโทษแต่ก็
ไม่เป็นที่ยกย่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งตอนปลายรัชกาล ถูกกล่าวว่ามีส่วนร่วมในกรณีกบฏแขก
มักกะสันและแม้แต่เจ้าฟ้าอภัยทศพระอนุชาซึ่งระบุไว้ในพงศาวดารพระองค์ก็มีได้โปรดให้มี
บทบาทหรือแต่งตั้งในตำแหน่งอุปราช เพียงแต่โปรดให้ประทับอยู่ที่วังหลัง

ภาพที่ ๔ : เจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ (ปรีดี พิศภูมิวิถี, ๒๕๕๖)

สำหรับเจ้านายฝ่ายในนั้นกลับเป็นที่โปรดปราน และทรงเลื่อนตำแหน่งศักดิ์นาถึงชั้นทรงกรมแก่เจ้านายสตรีเป็นครั้งแรก คือกรมหลวงโยธาทิพ พระราชภคินีเธอ และกรมหลวงโยธาเทพ พระราชธิดา แต่เจ้านายสตรีทรงกรมทั้งสองพระองค์ มิได้มีบทบาททางการเมืองโดยตรง เพราะกฎหมายได้จำกัดหน้าที่ราชการให้อยู่แต่ฝ่ายในเท่านั้น แต่อย่างไรก็ดี สมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็โปรดพระราชธิดา เจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพมาก ซึ่งสอดคล้องกับเอกสารฝรั่งเศสว่า พระราชธิดาพระองค์นี้ทรงเป็นที่ไว้วางพระทัยจากพระราชบิดาและทรงมีส่วนในรายได้ของแผ่นดินจากการเก็บภาษีด้วย (นิโกลาส์ แซร์แวส, ๒๕๕๑ : ๑๙๘-๑๙๙)

๒. ขุนนาง

ขุนนางแบ่งเป็นขุนนางส่วนกลางและหัวเมือง จากรูปแบบการปกครองในสมัยอยุธยาตอนกลางจะเห็นได้ชัดเจนว่าข้าราชการมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับขุนนางส่วนกลางมากกว่า เพราะเป็นกลุ่มที่มีบทบาททางการเมือง ซึ่งส่งผลกระทบต่อพระองค์ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรง

เป็นพระมหากษัตริย์ที่รักษาอำนาจเด็ดขาดในการบริหารราชการแผ่นดิน ทรงแต่งตั้งถอดถอน ตลอดจนลงพระราชอาญาขุนนางระดับสูง ถึงแม้ว่าจะเป็นคนที่ทรงโปรดปราน และใกล้ชิด เพียงใดก็ตาม เช่นกรณี ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ซึ่งเป็นบุตรพระนมของพระองค์ เพราะในอดีต มีกลุ่มขุนนางบางคน que เข้าด้วยกับพระไตรภูวนาทิตยวงศ์ จนต้องโทษประหารชีวิตจำนวนมาก ทำให้ทรงไม่ไว้พระทัยมอบหมายอำนาจสิทธิขาดให้แก่ขุนนางคนใดคนหนึ่ง ถึงแม้จะทรงแต่งตั้งจาก คนที่โปรดปรานใกล้ชิดก็ตาม (คู่มือนิติบรรดการเรื่องแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์, ๒๕๒๑ : ๓๑ - ๓๔)

นอกจากนี้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ยังทรงมีกองทหารอาสาชาติต่างๆ และกองทหารรักษา พระองค์ ซึ่งเป็นทหารจ้างชาวยุโรป ทหารเหล่านี้มีความรู้ความสามารถในยุทธวิธีการรบแบบ ตะวันตก ทรงพยายามจ้างทหารชาวยุโรปเข้ามาเป็นครูฝึกทหารในกองทัพ เพื่อสร้างเสริมอำนาจ ทางการเมืองให้เข้มแข็งขึ้นด้วย

หลังจากที่ทรงสถาปนาอำนาจภายในราชอาณาจักรได้อย่างมั่นคงโดยไม่มีปฏิกิริยาต่อต้าน จากขุนนางหัวเมือง พระองค์ก็ทรงเริ่มขยายอำนาจออกไปยังอาณาจักรอื่นข้างเคียง เช่น โปรดให้ พวกผู้อพยพจากเขมร มอญ และลาว ซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารตั้งบ้านเรือนอยู่ในราชอาณาจักร การทำสงครามกับพม่า และเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๒๐๕ พ.ศ. ๒๒๐๖ ผลของการทำสงครามทำให้ อาณาจักรล้านนาไทยหันกลับมาสวามิภักดิ์ต่ออยุธยา ประกอบกับพม่าอ่อนกำลังลงเพราะต้อง รบกับจีนไม่ได้เข้ามายุ่งเกี่ยวกับไทยอีก จึงทำให้ไทยรักษาอำนาจทางแถบเหนือไว้ได้ เสริมสร้าง ความมั่นคงให้แก่ราชอาณาจักร ภาวะการณ์ที่ต้องทำสงครามในตอนรัชกาลนี้ ทำให้ราษฎรซึ่งถูกเกณฑ์ กำลังได้รับความยากลำบาก โดยเฉพาะคราวที่ยกทัพขึ้นไปตีอังวะ และหลังจากสงครามผ่านพ้น ไป ความต้องการแรงงานของรัฐก็ยังคงมีอยู่ในเรื่องของการก่อสร้างซึ่งเกิดขึ้นอย่างมากในสมัยนี้ ได้แก่การสร้างป้อม กำแพงเมืองพระราชวัง และวัดเป็นต้น (คู่มือนิติบรรดการเรื่องแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์, ๒๕๒๑ : ๓๓)

๒.๒.๓ การจลาจลในปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์

ปัญหาทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกอยุธยาปรากฏชัดเจนนมากขึ้นหลังจากที่ ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ต้องพระราชอาญา จนถึงแก่กรรม สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงตั้ง ออกญาพระเสด็จ ขึ้นรักษาการแทนในกรมพระคลัง ฟอลคอนเลื่อนตำแหน่งจากหลวงสุรสาคร เป็นที่ออกพระฤทธิกาแหง ช่วยราชการโกษาธิบดี ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่าออกญาพระเสด็จไม่มีความสามารถพอในงาน จึงต้องทำงานภายใต้คำแนะนำของฟอลคอน เมื่อครั้งฟอลคอนทำงานสังกัดออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ได้ทำงานด้วยการแต่งตั้งคนของตนเข้าทำงานในตำแหน่งที่มีความสำคัญทางการค้า เช่นตั้งเบอร์นาบี (Burnaby) และไวต์ (White) ให้เป็นเจ้าเมืองมะริด การทำงานของคนทั้งสองก่อให้เกิดความขัดแย้งกับอังกฤษจนถึงขั้นประกาศสงคราม และทำให้ บรรดาขุนนางโดยเฉพาะขุนนางเชื้อสายมุสลิมซึ่งรับราชการในพระคลังไม่พอใจในการกระทำครั้งนี้ จนเรื่องลุกลามเป็นกบฏแขกมกักระสันซึ่งวางแผนปลงพระชนม์สมเด็จพระนารายณ์ฯ และประหารฟอลคอน ถึงแม้ฟอลคอนปราบพวกบฏลงได้ แต่ก็สูญเสียกำลังคนและทรัพย์สินในการนี้ อย่างมาก ฟอลคอนยังคงเป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้เป็นที่ออกญาวิชาเยนทร์ และมีบทบาทในราชการแผ่นดินมากขึ้น ในขณะที่ขุนนางส่วนใหญ่ไม่พอใจ และหวาดระแวงการ สร้างสมอำนาจและกำลังคนของฟอลคอน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อฝรั่งเศสเข้ามาติดต่อสัมพันธ์ทางการทูต ฟอลคอนได้เป็นล่ามอย่างใกล้ชิดกับกลุ่มบาทหลวงฝรั่งเศส ยิ่งเป็นที่เฟื่องฟูมากขึ้น ว่า มีส่วนชักนำเอากองทหารฝรั่งเศสเข้ามาใน พ.ศ. ๒๒๓๐

อาจกล่าวได้ว่าในช่วงเวลาปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีกลุ่มผลประโยชน์ทางการเมืองหลายกลุ่ม ที่รวมตัวและมีบทบาทที่ชัดเจน คือ

๑. กลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ ได้แก่ พระอนุชาเจ้าฟ้าอภัยทศ และพระราชธิดากรมหลวงโยธาเทพ ความสัมพันธ์ที่พระนารายณ์ฯมีต่อพระอนุชานั้นเป็นไปอย่างระแวง ทรงถูกควบคุมและจำกัดอำนาจ โดยเฉพาะเมื่อเกิดกบฏมกักระสันขึ้นทรงถูกกล่าวหาว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับ สมเด็จพระนารายณ์ฯจึงไม่ไว้พระทัย ในตอนปลายรัชกาลมีข่าวว่าเจ้าฟ้าอภัยทศทรงช่องสุมกำลังคนแต่ เพราะถูกจำกัดอำนาจมาแต่ต้นจึงไม่มีฐานอำนาจมากพอในกลุ่มขุนนาง ส่วนสมเด็จพระราชธิดา หลวงโยธาเทพ ในตอนปลายรัชกาลก็มีเรื่องขัดพระทัยกับสมเด็จพระนารายณ์ เพราะทรงขัดแย้งกับฟอลคอน จึงไม่ได้ตามเสด็จขึ้นไปลพบุรีด้วย

๒. พระปีย์ เป็นมหาดเล็กคนสนิทบุตรขุนหลวงสิทธิไกร ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์ฯโปรดปรานนำมาเลี้ยงไว้เป็นราชบุตรบุญธรรมตั้งแต่เล็ก จนมีข่าวในหมู่ชาวต่างชาติว่า เคยดำริตั้งพระปีย์เป็นรัชทายาท แต่เป็นเพราะไม่สู้เฉลียวฉลาดและไม่เป็นที่ชื่นชมของบรรดาขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์ พระปีย์มีความสนิทสนมเป็นอย่างดีกับพวกบาทหลวงฝรั่งเศสและพอลคอน จนกระทั่งออกพระเทพราชาได้เข้ามาเกลี้ยกล่อมจึงได้หนีเหอออกจากพอลคอน อย่างไรก็ตาม พระปีย์มิได้มีฐานอำนาจจากระบบบริหารกลุ่มขุนนางหรือจากกำลังคน เพราะเป็นเพียงข้าราชการที่มีพื้นฐานตระกูลไม่สู้สูงนัก แต่มีความสำคัญเพราะใกล้ชิดกับสมเด็จพระนารายณ์ฯ และพวกฝรั่งเศส

๓. พอลคอน พอลคอนสามารถสร้างอำนาจขึ้นมาจากตำแหน่งล่ามในพระคลังสินค้าในเวลาไม่ถึง ๑๐ ปี เป็นที่โปรดปรานจนได้แต่งตั้งเป็นออกญาวิชาเยนทร์ ว่าที่สมุหนายก ในตอนปลายรัชกาลถึงกับทรงโปรดให้เข้าเฝ้าเพื่อกราบทูลข้อราชการอยู่เสมอ แต่วิธีการบริหารงานของพอลคอนและการสร้างสมกำลังคนด้วยวิธีการลึกลับซุ่มซ่อนออกมาทำราชการนั้น นอกจากสร้างความไม่พอใจให้แก่ขุนนางแล้ว ยังมีผลกระทบกระเทือนถึงราษฎรทั่วไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพอลคอนมีความสนิทสนมกับพวกฝรั่งเศสโดยเฉพาะบาทหลวง จึงถูกระแวงว่าเป็นผู้ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงสนพระทัยศาสนาคริสต์ และเป็นผู้ชักนำให้กองทหารฝรั่งเศสเข้ามาตั้งที่บางกอก พฤติการณ์เช่นนี้ทำให้ขุนนางหลายกลุ่มที่สำคัญ คือออกพระเทพราชาร่วมมือกับสถาบันสงฆ์ และขุนนางอื่นๆ โดยมีราษฎรเป็นฐานกำลังต่อต้านพอลคอนมากขึ้น สำหรับพอลคอนเอง ย่อมไม่อาจหวังฐานกำลังจากคนไทยได้จึงพยายามติดต่อกับกองทหารฝรั่งเศสเพื่อที่จะเข้าไปควบคุมกำลังทหารฝรั่งเศสจำนวนนี้ แต่นายพลเดส์ฟาร์จ ผู้บังคับบัญชาทหารได้รับคำแนะนำจากพ่อค้าและบาทหลวงฝรั่งเศส ซึ่งต่อมาไม่นิยมวิธีการของพอลคอน ไม่ให้นายพลเดส์ฟาร์จเข้าไปแทรกแซงกิจการภายในอยุธยา พอลคอนจึงตกอยู่ในฐานะโดดเดี่ยวเพราะมีแต่ทหารประจำตัวชาวยุโรปจำนวนเล็กน้อยเท่านั้น ที่คอยปกป้องรักษาความปลอดภัยให้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๓๗)

๔. กลุ่มพระเทพราชา เจ้ากรมศุขบาล ซึ่งเป็นกรมที่มีความสำคัญต่อกองทัพมาก พระเทพราชาเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ มีความรู้ความสามารถในคชกรรมศาสตร์ และมีความใกล้ชิดเป็นที่ไว้วางพระทัยคนหนึ่ง นอกจากนี้ขุนหลวงสรศักดิ์ก็เป็นที่โปรดของสมเด็จพระนารายณ์ฯ มากเช่นกัน จนถึงกับไม่พอใจและทำร้ายพอลคอนในพระราชวัง พระเทพราชาสามารถเกลี้ยกล่อมบรรดาขุน

นางตลอดจนกรมหลวงโยธาเทพ และพระอนุชาซึ่งไม่พอใจฟอลคอน และกองทหารฝรั่งเศสเข้าเป็นพวก และยังได้เสียดินแดนจากสถาบันสงฆ์ซึ่งระวางในท่าที่ของสมเด็จพระนารายณ์ต่อคณะทูตฝรั่งเศสที่ชักชวนให้ทรงเข้ารีต กวาทที่สามารถดึงคนเข้ามาร่วมด้วยได้มากเช่นนี้ ทำให้ออกพระเพทราชาเป็นกลุ่มที่ได้เปรียบในขณะนั้น (ปริทัศน์พิศภูมิมิวดี, ๒๕๕๑)

เหตุการณ์จลาจลเริ่มเมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงประชวรหนัก โปรดให้ออกพระเพทราชาออกว่าราชการแทนพระองค์ที่ตึกพระเจ้าเหา ในพระราชวังลพบุรี พระเพทราชาได้เตรียมการรักษาความสงบในหัวเมืองด้วยการออกตราให้ทุกหัวเมืองตรวจตราเลกไพร่พลของตน และจัดด้านรักษาการณป้องกันกรโจมนตีของข้าศึกหากทราบข่าวการประชวร ต่อมาพระเพทราชาได้อำนาจสิทธิขาดควบคุมในพระราชวัง โดยขุนหลวงสรศักดิ์กระตุ้นให้เกิดการยึดอำนาจขึ้นครองราชย์ ทั้งสองได้เริ่มกำจัดศัตรูทางการเมืองคือฟอลคอน ซึ่งขณะนั้นกองทหารฝรั่งเศสเปลี่ยนใจไม่ขึ้นมาสลบลพบุรีตามที่นัดแนะไว้กับฟอลคอน พระเพทราชาและขุนหลวงสรศักดิ์จึงออกพระราชาโองการเชิญฟอลคอนเข้ามาในพระราชวัง ฟอลคอนไม่มีทางหลีกเลี่ยงในที่สุดก็ถูกคุมตัวและได้รับโทษประหารชีวิต ต่อมาพระปีย์และเจ้าฟ้าอภัยทศก็ถูกสำเร็จโทษ

เมื่อพระเพทราชาควบคุมอำนาจภายในราชธานีไว้ได้แล้ว จึงโปรดให้ออกพระวิสุทธิสุนทร (ปาน) เป็นออกญาโกษาธิบดี คุมกองทหารจำนวน ๔๐๐ - ๕๐๐ คน เดินทางลงมาเจรจากับนายพลเดส์ฟาร์จที่บางกอก โดยยื่นข้อเสนอว่า ถ้าหากกองทหารฝรั่งเศสต้องการอยู่ที่ป้อมก็ต้องปฏิบัติภายใต้คำสั่งของออกพระเพทราชา มิฉะนั้นก็ต้องนำกองทหารออกไปจากราชอาณาเขตทันที นายพลเดส์ฟาร์จปฏิเสธข้อเสนอและต่อสู้กับสยาม ฝ่ายสยามจึงได้เข้าประจำการป้อมฝั่งตะวันตก ที่สุดแล้วนายพลเดส์ฟาร์จต้องยอมแพ้ และเดินทางออกจากราชอาณาจักรสยาม ซึ่งในขณะนั้นพระเพทราชาได้ขึ้นเสวยราชสมบัติ เป็นกษัตริย์องค์ใหม่ของอยุธยาแล้ว (โวลอง เดส์แวร์แกง, ๒๕๓๔)

บทที่ ๓

ความสัมพันธ์ระหว่างสยาม-ฝรั่งเศสสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศฝรั่งเศสในรัชกาลพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๑๘๑ - พ.ศ. ๒๒๕๘) กับราชสำนักสยามในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นับเป็นช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของอยุธยา ดังเช่นที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ว่าช่วงเวลานี้เป็นเหตุการณ์ที่ยิ่งใหญ่ที่สร้างชื่อเสียงเกียรติยศให้กับราชอาณาจักรสยามได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเจริญพระราชไมตรีกับต่างประเทศ และอาจกล่าวได้ด้วยว่าการเจริญพระราชไมตรีนี้ได้ทำให้ในสมัยต่อมาได้ใช้เป็นแนวทางสำคัญในการรับคณะราชทูตจากต่างประเทศอีกด้วย (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๓ และชจร สุขพานิช, ๒๕๒๑ : ๙๓ - ๑๒๖)

สิ่งที่น่าสังเกตคือประเทศฝรั่งเศสไม่ได้เป็นประเทศแรกของตะวันตกที่เดินทางเข้ามาในสยาม เพราะก่อนหน้านั้นราว ๑๕๐ ปี ประเทศโปรตุเกสได้เดินทางเข้ามาเจริญพระราชไมตรีกับสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แล้ว ทำให้อยุธยามีความคุ้นเคยกับชาวต่างประเทศอยู่พอสมควร แต่กระนั้นก็ตามระยะเวลาที่ฝรั่งเศสได้เข้ามาสร้างสัมพันธ์ไมตรีนั้นก็ดูเสมือนว่าได้ลบภาพความยิ่งใหญ่ของประเทศตะวันตกชาติอื่นจนหมดสิ้น

นักประวัติศาสตร์ได้แบ่งลักษณะการสร้างสัมพันธ์ไมตรีระหว่างสยามกับฝรั่งเศสตามลำดับเวลาทางประวัติศาสตร์ (chronological order) โดยแสดงให้เห็นว่าลักษณะการติดต่อกับสยามนั้นเปลี่ยนแปลงไปตามลำดับเวลาและวัตถุประสงค์ของผู้ที่เดินทางเข้ามาติดต่อเป็นหลัก โดยทั่วไปแล้วมีความเห็นว่าการติดต่อระหว่างสยามกับฝรั่งเศสเกิดขึ้นภายใต้การติดต่อ ๓ แบบคือ การศาสนา การค้าและการทูต และการเมือง

๓.๑ ความสัมพันธ์ทางด้านศาสนา

หลักฐานของสังฆราชลอมแบร์ เดอ ลามอตต์ (Lambert de la Motte) ระบุเหตุผลของการเดินทางเข้ามาในสยามหรือในภูมิภาคอินโดจีนเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๒๐๕ ว่าเพื่อเผยแผ่คริสต์ศาสนายังบริเวณเมืองญวนหรือตังเกี๋ย (Tonquin) และโคชินไชน่า (Cochinchine) แต่

ระหว่างทางได้เดินทางผ่านมายังอยุธยา และในที่นี้เองเป็นจุดเริ่มต้นทำให้สังฆราชเดอ ลามอตต์ เกิดความสนใจเผยแผ่คริสต์ศาสนาในสยาม เพราะเห็นว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงให้เสรีภาพในการ นับถือศาสนาและผู้คนก็เปิดรับต่อสิ่งใหม่ได้โดยง่าย ดังที่ท่านระบุไว้ว่า

“ข้าพเจ้าเชื่อว่าในโลกนี้จะหาเมืองไหนที่จะมีศาสนาหลากหลาย และที่อนุญาตให้ ปฏิบัติตามศาสนานั้นๆ ได้ เท่ากับเมืองไทยเห็นจะหาไม่ได้แล้ว พวกที่ไม่ได้ถือ ศาสนาคริสต์นิกายใด พวกเขารีดกิติ พวกมเหษหมัดกิติ ซึ่งแยกกันออก เป็นคณะเป็นหมู่ ก็ปฏิบัติศาสนาตามลัทธิของตัวเองได้ทุกอย่างโดยไม่มีข้อห้าม ปราบกีดขวางอย่างใดเลย พวกชาวปอดุเกต อังกฤษ ฮอลันดา จีน ยี่ปุ่น มอญ เขมร เขกมาลากา ญวนจามและชาติอื่น ๆ อีกหลายชาติ ก็มาตั้งบ้านเรือนอยู่ใน เมืองไทย พวกเขารีดลัทธิคารอลิกมีอยู่ประมาณ ๒๐๐๐ คน คนเหล่านี้โดยมาก เป็นชาวปอดุเกต ซึ่งได้ถูกไล่มาจากอินเดีย จึงได้หนีเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองไทย และได้ตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นหมู่บ้านหนึ่งต่างหาก พวกปอดุเกตเขารีดเหล่านี้มีวัด เขารีดอยู่ ๒ วัด ๆ ๑ นั้นอยู่ในความปกครองของบาทหลวงคณะเยซุอิต อีกวัด ๑ นั้นอยู่ในความดูแลของ บาทหลวงคณะเซนต์โดมินิก บาทหลวงทั้ง ๒ คณะนี้และ พวกเขารีดทั้งหลาย ก็ปฏิบัติศาสนาได้ทุกอย่างจะอยู่ในเมืองโกอา เหมือนกัน” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๗, ๒๔๖๕ : ๓)

ที่จริงในอยุธยามีผู้นับถือคริสต์ศาสนาจำนวนหนึ่งแล้ว เพราะบรรดาบาทหลวงชาว โปรตุเกส นิกายโดมินิกัน (Dominican) และฟรานซิสกัน (Franciscan) ก็ได้เดินทางเข้ามาใน สยามในช่วงระยะเวลาหนึ่งก่อนหน้านี้ ทั้งมีการสร้างโบสถ์คริสต์และการประกอบพิธีกรรมทาง คริสต์ศาสนาอยู่เสมอ แม้ชาวฝรั่งเศสในยุคต่อมาที่ได้เดินทางเข้ามาในอยุธยาก็ยังได้บันทึกถึง การเผยแผ่ศาสนาของบาทหลวงโปรตุเกสไว้ด้วย ดังเช่นบาทหลวงตาซาร์ตบันทึกว่า “ที่กรุงสยาม นั้นมีวัดของชาวโปรตุเกสประกอบด้วยบุคคลจำนวนมากกว่า ๔,๐๐๐ คน วัดทั้งสองแห่งนี้อยู่ ภายใต้การปกครองของสังฆราชแห่งเมืองมะละกา” (ตาซาร์ต, ๒๕๔๕ : ๔๐) และว่าในอยุธยามี โบสถ์อยู่ ๒ แห่งคือโบสถ์เซนต์โดมินิก สำหรับบาทหลวงโดมินิกัน และโบสถ์เซนต์เปาโล สำหรับ บาทหลวงในคณะเยซุอิต (ศิริพันธ์ ตาบเพ็ชร, ๒๕๓๘ : ๔๔ - ๕๑) และบันทึกต่อไปว่า

(Alexandre VII) ทรงเห็นความสำคัญและความเป็นไปได้ในการสร้างที่มั่นเพื่อเผยแผ่ศาสนา และในที่สุดแล้วพระสันตะปาปาก็ได้แต่งตั้งให้บาทหลวงลอมแบร์ เดอ ลามอตต์และบาทหลวง บัลดูเป็นประมุขแห่งมิสซัง (Vicaire Apostolique) และป้องกันการบาดหมางในการใช้ชื่อของ ตำแหน่งพระสังฆราชประจำมณฑล ทางกรุงโรมจึงเลี้ยงให้ท่านทั้งสองดำรงตำแหน่งชื่อสังฆ มณฑลโบราณในเอเชียไมเนอร์ ซึ่งเลิกใช้ไปกว่าพันปีที่แล้ว ดังนั้นบาทหลวงลอมแบร์ เดอ ลา มอตต์จึงดำรงตำแหน่งสังฆราชแห่งเบริธ (Evêque de Bérÿte) และบาทหลวงบัลดูเป็นสังฆราช แห่งเฮลิโอบอลิส (Evêque d'Héliopolis) (สยามและคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส, ๒๕๔๒ : ๔๑)

เมื่อสังฆราชทั้ง ๒ เป็นว่าบริเวณอยุธยาเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการเผยแผ่พระคริสต์ ศาสนา ก็ทำจดหมายกราบบังคมทูลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชให้ทรงทราบและขอ พระราชทานพระราชานุญาตปฏิบัติสมณกิจ และขอพื้นที่ในการสร้างโบสถ์ขึ้น ดังจดหมายกราบ บังคมทูลของพระสังฆราชเบริธตอนหนึ่งว่า

"นี่แลเปนเหตุที่กระทำให้พวกข้าพเจ้ามาอยู่ในประเทศเหล่านี้ ถ้าแลการที่กราบ บังคมทูลมาทั้งนี้ เปนที่พอพระราชหฤทัยแล้ว ข้าพเจ้าจะขอพระราชทานพระมหา กรุณาอย่างเดียวกันนั้น คือขอพระราชทานโบสถ์สักหลังหนึ่ง เพื่อเป็นที่สำหรับทำ กิจของศาสนา แลข้าพเจ้าจะได้อ้อนวอนพระเปนเจ้าผู้มีอำนาจ ขอให้คุ้มครอง ป้องกันได้ฝ่าลของรูลีพระบาทให้ทรงพระสำราญเปนนิจ อย่าให้มีพระโรคอาพาธ อย่างใด ๆ ทั้งขอให้พระเปนเจ้าได้พิทักษ์รักษาพระราชอาณาเขตของพระองค์ให้ เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นด้วย" (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๒, ๒๔๖๗ : ๓ - ๔)

สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเห็นว่าบรรดาชาวสยามบางส่วนมีความตั้งใจนับถือศาสนา ใหม่ ทั้งการเผยแผ่คริสต์ศาสนาในสยามก็มีได้ก่อให้เกิดปัญหาระหว่างผู้คนในอยุธยา จึง พระราชทานที่ดินริมแม่น้ำเจ้าพระยาให้ก่อสร้างโบสถ์ขึ้น ซึ่งอาจเป็นบริเวณเกาะมหาพราหมณ์ ก่อน แล้วหลังจากนั้นจึงได้พระราชทานที่ดินริมแม่น้ำเจ้าพระยาทางตอนใต้ของเกาะเมืองให้สร้าง โบสถ์ที่เรียกว่าโบสถ์เซนต์โยเซฟ และปรากฏบนแผนที่ของลาลูแบร์

หลังจากที่สังฆราชฝรั่งเศสประสบความสำเร็จในการสถาปนาคริสต์ศาสนาในสยาม ก็ เดินทางกลับไปยังยุโรปเพื่อขอรับความสนับสนุน และให้แลกเปลี่ยนสมณทูตและทูตเพื่อ

ประโยชน์ของประเทศฝรั่งเศสต่อไป เมื่อเดินทางกลับมาอยุธยาอีกครั้ง ได้พาคณะมิชชันนารีมาเพิ่มเติมเพื่อประกอบกิจด้านศาสนาต่อ และได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชด้วย นับได้ว่าจุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์ระหว่างฝรั่งเศสและสยามในด้านศาสนา นำไปสู่การเจริญพระราชไมตรีในลักษณะต่อไป

ภาพที่ ๕ : สมเด็จพระหลอมแบร์ เดอ ลามอตต์ (www. http://haab.catholic.or.th)

๓.๒ ความสัมพันธ์ทางการค้า

ความสัมพันธ์ทางการค้า เป็นความสืบเนื่องจากการที่ฝรั่งเศสเห็นว่าการเผยแผ่ศาสนาในสยามมีความเป็นไปได้ และผลจากการประกาศคำสอนทางศาสนาเป็นไปในทางที่ดี ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ที่ฝรั่งเศสจะดำเนินนโยบายทางการค้าในภูมิภาคเพิ่มมากขึ้น กอปรกับในระยะเวลาอันมีปัจจัยสำคัญ ๓ ประการที่กระตุ้นให้ฝรั่งเศสประกาศนโยบายทางการค้า คือ

๑. มหาอำนาจทางการค้าเดิม เช่น ฮอลันดา และ อังกฤษ ซึ่งมีบริษัทการค้าอินเดีย ตะวันออกเป็นของตนเองอยู่เริ่มลดบทบาทลง เพราะมีคู่แข่งทางการค้าอื่นเกิดขึ้น เช่น พ่อค้าจรชาติต่างๆ และนโยบายการค้าของประเทศต่างๆ เปลี่ยนแปลงไป

๒. ประเทศฝรั่งเศสก่อตั้งบริษัทการค้าในอินเดียตะวันออกขึ้นเอง ซึ่งเป็นนโยบายของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ในการแสวงหาสินค้าและตลาดการค้าในดินแดนตะวันออก บริษัทการค้านี้มี

นโยบายสำคัญคือการพยายามเปิดสถานีการค้าในเมืองต่างๆ เพื่อเป็นแหล่งรับและขนถ่ายสินค้าของป่าตามที่บริษัทต้องการ

๓. ฝรั่งเศสต้องการกำจัดอิทธิพลของพ่อค้าคู่แข่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งพ่อค้าอาหรับที่ดำเนินกิจการค้าขายในคาบสมุทรมุขและระหว่างทวีป

เมื่อฝรั่งเศสเห็นว่าผลกำไรจากการค้ายอมนำมาซึ่งความมั่งคั่งของราชบัลลังก์ จึงพยายามเปิดสถานีการค้าขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๒๒๓ บริษัทการค้าอินเดียตะวันออก ทำจดหมายผ่านทางคณะสังฆราชฝรั่งเศสในสยามทูลขอพระราชทานพระราชนุญาตเปิดสถานีการค้าที่อยุธยา โดยมีเดส์ลองส์ บูโร (Deslandes-Boureau) ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าสถานีการค้าคนแรก จุดประสงค์หลักคือการหาตลาดซื้อพริกไทย ดีบุก และสินค้าที่มาจากจีน ญี่ปุ่น ทั้งนี้เดส์ลองส์เห็นว่ามีความจำเป็นที่จะต้องมีค่ายาต่างชาติอยู่ที่อยุธยาหลายค่าย ดังนั้นจะมีความเป็นไปได้ที่ฝรั่งเศสจะต้องได้รับสิทธิพิเศษกว่าชาติอื่นๆ ดังปรากฏหลักฐานว่า

“บริษัทฝรั่งเศสควรจะต้องถือว่าการค้าขายในเมืองไทยเป็นสิ่งที่จะเป็นประโยชน์แก่บริษัทอย่างยิ่งในเวลาต่อไปภายหน้าด้วยเหตุ ๒ ประการคือ ๑ เพราะบริษัทจะได้รับความอุดหนุนและความปกครองของพระเจ้ากรุงสยาม ซึ่งได้มีรับสั่งแก่มองซิเออร์เดแลนด์หลายครั้งหลายหนว่าถ้าบริษัทได้มาตั้งการค้าขายในพระราชอาณาเขตแล้วจะเป็นที่พอพระราชหฤทัยมากและจะได้ทรงอุดหนุนบริษัทให้ได้ทำการค้าขายอย่างสะดวกที่สุด ๒ ตั้งแต่เมืองบันด้า (คือเมืองปัตตาเวียในปัจจุบัน - ผู้วิจัย) ได้ตกไปอยู่ในอำนาจของพวกฮอลันดา สินค้าเมืองจีน เมืองญี่ปุ่น เมืองมาเก๊า และเมืองอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ซึ่งได้เคยผ่านไปทางเมืองบันด้าก็มารวมอยู่ที่เมืองไทยหมดแล้ว” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๐, ๒๔๗๐ : ๘๕)

ครั้นเมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงทราบข่าวเรือเลอ วาตูร์ (Le Vautour) สัญชาติฝรั่งเศสเดินทางมาถึงสันดอนปากน้ำ ก็โปรดให้ขุนนางลงไปต้อนรับและให้เจ้าเมืองบางกอกยิงสลุตต้อนรับ จากนั้นก็พระราชทานอุปการณและวัสดุในการก่อสร้างบ้านพักให้กับชาวฝรั่งเศส

ในปี พ.ศ. ๒๒๒๗ เดส์ลองส์ บูโร ลงนามในสนธิสัญญากับฝ่ายสยาม โดยมีสาระสำคัญคือฝรั่งเศสมีสิทธิขาดในการค้าขายอย่างเสรี และมีอำนาจในการซื้อขายทองแดงรวมทั้งผูกขาด

การซื้อขายพริกไทยในราชอาณาจักร ซึ่งก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านจากพ่อค้าฮอลันดาในสยามที่ไม่ได้รับสิทธิแบบเดียวกัน เมื่อพระคลังสินค้ามีรายได้จากการผูกขาดสินค้าเพิ่มมากขึ้น สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเห็นว่าการค้าและการทูตมีความเกี่ยวข้องกัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แต่งราชทูตออกไปเจริญพระราชไมตรีกับกรุงฝรั่งเศส และแม้ว่าคณะทูตของเซอวาเลียร์ เดอ โซมองต์ จะเข้ามาด้วยจุดประสงค์ทางศาสนา แต่ก็ยังมีแนวคิดของการค้าแฝงอยู่ด้วย ดังเช่นปรากฏในคำสั่งของเสนาบดีฝรั่งเศส ตอนหนึ่งว่า

“ในการที่โปรดให้ราชทูตไปในคราวนี้ ก็โดยมีพระราชประสงค์อีกอย่าง ๑ ที่จะให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์ได้ทำการค้าขายอย่างเจริญในฝ่ายประเทศอินเดีย และเพื่อจะให้สืบสวนอย่างละเอียดว่าในเมืองไทยจะทำการค้าขายอย่างไรได้บ้าง เพราะฉะนั้นเซอวาเลียร์ เดอ โซมองต์ควรจะทราบไว้ว่าพระเจ้าแผ่นดินสยามได้ทรงตกลงยอมจะทำการค้าขายร่วมกับบริษัทฝรั่งเศสในอินเดีย กล่าวคือเรือกำปั่นของไทยควรจะไปทำการค้าขายกับประเทศจีนและญี่ปุ่นทุก ๆ ปี และในขากลับนั้น พระเจ้ากรุงสยามซึ่งเป็นผู้ทำการค้าขายในเมืองไทยแต่ฝ่ายเดียว จะได้พระราชทานสินค้าเหล่านั้นให้แก่บริษัทฝรั่งเศส โดยจะแลกเปลี่ยนกันหรือจะให้เงินสดก็ได้ เมื่อการเป็นดังนี้จริง และพระเจ้ากรุงสยามจะยอมขายสินค้าเหล่านั้นโดยราคาถูก ๆ แล้ว ก็จะเป็นประโยชน์และฝรั่งเศสก็จะได้เปรียบเป็นอันมาก พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจึงมีพระราชประสงค์จะให้เซอวาเลียร์ เดอ โซมองต์จัดการให้ผู้แทนของบริษัทฝรั่งเศสได้ทราบข้อความละเอียดในข้อนี้ เพื่อเป็นทางสำหรับจะได้ดำริห์จัดการต่อไป เมื่อได้ทรงทราบข้อความอย่างละเอียดแล้ว จะได้ทรงปรึกษาหารือกับเสนาบดี ถึงวิธีที่จะได้ทำการค้าขายในเมืองไทยต่อไป อนึ่งเป็นที่เชื่อได้ว่าพระเจ้ากรุงสยามคงจะแต่งราชทูตให้มาพร้อมกับเรือที่จะพาเซอวาเลียร์ เดอ โซมองต์กลับมา เพราะฉะนั้นพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส จึงมีพระราชประสงค์ให้เซอวาเลียร์ เดอ โซมองต์ได้พาราชาทูตไทยมายังประเทศฝรั่งเศส และในระหว่างที่เดินทางอยู่นั้น ให้เซอวาเลียร์ เดอ โซมองต์ได้เป็นธุระอุดหนุนเอื้อเฟื้อแก่ราชทูตสยามทุกประการ” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๗, ๒๔๖๕ : ๕๕ - ๕๗)

ครั้นในปีต่อมา บริษัทการค้าฝรั่งเศสก็ได้แก้ไขเพิ่มเติมข้อสัญญาทางการค้ากับสยามอีก แต่เพิ่มสิทธิที่ทางฝรั่งเศสจะได้รับจากการที่ทำการค้าในสยามมากขึ้น สนธิสัญญาลงวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๒๒๘ มีสาระรวม ๑๓ ข้อ เน้นที่การค้าขายพริกไทย เครื่องเทศ ดีบุกและของป่า ทั้งฝ่ายฝรั่งเศสพยายามขอเปิดสถานีการค้าเพิ่มขึ้นที่ในหัวเมืองอื่นๆ และขอให้สยามยกเมืองสงขลาให้กับฝรั่งเศสด้วย

หลังจากนั้น ดูเหมือนฝรั่งเศสจะพยายามมุ่งเน้นทำการค้ามากขึ้น คณะผู้แทนพิเศษของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และราชทูตฝรั่งเศสมีหน้าที่หลักในการแก้ไขความไม่ชอบธรรมและขอสิทธิพิเศษทางการค้า โคลด์ เซเบอร์ต์ (Claude Céberet) อุปทูตฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาใน พ.ศ. ๒๒๓๐ มีหน้าที่หลักในการขอเจรจาความการค้ากับราชสำนักสยาม สัญญาการค้าฉบับนี้กระทำขึ้นในปลายปี พ.ศ. ๒๒๓๐ ต่อต้นปี พ.ศ. ๒๒๓๑ ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงพระประชวรและประทับที่พระราชวังเมืองลพบุรีมากกว่าที่อยุธยา ทั้งหลังจากนั้นไม่นานก็เกิดเหตุการณ์การปฏิวัติขึ้น จึงเป็นเหตุให้สัญญาฉบับนี้ไม่ได้บังคับใช้ ข้อความในสัญญาฉบับดังกล่าวมีดังนี้

“ออกญาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีศรีสุบรรราชพิริยภาหุ ผู้ว่าราชการณที่โกษาธิบดี แลออกพระศรีพิพัทธ์รัตนโกษา ฝ่ายสมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่ แลมุสุลาลูเบแลมุสุสุบเรศ อิงวิทยาโตรเอกโตรวิยารี่ ฝ่ายสมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้ากรุงฝรั่งเศสผู้ใหญ่ ทำหนังสือสัญญาแก่กันด้วยกิจของกุ่มบันหนึฝรั่งเศสในนี้

๑ ข้อหนึ่ง สมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่พระราชทานแก่กุ่มบันหนึฝรั่งเศสที่แห่งหนึ่งใกล้ตึกซึ่งอยู่ทุกวันนี้ ฝ่าย๑ ก่อตึกอยู่สำหรับซื้อขาย
๒ ข้อหนึ่ง สมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่ พระราชทานให้กุ่มบันหนึซื้อขายณจังหวัดกรุงศรีอยุธยา แลห้ามจำกอบขหนอรแลริดซาทั้งปวงในนี้ ประการหนึ่งถ้าแลกุ่มบันหนึเอาสินค้าบนทุกในกุ่มบันหนึเองก็ดี แลในกุ่มบันซึ่งเขาระวางเข้ามาก็ดี ก็ให้ซื้อขายด้วยผู้ใด ๆ ตามภาษีของกุ่มบันหนึจะแนะนำให้ อย่าให้ผู้ใดห้ามปรามแลเอาข้อประการใดมาขัดขวางประการหนึ่ง ถ้าแลลูกค้าชาติใด ๆ เอาสินค้าเข้ามา แลกุ่มบันหนึจะต้องการให้ซื้อขายตามใจเขาเกิด แต่ว่าถ้าแลชาวคลังจะต้องการซื้อสินค้านั้นสำหรับราชการ ซึ่ง

ลูกค้าทั้งปวงนอกกุ่มบันหนึเอาเข้ามานั้น แลกุ่มบันหนึต้องการสินค้ามันอยู่ ก็ให้พนักงานข้างกุ่มบันหนึมาฟ้องแก่เสนาบดีผู้เจ้าพนักงาน เมื่อแรกลูกค้านั้นเข้ามาถึงเสนาบดีก็จะสั่งแก่ชาวคลังให้แบ่งส่วนให้สมควรด้วยกิจของกุ่มบันหนึ แลราคานั้นก็ให้เอาแต่เท่าทุนซึ่งซื้อแก่ลูกค้านั้น

ประการหนึ่งถ้าแลกุ่มบันหนึต้องการซื้อดีบุกนอก ดีบุกณเมืองกลาง บางคลี แลงาช้าง แลช้าง แลดินผะสิวขาว ดีบุกดำ หมากกรอก ผ่าง ก็ให้ชาวคลังขายให้แต่ตามราคาซื้อขายแก่ลูกค้าทั้งปวง แลอย่าให้กุ่มบันหนึซื้อขายสินค้ามีชื่อ ทั้งนี้แก่ลูกค้าซึ่งมิได้ซื้อต่อชาวคลังนั้นเลย ด้วยสินค้านั้นเป็นส่วยซาอากรของหลวง แลห้ามมิให้ผู้ใดขายนอกชาวคลังนั้นเลย

ประการหนึ่งสินค้าซึ่งต้องห้ามนั้นในนี้ ดินผะสิวขาว ดินผะสิวดำสุพรรณถัน แลปืน แลเครื่องสาตราวุธ ถ้าแลสมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่พระราชทานให้ซื้อไปมาจึงให้ซื้อไปมา ถ้าแลมิได้พระราชทานให้ซื้อไปมาก็อย่าให้ซื้อไปมา ถ้าแลกุ่มบันหนึเอาเครื่องมีชื่อเข้ามา ก็ให้พนักงานข้างกุ่มบันหนึยื่นสารบาญชีแก่เสนาบดี ถ้าแลจะต้องการสำหรับราชการ ก็ให้ข้าหลวงซื้อเอาไว้ก่อนคนทั้งปวง

ประการหนึ่งหนึ่งณจังหวัดกรุงศรีอยุธยาฝ่ายเหนือฝ่ายใต้จนปากน้ำบางเจ้าพระยา สมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่พระราชทานให้กุ่มบันหนึวิไลค้าซื้อ แลอย่าให้กุ่มบันหนึฝรังเสดซื้อขายในสินค้านั้น ถ้าแลฝรังเสดไปอยู่ณเมืองใด นอกฝ่ายเหนือฝ่ายใต้จนปากน้ำบางเจ้าพระยา แลมีหนึ่งจะซื้อขาย แลมิได้เอาเข้ามาณกรุงเทพพระมหานคร ก็ให้ซื้อขายเถิด

ประการหนึ่งสมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่พระราชทานจําอบขหนอรแลริตชาทั้งปวงแก่กุ่มบันหนึฝรังเสดให้เข้าออกจงสดวก อย่าให้ผู้ใดลงตรวจ แลให้แต่ยี่นทางว่าวสินค้าซึ่งบันทุกมานั้นแก่เจ้าพนักงานในเมืองทอนบุรีแลเมื่อบันทุกสินค้าจะออกไปนั้น ก็ให้ยี่นทางว่าวสินค้าซึ่งบันทุกนั้นแก่เจ้าพนักงานณกรุงเทพพระมหานคร แลเอาตราเบิกด่านสำหรับเข้าออกวางทุกครั้ง
๓ ข้อหนึ่ง ถ้าแลกุ่มบันหนึขายสินค้าแก่ลูกค้าผู้ใด ๆ ให้ไปจำหน่ายต่างเมืองเสียหายเป็นของกุ่มบันหนึเอง แลจําอบสินค้าทั้งปวงนั้น สมเด็จพระมหา

กษัตริราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่พระราชทานให้ทั้งเข้าออก อย่าให้เจ้าพนักงานเรียกเอา

๔ ข้อหนึ่ง ถ้ากุมบันหนีหากบันจะบันทุกสิ้นไปมาค้าขายต่างเมืองมิได้ แลเช่าระวางบันของลูกค้าทั้งปวงไป สมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่พระราชทานดูจในข้อสองข้อสามนั้น

๕ ข้อหนึ่ง ถ้าแลผู้ใดซื้อเป็นฝรั่งเศส แลชาติใด ๆ ซื่ออยู่ในบังคับกุมบันหนีเป็นความแก่กัน ก็ให้ผู้เป็นนายกุมบันหนีในเมืองนั้นแลมีกฎหมายสมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้ากรุงฝรั่งเศสสำหรับตานั้น ก็ให้ผู้นั้นบังคับความตามชอบธรรม ถ้าแลฝรั่งเศสผู้ใดซึ่งอยู่ในบังคับกุมบันหนีพันทางกันตาย แลซื้อสิ่งใดซึ่งต้องอาญา ก็ให้ผู้เป็นนายกุมบันหนีจำตัวผู้ร้ายไว้ แลกฎหมายเอาเนื้อความแล้วส่งกฎหมายแลตัวผู้ร้ายไปเมืองฝรั่งเศส ให้ลงอาญาตามโทษนั้น

ประการหนึ่งถ้าแลฝรั่งเศสแลชาติใด ซึ่งอยู่ในบังคับกุมบันหนีเป็นความต้องกระทรวงอาญาก็ดี แพ่งก็ดี ต่อฝรั่งเศสแลชาติใด ๆ ซึ่งมีได้อยู่ในบังคับกุมบันหนีก็ดี ถ้าแลฝรั่งเศสแลชาติใด ๆ ซึ่งมีได้อยู่ในบังคับกุมบันหนี เป็นความต้องกระทรวงอาญาก็ดี แพ่งก็ดีด้วยฝรั่งเศสแลชาติใด ๆ ซึ่งอยู่ในบังคับกุมบันหนีนั้น กระลาการข้างกรุงเทพมหานครเป็นพนักงานจะพิจารณา แต่ว่ากิจนั้นต้องฝรั่งเศสอยู่ จึงสมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่พระราชทานให้ผู้เป็นนายกุมบันหนี แลถือกฎหมายสมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้ากรุงฝรั่งเศสผู้ใหญ่สำหรับตัวในตำบลนั้นนั่งด้วยกระลาพิจารณาคความให้เป็นที่องแท้ แต่ให้ผู้นั้นสภต่อพระเป็นเจ้าว่าจะพิจารณาด้วยกระลาการให้จงชอบธรรม

๖ ข้อหนึ่ง สมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่พระราชทานให้กุมบันหนีฝรั่งเศสไปตั้งซื้อขายในเมืองกลางบางคลีก็ดี แลในจังหวัดที่นั้น แลห้ามจำกอบขหนอรแลริชชาดูจในข้อสองข้อสาม แลพระราชทานให้ซื้อดีบุกในเมืองกลางบางคลีทั้งปวงแลห้ามมิให้ผู้อื่นผู้ใด ๆ ซื้อดีบุกนอกกุมบันหนีฝรั่งเศสนั้นได้ ถ้าแลผู้ใดลอบลักซื้อขายนอกกุมบันหนีฝรั่งเศสใช้ ใหริบเอาแลให้ทำเป็นส่วน ให้สองส่วนให้แก่ชาวคลังเป็นของหลวง ส่วนหนึ่งให้แก่ผู้โจท ส่วนหนึ่งพระราชทานแก่กุมบันหนีฝรั่งเศส แลให้กุมบันหนีฝรั่งเศสเอาสินค้าตาม

ต้องการณเมืองนั้นไปขายจนอุดม อย่าให้ราษฎรชาวเมืองนั้นขาดสินค้าซึ่งต้องการ
 นั้นได้ แลราคาสินค้าซึ่งกุ่มบันหนึจะซื้อก็ดี ราคาดีบุกซึ่งกุ่มบันหนึจะซื้อก็ดี ให้
 เจ้าเมืองแลกรมการ แลผู้เฒ่าผู้แก่ แลกุ่มบันหนึนั่งด้วยกัน ว่าราคาสินค้าซึ่งกุ่ม
 บันหนึจะขาย แลราคาดีบุกซึ่งกุ่มบันหนึจะซื้อนั้น ให้ว่าให้ขาดทีเดียว แลอย่าให้
 กุ่มบันหนึขึ้นลงราคาให้เปนคั้นเคื่องแก่ราษฎร ถ้าแลราคานั้นมิลงกัน ก็ให้บอก
 ข้อซึ่งขัดสนนั้นเข้ามา แลสมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่
 โปรดประการใดก็ให้ทำตาม

ประการหนึ่งดีบุกส่วยษาอากรเมืองกลางแลจังหวัดนั้น ก็ให้ชาวคลังเรียกเอาตาม
 ทำเนียม แลแต่ในเดือนสิบ ปีมะโรงสำคัญตึกไปเมื่อหน้า อย่าให้ชาวคลังปลง
 ดีบุกแก่ราษฎร ด้วยดีบุกนั้นมีพอกุ่มบันหนึฝรั่งเศสจะซื้อขาย

ประการหนึ่งถ้าแลกุ่มบันหนึฝรั่งเศสมิได้เอาสินค้าไปซื้อขายตามสัญญา แล
 ราษฎรขาดสินค้า แลเอาดีบุกซื้อขายแก่ลูกค้าอื่นก็อย่าให้เจ้าพนักงานเอาลูกค้าซึ่ง
 ซื้อขายดีบุกแก่กันนั้นเลย

๗ ข้อหนึ่งว่าถ้าแลกุ่มบันหนึฝรั่งเศส จะต้องการไปตั้งตึกอยู่ซื้อขายณหัวเมือง
 จังหวัด แลเมืองขึ้นณกรุงศรีอยุธยาไซ้ ก็ให้ฟ้องแก่เสนาบดีออกไปตั้งอยู่ซื้อขาย
 เกิด ดุจหนึ่งในข้อสองข้อสามข้อสี่ข้อห้า นั้น ถ้าแลไปตั้งซื้อขายณเมืองนครไซ้
 ก็อย่าให้ซื้อขายดีบุก ด้วยพระราชทานให้กุ่มบันหนึวิลันดาซื้อดีบุกณเมืองนคร
 ดุจหนึ่งพระราชทานให้กุ่มบันหนึฝรั่งเศสซื้อขายพริกนั้น

๘ ข้อหนึ่ง ว่าถ้ากุ่มบันหนึใหญ่ก็ดีน้อยก็ดี เสียในแวนแคว้นซึ่งขึ้นกรุง
 ศรีอยุธยา ก็ให้กุ่มบันหนึรับเอาเครื่องกุ่มบันหนึแลสินค้าทั้งปวงนั้นไว้ แลอย่าให้เจ้า
 เมืองแลกรมการแลผู้ใด ๆ เก็บเอาไว้ แลให้กุ่มบันหนึฝรั่งเศสรักษาไว้เอง

๙ ข้อหนึ่ง ว่าสมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่
 พระราชทานให้เปนอันขาดแล้ว ให้กุ่มบันหนึฝรั่งเศสไปตั้งอยู่ณเกาะแห่งใดซึ่งอยู่
 ใกล้เมืองมฤทออกไปสิบโยช แลให้ก่อตึกแลป้อมแลกำแพงพิทักษ์รักษา ตกแต่งซึ่ง
 ขอบการของกุ่มบันหนึฝรั่งเศสแลกุ่มบันหนึฝรั่งเศสสัญญาต่อหน้าพระเปนเจ้า
 มิถือตำบลนั้นให้เปนเหตุแก่ราชการสมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้ากรุงศรี

ยุทธยาผู้ใหญ่ประการใดได้ แลมิรับผู้เปนศัตรูแผ่นดินเข้าออกในตำบลนั้น แลมิ

ช่วยผู้เปนศัตรูด้วยสิ่งใด ๆ เลย แลสมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้า

กรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่พระราชทานให้กุ่มบันหนีบังคับความ แลเปนเจ้าในเกาะนั้น

เปนอันขาดทีเดียว แลครั้นคลี่เขียนอย่างเกาะ แลกว้างยาวเท่าใดเข้ามาแล้ว จะ

พระราชทานพระราชกำหนดสำหรับเกาะนั้นเปนอันขาดทีเดียว

๑๐ ข้อหนึ่งว่าถ้าฝรั่งเสดผู้ใด ๆ มีลูกเมียในจังหวัดกรุงศรีอยุธยาแลเมืองขึ้น แล

ฟ้องจะขอออกไปจากแผ่นดิน แลเงินทองของผู้ใด ๆ มิได้อยู่ แลมิได้เปนถ้อยคางาม

ด้วยผู้ใด ๆ ใช้ สมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่

พระราชทานให้ออกไปทั้งลูกแลเมียแลทาส แลทรัพย์สินของตามใจนั้นเกิด

๑๑ ข้อหนึ่งว่าถ้าแลฝรั่งเสดซึ่งมาด้วยกบ้นของสมเด็จพระมหากษัตริราชกรุงฝรั่งเศส

ผู้ใหญ่ก็ดี มาด้วยกบ้นของกุ่มบันหนีก็ดี มาณกรุงศรีอยุธยากี้ดี ณเมืองขึ้นกี้ดี

อย่าเจ้าพนักงานชักชวนว่า

กล่าวให้ละกบ้นนั้นเสียถ้าแลฝรั่งเสดซึ่งอยู่ณกบ้นสมพระมหากษัตริราชกรุงฝรั่งเศส

ผู้ใหญ่กี้ดี ณกบ้นกุ่มบันหนีกี้ดีหนี ให้เจ้าพนักงานเสาะสางหามาส่งให้แก่นายก

บ้น

๑๒ ข้อหนึ่ง ว่าหนังสือขุนพิพทโกษาราชพลัด แลมงสุอรเดลินกปิดันฝรั่งเสด

สัญญาต่อกันด้วยพริกนั้น ในเดือนสิบสองขึ้นเก้าค่ำสักราชพันสี่สิบห้าคือพุท

ศักราชสองพันสองร้อยยี่สิบเจดนั้น สมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้ากรุงศรีอ

ยุทธยาผู้ใหญ่ สั่งว่าชอบแล้ว แลทรงพระกรุณาโปรดแก่กุ่มบันหนี กีมรพระราช

โองการดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่าซึ่งจะริบเอาพริกแลไหมเอาแก่ผู้

ลักลอบซื้อขายพริกนั้น ก็ให้ทำเปนสี่ส่วนในนี้ สองส่วนให้แก่เจ้าพนักงานเอา

เปนหลวง แลส่วนหนึ่งให้แก่ผู้ส่อ แลส่วนหนึ่งพระราชทานแก่กุ่มบันหนีฝรั่งเสด

ประการหนึ่ง เพื่อจะให้ห้ามที่ซึ่งจะเปนวิวาทถึงเถียงในระหว่างชาวคลังแลกุ่ม

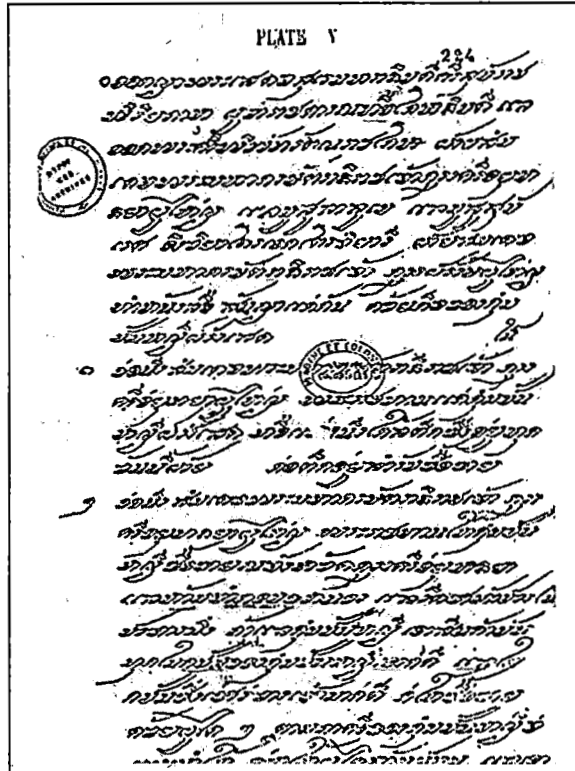
บันหนี ก็ให้เอาพริกทั้งปวงนั้นไว้ในคลังอันหนึ่ง ใส่กุนแจของชาวคลังอันหนึ่ง ใส่

กุนแจของกุ่มบันหนีฝรั่งเสดอันหนึ่ง แลจะเปิดประตูออกให้ทั้งสองฝ่ายนั่งพร้อมกัน

ให้แบ่งบันออกเปนส่วนตามอยู่ในความสัญญา

แลข้อสัญญาทั้งนี้เขียนเปนสามฉบับทุกภาษาในนี้ ภาษาไทยสามฉบับภาษาฝรั่ง
เศดสามฉบับ ภาษาปตุกรรมสามฉบับ แลผู้มีชื่อทั้งสองฝ่ายนั้นขีดแกลงได้ปิดตรา
เปนสำคัญทุกฉบับ เขียนในเมืองลพบุรี ในวันพระหัดเดือนอ้าย ขึ้นแปดค่ำ พุท
สักราชสองพันสองร้อยสามสิบเอ็ด ปีเถาะนพศก"

(ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๔, ๒๔๖๙ : ๒๑ - ๒๔)

ภาพที่ ๖ : สนธิสัญญาระหว่างสยาม-ฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๒๓๑ (www.sac.or.th)

สรุปได้ว่า ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างสยามกับฝรั่งเศสนั้น พัฒนาขึ้นจาก
ความสัมพันธ์ทางการศาสนา โดยที่ฝรั่งเศสเห็นว่าผลประโยชน์จากการค้าในสยามและใน
ภูมิภาคตะวันออกจะนำมาซึ่งผลกำไรต่อราชสำนัก ทั้งจะเป็นตัวช่วยเสริมให้การเผยแผ่ศาสนาใน
ดินแดนอื่นเป็นไปได้สะดวกมากขึ้น ฝรั่งเศสเห็นว่าในอยุธยาที่มีชาวฝรั่งเศสเข้ามาตั้งถิ่นฐาน
เพิ่มมากขึ้น และกิจกรรมต่างดำเนินไปอย่างเสรีโดยไม่มีเงื่อนไขจำกัดแต่อย่างใดดังนั้นถ้าได้
พัฒนาการค้าระหว่าง ๒ ประเทศให้ดีขึ้นก็จะทำให้ฝ่ายฝรั่งเศสได้ประโยชน์จากสยามมากขึ้นด้วย

แต่สนธิสัญญาฉบับต่างๆ ที่ฝรั่งเศสลงนามกับสยามนั้น ดูจะเป็นการแสวงหาผลกำไรให้บริษัท
มาก เช่นพยายามผูกขาดสินค้าบางประเภทที่มีราคาดีในตลาดยุโรป

นอกจากนี้จะสังเกตได้ว่าผู้แทนฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาอยุธยาในช่วงต่อจากคณะ
บาทหลวง เป็นผู้มีความรู้และเดินทางมาด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการเจรจาการค้าอย่างแท้จริง ไม่ใช่
เป็นเพียงผู้แทนของราชสำนักฝรั่งเศสที่เข้ามาด้วยจุดประสงค์ทางการศาสนาและแฝงด้วยการค้า
เช่นเดียวกับในระยะแรกเริ่มสัมพันธไมตรี จึงทำให้ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่าง ๒ ประเทศดูเป็น
ทางการมากขึ้น

๓.๓ ความสัมพันธ์ทางการทูตและการเมือง

เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงเห็นว่าการติดต่อกับฝรั่งเศสในช่วงรัชกาลของ
พระองค์นำมาซึ่งความมั่งคั่งของท้องพระคลัง และไม่มีปัญหาใดใดในการติดต่อกันระหว่าง ๒
อาณาจักร จึงทรงพระราชดำริแต่งตั้งทูตไปยังฝรั่งเศส เฉพาะมูลเหตุที่ไทยมีไมตรีกับฝรั่งเศสสมัย
สมเด็จพระนารายณ์นั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ว่า
ละเอียดดังนี้

“มาถึงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อพวกอังกฤษตั้งมั่นได้ในอินเดียแล้ว
ก็เริ่มเข้ามาตั้งค้าขายในเมืองไทย คอนสตันตินฟอลคอน ที่มาได้เป็นเจ้าพระยา
วิชเยนทร เข้ามาเมืองไทยกับพวกอังกฤษในครั้งนั้น ด้วยเปนลูกจ้างของพ่อค้า
อังกฤษออกมาจากยุโรป แต่ส่วนตัวเปนชาติกรีกมิได้เปนอังกฤษ ครั้นมาเห็น
ประโยชน์ที่จะค้าขายอยู่ในเมืองไทยโดยลำพังตน จึงเลิกรับจ้างอังกฤษ แล้วสมัคร
เข้ามารับราชการเปนที่สุจริต การที่อังกฤษมาตั้งค้าขายในเมืองไทย ต้องไปมาติดต่อกับ
อินเดียซึ่งเปนที่มั่นทางที่จะไปมาได้ไกลนั้น มาจอดเรือกำปั่นที่เมืองมริดอันอยู่
ปากน้ำเมืองตนาวศรี ซึ่งในเวลานั้นอยู่ในอาณาเขตกรุงสยาม แล้วลงเรือต่อพาย
ขึ้นทางลำน้ำตนาวศรีจนถึงปลายน้ำ แล้วขึ้นเดินบกข้ามเขาบรรทัดเข้ามาทางด้าน
สิงขรลงชายทะเลอ่าวสยามที่ตรงเกาะหลัก (อันตั้งที่ว่าการจังหวัดประจวบคีรีขันธ์
บัดนี้) แล้วเดินเลียบชายทะเลขึ้นมาจนถึงเมืองเพชรบุรี จึงลงเรือเข้ามา
พระนครศรีอยุธยา ทางเส้นนี้เปนทางสำคัญในการไปมาค้าขายในระหว่างกรุง

สยามกับประเทศต่างๆ ทางทิศตะวันตก เช่นอินเดีย ประเทศเปอร์เซีย ประเทศ
อาหรับ ตลอดจนชาวยุโรปมาแต่โบราณ เพราะการที่จะแล่นเรืออ้อมแหลมมลายูมา
เข้าอ่าวสยามมาได้แต่บางฤดู ตั้งแต่อังกฤษเข้ามาตั้งค้าขายในกรุงศรีอยุธยาการไป
มาค้าขายทางเมืองตนาวศรีมีมากขึ้น เมืองตนาวศรีและเมืองมริดซึ่งเป็นเมืองท่า
ปลายทางนี้ก็ยิ่งสำคัญขึ้น

ทางพระราชไมตรีที่ไทยเคยมีกับฮอลันดาและอังกฤษ มาเกิดปัจจัยให้เปลี่ยนแปลง
เมื่อในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ฯ หลายอย่างว่าจะเพาะส่วนพวกอังกฤษ การที่
อังกฤษออกมาค้าขายทางประเทศวันออกแต่เดิม เป็นการที่พวกพ่อค้าเข้าทุน
กันเป็นบริษัทมาค้าขาย รัฐบาลอังกฤษเป็นแต่อุดหนุนอำนาจอังกฤษที่มาเจริญขึ้น
ทางวันออกตกอยู่ในมือบริษัทนั้น บริษัทไม่ยอมให้คนอังกฤษนอกจากที่ทำการให้
บริษัทค้าขายโดยลำพังเพื่อประโยชน์ของตนเอง พวกอังกฤษที่มารับจ้างบริษัทมา
เห็นช่องทางที่จะค้าขายหาผลประโยชน์ได้มากกว่าที่บริษัทให้ค่าจ้างก็เกิดไม่พอใจที่
จะอยู่กับบริษัท แต่จะออกไปค้าขายโดยลำพังตนกลัวจะถูกบริษัทรังแกกดขี่ต่าง ๆ
เมื่อวิซเอนทร์เข้ามาบริหารการของไทย ได้มีตำแหน่งอยู่ในกรมพระคลังสินค้า ซึ่งมี
หน้าที่อำนวยความสะดวกการค้าขายของหลวงวิซเอนทร์รู้วิธีการค้าขายของพวกชาวต่างประเทศ
คิดเห็นว่าถ้าได้ฝรั่งมาเดินเรือและทำการค้าขายของหลวง การค้าขายก็จะเจริญได้
ถ้าไร้เข้าพระคลังยิ่งขึ้นอีกเป็นอันมาก จึงเกลี้ยกล่อมพวกอังกฤษที่เอาใจออกหาก
จากบริษัทมารับราชการในการเดินเรือค้าขายของหลวง สัญญายอมอนุญาตให้พวก
อังกฤษเหล่านั้นฝากสินค้าของตนเองไปมาในเรือหลวงได้ก็มีคนอังกฤษสมัครเข้ามา
รับราชการตั้งร้อย การอันนี้ย่อมไม่เป็นที่พอใจของบริษัทอังกฤษ ส่วนทางพวก
ฮอลันดานั้น มาในตอนี้พวกฮอลันดามีทั้งกำลังเรือรบและเรือค้าขายเจริญยิ่งขึ้น
กว่าแต่ก่อน ก็คิดจะรวบรวมเอาการค้าขายในระหว่างเมืองไทยเมืองจีนกับเมืองญี่ปุ่นที่
ไปมาทางทะเลไว้ในมือของพวกฮอลันดาให้หมด เมื่อเห็นไทยจัดการค้าขายของหลวง
แข็งแรงขึ้นก็ไม่พอใจอังกฤษกับฮอลันดาเคยเข้ามือกันมาแต่ก่อน ครั้นมาผิใจ
ขึ้นกับไทยด้วยกัน ต่างก็คิดตั้งชิงแข่งเอาแก่ไทย พอไทยเกิดรบกับพม่าขึ้นเมื่อ พ.ศ.
๒๒๐๗ ฮอลันดาเห็นไทยติดทำสงครามอยู่ทางอื่น ก็หาเหตุเอากองทัพเรือปิด
ปากน้ำ สมเด็จพระนารายณ์ ฯ จำต้องยอมสัญญาว่าจะไม่ค้าขายแข่งขันพวก

ฮอลันดาทางตะวันออก ฝ่ายข้างอังกฤษเห็น พวกฮอลันดาแข็งขืนแก่ไทยทางนี้ ก็
 แข็งขืนแก่ไทยทางตะวันตกบ้าง ได้ความปรากฏมาว่าอังกฤษจะคิดยึดเอาเมืองต
 นาวศรีและเมืองมริดซึ่งเปนเมืองท่าค้าขายของไทยทางตะวันตกเปนของอังกฤษเสีย
 มิให้ไทยมีช่องทางที่จะค้าขายแข่งอังกฤษด้วยเหมือนกัน ในขณะนั้นทางยุโรป
 พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ มีอำนาจขึ้นพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เป็นผู้อุปถัมภ์บำรุงศาสนาคริสต์
 โรมันคาทอลิก เปนข้าศึกกับพวกอังกฤษและฮอลันดาซึ่งถือลัทธิโปรเตสแตนต์ให้มา
 ขอลเปนทางพระราชไมตรี สมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงทรงรับทางไมตรีของพระเจ้าหลุย
 ส์ที่ ๑๔ ทรงจะเอาเปนสัมพันธไมตรีมิให้พวกฮอลันดาและอังกฤษมารุกรานเมืองไทย”
 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๗, ๒๔๖๕ : ๖ - ๑๓)

จะเห็นได้ว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงชี้ให้เห็นว่าการ
 ที่อยุธยาติดต่อกับฝรั่งเศสนั้นก็เพื่อให้ฝรั่งเศสเดินทางเข้ามาคานอำนาจของฮอลันดาและอังกฤษ
 ที่คุกคามสยามจากการค้า แม้ว่าในระยะต่อมากการศึกษาวิเคราะห์ของนักวิชาการจะแสดงให้เห็น
 ว่าฝรั่งเศสเดินทางเข้ามาจับบทบาทในอยุธยาหลังจากที่ฮอลันดาหมดอำนาจลงไปนานแล้ว การ
 ที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงชักจูงฝรั่งเศสเข้ามาในสยามจึงไม่ใช่เพื่อการคานอำนาจอย่างที่เคย
 เข้าใจกัน (Gille Delouche, ๒๕๒๘)

ความสัมพันธ์ทางการทูตในระยะแรกหลังจากที่คณะมิชชันนารีเดินทางเข้ามาในอยุธยา
 แล้วนั้น สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงแต่งตั้งคณะราชทูตชุดแรกไปยังประเทศฝรั่งเศสโดยให้โดยสารไป
 กับเรือไวตูร์ คณะทูตประกอบด้วยออกพระพิพัฒน์ราชไมตรีเป็นราชทูต ออกหลวงศรีวิศาลสุนทร
 เป็นอุปทูต และออกขุนนครวิชัยเป็นตรีทูต ออกจากอยุธยาเมื่อวันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๒๒๔
 แต่คณะทูตชุดนี้เดินทางไปไม่ถึงฝรั่งเศสเพราะเรือโดยสารอัปปางลงที่บริเวณเกาะมาดากัสการ์

ในวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๒๒๕ สังฆราชปลื้มเข้าสู่เฝ้าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเพื่อ
 ทูลเกล้าถวายพระราชสาส์นของพระเจ้าหลุยส์ ๑๔ ที่ทรงขอพระทัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ใน
 การอนุเคราะห์การเผยแผ่ศาสนาของคณะบาทหลวงมิชชันนารี ครั้งนี้สังฆราชได้กราบบังคมทูล
 ว่าคณะราชทูตของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ชุดแรกนั้นเดินทางไปไม่ถึงประเทศฝรั่งเศส ทำให้สมเด็จพระ
 นารายณ์ฯ ทรงวิตกกังวลมาก มีพระราชดำริแต่งตั้งคณะขุนนางไปสืบข่าว จึงทรงแต่งตั้งออกขุน
 พิชัยวาทิตและออกขุนพิชิตไมตรี เดินทางไปฝรั่งเศส และให้บาทหลวงเบนีญ วาเซต์ (Bénigne

Vachet) เป็นล่ามประจำคณะราชทูต คณะขุนนางสยามทูตนี้มีได้ัญเชิญพระราชสาส์นไปเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แต่ได้โดยสารไปกับเรือสินค้าของอังกฤษ จึงไปขึ้นบกที่อังกฤษก่อน และได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระเจ้าชาลส์ที่ ๒ แห่งอังกฤษ แล้วจึงเดินทางข้ามไปฝรั่งเศสเมื่อเดินทางถึงนั้นได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ขณะที่เสด็จพระราชดำเนินผ่าน

พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงเห็นว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงตั้งพระทัยที่จะเจริญพระราชไมตรี จึงทรงแต่งตั้งคณะราชทูตฝรั่งเศสชุดแรกให้เดินทางเข้ามาพบกับเรือฝรั่งเศส ๒ ลำคือเรือลัวโซ (L'Oiseau) และเรือลามาลีญู (La Maligne) ทั้งทรงแต่งตั้งให้เซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ เป็นราชทูตอัญเชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการมา ซึ่งประกอบด้วย

“กระจกเงา โคมกึ่ง เขิงเทียนกิ่งทำด้วยเงินเครื่องแก้ว ผ้าไหมทองอย่างดี ๑๒ ผืน
ผ้าสีแดงสีน้ำเงินและสีอื่น ๆ อย่างละ ๑๐๐ หลา นาฬิกาไม้ลูกตุ้ม ๒ เรือน นาฬิกา
ใหญ่ ๓ เรือน ปืนพก ๘ คู่ ปืนยาว ๑๒ กระบอก และยังมีโต๊ะ ตู้เครื่องประดับ
เรือน พรม ดาบ พระรูปพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงม้า ๑ รูป พระรูปปลงยา
ประดับเพชร ๒ รูป และกระเป่าใส่เหรียญและเหรียญทองต่าง ๆ ๑ กระเป่า ฝ่าย
ข้าราชการไทยก็เที่ยวซื้อของแปลก ๆ ไปด้วยเป็นอันมาก และมองซิเออร์ตั้งเียร
รายงานว่ ข้าราชการไทยได้ซื้อกระจกเงางาม ๆ ทั้งชุด สำหรับไปประดับห้องพระ
โรงซึ่งพระเจ้ากรุงสยามได้สร้างขึ้นใหม่” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๗, ๒๔๖๕ :
๕๗ - ๕๘)

คณะราชทูตของเซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ เดินทางมาถึงสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยาในวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๒๒๘ และได้เข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นที่พระราชวังหลวงอยุธยาในวันที่ ๑๘ ตุลาคมปีเดียวกัน จุดประสงค์ของเซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์คือการโน้มน้าวให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเข้ารับ นหันมานับถือคริสต์ศาสนา แต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีพระดำรัสตอบไว้ว่า “ได้ทรงนับถือศาสนาอันได้นับถือต่อ ๆ กันมาถึง ๒๒๒๙ ปีแล้ว เพราะฉะนั้นที่จะให้พระองค์เปลี่ยนศาสนาเสีย นั้น เปนการที่พระองค์จะทำไปไม่ได้” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๗, ๒๔๖๕ : ๗๗)

ปลายปี พ.ศ. ๒๒๒๔ คณะราชทูตเซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ออกเดินทางกลับฝรั่งเศส สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงแต่งตั้งคณะราชทูตไปเจริญพระราชไมตรีด้วย โดยมีออกพระวิสุทธรุณทร (ปาน) เป็นราชทูต ออกหลวงกัลยาราชไมตรีเป็นอุปทูต และออกขุนศรีวิศาลวาจาเป็นตรีทูต คณะทูตชุดนี้ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ณ พระราชวังแวร์ซายส์ และได้รับการต้อนรับอย่างยิ่งใหญ่ ประสพผลสำเร็จอย่างยิ่ง (ภุชกร ภูมะธนะ, ๒๕๕๐) โดยที่ออกพระวิสุทธรุณทร (ปาน) ได้บันทึกจดหมายเหตุรายวันไว้ จึงเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษา (บริดี พิศภูมิวิถิ, ๒๕๕๕)

คณะราชทูตออกพระวิสุทธรุณทร (ปาน) ออกเดินทางกลับเมื่อวันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๒๓๐ พร้อมด้วยผู้แทนพิเศษฝรั่งเศสซิมง เดอ ลาลูแบร์ และอุปทูตฝรั่งเศสโคล็ด เซเบอเรต์ และกองเรือฝรั่งเศส ๖ นายทหารกว่าหกร้อยคน ทั้งหมดเดินทางมาถึงอยุธยาในราวปลายปี พ.ศ. ๒๒๓๐ นั้นเอง หากแต่วัตถุประสงค์ของฝ่ายฝรั่งเศสได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือไม่ได้มีจุดมุ่งหมายทางการค้าหรือการศาสนาเท่านั้น หากแต่ยังมีความประสงค์ด้านการเมืองเพิ่มอีกด้วย เมื่อทหารฝรั่งเศสเดินทางมาถึงก็ได้ประจำอยู่ที่ป้อมเมืองบางกอกตามคำสั่งของพลคอน แต่หลังจากนั้นไม่นานพระเพทราชาก็ปฏิวัติขึ้น

อย่างไรก็ดี ก่อนที่คณะทูตฝรั่งเศสและผู้แทนพิเศษของฝรั่งเศสจะออกเดินทางกลับในปลายปี พ.ศ. ๒๒๓๐ นั้น ก็ได้มีการลงนามในสนธิสัญญาทางการค้า และสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็โปรดให้บาทหลวงตาซาร์ด เป็นราชทูตพิเศษอัญเชิญพระราชสาส์นไปถวายพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และถวายพระสันตะปาปาแอนโชนอสตีที่ ๑๑ (Innocent XI) ที่กรุงโรม แต่เมื่อคณะราชทูตชุดนี้ออกเดินทางไปได้ไม่นานก็เกิดการปฏิวัติผลัดแผ่นดินขึ้น สมเด็จพระนารายณ์ฯ สวรรคตในวันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างทั้ง ๒ ประเทศหยุดชะงักลงอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง

สรุปได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับฝรั่งเศสนั้น สามารถแยกได้เป็น ๓ กลุ่ม ที่อาจมีเนื้อความเกี่ยวข้องกัน ความสัมพันธ์ทางศาสนาและทางการทูตจะเกิดขึ้นในเวลาเดียวกัน เนื่องจากผู้แทนของฝรั่งเศสมีบทบาทหลายประการ สมเด็จพระนารายณ์ฯ มีพระประสงค์ในการแต่งตั้งคณะทูตไปเจริญพระราชไมตรี เพราะทรงสนพระทัยในความเป็นมาและประวัติศาสตร์ฝรั่งเศสด้วย นอกจากนี้ผลที่อยุธยาได้รับนอกจากการรู้จักชาติฝรั่งเศสเพิ่มมากขึ้นนั้น ก็คือศาสตร์ต่างๆ ในการพัฒนาประเทศ เช่นสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์ ฯลฯ อันจะ

ช่วยให้ในรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์มีชื่อเสียงโดดเด่นในทุกๆด้าน ส่วนความสัมพันธ์
ทางด้านการค้านั้น เกิดจากที่ราชสำนักฝรั่งเศสต้องการแสวงหากำไรเข้าบริษัทการค้าตะวันออกที่
ฝรั่งเศสตั้งขึ้น แต่พ่อค้าในระยะแรกก็คือทูตที่เดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรี จากนั้นจึงมีพ่อค้า
เอกชนเดินทางเข้ามา

บทที่ ๔

เอกสารฝรั่งเศสในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

บทที่ ๔ นี้เป็นการประมวลเอกสารภาษาฝรั่งเศสที่พบในปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๕๗) เพื่อเป็นฐานข้อมูลสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์และสภาพสังคมในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะการศึกษาที่ผ่านมา มักใช้เอกสารภาษาฝรั่งเศสเพียงบางเล่มเท่านั้นทำให้ได้ข้อมูลไม่ครบถ้วน ทั้งยังไม่มีมีการประมวลเอกสารทางประวัติศาสตร์มาก่อน ผู้วิจัยจึงได้พยายามรวบรวมเอกสารและวิเคราะห์จุดเด่น จุดด้อยของเอกสารเพื่อประโยชน์ในการใช้งานในอนาคต

๔.๑ ความสำคัญของเอกสารต่างประเทศในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย

เอกสารหรือบันทึก นับว่าเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ เพราะเป็นสิ่งที่บอกร่องราวต่างๆ ว่าได้เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น สำหรับประวัติศาสตร์อยุธยา นั้น นักวิชาการได้แบ่งหลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์ไว้ดังนี้ (อุษณีย์ ธงไชย, ๒๕๔๓ : ๑๔๒ – ๑๔๓)

๑. จารึก คือการเขียนหรือกดอักษรลงบนแผ่นโลหะหรือแผ่นหิน ในสมัยอยุธยาพบไม่มากนัก ที่สำคัญเช่นจารึกที่ฐานพระอิศวรเมืองกำแพงเพชร จารึกพระเจดีย์ศรีสองรัก จังหวัดเลย หรือจารึกที่ระฆัง วัดหนึ่ง กรุงเทพฯ นอกจากนี้ยังมีจารึกบนแผ่นไม้ด้วย เช่นจารึกที่ถรรมาสน์ วัดเสาชิงช้า จังหวัดลพบุรี เป็นต้น

๒. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เป็นงานเขียนในราชสำนักที่บันทึกพระราชกรณียกิจด้านต่างๆ ของพระมหากษัตริย์ เช่นการทำสงคราม การศาสนา ฯลฯ พงศาวดารนี้ส่วนใหญ่ผ่านการชำระหรือเรียบเรียงขึ้นหลังจากเหตุการณ์ก็มีเช่นกัน

๓. จดหมายเหตุชาวต่างชาติ คือบันทึกที่ชาติต่างๆ ได้เรียบเรียงขึ้นเพื่อผลประโยชน์หรือความสนใจของตน เอกสารต่างชาติที่สำคัญเช่นบันทึกของฮอลันดาในเรื่องการค้ากับอยุธยา หรือหนังสือราชอาณาจักรสยามของเดอ ลา ลูแบร์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเอกสารจีนหรือสื่อลู่ หรือจดหมายเหตุประจำรัชกาลของพระเจ้าจักรพรรดิจีนที่บันทึกความสัมพันธ์ระหว่างไทยจีนในด้านต่างๆ อีกด้วย (วินัย พงศ์ศรีเพียร, ค. ๒๕๕๒ : ๑๑๑ – ๑๒๘)

๔. คำให้การ เป็นเอกสารที่บันทึกจากคำบอกเล่าของข้าศึกที่ถูกจับตัวไปในคราวสงคราม หรืออาจเป็นพ่อค้าเอกชนที่เดินทางไปในที่อื่น สำหรับประวัติศาสตร์อยุธยา นั้นมีคำให้การ ๓ เล่ม คือ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง

๕. วรรณคดี วรรณคดีบางเรื่องเป็นบันทึกเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์เช่นลิลิตยวนพ่าย หรือบางเรื่องเป็นวรรณกรรมยกพระเกียรติที่บันทึกพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์อยุธยาเช่น คำฉันท์เฉลิมพระเกียรติพระเจ้าอยู่หัวปราสาททอง บางเล่มพรรณนาสภาพสังคมอยุธยาไว้เช่นบุญโณวาทคำฉันท์ หรือนิราศต่างๆ เป็นต้น

๖. หลักฐานทางโบราณคดีและศิลปะ เช่นวัดวาอารามและโบราณวัตถุต่างๆ ในสมัยอยุธยาซึ่งเป็นหลักฐานที่บ่งบอกความเจริญและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มบุคคลต่างๆ ในสังคม อย่างไรก็ตาม นักประวัติศาสตร์หลายท่านเสนอความเห็นไว้ในทางเดียวกันว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยที่ผ่านมาเน้นที่การใช้เอกสารไทยเป็นหลัก แต่ด้วยจารีตของการเขียนเอกสารฝ่ายไทยที่เน้นเฉพาะเรื่อง เฉพาะกลุ่มคน จึงทำให้ข้อมูลในเอกสารฝ่ายไทยมีข้อจำกัดมาก แม้ว่าหลักฐานเช่นพระราชพงศาวดารของไทยซึ่งเป็นข้อมูลชั้นปฐมภูมิจะมีน้ำหนักความน่าเชื่อถือมากกว่าเอกสารที่เรียบเรียงขึ้นในสมัยหลังก็ตาม ข้อจำกัดอาจเกิดขึ้นจากเหตุผลสำคัญ ๓ ประการ (ปรีดี พิศณุวิวัติ, ค. ๒๕๕๓ : ๕๓ - ๕๔) คือ

๑. ข้อมูลที่ได้จากพระราชพงศาวดารมีจำกัด การบันทึกอาจเป็นเพียงความย่อ เช่นพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ

๒. เนื้อหาของการบันทึกจำกัดเพียงเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระราชวงศ์ อาทิ การต่อสู้ การสร้างบ้านเมือง หรือเหตุการณ์อื่นๆ ที่ผู้บันทึกเห็น หรือ ได้รับคำสั่งให้บันทึก

๓. การใช้อคติในการบันทึกเหตุการณ์ที่ผู้บันทึกสามารถเลือกบันทึกหรือไม่บันทึกก็ได้ (Charvit Kasetsiri, 1976 : 1 - 10) ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการใช้เอกสารฝ่ายไทยเช่นนี้ทำให้นักประวัติศาสตร์ได้พยายามตรวจสอบข้อมูลกับเอกสารอื่นๆ หรืออีกนัยหนึ่งคือข้อมูลจากการศึกษาในแขนงอื่นๆ ในเชิงบูรณาการ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๒๓)

ยิ่งไปกว่านั้น ปัญหาหลักของการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาคือการขาดแคลนเอกสารร่วมสมัย ซึ่งนับถึงปัจจุบันเอกสารร่วมสมัยอยุธยามีไม่มากนัก พระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ที่มีหรือประมวลกฎหมาย อาจได้รับการชำระใหม่เมื่อต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และทำให้เกิดความ

คลาดเคลื่อนในปีศักราชและเหตุการณ์ที่อาจต่อเติมเข้าไปได้ภายหลัง (มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ๒๕๓๖ : ๘๑ - ๘๗)

ดังนั้นหลักฐานที่ใช้เสริมเพื่ออธิบายประวัติศาสตร์ไทยจึงอาจเป็นเอกสารจากแหล่งอื่น เช่นเอกสารตะวันตกซึ่งมีบันทึกปรากฏในประวัติศาสตร์อยุธยาตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เป็นต้นมา แต่สังเกตว่าข้อมูลที่ได้จากเอกสารตะวันตกอาจไม่ต่อเนื่อง รวมทั้งบันทึกเฉพาะในมุมมองหรือทัศนคติของตนเท่านั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าเอกสารต่างชาติก็เป็นเอกสารที่ให้ข้อมูลเฉพาะเพียงด้านเดียว (มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ๒๕๔๗ : ๘๗) ซึ่งหากนำข้อมูลแหล่งต่างๆ มาร่วมกันวิพากษ์แล้วก็ย่อมจะนำไปสู่การได้รับข้อมูลที่ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเอกสารฝรั่งเศส เพราะมีลักษณะการบันทึกที่ละเอียด มักจะเป็นเอกสารราชการ หรือเป็นเอกสารที่ติดต่อกับหน่วยงานของตน และชาวฝรั่งเศสเป็นกลุ่มชาวตะวันตกที่ได้รับสิทธิพิเศษในอยุธยามากกว่าชาติอื่น โดยเฉพาะในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ข้อมูลที่ได้รับจากเอกสารต่างชาติ ไม่ว่าจะเป็น เอกสารภาษาใดก็ตาม ล้วนจะสามารถเพิ่มเติมข้อมูลที่ขาดหายไป ในประวัติศาสตร์ไทยได้ เช่น พระนามของพระมหากษัตริย์ ชื่อขุนนาง เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นและไม่ได้รับการบันทึกไว้ใน เอกสารฝ่ายไทย

๔.๒ การจำแนกประเภทของเอกสาร

เอกสารลายลักษณ์อักษรนับเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญมากสำหรับการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ การจัดหมวดหมู่เอกสารโดยจำแนกเป็นลายลักษณ์อักษรนี้เป็นไปเพื่อประโยชน์ที่จะได้รับจากข้อมูล นิธิ เอียวศรีวงศ์ระบุว่าหากจะแบ่งตามลักษณะเด่นของข้อสนเทศที่ให้ในหลักฐานลายลักษณ์อักษรแล้ว สามารถจัดประเภทของเอกสารได้ ๑๒ กลุ่ม คือ (นิธิ เอียวศรีวงศ์และอาคม พัฒนิยะ, ๒๕๔๕ หน้า ๓๙)

๑. จดหมายเหตุชาวต่างชาติ
๒. จดหมายเหตุชาวพื้นเมือง
๓. ตำนาน
๔. พงศาวดารแบบพุทธศาสนา
๕. พระราชพงศาวดาร
๖. เอกสารราชการหรือเอกสารปกครอง

๗. หนังสือเทศน์

๘. วรรณคดี

๙. บันทึกลับ

๑๐. จดหมายส่วนตัว

๑๑. หนังสือพิมพ์

๑๒. งานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์

เอกสารลายลักษณ์อักษรเหล่านี้มีลักษณะจารีตในการบันทึกที่แตกต่างกัน เช่นเอกสารสายสงฆ์จะเขียนขึ้นด้วยวัตถุประสงคในการสั่งสอนบุญกรรม ส่วนเอกสารทางราชการหรือเอกสารทางการปกครองจะเน้นกฎข้อบังคับต่างๆ ให้ปฏิบัติ ในส่วนของเอกสารต่างชาตินั้น นักประวัติศาสตร์มีความเห็นเช่นเดียวกันว่ามีประโยชน์และอาจจำแนกได้เป็นเอกสารต่างชาติตามที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ คือเอกสารทางฝ่ายตะวันออกเช่นจีน ญี่ปุ่น และเอกสารทางตะวันตกเช่นเปอร์เซีย และเอกสารภาษาต่างประเทศ อาทิเอกสารโปรตุเกส สเปน อังกฤษ ฮอลันดาและฝรั่งเศส จีน ญี่ปุ่น อาหรับ(นิติ เอียวศรีวงศ์และอาคม พัตติยะ, ๒๕๔๕ หน้า ๔๕ – ๖๓)

การบันทึกเอกสารต่างๆ เป็นภาษาตะวันตกเริ่มเมื่อมีชาติตะวันตกเดินทางเข้ามาถึงสยาม ดังปรากฏหลักฐานว่าในปี พ.ศ. ๒๐๕๔ กองเรือโปรตุเกสได้เดินทางมาถึงเมืองมะละกา และได้ส่งทูตเข้ามาแจ้งข่าวกับราชสำนักของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งอยุธยา ในครั้งนั้นได้มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสยามขึ้นเป็นฉบับแรก ๒ ฉบับ คือ เอกสารจดหมายของรุย ดือ อเรอาซู (Rui de Araújo) ถึงอัลฟงโซ ดือ อัลบูแควร์เกอ (Afonso de Albuquerque) ลงวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๐๕๓ เขียนที่มะละกา ส่วนอีกฉบับหนึ่งคือบันทึกคำสั่งของ อาฟองซู ดือ อัลบูแควร์เกอ (Afonso de Albuquerque) ถึงอันโตนิโย มิรันดา ดือ อาเซเวดู (Antonio Miranda de Azevedo) ที่จะเดินทางไปสยาม ปี พ.ศ. ๒๐๕๕ (ปริดี พิศภูมิวิถึ, ค. ๒๕๕๓ : ๘๖ – ๘๘)

อย่างไรก็ดีเอกสารภาษาโปรตุเกสที่เขียนเกี่ยวกับสยามนั้น หากพิจารณาจากแหล่งที่มาจะสามารถจำแนกประเภทอย่างกว้างๆ ได้ ๓ ประเภทคือ ๑) เอกสารที่เรียบเรียงจากเอกสารทางการของโปรตุเกส ๒) เอกสารรายงานและบันทึกของพ่อค้าโปรตุเกส และ ๓) เอกสารที่ผู้แต่งเคยเดินทางมายังสยามหรือภูมิภาคตะวันออก (ฐิติริ จามรมาน, ๒๕๒๑ : ๑๒๔ – ๑๓๐) หรืออาจแบ่งกลุ่มได้ตามผู้เขียนเอกสาร เป็น ๓ กลุ่มเช่นกัน คือ

กลุ่มที่ ๑ เอกสารราชการหรือกิ่งราชการ ซึ่งมักเป็นจดหมายโต้ตอบระหว่างผู้ปกครองของโปรตุเกสในภูมิภาคเอเชียไปถึงเสนาบดีโปรตุเกสที่กรุงลิสบอน เช่น จดหมายของอาฟงซู โลปีซ ดา กอสต้า (Alfonso Lopes da Costa) กัปตันที่เมืองมะละกาที่เขียนไปกราบบังคมทูลพระเจ้ามานูเอลที่ ๑ (Manuel I) แห่งโปรตุเกส เอกสารประเภทนี้ให้ภาพของการปกครองและนโยบายของโปรตุเกสที่มีต่อดินแดนในเอเชียอย่างชัดเจนขึ้น

กลุ่มที่ ๒ เอกสารบันทึกส่วนตัวหรือบันทึกของเอกชน ซึ่งบันทึกโดยนักเดินเรือ พ่อค้า กลาสีเรือหรือนักแสวงโชคที่เดินทางมายังภูมิภาคนี้ เช่น ดูอาเต้ บาร์โบซา (Duarte Barbosa), จูอาว ดีอ บาร์รูซ (João de Barros), โดเม ปิเรส (Tomé Pires) เป็นต้น ข้อมูลที่ได้จากเอกสารประเภทนี้ให้มุมมองที่ต่างๆ ไปจากเอกสารประเภทแรก เพราะมีข้อมูลที่ผู้บันทึกประสบด้วยตนเองหรือได้รับข้อมูลมา ทั้งเรื่องการเมือง การค้า สภาพอาณาจักร ผู้คน ตลอดจนเรื่องต่างๆ ที่ผู้บันทึกมีความสนใจเป็นพิเศษ นับได้ว่าเอกสารประเภทที่สองมีความน่าสนใจที่ไม่ได้ยึดกับกรอบของการรายงานอย่างเป็นทางการ

กลุ่มที่ ๓ เอกสารทางศาสนาเป็นเอกสารเฉพาะกลุ่มของบาทหลวงโปรตุเกสที่เดินทางเข้ามาเผยแผ่ศาสนาในสยาม ด้วยกรอบข้อปฏิบัติในหน้าที่จึงทำให้ข้อมูลที่รายงานไปยังเมืองกัว (Goa) และมะละกา (Malaca) อธิบายเฉพาะเรื่องการเผยแผ่คริสต์ศาสนาเป็นส่วนใหญ่ (นันทิยา สว่างวุฒิศรรม, ๒๕๒๘)

อาจสังเกตได้ว่าเนื้อหาของเอกสารโปรตุเกสยังคงเป็นเฉพาะเรื่องเช่นเรื่องการค้า สินค้า อาจมีเนื้อความทางด้านการศึกษาติดต่อทางการทูตบ้างแต่ไม่มากนัก

๔.๓ เอกสารฝรั่งเศสในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์

ในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชปรากฏว่าความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและฝรั่งเศสเจริญก้าวหน้าตามลำดับ ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนและการเดินทางเข้ามาของชาวฝรั่งเศสเพิ่มมากขึ้น กอปรกับความสนใจของชาวฝรั่งเศสที่ได้พบเห็นวัฒนธรรมอันแปลกใหม่ (exotique) ในภูมิภาคตะวันออก จึงได้เรียบเรียงบันทึกเกี่ยวกับอาณาจักรและกรุงศรีอยุธยาไว้จำนวนหนึ่ง ในทางกลับกัน ยังมีชาวฝรั่งเศสบางคนสนใจเรื่องราวความเป็นไทยอย่างยิ่ง และได้นำเอกสารภาษาไทยกลับไปยังประเทศฝรั่งเศสด้วย

ความสนใจนี้นับได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของความสนใจวัฒนธรรมต่างแดนที่แปลกใหม่ บาทหลวงมิชชันนารี นักเดินทางและพ่อค้าที่ต่างก็มีโอกาสผ่านมายังภูมิภาคตะวันออก จะต้องรายงานสิ่งที่ตนพบเห็นในทำนองบันทึกช่วยจำอันจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อกิจการของตน ดังนั้น บันทึกของวันวลิต (Van Vliet), ซิมง เดอ ลาลูแบร์, นิโกลาส์ แชรว์แวงส (Nicolas Gervaise), แกมเฟอร์ จึงให้รายละเอียดของภาพต่าง ๆ ในสังคมไว้อย่างมากมาย เช่น ภาษา การแต่งกาย ชีวิตความเป็นอยู่ พิธีกรรมของชาวบ้าน สัตว์ต่าง ๆ ยานพาหนะ การค้าขายและเปลี่ยนรวมไปถึง ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ แม้ว่าบางคนจะมีโอกาสเข้ามาเพียงระยะเวลาสั้นๆ ก็ตาม (ปรีดี พิศภูมิวิถี, ง. ๒๕๕๑)

ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช (ขจร สุขพานิช, ก. ๒๕๒๓ : ๑๕๒ - ๑๗๕) เสนอว่า เอกสารภาษาต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มีจำนวนมาก และมีเนื้อหาที่เป็นประโยชน์สำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย เอกสารภาษาฝรั่งเศสมีทั้งที่เรียบเรียงโดยบรรดาสังฆราชบาทหลวงฝรั่งเศส พ่อค้า และกลุ่มทหาร โดยที่ศาสตราจารย์ขจรได้ระบุรายชื่อเอกสารภาษาฝรั่งเศสจำนวน ๑๕ รายการไว้ (ขจร สุขพานิช, ก. ๒๕๒๓ : ๑๗๐) คือ

๑. Bourge : de Relation du Voyage de Mgr. L'Evêque de Beryte, Paris 1666
๒. Pallu : Relation abrégée des Missions...aux Royaume de Siam, 1668
๓. Tachard : Voyage de Siam..., Paris 1686
๔. De Chaumont : Relation de l'ambassadeurà la cour du Roy de Siam, Paris 1687
๕. Tachard : Seconde voyage de Siam, Paris 1689
๖. Gervaise : Histoire naturelle et politique du Royaume de Siam, Paris 1690
๗. La Loubère : Du Royaume de Siam, Amsterdam 1691
๘. Desfarges : Relation des révolutions arrivées à Siam dans l'année 1688, Amsterdam 1691
๙. Vollant des Verquains : Histoire de la révolution...1688, Lille 1691
๑๐. Blanc, R.P.: Histoire de la révolution de Siam, Lyon 1692
๑๑. De Choisy : Journal du voyage de Siam. Trevoux 1748
๑๒. Forbin : Mémoire du Comte de Forbin, Amsterdam, 1748

๑๓. Fontenay : Le Voyage du P. de Fontenay, 1942

๑๔. De Bèze : Mémoire du P. de Bèze, 1947

๑๕. Bouvet : Voyage de Siam du Père Bouvet, 1963

ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าเอกสารภาษาฝรั่งเศสเหล่านี้แม้ว่าจะเรียบเรียงขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ก็ตาม แต่บางฉบับก็ได้รับการตีพิมพ์หลังจากนั้นนานมาก เช่นบันทึกของบาทหลวงเดอแบส ที่เกี่ยวกับชีวิตของเจ้าพระยาวิไชยณรงค์กว่าที่จะพบต้นฉบับที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงโตเกียวก็เป็นช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ แล้ว ซึ่งพิมพ์หลังจากเหตุการณ์กว่า ๒๐๐ ปี แสดงให้เห็นว่ามีเอกสารภาษาฝรั่งเศสตกค้างตามที่ต่างๆ อยู่อีกจำนวนมาก ดังเช่นที่กรุงโตเกียว หรือที่กรุงเฮก (Hague) ประเทศเนเธอร์แลนด์ ซึ่งหลังจากเกิดการปฏิวัติในอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๒๓๑ นั้น กองทหารฝรั่งเศสที่เดินทางกลับไปถูกชาวฮอลันดาจับกุมที่แหลมกู๊ดโฮป (Good Hope) และนำตัวไปคุมขังที่เมืองมิดเดิลเบิร์ก (Middleburg) ทำให้ที่ประเทศเนเธอร์แลนด์มีเอกสารที่เกี่ยวกับสยามอยู่จำนวนหนึ่ง

ส่วนที่ประเทศฝรั่งเศสมีการจัดเก็บรักษาเอกสารไทยที่มีอายุเก่าถึงสมัยอยุธยาไว้เป็นจำนวนมาก (Laurent HENNEQUIN, 2539 : 156 – 167) ทั้งที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดเอกชนต่างๆ ซึ่งบรรณานิกิตันที่ชาวฝรั่งเศสได้ทำไว้มีความสำคัญและมีประโยชน์มาก (Le Mis de Croizier, 1883) หรือบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส (Bibliothèque Nationale de Paris. n.d., n.p.) นอกจากนี้ยังอาจพบเอกสารไทยได้ที่หอจดหมายเหตุของประเทศอื่นอีกด้วย เช่นหอจดหมายเหตุกรุงโคเปนเฮเกน ประเทศเดนมาร์กมีรายการหนังสือภาษาไทยจัดเก็บไว้จำนวนหนึ่ง (George Coedès, 1966 : 96 – 105)

ช่วงเวลาที่สำคัญที่ศาสตราจารย์จอร์ได้เรียบเรียงบทความขึ้นนี้ขึ้น สามารถสืบค้นรายชื่อเอกสารต่างๆ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้เป็นจำนวน ๑๕ ฉบับ แต่ในปัจจุบันนี้มีการค้นพบเอกสารเพิ่มเติมอีกจำนวนหนึ่ง หรือมีการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างฝรั่งเศสและสยาม ทำให้เกิดความสนใจในคุณค่าของเอกสารมากขึ้นและค้นหาเอกสารต่างๆ เพิ่มมากขึ้นตามลำดับ

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยกำหนดว่าเอกสารในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอาจรวมถึงเอกสารที่ได้รับการตีพิมพ์หลังจากรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ในพ.ศ. ๒๒๓๑ แล้วก็

เป็นได้ เพราะในบางกรณีที่ผู้บันทึกได้เข้ามาในอยุธยาในระหว่างรัชกาลแต่เดินทางกลับไปก่อน
ดังนั้นเอกสารบันทึกจึงได้รับการตีพิมพ์หลังจากนั้น (The Siam Society, 2013) จึงเป็นสาเหตุให้
เอกสารบางฉบับถูกค้นพบหลังจากรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ นานหลายร้อยปี หรือได้รับการ
ตีพิมพ์หลังจากนั้นนานพอสมควร ในกรณีนี้ผู้วิจัยเห็นว่าจัดอยู่ในชุดเอกสารสมัยสมเด็จพระ
นารายณ์ฯ ได้ นอกจากนี้ เอกสารภาษาฝรั่งเศสหลายฉบับได้รับการแปลเป็นภาษาไทยแล้ว และ
จัดพิมพ์ทั้งในประชุมพงศาวดารภาคต่างๆ หรือแยกพิมพ์เป็นเล่ม ผู้วิจัยจะได้แสดงตารางเอกสาร
ภาษาฝรั่งเศสและฉบับพิมพ์ภาษาไทยไว้ดังนี้

รายชื่อเอกสารฝรั่งเศสสมัยสมเด็จพระนารายณ์

(พ.ศ. ๒๑๙๙ - ๒๒๓๑/ค.ศ. ๑๖๕๖ - ๑๖๘๘)

ลำดับ ที่	ชื่อผู้แต่ง	ชื่อหนังสือ	ปีที่เขียน/ (ปีที่พิมพ์)	รายละเอียดที่พิมพ์	ฉบับแปลเป็น ภาษาไทย
๑	Pierre Davity	Description Générale de l'Asie : première partie du Monde	๒๒๐๓/ 1660	Paris : Denys Bechet	ยังไม่มีแปล
๒	Jacques de Bourge,	Relation du voyage de Mgr. l'Evêque de Beryte, vicaire apostolique du royaume de la Cochinchine, par la Turquie, la Perse, les Indes etc.. jusqu'au royaume de Siam et autres lieux	๒๒๐๙/ 1666	Paris : Denys Béchet	จดหมายเหตุการเดินทาง ของ พระสังฆราช แห่งเบริบประมุข มิสซัง สู อาณาจักรโคจีน จีน แปลโดย ประทุมรัตน์ วงศ์ ดนตรี
๓	François Pallu	Relation abrégée des Missions des Evêques français envoyés aux Royaumes de la Chine, Cochinchine, Tonquin et Siam	๒๒๑๑/ 1668	Paris : Pierre le Petit, Edme Couterot, & Chalres Angot	ยังไม่มีแปล
๔	xxx	Relation des Missions des Eveques Français aux Royaumes de Siam, de la	๒๒๑๗/ 1674		เรื่องราวของ คณะสังฆราช ฝรั่งเศสในราช

		Cochinchine, de Camboye & du Tonkin etc..			อาณา จักร สยาม แปลโดย เพียงฤทัย ตันติ ธีรวิทย์ พิมพ์ปี พ.ศ. ๒๕๒๖
๕	xxx	Relations des Missions et des voyages des évêques vicaires apostoliques et de leurs ecclesiastiques des années 1672, 1673, 1674 et 1675	๒๒๒๓/ 1680		จดหมาย เหตุการณ์แพร่ ศาสนาและการ เดินทางของ บรรดา พระสังฆราช ประมุขมิสซัง และของ พระสงฆ์ใน ปกครอง ในปี ๑๖๗๒ - ๑๖๗๕ แปลโดย ปอล ชาเวียร์ พิมพ์ปี พ.ศ. ๒๕๒๓
๖	Jean-Baptise Tavernier	Recueil de plusieurs Relations	๒๒๒๔/ 1681		แปลใน ๔๐ ทัศ พลตรี หม่อม ราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี พิมพ์ปี ๒๕๕๖
๗	Pierre Lambert de la	Relation des missions et des voyages des	๒๒๒๕/ 1682		ยังไม่มีแปล

	Motte	évêques vicaires apostoliques et de leurs ecclesiastiques des années 1676 et 1677			
๘	Claude de l'Isle	Relation historique du Royaume de Siam	๒๒๒๗/ 1684	Paris : Guillaume de Luyne	ยังไม่มีการแปล
๙	Bénigne Vachet	Mémoire pour servir à l'histoire générale des missions et aux archives du séminaire de Paris	๒๒๒๗ – ๒๒๒๘/ 1684 - 1685	Bénigne Vachet. Mémoire pour servir à l'histoire générale des missions et aux archives du séminaire de Paris, Paris : Victor Goupy	ยังไม่มีการแปล
๑๐	Jean Donneau de Vizé	Voyages des ambassadeurs de Siam en France	๒๒๒๘/ 1685	Jean Donneau de Vizé. Voyages des ambassadeurs de Siam en France, Lyon, 1678-1685.	ประชุม พงศาวดารภาค ที่ ๕๗ - ๖๐
๑๑	Chevalier de Chaumont	Relation de l'Ambassade de M. le chevalier de Chaumont à la cour du roi de Siam, avec ce qui s'est passé de plus remarquable durant son voyage	๒๒๒๘/ 1686	Paris : Arnoul Seneuze et Daniel Horthemels	จดหมายเหตุ ฝรั่งเศสใน ประชุม พงศาวดารภาค ที่ ๑๒

๑๒	Guy Tachard	Voyage de Siam des RR.PP. Jésuites envoyés par le roi aux Indes et à la Chine avec leurs observations astronomiques et leurs remarques de physiques, de géographie, d'hydrographie et d'histoire.	๒๒๒๙/ 1686	Amsterdam : Pierre Mortier	จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซาร์ด, กรุงเทพฯ : บรรณาการ, ๒๕๑๙
๑๓	François Timoléon de Choisy	Journal du voyage de Siam fait en 1685 - 1686 par M. l'Abbé de Choisy	๒๒๓๐/ 1687	Trevoux : La Compagnie	จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามของบาทหลวงเดอ ชัวซี, กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, ๒๕๑๖
๑๔	François Timoléon de Choisy	Journal en suite du voyage de Siam en forme des lettres familières fait en 1685 et 1686	๒๒๓๐/ 1687	Trevoux : La Compagnie	จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ. ๑๖๘๗ และ ๑๖๘๖ ของบาทหลวงเดอ

					ชิวซี, กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา, ๒๕๕๑
๑๕	Robert Challe	Journal d'un voyage fait aux Indes Orientales	๒๒๓๑/ 1688	Paris : Mercure de France	ยังไม่มีการแปล
๑๖	Claude Céberet,	Journal du voyage du Siam 1687 - 1688	๒๒๓๑/ 1688	Paris	ประชุม พงศาวดารภาค ที่ ๔๗ พิมพ์ปี พ.ศ. ๒๔๗๑
๑๗	xxx	Relation de ce qui s'est passé à Louvo, royaume de Siam, avec un abrégé de ce qui s'est passé à Bancoq pendant le siège en 1688	๒๒๓๑/ 1688		ยังไม่มีการแปล
๑๘	De la Touche	Relation de ce qui est arrivé dans le royaume de Siam	๒๒๓๑/ 1688	Robert Challe. Journal d'un voyage fait aux Indes Orientales (1690 – 1691). Paris : Mercure de France	ยังไม่มีการแปล
๑๙	Nicolas Gervaise	Histoire naturelle et politique du Royaume de Siam	๒๒๓๑/ 1688	Paris : Claude Barbin	ประวัติศาสตร์ ธรรมชาติและ การเมืองแห่ง ราชอาณาจักร สยาม, กรุงเทพฯ : ศรี

					ปัญญา, ๒๕๕๑
๒๐	Thomas Goÿye	Observations physiques et mathématiques pour servir à l'Histoire naturelle et à la perfection de l'astronomie et de la géographie, envoyées de Siam à l'Académie royale des Sciences à Paris par les Pères Jésuites français qui vont à la Chine en qualité de mathématiciens du Roi	๒๒๓๑/ 1688		จดหมายเหตุ ดาราศาสตร์ จากฝรั่งเศส เกี่ยวกับ ราชอาณาจักร สยามในรัชสมัย สมเด็จพระ นารายณ์ (บางส่วน)
๒๑	Beauchamp	Relation de la révolution de 1688 au Siam et de la disgrâce de M. Constance Phaulkon	๒๒๓๒/ 1689	Cabinet historique vol. 7, 1861	หอข้างแคร์ บันทึกการปฏิวัติ ในสยามและ ความหายนะ ของฟอลคอน, กรุงเทพฯ : มติ ชน, ๒๕๕๖
๒๒	Guy Tachard	Second voyage du Père Tachard et des Jésuites envoyés par le roi au royaume de Siam	๒๒๓๒/ 1689	Paris : Daniel Hortemels	จดหมายเหตุ การเดินทาง สู่ประเทศสยาม ของบาทหลวง ตาชาร์ด ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ : บรรณาการ,

					๒๕๑๙
๒๓	XXX	A European Version of the revolution in Siam at the end of the reign of King Phra Narayana, 1688 A.D.	๒๒๓๒/ 1689	London	จดหมายเหตุ เรื่อง การจลาจลเมื่อ ปลายแผ่นดิน สมเด็จพระ นารายณ์ มหาราชใน ประชุม พงศาวดาร ภาคที่ ๘๑
๒๔	Véret	Véret. Une lettre de Véret sur la révolution siamoise de 1688.	๒๒๓๒/ 1689	T'oung Pao, XXXI, 1935 : 330 – 362	จดหมายเหตุ เวเรต์เรื่องการ ปฏิวัติผลัด แผ่นดินในสยาม ปี ค.ศ. ๑๖๘๘ ในแลงกาด์
๒๕	XXX	A Full and True Relation of the Great and Wonderful Revolution that happened lately in the Kingdom of Siam in the East-Indies, giving a particular Account of the Seizing and Death of the Late King, and of the setting up of a New One	๒๒๓๒/ 16๘0	London	การปฏิวัติปลาย แผ่นดินสมเด็จพระ พระนารายณ์ มหาราช และ การล่มสลาย ของกรุงศรี อยุธยา, กรุงเทพฯ : คุรุ สภาลาดพร้าว, ๒๕๔๘

๒๖	Louis Laneau	Lettre de monsieur l'évêque de Metellopolis, vicaire apostolique de Siam, au supérieur et aux directeurs du Séminaire des Missions Etrangères et...	๒๒๓๓/ 1690		ยังไม่มีการแปล
๒๗	Saint Vandrille	Relation des Révolutions arrivées dans le royaume de Siam	๒๒๓๓/ 1690	Département de la Marine et Colonies, Aix-en-Provence, C1 25.	ยังไม่มีการแปล
๒๘	Pierre-Joseph d'Orléans	Histoire de M. Constance premier ministre du roi de Siam, et de la dernière révolution de cet Etat. Paris	๒๒๓๓/ 1690	Tours : Philbert masson	ยังไม่มีการแปล
๒๙	Simon de la Loubère	Du Royaume de Siam, 2 vols	๒๒๓๓/ 169๐	Paris : Jean Baptise Coignard	ราชอาณาจักรสยาม, กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา, ๒๕๕๑
๓๐	Vollant des Verquains	Histoire de la Révolution de Siam arrivée en 1688	๒๒๓๔/ 1691	Lille : Jean Chrysostome Malte	การปฏิวัติในประเทศไทย พ.ศ. ๒๒๓๑, สำนัก นายกรัชมன்றรี,
๓๑	Desfarges	Relation des Révolutions arrivées à Siam dans	๒๒๓๔/ 1691	Amsterdam	ชิงบัลลังก์พระนารายณ์,

		l'année 1688			กรุงเทพฯ :มติ ชน, ๒๕๕๒
๓๒	Le Blanc	Histoire de la Révolution de Siam, 2 vols.	๒๒๓๕/ 1692	Le Blanc. Histoire de la Révolution de Siam, 2 vols. Paris : Molin	ยังไม่มีแปล
๓๓	Claude Forbin	Mémoires du Comte de Forbin 1656 - 1733	๒๒๗๓/ 1730	Amsterdam : François Girardi	จดหมายเหตุ ฟอร์บั้งใน ประชุม พงศาวดารภาค ที่ ๘๐
๓๔	Adrien Launay	Histoire de la mission de Siam 1662 - 1811	๒๔๖๓/ 1920	Adrien Launay. Histoire de la mission de Siam 1662 – 1811, Paris : Anciennes Maisons Charles Douniol et Retaux	ยังไม่มีแปล
๓๕	Claude de Bèze	Mémoire sur la vie de Constance Phaulkon, premier ministre du roi de Siam Phra Narai et sa triste fin	๒๔๙๐/ 1947	Tokyo : Presses Salesiennes	บันทึกความทรง จำของ บาทหลวงเดอ เบส เกี่ยวกับ ชีวิตและ มรณกรรมของ ก๊องสดีอง ฟอล คอน
๓๖	Joachim	Voyage de Siam du père	๒๕๐๖/ 1963	Paris : Janette C.	ยังไม่มีแปล

	Bouvet	Bouvet	1963	Gatty	
--	--------	--------	------	-------	--

จากตารางประมวลเอกสารภาษาฝรั่งเศส ผู้วิจัยมีข้อสังเกตดังนี้

๑. ข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีจำนวนมากพอสมควร และอาจนับได้ว่ามีมากที่สุดในบรรดาประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาด้วย ก่อนหน้านี้แม้ว่าจะมีชาวต่างชาติเข้ามาและบันทึกเอกสารไว้บ้างก็ตาม แต่ก็ยังมีปริมาณไม่มากเท่าเอกสารในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

๒. ในแง่ของประวัติศาสตร์นิพนธ์ จะเห็นว่าช่วงเวลาของการบันทึกเอกสารมากที่สุดคือราว ๘ ปีสุดท้ายของรัชกาล เพราะเวลานับเป็นจุดเริ่มต้นที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงส่งราชทูตไปฝรั่งเศสอย่างเป็นทางการและเป็นช่วงเวลาที่พลคอนมิบทยาทในราชสำนักมากที่สุด

๓. เอกสารในช่วง ๘ ปีสุดท้ายของรัชกาลอาจเห็นได้ว่ามีผู้เรียบเรียงที่หลากหลายกลุ่ม เพราะชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาในช่วงดังกล่าวมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น มีอาชีพและหน้าที่ความรับผิดชอบต่างกันไปในสยาม ทำให้ต่างคนก็บันทึกเรื่องราวของสยามไว้ ส่วนเหตุการณ์ปี พ.ศ. ๒๒๓๑ ซึ่งเกิดการปฏิวัติขึ้นนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าแม้จะเป็นเรื่องการทหารโดยตรง แต่เอกสารฝรั่งเศสเช่นเอกสารการค้า หรือการศาสนาก็บันทึกไว้เช่นกัน เพราะเหตุการณ์ดังกล่าวมีผลกระทบต่อชาวฝรั่งเศสในอาณาจักรทั้งหมด

๔. เอกสารบางฉบับ เป็นเอกสารประเภทสารานุกรม ซึ่งให้ข้อมูลแตกต่างจากเอกสารอื่น เพราะให้ข้อมูลที่เรียบเรียงมาจากเอกสารอื่น ทั้งที่เป็นภาษาฝรั่งเศสและภาษาตะวันตกเช่น อังกฤษ เยอรมัน ฯลฯ ผู้วิจัยเห็นว่าเอกสารนี้มีความสำคัญในแง่ของการรวบรวมข้อมูล แต่ไม่ใช่เอกสารปฐมภูมิ เพราะผู้เขียนไม่ได้เดินทางเข้ามาในอยุธยาโดยตรง เพียงแต่ใช้เอกสารอื่นประกอบการเขียนเท่านั้น

๕. เอกสารบางฉบับเป็นเอกสารที่ได้รับการพิมพ์หลังจากรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะมีเหตุการณ์ที่ไม่ปกติเกิดขึ้นในอยุธยา ทำให้บทบาทของชาวฝรั่งเศสลดลงและกระจายไปตามเมืองต่างๆ บางคนนำเอกสารของตนที่เรียบเรียงไว้กลับไปด้วยทำให้เกิดการตีพิมพ์หลังจากรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนานมาก โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. ๒๒๓๑ - ๒๒๓๓ มีเอกสารเกี่ยวกับการปฏิวัติในปลายรัชกาลมาก

๔.๔ ประวัติศาสตร์นิพนธ์เอกสารภาษาฝรั่งเศส

เอกสารภาษาฝรั่งเศสที่ประมวลในตารางข้างต้นนี้เป็นเอกสารชั้นต้นที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์เป็นอย่างมาก ในแง่ของหลักฐานประวัติศาสตร์นับได้ว่าเป็นเอกสารร่วมสมัยที่มีคุณค่าในการบันทึก เพราะได้พรรณนาเหตุการณ์ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชในเกือบทุกด้าน ทั้งสภาพสังคม ราชสำนัก การติดต่อทางศาสนา การเจรจาทางการค้า การสู้รบเมื่อปลายแผ่นดิน ฯลฯ จึงเห็นได้ว่าเอกสารฝรั่งเศสจำนวนมากเช่นนี้มีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยอย่างไม่ต้องสงสัย

เอกสารภาษาฝรั่งเศสทั้ง ๓๖ ชิ้น บางฉบับได้รับการแปลเป็นภาษาไทย และพิมพ์ในที่ต่างๆ กัน ทั้งที่เป็นหนังสือของหน่วยงานรัฐและเอกชน ดังนั้นบางฉบับจึงไม่อาจทราบได้อย่างชัดเจนว่ามีการพิมพ์แล้วกี่ครั้งและโดยผู้ใด อย่างไรก็ตามในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะได้จัดหมวดหมู่เอกสารภาษาฝรั่งเศส และนำเสนอประวัติที่มาของผู้เขียน และสังเขปของเอกสารนั้น เพื่อให้ทราบว่าเอกสารในหมวดนั้นๆ กำหนดอายุได้ช่วงใดและมีความโดดเด่นในเนื้อหาในทิศทางใด ผู้วิจัยกำหนดการแบ่งกลุ่มเอกสารภาษาฝรั่งเศสทั้งหมดออกเป็น ๗ กลุ่ม ดังนี้

๔.๔.๑ เอกสารทางการศาสนา

เอกสารทางศาสนามีพื้นฐานของการบันทึกอยู่ที่การเผยแพร่ความสำเร็จและปัญหาหรืออุปสรรคของการเผยแผ่คริสต์ศาสนาในสยาม ผู้เขียนทั้งหมดเป็นคณะมิชชันนารีฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาในระยะเวลาต่างกัน ในระยะแรกที่บาทหลวงฝรั่งเศสเดินทางเข้ามาในสยาม บางท่านได้แสดงความสนใจในการศึกษาเรียนรู้สังคมสยามอยู่บ้าง เช่นสังฆราชหลุยส์ ลานู (Louis Laneau) ซึ่งนับได้ว่าเป็นมิชชันนารีฝรั่งเศสรุ่นบุกเบิกงานเผยแผ่คริสต์ศาสนาในสยาม

หลุยส์ ลานูเกิดเมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๑๙๑ บวชเป็นพระในนิกายเยซูอิต (Jésuite) และเดินทางถึงสยามเมื่อวันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๒๐๗ ขณะมีอายุ ๒๖ ปี เมื่อตั้งถิ่นฐานอยู่ในสยามแล้วได้ทำงานรับใช้พระศาสนาอย่างเต็มความสามารถพร้อมกับได้ศึกษาภาษาสยามทั้งการพูด – เขียนในระดับดี จนสามารถใช้ทักษะทั้ง ๒ ได้อย่างคล่องแคล่ว ท่านลานูได้รับการอภิเษกเป็นสังฆราชเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๒ แทนตำแหน่งเดิมที่ว่างลง

สังฆราชท่านนี้นับได้ว่าเป็นผู้หนึ่งที่มีความสนใจในภาษาไทยเป็นพิเศษ อาเดรียง โจนีย์ (Adrien Launay) ระบุว่าท่านเป็น “ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาและศาสนาของชาวสยามอย่างลึกซึ้ง

โดยศึกษาจากพระสงฆ์ที่มีความเชี่ยวชาญที่สุดของเมืองอยุธยา พระสังฆราชลาโนได้แต่งตำรา ไวยากรณ์และพจนานุกรมสยาม - ละตินขึ้นอย่างละหนึ่งเล่ม ๑" (กรมศิลปากร, ข. ๒๕๔๒ : ๕๔-๕๕) ซึ่งควรนับได้ว่าเป็นหนังสือไวยากรณ์ภาษาไทยเล่มแรกที่เขียนขึ้นโดยชาวต่างประเทศ (วีระจักร วรรณดี, ๒๕๓๐ : ๗๐ - ๗๑) ครั้นเมื่อความรู้ภาษาไทยของท่านแตกฉานแล้ว ก็ได้เรียบเรียงหนังสือขึ้นอีกถึง ๒๖ เล่ม ส่วนใหญ่เป็นคำสอนศาสนา หนังสือสวดภาวนา เช่น ปุจฉาวิสัยนาว่าด้วยพระคริสต์ธรรมและพุทธศาสนา, อรรถกถาอธิบายศีล, ประวัตินักบุญ เป็นต้น เอกสารเหล่านี้เขียนด้วยภาษาไทยแต่ส่วนใหญ่ได้สูญหายไปหมดแล้วตั้งแต่คราวเสียกรุงศรีอยุธยา

นอกจากนี้ เมื่อครั้งที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช โปรดฯ ให้สังฆราชลอมแบร์ เดอ ลามอตต์ เข้าเฝ้าฯ กราบบังคมทูลเรื่องราวทางคริสต์ศาสนา "พระสังฆราชได้ทูลเกล้าฯ ถวายสมุดภาพเป็นเรื่องราวมหัศจรรย์ของชีวิตและการถูกทรมานของพระเยซูผู้เป็นเจ้าของ ภาพอัศจรรย์ทั้งสอง ผู้เขียนคัมภีร์ ผู้ก่อตั้งคณะมิสซังต่างประเทศและนักบุญที่มีชื่อเสียงของพระศาสนา บาทหลวงลาโนได้แทรกกระดาษเขียนคำอธิบายแต่ละภาพเป็นภาษาสยามไว้ในสมุดภาพนั้นด้วย" (กรมศิลปากร, ข. ๒๕๔๒ : ๕๐)

หนังสือสำคัญอีกเล่มหนึ่งที่แสดงถึงความสนใจของสังฆราชลาโน คือ ปุจฉาวิสัยนาว่าด้วยพระคริสต์ธรรมและพุทธศาสนา ซึ่ง เสรี พงศ์พิศ. (เสรี พงศ์พิศ, ๒๕๒๗ : ๓๔) ให้ความเห็นว่า "ท่านเขียนหนังสือเล่มนี้ตามแบบอย่างของนักปรัชญาสมัยกลาง ที่มียกเอาความคิดของคู่ต่อสู้ต่างสำนัก หาเหตุผล หลักล้างและสรุปความถูกต้องหรือเอาความเหนือกว่าของตน วิธีนี้เป็นที่นิยมแพร่หลายอีกครั้งหนึ่งเมื่อเกิดนิยายโปรเตสแตนต์ที่ขึ้นมาในกลางศตวรรษที่ ๑๖ เป็นลักษณะการโต้เถียงที่ทางศาสนา ท่านลาโนเขียนขึ้นเพื่อเป็นแนวทางในการสอนหลักธรรมทางศาสนาคริสต์ เป็นคู่มือสำหรับบาทหลวงและครูสอน" ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าลักษณะการเขียนเช่นนี้เป็นที่มาของการบันทึกข้อปุจฉาวิสัยนาในประเด็นมีพระราชปุจฉาซึ่งเอกสารที่พบเก่าที่สุดมีอายุอยู่ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เมื่อบรรดามิชชันนารีฝรั่งเศสมีความใกล้ชิดกับสังคมไทยมากขึ้น จึงปรากฏผลงานรายงานต่างๆ ที่คณะมิชชันนารีส่งไปยังกระทรวงการเผยแผ่ศาสนา กรุงปารีส และที่คณะมิสซังต่างประเทศกรุงปารีส (Missions Etrangères de Paris - M.E.P.) แต่อย่างไรก็ตามแม้ว่าผู้บันทึกจะเป็นบาทหลวงหรือมีความเกี่ยวข้องกับศาสนจักร แต่ก็มิได้หมายความว่ามีความตั้งใจที่จะบันทึกเรื่องเกี่ยวกับการเผยแผ่ศาสนาเสมอไป ไม่ กลับปรากฏว่ามีบาทหลวงที่เข้ามาในสยาม

ในช่วงปลายรัชกาลที่สนใจการเมืองของอยุธยามากกว่าการเผยแผ่ศาสนา เอกสารภาษาฝรั่งเศสในระยะแรกที่บาทหลวงมิชชันนารีรายงานกิจการศาสนาไปยังฝรั่งเศสคือ

๑. บันทึกรายงานของ Jacques de Bourge เรื่อง Relation du voyage de Mgr. l'Evêque de Beryte, vicaire apostolique du royaume de la Cochinchine, par la Turquie, la Perse, les Indes etc.. jusqu'au royaume de Siam et autres lieux พิมพ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๒๐๙ (Jacques de Bourge, 1666)

ฌาร์ค เดอ บูร์ช เป็นมิชชันนารีรุ่นแรกของคณะมิสซังต่างประเทศกรุงปารีสที่เดินทางเข้ามาในภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้เป็นผู้ประสานงานกับฝรั่งเศสในการส่งมิชชันนารีเข้ามาในสยาม โดยที่เมื่อสังฆราชเดอ เบริธ มองเห็นความเป็นไปได้ในการเผยแผ่ศาสนาในอยุธยา จึงตัดสินใจส่งฌาร์ค เดอ บูร์ชกลับไปยังประเทศฝรั่งเศสในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๒๐๖ และให้นำสาส์นไปกราบทูลแต่พระสันตปาปาที่กรุงโรมด้วย ต่อเมื่อฌาร์ค เดอ บูร์ช เดินทางกลับมาใน พ.ศ. ๒๒๑๑ แล้วกิจการของการเผยแผ่ศาสนาในอยุธยาก็เจริญก้าวหน้าขึ้น เช่นมีดำริก่อตั้งโรงเรียนแบบคริสต์ มีตำราเรียนเกิดขึ้น รวมทั้งเกิดการแปลหนังสือคำสอนศาสนาจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาไทยด้วย (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๗, ๒๔๖๕ : ๗)

บันทึกของฌาร์ค เดอ บูร์ช คือ Relation du voyage de Mgr. l'Evêque de Beryte, vicaire apostolique du royaume de la Cochinchine, par la Turquie, la Perse, les Indes etc.. jusqu'au royaume de Siam et autres lieux หรือบันทึกการเดินทางของสังฆราชแห่งเบริธในราชอาณาจักรโคชินไชน่า ผ่านทางตุรกี ชมพูทวีปจนถึงราชอาณาจักรสยาม บันทึกฉบับนี้แปลเป็นภาษาไทยในชื่อจดหมายเหตุการเดินทางของพระสังฆราชแห่งเบริธ ประมุขมิสซังสุ่อณาจักรอินโดจีน โดยประทุมรัตน์ วงศ์ดนตรี (ประทุมรัตน์ วงศ์ดนตรี, ม.ป.ป.)

๒. บันทึกของฟรองซัวส์ ปัลลู (François Pallu) เรื่อง Relation abrégée des Missions des Evêques français envoyés aux Royaumes de la Chine, Cochinchine, Tonquin et Siam (François Pallu, 1674)

ฟรองซัวส์ ปัลลู (François Pallu) หรือสังฆราชแห่งเฮลิโอบอลิส (Bishop d'Héliopolis) เกิดเมื่อปี พ.ศ. ๒๑๖๙ และมรณภาพในปีพ.ศ. ๒๒๒๗ ได้รับการเลือกเป็นมิชชันนารีเดินทางไป

ยังเอเชียโดยบาทหลวงอเล็กซองด์ เดอ โรดส์ ซึ่งเขาได้เดินทางไปพร้อมกับสังฆราชลอมแบร์ต เดอ ลามอตต์ และสังฆราชอิกนาซ โคโตเลนติ ทั้งสามเป็นหนึ่งในสมาชิกกลุ่มแรกที่ก่อตั้งคณะมิสซังต่างประเทศกรุงปารีส ภายหลังจากการเผยแพร่ศาสนาในอินเดียและเปอร์เซียในปีพ.ศ. ๒๒๐๓ – พ.ศ. ๒๒๐๕ ท่านปลัฏก็ได้เดินทางมายังอยุธยาประมาณปี พ.ศ. ๒๒๐๗ พร้อมผู้ติดตามอีกจำนวนเก้าคน ซึ่งหนึ่งในนั้นคือ นายแพทย์เวียงซองด์

เมื่อมาถึงอยุธยา ฟรองซัวส์ ปลัฏและลอมแบร์ต เดอ ลามอตต์ได้ร่วมกันก่อตั้งโบสถ์และโรงเรียนที่อยุธยาในช่วงปีพ.ศ. ๒๒๐๘ – พ.ศ. ๒๒๐๙ ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ได้พระราชทานพื้นที่แห่งหนึ่งริมแม่น้ำเจ้าพระยาและบริเวณย่านชาวโคชินไชนาที่เรียกว่า "บ้านปลาเห็ด" และทรงอุปถัมภ์ให้นักเรียนชาวสยามได้เข้าไปร่วมเรียนด้วย (กรมศิลปากร, ข. ๒๕๔๒ : ๔๙)

ต่อมาในปีพ.ศ. ๒๒๑๐ ฟรองซัวส์ ปลัฏเดินทางกลับไปฝรั่งเศส และได้เดินทางกลับมายังสยามอีกครั้งในปีพ.ศ. ๒๒๑๖ ก่อนจะเดินทางต่อไปยังดังกีเย แต่เรือประสบกับพายุจนเปลี่ยนเส้นทางมายังมะนิลา และถูกพวกสเปนจับกุมและส่งไปขึ้นศาลที่เมืองอคาปุลโก (Acapulco) ในเม็กซิโก ต่อมาก็ได้รับการปล่อยตัวและก็ได้เดินทางไปยังสยามอีกครั้งในปีพ.ศ. ๒๒๒๕ กระทั่งปีพ.ศ. ๒๒๒๗ ก็ได้เดินทางถึงประเทศจีนและทำหน้าที่ดูแลศาสนจักรโรมันคาทอลิกแห่งเมืองฟูโจว (Fuzhou) ก่อนจะมรณภาพในปีเดียวกัน

บันทึกของปลัฏเรื่องบันทึกเกี่ยวกับงานมิสซังต่างประเทศในสยาม ยังไม่ได้รับการแปลเป็นภาษาไทยทั้งหมด

๓. บันทึกของเบนีญ วาเชต์ (Bénigne Vachet) เรื่อง Mémoire pour servir à l'histoire générale des missions et aux archives du séminaire de Paris (Bénigne Vachet, 1913)

บาทหลวงผู้นี้เป็นมิชชันนารีในคณะมิสซังต่างประเทศกรุงปารีส เคยเดินทางเข้ามากรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๒๑๔ ไปอยู่ในเวียดนามได้ราว ๑๒ ปี ใน พ.ศ. ๒๒๒๗ สมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดเกล้าให้กำกับขุนนางไทยคณะที่สองซึ่งประกอบด้วยคณะออกขุนพิชัยวาทิตและออกขุนพิชิตไมตรีไปฝรั่งเศส เพื่อไปสืบข่าวราชทูตชุดแรกที่ส่งไปเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๔ (ค.ศ. ๑๖๘๐) แต่ไปเรือแตกหายสาบสูญ บาทหลวงวาเชต์กลับมากรุงศรีอยุธยาพร้อมราชทูตเซอวาลิเยร์ เดอ โทมองด์ และหลังจากนั้นได้กลับไปฝรั่งเศสอีกครั้งพร้อมกับคณะราชทูตโกซาปาน ซึ่งได้เป็นผู้ติดตามช่วยเหลือราชทูตไทยโดยตลอด

ภาพที่ ๗ : บาทหลวงวาเซต์ (ขวามือของภาพ) เมื่อเป็นล่ามที่ประเทศฝรั่งเศสพร้อมกับคณะทูต
โกษาปาน (ปรีดี พิศภูมิวิถี, จ. ๒๕๕๕)

งานเขียนของบาทหลวงวาเซต์คือบันทึกเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางการศาสนาระหว่าง
ฝรั่งเศสกับสยามโดยเฉพาะได้มีบทบาทสำคัญในฐานะล่ามประจำคณะราชทูตสยามที่เดินทางไป
เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ปัจจุบันยังไม่ได้รับการแปลเป็นภาษาไทย

๔. บันทึกของหลุยส์ ลาโน (Louis Laneau) เรื่อง Lettre de monsieur l'évêque de
Metellopolis, vicaire apostolique de Siam, au supérieur et aux directeurs du Séminaire
des Missions Etrangères et... (Louis Laneau, 1690)

สังฆราชลาโน หรือสังฆราชแห่งเมเทลโลโปลิส (l'Evêque de Metellopolis) เป็น
มิชชันนารีที่เข้ามารับหน้าที่แทนสังฆราชอิก์นัช โคโตเลนดิ (Ignac Cotolendi) ที่มรณภาพที่
อินเดียเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๐๕ หลุยส์ ลาโนเกิดเมื่อปี พ.ศ. ๒๑๘๐ และมรณภาพในปี พ.ศ. ๒๒๓๙

ได้รับการแต่งตั้งเป็นสังฆราชเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๑๒ และถูกส่งตัวมายังดูแลชุมชนชาวคริสต์ในสยาม และได้รับตำแหน่งหัวหน้าคณะมิชชันนารีในอินโดจีน ต่อมาได้รับการแต่งตั้งเป็นสังฆราชประจำอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๒๑๗ และดูแลสามเณรลัทธิที่อยุธยาด้วย ทั้งยังเป็นบุคคลสำคัญที่ผลักดันให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ส่งคณะทูตไปยังฝรั่งเศส

เมื่อเกิดการปฏิวัติโดยพระเพทราชาในปี พ.ศ. ๒๒๓๑ ท่านลาโนและคณะมิชชันนารีถูกจับกุมเป็นตัวประกันต่อรองการเจรจาระหว่างสยามกับฝรั่งเศส ก่อนจะได้รับอิสระในปีพ.ศ. ๒๒๓๔ (ค.ศ. ๑๖๙๑) และมรณภาพในอยุธยาปีพ.ศ. ๒๒๓๙

จดหมายเหตุของหลุยส์ ลาโนเป็นจดหมายที่เขียนถึงผู้อำนวยการคณะมิสซังต่างประเทศกรุงปารีส ยังไม่ได้รับการแปลเป็นภาษาไทย

๕. หนังสือของโจอาคิม บูเวต์ (Joachim Bouvet) เรื่อง Voyage de Siam du père Bouvet (Joachim Bouvet, 1963)

หนึ่งในคณะมิชชันนารีเยซูอิตที่มีความรู้ในเรื่องคณิตศาสตร์และดาราศาสตร์ที่ตั้งใจจะเดินทางไปประกอบภารกิจที่ประเทศจีนในปีพ.ศ. ๒๒๓๐ และได้แวะพักที่สยามระหว่างการเดินทาง โจอาคิม บูเวต์เป็นผู้ร่วมถวายคำบรรยายแก่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเมื่อทอดพระเนตรจันทรุปราคาที่ลพบุรีในปี พ.ศ. ๒๒๓๑

ผลงานเขียนของโจอาคิม บูเวต์คือบันทึกการเดินทางในสยามของบาทหลวงบูเวต์ ซึ่งยังไม่ได้รับการแปลเป็นภาษาไทย

๖. หนังสือของอาเดรียง โลเนย์ (Adrien Launay) เรื่อง Histoire de la mission de Siam 1662 – 1811 (Adrien Launay, 1920)

หนังสือเรื่องประวัติการเผยแผ่ศาสนาในสยาม ค.ศ. ๑๖๖๒ – ๑๘๑๑ Histoire de la mission de Siam 1662 – 1811 ซึ่งบาทหลวงอาเดรียง โลเนย์ รวบรวมพิมพ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นการรวบรวมเอกสารชิ้นต้นจากคณะมิสซังต่างประเทศกรุงปารีส ที่ยังไม่ได้รับการแปลมาจัดหมวดหมู่ขึ้นต่อมาแปลเป็นภาษาไทยในชื่อว่าเรื่องจดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาตั้งครั้งแรกแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งรวมพิมพ์เป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๒ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๗

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๒ นี้ เป็นเนื้อหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางการศาสนาในช่วงแรกระหว่างฝรั่งเศสกับสยาม รวมทั้งการพระราชทานสิทธิในที่ดินให้แก่บาทหลวงฝรั่งเศสเพื่อก่อสร้างที่พักและโบสถ์ โรงพยาบาล ที่อยุธยา จากนั้นเป็นเนื้อหาในช่วงการเจริญพระราชไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศสโดยมีคณะบาทหลวงเป็นผู้ประสานงานต่างๆ

๔.๔.๒ เอกสารทางการทูต

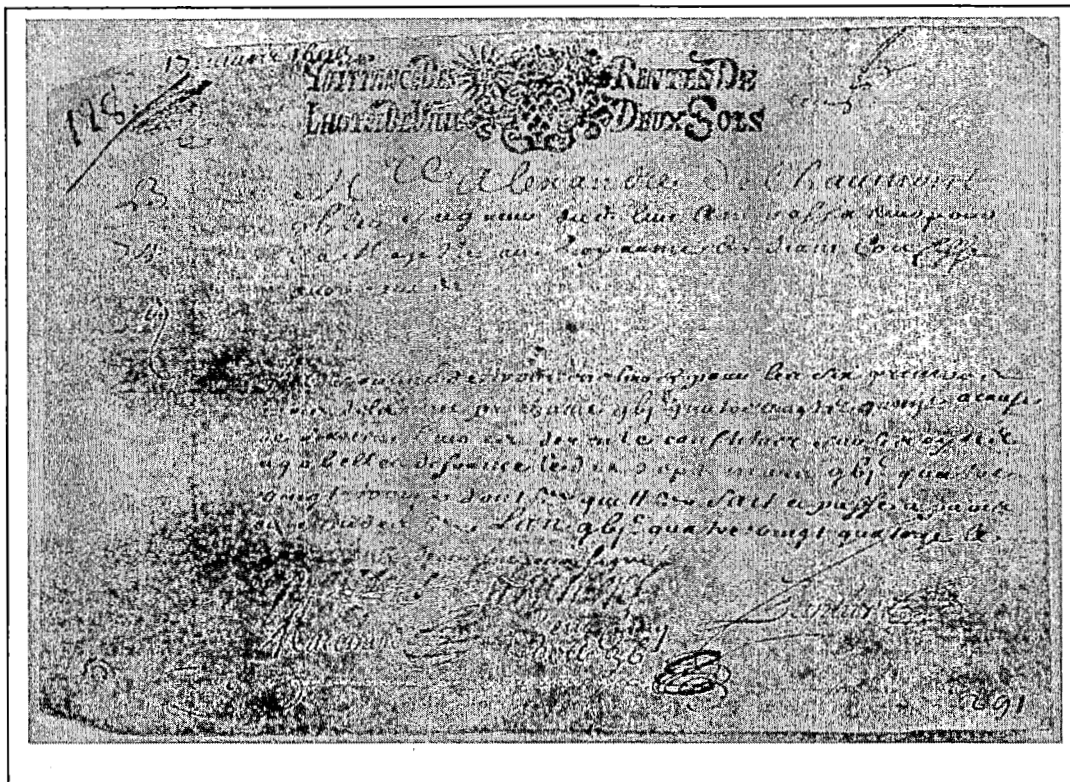
เอกสารทางการทูตภาษาฝรั่งเศสที่เกี่ยวกับสยามมีความสำคัญมาก เพราะเป็นเอกสารทางการที่ผ่านกระบวนการเรียบเรียงอย่างเป็นระบบ ทั้งปรากฏความตั้งใจของฝ่ายฝรั่งเศสในการปฏิบัติการในสยามหรือมอบหมายภารกิจให้ผู้แทนฝรั่งเศสทำงานให้ลุล่วง ในช่วงของการเจริญทางพระราชไมตรีกับประเทศสยาม มีราชทูตฝรั่งเศส (Ambassadeur) และผู้แทนพิเศษ (Envoyé Extraordinaire) ของฝรั่งเศสเดินทางเข้ามาเจรจาความในสนธิสัญญาทั้งการศาสนาและการค้า เอกสารที่เรียบเรียงในกลุ่มนี้คือ

๑. บันทึกของราชทูตเซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ (Chevalier de Chaumont) เรื่อง Relation de l'Ambassade de M. le chevalier de Chaumont à la cour du roi de Siam, avec ce qui s'est passé de plus remarquable durant son voyage (Chevalier de Chaumont, 1687)

เซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ เป็นราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ที่ได้นำคณะทูตชุดแรกอันประกอบด้วยบาทหลวงเดอ ชัวซี (François Timoléon de Choisy) บาทหลวงตาซาร์ด (Guy Tachard) เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาเพื่อทำสัญญาค้าขาย และโน้มน้าวให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก แต่คณะราชทูตชุดนี้กลับประสบความสำเร็จในด้านการเจริญสัมพันธไมตรีและการทำสัญญาค้าขายระหว่างกัน เท่านั้น เซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์อยู่ในกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่เดือนกันยายนถึงเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๒๒๘ จึงได้เดินทางกลับฝรั่งเศส

ภาพที่ ๘ : ภาพเขียนเซอวาลิเยร์ เดอ โซมองต์ เข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นสมเด็จพระนารายณ์
มหาราช (กรมศิลปากร, ค. ๒๕๑๘)

ภาพที่ ๙ : ต้นฉบับลายมือบันทึกของเซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์

(http://www.wayfarersbookshop.com/show_details.php?txtBOOK=146)

ในการเดินทางมายังกรุงศรีอยุธยาครั้งนี้ เซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ได้เขียนบันทึกไว้ ซึ่งปัจจุบันได้รับการแปลเป็นภาษาไทยชื่อจดหมายเหตุทูตฝรั่งเศสแลโปรตุเกส เข้ามาเมืองไทยในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตีพิมพ์ในชุดประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒ ร่วมกับจดหมายเหตุของหมอบรัดเลย์ เฉพาะเนื้อหาที่ว่าด้วยราชทูตเดอ โชมองต์นั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์คำนำที่มาไว้ว่า

"เรื่องจดหมายเหตุทูตฝรั่งเศสนั้นเป็นระยะทางราชทูตฝรั่งเศสซึ่งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ให้เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรียังสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อคฤศตศก ๑๖๘๕ (พ.ศ. ๑๒๒๘) เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ (พร. บุนนาค) แต่ยังเป็นพระยาจางวางมหาดเล็กได้แปลจากภาษาอังกฤษออกเป็นภาษาไทย ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือเรื่องนี้ได้พิมพ์ไว้ในหนังสือ

วิริญาณแต่เมื่อปีระกา พ.ศ.๒๔๒๘ คิดมาจนบัดนี้ได้ถึง ๓๔ ปี เกือบจะหาฉบับ
ไม่ได้เสียแล้ว เห็นว่าผู้ที่ยังไม่เคยอ่านจะมีมาก เป็นเรื่องน่าอ่านอยู่ จึงเอามาพิมพ์
ในหนังสือประชุมพงษาวดาร" (ประชุมพงษาวดารภาคที่ ๑๒, ๒๔๖๒ : คำนำ)

เนื้อหาเป็นบันทึกของเดอ โชมองต์ตั้งแต่วันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๒๒๘ เมื่อเดินทางออก
จากเมืองแบรสต์ ประเทศฝรั่งเศส จนถึงวันที่ ๒๒ ธันวาคม ปีเดียวกัน รวมทั้งมีพระสมณสาส์น
ของพระสันตะปาปาเคลมองค์ที่ ๙ (Clément IX) ที่ส่งมาถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราชด้วย

๔.๔.๓ เอกสารทางการค้า

เมื่อฝรั่งเศสเปิดสถานีการค้ากับสยาม หลังจากที่มีการก่อตั้งบริษัทการค้าอินเดีย
ตะวันออกของฝรั่งเศส ทำให้มีพ่อค้าและสินค้าจากตะวันตกเข้ามาในอยุธยาเพิ่มมากขึ้น การค้าที่
สำคัญของบริษัทฝรั่งเศสยังเป็นผลผลิตของป่าและเครื่องเทศที่ทำราคาได้ดีในภูมิภาคตะวันตก
และเป็นการพยายามแย่งตลาดการค้าของฮอลันดา อย่างไรก็ตามการค้าของฝรั่งเศสดูเหมือนไม่
รุดหน้ามากนัก เพราะฮอลันดาได้ควบคุมเส้นทางการค้าและเมืองการค้าต่างๆ ไว้ก่อนหน้า ทั้ง
สนธิสัญญาที่ฮอลันดาได้เคยทำไว้ก่อนก็ยังมีผลบังคับใช้ สินค้าเช่นรังนก ดีบุก พริกไทย ล้วนเป็น
สินค้าผูกขาดของบริษัทการค้าฮอลันดา เมื่อฝรั่งเศสต้องการทำการค้านั้น ก็ได้สำรวจแล้วเห็นว่า
สยามมีแร่ดีบุกที่มีคุณภาพดีและเป็นที่ต้องการของตลาดในยุโรปเช่นกัน จึงพยายามขอผูกขาด
ดีบุกในสยาม

ด้วยเหตุที่การติดต่อระหว่างสยาม-ฝรั่งเศสในช่วงต้น เป็นไปเฉพาะทางด้านศาสนา คือ
ความพยายามให้สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเข้ารีต ทำให้เนื้อหาทางการค้าไม่ได้รับความสนใจ
เท่าที่ควร แต่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเองก็พระราชทานสิทธิให้พ่อค้าฝรั่งเศสเข้ามาค้าขาย
และตั้งสถานีการค้าได้ จนกระทั่งเกิดสนธิสัญญาการค้าขึ้นในปลายรัชกาล เอกสารภาษา
ฝรั่งเศสที่เกี่ยวข้องกับการค้านี้มี ๒ ฉบับคือ

๑. เอกสารของโรแบร์ต ชาลล์ (Robert Challe) เรื่อง Journal d'un voyage fait aux Indes Orientales (Robert Challe, 1688)

โรแบร์ต ชาลล์ เป็นผู้แทนบริษัทการค้าอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสที่ค้าขายระหว่างอยุธยากับฝรั่งเศสโดยมีศูนย์กลางในการค้าอยู่ที่อินเดีย และที่เมืองปอนดิเชรี รายงานของบริษัทฝรั่งเศสเกี่ยวกับโดยตรงกับลักษณะการทำการค้า รายชื่อบุคคลที่ต้องติดต่อ และรายการสินค้า ตลอดจนราคาและการต่อรองสินค้าต่างๆ ตามที่ฝรั่งเศสได้รับสิทธิจากพระเจ้าแผ่นดินสยาม

โรแบร์ต ชาลล์เขียนหนังสือเล่มหนึ่งที่รายงานลักษณะการค้าในบูรพทวีปไว้คือ Journal d'un voyage fait aux Indes Orientales หรือบันทึกการเดินทางในบูรพทวีป ซึ่งยังไม่ได้แปลเป็นภาษาไทย

๒. เอกสารของโคล็อด เซเบอร์เรต์ (Claude Céberet) เรื่อง Journal du voyage du Siam 1687 – 1688 (Claude Céberet, 1688)

โคล็อด เซเบอร์เรต์ หรือที่เอกสารไทยรู้จักกันในชื่อเซเบเรต์หรือเซเบอร์เรต์ เป็นบุตรของข้าราชการกระทรวงทหารเรือ เกิดที่กรุงปารีสในปี พ.ศ. ๒๑๙๐ เริ่มเข้ารับราชการและทำการค้าเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๑๒ ในตำแหน่งเลขานุการของเจ้าเมืองฝ่ายเกาะต่างๆ ของฝรั่งเศสในอเมริกา ก่อนที่จะมาเป็นเสมียนของบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสที่เมืองปอร์ ร็วยัล (Port Royal) ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๒๓๐ ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นอุปทูตของคณะราชทูตฝรั่งเศสชุดที่ ๒ ที่นำโดยซิมง เดอ ลา ลูแบร์ โดยมีหน้าที่ในการเจรจาเกี่ยวกับสนธิสัญญาการค้าระหว่างกรุงศรีอยุธยากับบริษัทการค้าอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส และตรวจการสถานีการค้าของฝรั่งเศสในอินเดียด้วย (ปรีดี พิศุกมิมิธีและคนอื่น, ฉ. ๒๕๕๓ : ๑๒-๑๓)

คณะผู้แทนพระองค์ชุดดังกล่าวออกเดินทางจากเมืองเบรสต์ (Brest) เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๒๓๐ และเดินทางมาถึงสยามในเดือนกันยายนปีเดียวกัน การเจรจาเกี่ยวกับสนธิสัญญาการค้ามีขึ้นในวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๒๓๐ ผลของการเจรจาครั้งนี้ประสบความสำเร็จมากกว่าครั้งที่เซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์เดินทางเข้ามาเจรจาในปีพ.ศ. ๒๒๒๙ เล็กน้อย อีกทั้งกองทหารฝรั่งเศสที่ควบคุมโดยนายพลเดส์ฟาร์จก็ได้มาตั้งมั่นที่บางกอกและมะริดตามพระประสงค์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔

ในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๒๓๐ เซเบอเวร์ตเดินทางออกจากกรุงศรีอยุธยาเพื่อไปที่มะริด และปอนดิเชรี ก่อนที่จะเดินทางกลับฝรั่งเศสในภายหลัง เมื่อกลับถึงฝรั่งเศสแล้ว ได้เป็นหัวหน้าบริษัทการค้าที่ปอร์หลุยส์ (Port Louis) ในปีพ.ศ. ๒๒๓๓ และได้เป็นผู้จัดการเรือการค้าของบริษัทยินเดียตะวันออกฝรั่งเศส ต่อมาได้ไปรับตำแหน่งข้าหลวงประจำดังก์เคิร์ก (Dunkerque) ก่อนที่จะเสียชีวิตในวันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๒๔๕

ภาระหน้าที่สำคัญของเซเบอเวร์ตคือการเจรจาความทางการค้ากับสยาม และได้ทำสัญญาการค้ากับสยามเป็นฉบับสุดท้ายก่อนออกเดินทางกลับไปฝรั่งเศส หลังจากที่เขาเข้ามาอยู่ที่อยุธยาได้เพียง ๓ เดือนเท่านั้น รายงานการเดินทางของเซเบอเวร์ตคือ Journal du voyage du Siam 1687 – 1688 มีข้อมูลเกี่ยวกับการค้าในสยาม แต่ก็ได้อธิบายเรื่องของผู้คน วิถีชีวิตไว้ส่วนหนึ่งด้วย บันทึกฉบับนี้แปลเป็นภาษาไทยลงพิมพ์ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๔๗ และภาคที่ ๔๘ เรื่องจดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตอนจดหมายเหตุของมองซิเออร์เซเบอเวร์ตซึ่งเป็นเอกอัครราชทูตของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงสยามเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๓๐-๒๒๓๑ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๑

๔.๔.๔ เอกสารทางการทหาร

จากตารางสรุปจำนวนเอกสารฝรั่งเศส จะเห็นว่าเอกสารที่เรียบเรียงโดยทหารฝรั่งเศสมีจำนวนมากเมื่อเปรียบเทียบกับเอกสารกลุ่มอื่น เพราะในช่วงปลายรัชกาลนั้นมีทหารฝรั่งเศสเดินทางเข้ามามากกว่าก่อนตามนโยบายของฝรั่งเศสที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือ เมื่อทางฝรั่งเศสเห็นความเป็นไปได้ในการสถาปนาความเป็นฝรั่งเศสในบูรพทิศ ก็ได้ส่งกองเรือพร้อมทหารจำนวนหนึ่งเข้ามาพร้อมกับคณะราชทูตซิมง เดอ ลา ลูแบร์ในปี พ.ศ. ๒๒๓๐ แต่อย่างไรก็ดี กองทหารฝรั่งเศสนี้ก็กระจัดกระจายกันประจำอยู่ที่บางกอก มะริด และเมืองอื่นๆ (Michel Jacq-Hergoualc'h, 1993) และเกิดการต่อสู้กับฝ่ายสยามเมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคต เอกสารภาษาฝรั่งเศสทางการทหารมีดังนี้

๑. เอกสารของโคล็อด ฟอว์เบง (Claude Forbin) เรื่อง Mémoires du Comte de Forbin 1656 – 1733 (Claude Forbin, 1730)

โคล็อด ฟอว์เบง เป็นนายทหารฝรั่งเศสคนสำคัญที่เป็นเจ้าเมืองเมืองบางกอกและได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นออกพระศักดิ์ดิสงคราม เกิดเมื่อวันที่ ๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๑๙๙ ที่ตำบลคาร์ตันน์ (Cardenne) แคว้นโพรวองซ์ (Provence) ทางตอนใต้ของประเทศฝรั่งเศส เข้ารับราชการทหารเรือเป็นครั้งแรกที่เมืองมาร์เซย์ส์ (Marseilles) ต่อมาย้ายไปสังกัดกองทหารม้าแมนปีน และย้ายกลับมารับราชการทหารเรืออีกครั้งที่เมืองแบรสต์ และเมืองรอกฟอว์ต (Rochefort)

ภาพที่ ๑๐ : เซอวาลิเยร์ เดอ ฟอว์เบงในตำแหน่งออกพระศักดิ์ดิสงคราม

(http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e6/Forbin_in_Siamese_uniform.jpg)

ต่อมาในราวปี พ.ศ. ๒๒๒๖ พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ส่งคณะทูตชุดแรกมายังกรุงศรีอยุธยา นำโดยเซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ และบาทหลวงเดอ ชัวซี เซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ได้ชักชวนขุนนางหลายคนให้มาร่วมกับคณะทูตชุดนี้ ซึ่งรวมถึงฟอร์แบงด้วย ฟอร์แบงเห็นว่าถ้าเดินทางมากับคณะทูตก็น่าจะมีโอกาสก้าวหน้าในหน้าที่การงานจึงตกลงใจที่จะเดินทางมาสยาม เมื่อคณะทูตเดินทางมาถึงกรุงศรีอยุธยา ฟอร์แบงได้รับมอบหมายให้เรียนรู้และทำความเข้าใจในพิธีการต่างๆ ในการเข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ พอพระทัยในตัวฟอร์แบง และต้องการให้อยู่รับราชการในกรุงศรีอยุธยา เจ้าพระยาวิไชยเณทร์หรือพลคอนก็ต้องการตัวฟอร์แบงไว้เพื่อประโยชน์ส่วนตัวจึงสนับสนุนให้อยู่รับราชการที่กรุงศรีอยุธยา ฟอร์แบงไม่มีทางเลือกจึงต้องยอมทำตาม และได้รับการแต่งตั้งเป็นออกพระศักดิ์ดิสงคราม ว่าราชการที่เมืองบางกอก

ช่วงที่ฟอร์แบงรับราชการในกรุงศรีอยุธยา ได้เกิดความขัดแย้งกับเจ้าพระยาวิไชยเณทร์มาก จนไม่อาจทนได้จึงกราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งกลับไปฝรั่งเศสก่อนหน้าการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในปี พ.ศ. ๒๒๓๑ ได้ไม่นาน บ้านทีกของฟอร์แบงมีเนื้อหาที่น่าสนใจหลายประการ เพราะได้ประจำอยู่ที่บางกอกในช่วงที่ฝรั่งเศสได้เข้ามาเจริญพระราชไมตรีกับสยามและได้มีส่วนในการปราบปรามกบฏมักกะสันที่เกิดขึ้นที่บางกอกด้วย

บันทึกของฟอร์แบง หรือออกพระศักดิ์ดิสงครามคือ Mémoires du Comte de Forbin 1656 – 1733 แปลเป็นภาษาไทยชื่อจดหมายเหตุฟอร์บัง พิมพ์เป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๐

๒. เอกสารของเดอ ลิสเซล (De l'Isle) เรื่อง Relation historique du Royaume de Siam (De l'Isle, 1684)

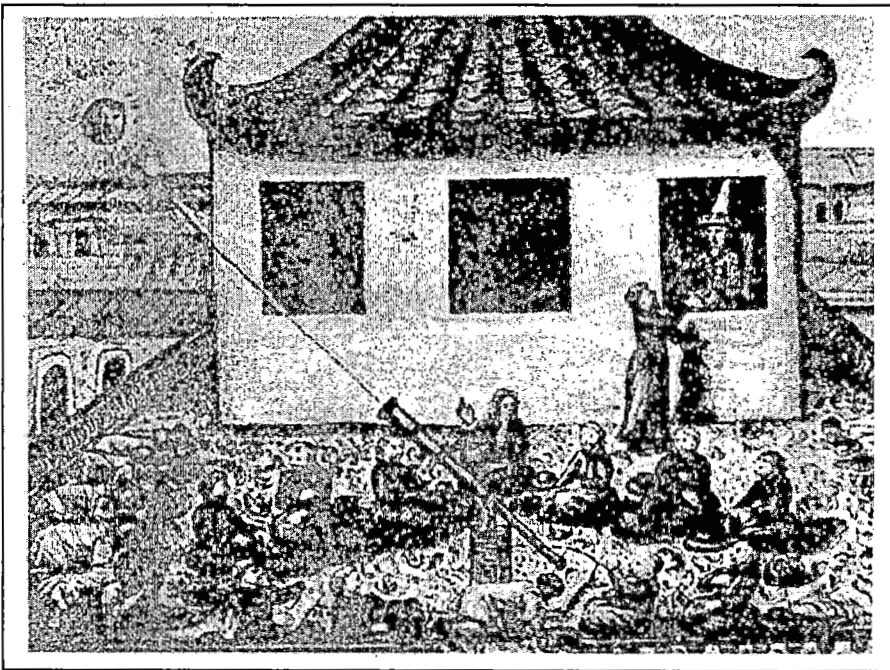
เดอ ลิสเซล เป็นนายทหารฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาในสยามพร้อมกับคณะทูตของซิมง เดอ ลาลูแบร์ แต่ปรากฏว่าไม่เป็นที่รู้จักกันมากนัก มีงานเขียนที่อาจเรียบเรียงเมื่อออกเดินทางจากสยามไปแล้วเพียง ๑ เล่มคือจดหมายเหตุราชอาณาจักรสยาม ซึ่งยังไม่ได้รับการแปลเป็นภาษาไทย

เอกสารของทหารผู้นี้ พรรณนาเรื่องการเดินทางเข้ามาของทหารฝรั่งเศส และการใช้ชีวิตของทหารฝรั่งเศสในช่วงปลายรัชกาล และมีข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์รายวันในช่วงปฏิวัติปี พ.ศ.

๔.๔.๕ เอกสารเฉพาะเรื่อง

๑. เอกสารของบาทหลวงโทมัส กุย (Thomas Goüye) เรื่อง Observations physiques et mathématiques pour servir à l'Histoire naturelle et à la perfection de l'astronomie et de la géographie, envoyées de Siam à l'Académie royale des Sciences à Paris par les Pères Jésuites français qui vont à la Chine en qualité de mathématiciens du Roi (จดหมายเหตุดาราศาสตร์จากฝรั่งเศส, ๒๕๔๒ : ๑๗ - ๔๙)

บาทหลวงโทมัส กุย เป็นหนึ่งในบาทหลวงเยซูอิตที่มีความเชี่ยวชาญทางดาราศาสตร์ ซึ่งราชสำนักฝรั่งเศสจัดส่งมายังสยามพร้อมกับบาทหลวงเยซูอิตอีก ๖ รูป เมื่อเดินทางเข้ามาถึงแล้วนั้นสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โปรดให้เข้าเฝ้าทูลเกล้าฯ ถวายกล้องดูดาวสำหรับทอดพระเนตรจันทรุปราคาและสุริยุปราคา ผลของความสำเร็จในครั้งนั้นทำให้สมเด็จพระนารายณ์มหาราชพระราชทานที่ดินทางทิศตะวันออกของพระราชวังเมื่อลพบุรีให้ก่อสร้างหอดูดาวและที่พักบาทหลวง ปัจจุบันคือวัดสันเปาโล (Saint Paul)

ภาพที่ ๑๑ : ภาพลายเส้นสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทอดพระเนตรสุริยุปราคา มีเหล่าบรรดามิชชันนารีฝรั่งเศสถวายคำบรรยายที่ด้านล่าง (จดหมายเหตุดาราศาสตร์จากฝรั่งเศส, ๒๕๔๒)

ภารกิจของบรรดาบาทหลวงเยซูอิตเหล่านี้คือการร่วมทดสอบและหาที่ตั้งของพิกัดเส้นรุ้งเส้นแวง ดังนั้นรายงานของบาทหลวงกุย เรื่องข้อสังเกตทางกายภาพและคณิตศาสตร์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ธรรมชาติ เพื่อการดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ในสยามโดยบาทหลวงเยซูอิตฝรั่งเศสจึงมีประโยชน์ในแง่ของการวิทยาศาสตร์มาก และยังมีข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ และประชาชนอีกด้วย

๒. เอกสารของฌอง ดอนโน เดอ วีเซ (Jean Donneau de Vizé) เรื่อง Voyages des ambassadeurs de Siam en France (Jean Donneau de Vizé, 1685)

หนังสือเล่มนี้เป็นรายงานบันทึกเหตุการณ์ในช่วงที่คณะราชทูตสยามนำโดยออกพระวิสุทสุนทร (ปาน) เดินทางไปเจริญพระราชไมตรีกับฝรั่งเศส บาทหลวงเดอวีเซได้บันทึกเรียบเรียงขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๒๙ นับเป็นเรื่องที่แพร่หลายมากในประเทศฝรั่งเศส เพราะพรรณานี้แสดงความอย่างละเอียด ส่วนฉบับพิมพ์ภาษาไทย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพโปรดให้เจ้าพระยาจารย์ ฟ.ฮีแลร์ (F. Hiler) แห่งโรงเรียนอัสสัมชัญแปลจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาไทย พิมพ์เป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๗ ถึงภาคที่ ๖๐ เรื่องโกศापานเป็นราชทูตไปเมืองฝรั่งเศส

ในคำนำของประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๗ ระบุที่มาของหนังสือเล่มนี้ว่า "เรื่องโกศापานเป็นราชทูตไปเมืองฝรั่งเศสนี้ มองซิเออร์เดอ วีเซเป็นผู้แต่ง พิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๖๘๖ (พ.ศ. ๒๒๒๙) มีฉบับอยู่ในหอพระสมุดวชิราวุธ เจ้าพระยาจารย์ ฟ.ฮีแลร์แห่งโรงเรียนอัสสัมชัญแปลจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาไทยเล่มนี้เป็นภาค ๑ จัดเป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๗" (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๗, ๒๔๗๕ : คำนำ)

เรื่องโกศापานไปฝรั่งเศสนี้เป็นหนังสือที่พรรณนาเหตุการณ์เมื่อครั้งที่ออกพระวิสุทสุนทร (ปาน) เป็นราชทูตแทนพระองค์สมเด็จพระนารายณ์มหาราช พร้อมด้วยคณะทูตเดินทางไปเข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศสเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๒๘ แม้ว่าจะไม่ได้พรรณนาเรื่องราวในกรุงศรีอยุธยา แต่ก็มีส่วนตอนที่บ่งบอกลักษณะนิสัย การแต่งกายของชาวสยามไว้

๓. เอกสารเรื่องราชอาณาจักรสยาม (le Royaume de Siam) ในสารานุกรมชื่อเมืองต่างๆ ในเอเชีย (Description Générale de l'Asie) พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๓ (Pierre Davity, 1660 : 754 – 757)

หนังสือสารานุกรมฉบับนี้ให้รายละเอียดชื่อเมืองต่างๆ ในเอเชียอย่างละเอียด นับเป็นคู่มือสำคัญของการพรรณานี้เนื้อหาว่าด้วยประวัติศาสตร์ สังคมของเมืองต่างๆ ที่ดำรงอยู่ในเอเชียในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ โดยอาณาจักรสยามมีความสำคัญในฐานะเมืองสำคัญของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ข้อมูลที่สารานุกรมบันทึกไว้เน้นที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ การค้า ผลผลิตสินค้าของป่า ความสัมพันธ์กับรัฐใกล้เคียง และประวัติศาสตร์ในช่วงก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทั้งนี้ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าผู้รวบรวมสารานุกรมได้ข้อมูลหลักมาจากเอกสารโปรตุเกส และเอกสารอังกฤษจำนวนหนึ่งที่บันทึกเรื่องราวของสยามไว้ก่อนหน้านี้ เช่นเอกสารโปรตุเกสของบารูซ (Barros) หรือเอกสารอังกฤษของปีเตอร์ ฟลอริส (Peter Florris) เป็นต้น

๔.๔.๖ เอกสารว่าด้วยการปฏิวัติในพ.ศ. ๒๒๓๑

ในช่วงที่เกิดการเปลี่ยนแปลงราชวงศ์ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระประชวรประทับที่พระราชวังเมืองลพบุรี พระเพทราชาพร้อมด้วยขุนหลวงสรศักดิ์และขุนนางคิดการกบฏจับเจ้าพระยาวิไชยเณทร์ประหารชีวิต และต้องการให้ทหารฝรั่งเศสออกเดินทางไปจากอาณาจักรจึงเป็นเหตุให้เกิดการต่อสู้กันระหว่างทหารฝรั่งเศสและสยามที่เมืองบางกอกและที่เมืองอื่นๆ ในช่วงปี พ.ศ. ๒๒๓๑ ผลที่สุดแล้วทหารฝรั่งเศสภายใต้การนำของนายพลเดส์ฟาร์จต้องยอมออกเดินทางไปจากสยาม เหตุการณ์ในช่วงนี้เอกสารฝรั่งเศสเรียกว่า “การปฏิวัติปี 1688” ซึ่งพบว่ามีเอกสารฝรั่งเศสจำนวนมากที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑. เอกสารของบาทหลวงเดอ แบส (De Bèze) เรื่อง Mémoire sur la vie de Constance Phaulkon, premier ministre du roi de Siam Phra Narai et sa triste fin (De Bèze, 1947)

บาทหลวงเดอแบสเป็นชาวฝรั่งเศส เกิดเมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๒๐๐ ที่เมืองเนอแวนส์ (Nevers) มีความรู้ความสามารถในด้านวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ และธรรมชาติวิทยา ร่วมเดินทางมากับคณะบาทหลวงเยซูอิต พร้อมด้วยโคล็อด เซเบอแรต์ และ ซิมง เดอ ลา ลูแบร์ มายังกรุงศรีอยุธยาในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๒๓๐ ในระหว่างที่อยู่ ณ กรุงศรีอยุธยา นอกจากจะ

ปฏิบัติหน้าที่ในการศาสนาแล้ว ยังได้รับการนับถือว่ามีความรู้ในทางธรรมชาติวิทยา และมีความสนิทสนมกันเป็นอย่างดีกับทางราชสำนักอยุธยาอีกด้วย (Raphael VONGSURAVATANA, 1992 : 269 - 270)

หลังจากเหตุการณ์แผ่นดินไหวในปี พ.ศ. ๒๒๓๑ ชาวฝรั่งเศสในกรุงศรีอยุธยาส่วนใหญ่ต้องหลบหนีไปอยู่ที่ปอนดิเชรี ซึ่งรวมถึงบาทหลวงเดอ แบลต์ด้วย แต่แล้วในวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ บาทหลวงเดอ แบลต์ก็ได้รับมอบหมายจากเจ้าคณะบาทหลวงเยซูอิต บาทหลวงเลอ ร็วเย่ (Le Royer) ให้เดินทางไปประเทศจีน แต่ก็ถูกพวกฮอลันดาจับกุมตัวที่เมืองมะละกานาน ๗ เดือน จากนั้นจึงเดินทางกลับยุโรปเมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๒๓๒ ไปถึงยุโรปช่วงเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๒๓๓ จึงได้รับการปล่อยตัวเป็นอิสระ ต่อมาในปีเดียวกันก็เดินทางมายังเอเชียอีกครั้ง โดยเดินทางผ่านกรุงคอนสแตนติโนเปิล (Constantinople) เปอร์เซีย เมืองอิสฟาฮาน (Isfahan) ออกอ่าวเปอร์เซียมาถึงอ่าวเบงกอลในราวเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๒๓๕ ด้วยความที่ตรากตรำทำงานหนัก และการเดินทางที่ยากลำบาก ทำให้บาทหลวงเดอแบลต์ ถึงแก่กรรมภาพที่เมืองจันทรนคร (Chander-Nagore) ที่อินเดียในช่วงปลายปี พ.ศ. ๒๒๓๖ ถึงต้นปี พ.ศ. ๒๒๓๗

หนังสือของบาทหลวง เดอ แบลต์ เป็นเอกสารสำคัญสำหรับประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยแล้วคือบันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอแบลต์เกี่ยวกับชีวิตและมรณกรรมของ กองสตีงซ์ ฟอลคอน อัครมหาเสนาบดีแห่งพระเจ้ากรุงสยาม (เดอ แบลต์, ๒๕๕๐) ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเมืองในช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชและเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างละเอียด

๒. เอกสารของโวลอง เดส์ แวร์แกง (Vollant des Verquains) เรื่อง Histoire de la Révolution de Siam arrivée en 1688 (Vollant des Verquains, 1691)

โวลอง เดส์ แวร์แกงเป็นวิศวกรฝรั่งเศสและเป็นนายทหารที่ประจำการอยู่ที่ป้อมเมืองบางกอก ซึ่งได้เดินทางมายังสยามพร้อมกับคณะราชทูตของซิมง เดอ ลา ลูแบร์กับโคลด์ เซเบอเรตีในปี พ.ศ. ๒๒๓๐ – พ.ศ. ๒๒๓๑ และทำหน้าที่สถานทูตองานของวิศวกรเดอ ลามาร์ (De la Mare) ในการเสริมสร้างป้อมปราการที่บางกอกให้มั่นคงยิ่งขึ้น และเมื่อเกิดเหตุการณ์ยึดอำนาจของพระเพทราชา โวลองต์เป็นหนึ่งในทหารฝรั่งเศสที่ถูกล้อมที่เมืองบางกอกก่อนที่จะเดินทางกลับพร้อมกองทหารฝรั่งเศสที่ถอนกำลังไปเมืองปอนดิเชรี

โวลอง เดส์ แวร์แกงบันทึกเหตุการณ์การปฏิวัติปี พ.ศ. ๒๒๓๑ ไว้ซึ่งต่อมาคณะกรรมการประวัติศาสตร์ไทยได้แปลเป็นภาษาไทยในชื่อการปฏิวัติในประเทศไทย พ.ศ. ๒๒๓๑ ซึ่งมีข้อมูลด้านการรบและสภาพของพื้นที่ที่เมืองบางกอกเป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งเรื่องการเมืองภายในของฝรั่งเศสที่ไม่ยอมอยู่ภายใต้อำนาจของพอลคอน และการจัดการของพระเพทราชาด้วย

๓. เอกสารของนายพลเดส์ฟาร์จ (Desfarges) เรื่อง Relation des Révolutions arrivées à Siam dans l'année 1688 (Desfarges, 1691)

นายพลเดส์ฟาร์จเป็นอดีตนายทหารในสังกัดของพระคาร์ดินาลมาร์ซาแรง (Cardinal Marzarin) ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๒๐๔ ต่อมาในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๒๓๐ ได้รับพระราชโองการจากพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ให้นำกองทหารฝรั่งเศสประมาณ ๖๐๐ นายเดินทางมายังกรุงศรีอยุธยา พร้อมกับซิมง เดอ ลา ลูแบร์ และโคล็ด เซเบอเรต์ โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะตั้งมั่นที่เมืองบางกอกตามที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้พระราชทานไว้

จากการเดินทางไกล และสภาพอากาศที่ไม่คุ้นเคย ทำให้ทหารฝรั่งเศสจำนวนหนึ่งล้มป่วย บางคนเสียชีวิต อีกทั้งช่วงที่กองทหารฝรั่งเศสเดินทางมาถึงเป็นช่วงฤดูฝน เป็นเหตุให้การก่อสร้างป้อมเมืองบางกอกไม่คืบหน้าเท่าที่ควร รวมทั้งกองทหารฝรั่งเศสยังต้องเผชิญกับกระแสต่อต้านจากชาวสยามที่นำโดยออกพระเพทราชา

หลังการขึ้นพระเพทราชาขึ้นครองราชย์ กองทหารฝรั่งเศสที่บางกอกต้องเผชิญหน้ากับการโจมตีอย่างหนักของชาวสยามและชาติตะวันตกอื่นๆ ที่เป็นศัตรูกับฝรั่งเศสเป็นระยะเวลากว่า ๔ เดือน กระทั่งนายพลเดส์ฟาร์จยอมถอนทหารออกไปในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๒๓๑

หลังจากถอยไปตั้งหลักที่เมืองปอนดิเชรี นายพลเดส์ฟาร์จตั้งใจจะกลับมายึดเมืองภูเก็ต แต่ก็ล้มเหลว สุดท้ายจึงยอมเดินทางกลับฝรั่งเศส แต่ก็ล้มป่วยเสียชีวิตลงระหว่างทางบริเวณแหลมกู๊ดโฮปในปี พ.ศ. ๒๒๓๓

บันทึกของนายพลเดส์ฟาร์จเกี่ยวกับการปฏิวัติในสยามปี พ.ศ. ๒๒๓๑ พิมพ์ครั้งแรกที่เมืองอัมสเตอร์ดัม (Amsterdam) ประเทศเนเธอร์แลนด์เมื่อปี พ.ศ. ๒๒๓๓ ต่อมาแปลเป็นภาษาไทยในชื่อชิงบัลลังก์พระนารายณ์ (ปริทัศน์พิศภูมิมิถิ, ข. ๒๕๕๓)

๔. เอกสารของบาทหลวงเลอ บลอง (Le Blanc) เรื่อง Histoire de la Révolution de Siam, 2 vols. (Le Blanc, 1692)

บาทหลวงเลอ บลอง เป็นมิชชันนารีเยซูอิตฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาสยามพร้อมคณะราชทูตฝรั่งเศสชุดซิมง เดอ ลา ลูแบร์ ในปี พ.ศ. ๒๒๓๐ ในฐานะนักคณิตศาสตร์-ดาราศาสตร์ หลวงบาทหลวงเลอ บลองเรียนภาษาไทยกับพระสงฆ์สยาม แต่เมื่อเกิดการปฏิวัติขึ้น บาทหลวงเลอ บลองถูกเนรเทศไปเมืองปอนดิเชร์ ต่อมาถูกชาวฮอลันดาจับกุมที่แหลมกู๊ดโฮป

บาทหลวงเลอ บลองได้เรียบเรียงหนังสือเรื่อง Histoire de la Révolution de Siam ๒ เล่ม หรือประวัติการปฏิวัติในสยาม พิมพ์ครั้งแรกที่เมืองดิง (Dijon) ประเทศฝรั่งเศสเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๓๕ ซึ่งยังไม่ได้รับการแปลเป็นภาษาไทย เอกสารฉบับนี้มีเนื้อหาเล่าประวัติการเดินทางเข้ามายังสยามของคณะมิชชันนารี และการเผยแพร่คริสต์ศาสนา จนกระทั่งเรื่องการปฏิวัติในช่วงปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

๕. เอกสารของบาทหลวงปีแยร์-โจเซฟ ออร์เลองส์ (Pierre-Joseph d'Orléans) เรื่อง Histoire de M. Constance premier ministre du roi de Siam, et de la dernière révolution de cet Etat. (Pierre-Joseph d'Orléans, 1985)

บาทหลวงออร์เลองส์ เป็นบาทหลวงเยซูอิตที่มีความรู้ความสามารถ เดินทางเข้ามาในประเทศไทยในฐานะนักคณิตศาสตร์-ดาราศาสตร์หลวงของราชสำนักพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส ต่อมาได้เดินทางไปยังเมืองลพบุรีเพื่อถวายคำบรรยายเรื่องสุริยุปราคาและจันทรุปราคาแก่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในช่วงปลายรัชกาลเมื่อต้องเดินทางออกนอกอาณาจักรไปแล้ว บาทหลวงออร์เลองส์ ได้เรียบเรียงหนังสือขึ้นเล่มหนึ่งว่าด้วยประวัติของเมอซิเออร์ กองสตันต์ อัครมหาเสนาบดีสยามและเรื่องเหตุการณ์การปฏิวัติที่เกิดขึ้นในอาณาจักร ซึ่งบันทึกนี้ยังไม่ได้รับการแปลเป็นภาษาไทย

๖. เอกสารของแซนต์ วองดริล (Saint Vandrille) เรื่อง Relation des Révolutions arrivées dans le royaume de Siam (Saint Vandrille, manuscript C1 25, n.d.)

แซนต์ วองดริลเป็นนายทหารฝรั่งเศสที่รับผิดชอบการทหารที่เมืองลพบุรี และได้เข้าทำงานภายใต้การบังคับบัญชาของเจ้าพระยาวิไชยเณทร์ แซนต์ วองดริล เข้ามาสยามพร้อมกับ

คณะราชทูต เดอ ลา ลูแบร์ และโคล้ด เซเบเรต์ แต่ไม่พบเอกสารใดใดที่เกี่ยวข้องกับประวัติคำสั่งที่ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติในสยาม

— เอกสารบันทึกเรื่อง Relation des Révolutions arrivées dans le royaume de Siam หรือบันทึกว่าด้วยการปฏิวัติในสยามของนายทหารผู้นี้จัดว่าเป็นเอกสารชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ ต้นฉบับเป็นลายมือเขียน (manuscript) จำนวน ๑๒ หน้า ลงวันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๒๓๒ ปัจจุบันได้รับการจัดเก็บไว้ที่แผนกว่าด้วยกิจการทหารเรือและอาณานิคมหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เมืองเอ็ซ ออง โพรวองซ์ (Aix-en-Provence) ประเทศฝรั่งเศส เป็นบันทึกที่ผู้เขียนเรียบเรียงขึ้นขณะถูกคุมขังอยู่ที่เมืองมิดเดิลเบิร์ก (Middleburg) หลังจากที่ถูกเรือฮอลันดาจับกุมที่แหลมกู๊ดโฮปในเดือนกันยายนปีเดียวกัน

เอกสารของนายทหารเซนต์ วองดริลยังไม่ได้รับการตีพิมพ์หรือได้รับการศึกษาที่ลึกซึ้งมากนัก แม้ว่าจะมีนักประวัติศาสตร์บางท่านได้ศึกษาค้นคว้าและอ้างอิงบ้างก็ตาม (Dirk Van der Cruysse, 1993)

๗. เอกสารเรื่อง A European Version of the revolution in Siam at the end of the reign of King Phra Narayana, 1688 A.D. (A European Version..., 1689)

เอกสารฉบับนี้เป็นฉบับภาษาอังกฤษ ซึ่งอาจแปลมาจากภาษาฝรั่งเศสอีกทอดหนึ่ง หรือเรียบเรียงขึ้นโดยนายทหารอังกฤษในสยามที่เห็นเหตุการณ์ก็เป็นได้ โดยพิมพ์เป็นภาษาไทยครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๘ ต่อมาพิมพ์เป็นตอนๆ ในวารสารศิลปากรเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐ ในชื่อว่าจะจดหมายเหตุเรื่องการจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ครั้งนั้นกรมศิลปากรได้อธิบายที่มาของเอกสารฉบับนี้ไว้ว่า

“จดหมายเหตุเรื่องการจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนี้ได้รวบรวมจากบรรดาจดหมายเหตุต่าง ๆ ที่เขียนขึ้นในระหว่างเดือนตุลาคม ค.ศ.

๑๖๘๘ (พ.ศ. ๒๒๓๑) ถึงเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๖๘๙ (พ.ศ. ๒๒๓๒) ซึ่งส่งไปจากประเทศสยามและจากฝั่งคอร์มันเดล (Cormandel) สันนิษฐานว่าฉบับเดิมคงเขียนเป็นภาษาฝรั่งเศส ไม่ปรากฏนามผู้เขียน ต่อมาได้มีผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษ ไม่ปรากฏนามผู้แปลเช่นกัน Randal Taylor ได้จัดพิมพ์ฉบับภาษาอังกฤษเป็นครั้ง

แรกที่กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษในปี ค.ศ. ๑๖๘๘ (พ.ศ. ๒๒๓๓) ให้ชื่อว่า
 "A European Version of the revolution in Siam at the end of the reign of
 King PhraNarayana, 1688 A.D." ต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
 ดำรงราชานุภาพ มีรับสั่งให้บริษัทกอตเต้ (Gotte & Co.) ตีพิมพ์ใหม่อีกครั้งหนึ่ง
 ในกรุงเทพฯ เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๐๕ (พ.ศ. ๒๔๔๘)" (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๑,
 ๒๕๑๐)

๘. จดหมายของเวเรต์ (Véret) เรื่อง Une lettre de Véret sur la révolution siamoise
 de 1688 (Véret, 1935 : 330 – 362)

เวเรต์เป็นผู้แทนบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสในสยาม เดินทางเข้ามาอยุธยาพร้อม
 กับคณะราชทูตของเซอวาลิเยร์ เดอ โชมองตีในปีพ.ศ. ๒๒๒๘ (ค.ศ. ๑๖๘๕) และเป็นหนึ่งในตัว
 ประกันของฝ่ายสยามในเหตุการณ์การยึดอำนาจในปีพ.ศ. ๒๒๓๑ (ค.ศ. ๑๖๘๘) ก่อนจะได้รับ
 การปล่อยตัวและถูกเรียกตัวกลับในปีต่อมา หน้าที่หลักของเวเรต์คือการทำการค้าและ
 ประสานงานการค้ากับพระคลังของอยุธยา และได้เขียนจดหมายรายงานเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไว้ชื่อ
 Une lettre de Véret sur la révolution siamoise de 1688 พิมพ์ในวารสาร T'oung Pao ต่อมา
 แปลเป็นภาษาไทยเรื่องจดหมายเวเรต์เรื่องการปฏิวัติแผ่นดินในสยาม (กรรณิกา จรรย์แสง,
 ๒๕๔๘) โดยมีเนื้อหาว่าด้วยเหตุการณ์ที่ราบงอก และที่อยุธยาในช่วงที่เกิดความวุ่นวาย และเว
 เรต์ยังเป็นผู้ที่ห้ามนายพลเดส์ฮาร์จไม่ให้ขึ้นไปพบพระเพทราชาที่ลพบุรีด้วย เพราะเกรงว่าจะเป็น
 กลลวงของฝ่ายสยาม

๙. เอกสารไม่ปรากฏชื่อผู้เขียนเรื่อง A Full and True Relation of the Great and
 Wonderful Revolution that happened lately in the Kingdom of Siam in the East-Indies,
 giving a particular account of the Seizing and Death of the Late King, and of the setting
 up of a New One (anonymous, 1690)

เอกสารฉบับนี้สันนิษฐานว่าเดิมเขียนเป็นภาษาฝรั่งเศส ต่อมาชาวอังกฤษได้รวบรวมขึ้น
 เป็นเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการปฏิวัติในปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พิมพ์ครั้ง

แรกเป็นภาษาอังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๓ และแปลเป็นภาษาไทยในชื่อการปฏิวัติปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา (แม่น้ำส ขวลิขิต, ๒๕๔๘)

๑๐. เอกสารของพันตรีโบซอง (Beauchamp) เรื่อง Relation de la révolution de 1688 au Siam et de la disgrâce de M. Constance Phaulkon (Beauchamp, 1861)

โบซอง เป็นนายทหารฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาสยามพร้อมกับคณะซิมง เดอ ลา ลูแบร์ และประจำเป็นทหารรักษาการณ์ที่พระราชวังเมืองละโว้ ทั้งเป็นนายทหารของเจ้าพระยาวิไชยเณทร์ เมื่อเกิดการปฏิวัติขึ้น โบซองอยู่ที่เมืองลพบุรีและถูกจับกุมพร้อมกับเจ้าพระยาวิไชยเณทร์ ต่อมาถูกคุมขังและได้รับการปล่อยตัวเพื่อให้เป็นผู้เจรจาความกับนายพลเดส์ฟาร์จในการถอนกองกำลังทหารออกจากอาณาจักรสยาม บันทึกของโบซองให้รายละเอียดเกี่ยวกับการปฏิวัติได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่ลพบุรีและบางกอก

บันทึกของโบซองได้รับการแปลเป็นภาษาไทยชื่อหอช่างแคว่ บันทึกการปฏิวัติในสยามและความหายนะของฟอลคอน พิมพ์เผยแพร่เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๖ (ปริทัศน์พิศภูมิจิต, ช. ๒๕๕๖)

๑๑. เอกสารไม่ปรากฏชื่อผู้เขียนเรื่อง Relation de ce qui s'est passé à Louvo, royaume de Siam, avec un abrégé de ce qui s'est passé à Bancoq pendant le siège en 1688 (Ferréol de Ferry, 1958)

เอกสารภาษาฝรั่งเศสฉบับนี้เป็นเอกสารนิรนาม ต้นฉบับเป็นลายมือเขียน สันนิษฐานว่าเป็นนายทหารที่บันทึกเหตุการณ์แบบวันต่อวัน เพราะให้รายละเอียดเรื่องราวที่เกิดขึ้นที่บางกอกและที่ลพบุรีในปี พ.ศ. ๒๒๓๑ วันต่อวันอย่างละเอียด เอกสารฉบับนี้ยังไม่ได้มีการแปลเป็นภาษาไทย

๑๒. เอกสารของเดอ ลา ตูซ (De la Touche) เรื่อง Relation de ce qui est arrivé dans le royaume de Siam en 1688 (De la Touche, 1688 in Robert Charles, 1983)

เดอ ลา ตูซเป็นนายทหารฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาสยามใน พ.ศ. ๒๒๓๐ ต่อมาออกเดินทางไปประจำที่เมืองมะริด พร้อมกับกองทหารฝรั่งเศสอีกจำนวนหนึ่ง โดยอ้างว่าเพื่อป้องกันรักษาเมืองจากการคุกคามของโจรสลัดที่แล่นเรือผ่านมาในน่านน้ำการค้าของบริษัทฝรั่งเศส

เอกสารของเดอ ลา ดูช มีลักษณะเป็นบันทึกเหตุการณ์การปฏิวัติใน พ.ศ. ๒๒๓๑ แบบ
รายวัน ซึ่งยังไม่ได้รับการแปลเป็นภาษาไทย

๔.๔.๗ เอกสารบันทึกสังคม วิถีชีวิต

นักประวัติศาสตร์ยอมรับกันอย่างหนึ่งว่าเอกสารฝรั่งเศสในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์
มหาราชมีประโยชน์อย่างยิ่งในการให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ผู้คนและสภาพสังคมอยุธยาที่ดี
ที่สุดโดยเฉพาะอย่างยิ่งเอกสารของลา ลูแบร์ หรือ เดอ ลา ลูแบร์ หรือในบางครั้งเรียกว่าซิมง เดอ
ลา ลูแบร์ (Morgan Sportès, 1994)

๑. เอกสารของซิมง เดอ ลา ลูแบร์ (Simon de la Loubère) เรื่อง Du Royaume de
Siam; 2 vols (De la Loubère, 1691)

ซิมง เดอ ลา ลูแบร์เป็นผู้แทนพิเศษของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ คนสำคัญที่เรียบเรียง
หนังสือเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยาม ลา ลูแบร์เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๑๘๕ ที่เมืองตูลูส (Toulouse)
ประเทศฝรั่งเศส มีความสามารถในทางวรรณศิลป์ เคยเป็นเลขานุการของทูตฝรั่งเศสประจำ
สวิสเซอร์แลนด์ช่วงปี พ.ศ. ๒๒๑๕ – ๒๒๑๙ ก่อนที่จะได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้แทนพิเศษจากราช
สำนักฝรั่งเศสมายังกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๐ (Raphael VONGSURAVATANA, 1992 :
292)

ลา ลูแบร์เดินทางถึงสยามเมื่อวันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๒๓๐ และได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระ
นารายณ์พร้อมกับทำสนธิสัญญากันในวันที่ ๑๑ ธันวาคมปีเดียวกัน โดยสนธิสัญญานี้ทำให้
ฝรั่งเศสมีสิทธิในการค้าขายได้โดยสะดวก ได้รับสิทธิในการผูกขาดดินบุกที่ภูเก็ท และทหารฝรั่งเศส
ที่นำโดยนายพลเดส์ฟาร์จ สามารถเข้าประจำการที่เมืองบางกอกกับเมืองมะริดได้ แต่อย่างไรก็
ตาม ลา ลูแบร์ไม่ประสบความสำเร็จในการที่จะให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ เปลี่ยนมานับถือศาสนา
คริสต์แต่อย่างใด

ลา ลูแบร์เดินทางกลับออกจากกรุงศรีอยุธยาในวันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๒๓๑ ก่อนเกิด
การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในกรุงศรีอยุธยาเพียงไม่กี่เดือน ภายหลังได้ไปเป็นทูตไปสเปน
เพื่อที่จะให้สเปนแยกตัวจากความเป็นพันธมิตรกับอังกฤษ แต่ไม่สำเร็จ และยังถูกจับกุม ภายหลัง
จึงได้รับการปล่อยตัว หลังจากนั้นลา ลูแบร์ก็หันไปทำงานด้านวรรณกรรมเป็นส่วนใหญ่ และได้

เป็นสมาชิกของราชบัณฑิตยสภาแห่งฝรั่งเศส (Académie française) ก่อนจะเสียชีวิตในปี พ.ศ. ๒๒๗๒ (ปริทัศน์ พิศภูมิวิถีสและคนอื่น, ฉ. ๒๕๕๓ : ๑๕)

ในช่วงที่ลาลูแบร์อยู่ในกรุงศรีอยุธยา ได้เขียนบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับประเทศไทยในสมัยนั้นเอาไว้ในชื่อ Du Royaume de Siam ซึ่งได้รับการแปลเป็นภาษาไทยแล้วในชื่อจดหมายเหตุ ลาลูแบร์ โดยสันต์ ท. โกมลบุตร หนังสือฉบับนี้นับว่าเป็นคู่มือการศึกษาสภาพสังคมไทยที่ดีที่สุด และละเอียดที่สุดในปัจจุบัน โดยที่เนื้อหาของบันทึกของลาลูแบร์ในปัจจุบันสามารถแบ่งได้เป็น ๒ เล่ม คือ เล่มที่หนึ่งเป็นเรื่องภูมิศาสตร์ของสยาม ขนบธรรมเนียมประเพณี จารีตของชาวสยาม ตำแหน่งหน้าที่ต่างๆ ของขุนนาง ส่วนในเล่มที่สองนั้นเป็นเรื่องภาษาสยาม ความเชื่อทางศาสนา ศัพท์ต่างๆ ในการก่อสร้าง พระวินัยสงฆ์ ตลอดจนดาราศาสตร์ของชมพูทวีป

๒. เอกสารของกีย็ ตาซาร์ด (Guy Tachard) ๒ เรื่อง คือ เรื่อง Voyage de Siam des RR.PP. Jésuites envoyés par le roi aux Indes et à la Chine avec leurs observations astronomiques et leurs remarques de physiques, de géographie, d'hydrographie et d'histoire (Tachard, 1688) และเรื่อง Second voyage du Père Tachard et des Jésuites envoyés par le roi au royaume de Siam (Tachard, 1689)

บาทหลวงตาซาร์ดเป็นบาทหลวงชาวฝรั่งเศสในคณะเยซูอิตที่เดินทางมายังสยามตั้งแต่นั้นครั้งทูต เซอวาเลียร์ เดอ ซิมองต์ เข้ามาเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๒๘ มีบทบาทมากในเรื่องการเมือง เพราะได้พยายามประสานผลประโยชน์ทางการศาสนาและการเมืองกับเจ้าพระยาวิไชยเณทร์ ซึ่งในครั้งต่อๆ มาได้มีจดหมายลับฝากไปกับบาทหลวงตาซาร์ดเรื่องการขอบาทหลวงฝรั่งเศสให้เดินทางลับๆ เข้ามาในสยาม หลังจากที่พระเพทราชาปฏิวัติแล้ว บาทหลวงตาซาร์ดได้เป็นทูตเดินทางเข้ามาในสยามอีกครั้ง แต่ฝ่ายสยามเห็นว่าไม่ใช่การเดินทางมาพร้อมกับเรือฝรั่งเศส จึงให้บาทหลวงตาซาร์ดคอยวันเวลาที่เหมาะสมก่อน (ปริทัศน์ พิศภูมิวิถีส, ฉ. ๒๕๔๗)

บันทึกของบาทหลวงตาซาร์ดทั้ง ๒ เรื่องได้รับการแปลเป็นภาษาไทยในชื่อจดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซาร์ดครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ ซึ่งบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับสภาพสังคม สิ่งทีพบเห็นตลอดจนผู้คนและเหตุการณ์ต่างๆ ไว้อย่างน่าสนใจ

ในจดหมายเหตุการเดินทางของบาทหลวงตาซาร์ดครั้งที่ ๑ นั้น เป็นจดหมายเหตุที่บาทหลวงตาซาร์ดบันทึกไว้เมื่อปี พ.ศ. ๒๒๒๙ ในขณะที่เดินทางเข้ามาสยามเป็นครั้งแรก มี

ข้อมูลเกี่ยวกับการเจริญทางพระราชไมตรีด้านการทูตระหว่างเซอร์วาเลียร์ เดอ โชมองต์ และ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชปรากฏอยู่ หลังจากที่บาทหลวงตาซาร์ดเดินทางกลับไปแล้ว พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงส่งคณะราชทูตกลับมาสยามอีกครั้งในปี พ.ศ. ๒๒๓๐ บาทหลวงตาซาร์ดได้รับมอบหมายให้เดินทางกลับมากับคณะทูตด้วย และได้พรรณนาเรื่องราวไว้อย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของฝรั่งเศสที่นอกจากจะต้องการความสำเร็จด้านศาสนาแล้วยังหมายรวมถึงการเมืองการปกครองอีกด้วย ในจดหมายเหตุครั้งที่ ๒ บาทหลวงตาซาร์ดจึงเขียนพรรณนาเนื้อหาละเอียดกว่าก่อนและมีส่วนที่เกี่ยวกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอยู่มาก

๓. เอกสารของนิโกลาส์ แชร်แวงส (Nicolas Gervaise) เรื่อง Histoire naturelle et politique du Royaume de Siam (Nicolas Gervaise, 1688)

นิโกลาส์ แชร်แวงส เกิดเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๐๕ ที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส เป็นบุตรชายของ นายแพทย์ประจำตัวนายฟูเกต์ (Fouquet) ซึ่งเป็นรัฐมนตรีคลังในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แชร်แวงสเดินทางเข้ามาสยามในปี พ.ศ. ๒๒๒๔ พร้อมกับมิชชันนารีคณะมิสซังต่างประเทศ ขณะมีอายุ ๑๙ ปี และพำนักอยู่ในสยามถึง พ.ศ. ๒๒๒๘ เมื่อกลับไปยังประเทศฝรั่งเศสแล้วได้เรียบเรียงหนังสือเล่มหนึ่งชื่อ Histoire naturelle et politique du Royaume de Siam ซึ่งได้รับการตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๑ ต่อมาแปลเป็นภาษาไทยในชื่อประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม ซึ่งพรรณนารายละเอียดต่าง ๆ ทั้งด้านการเมือง การปกครอง การศาสนา วิถีชีวิตของคนอยุธยาตามที่พบเห็น

หนังสือของนิโกลาส์ แชร်แวงสแบ่งเนื้อหาออกได้ ๔ ส่วนคือ

ภาคที่ ๑ ว่าด้วยที่ตั้งของสยามทางภูมิศาสตร์ รวมทั้งต้นไม้ สัตว์ ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ที่พบ

ภาคที่ ๒ เป็นเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีของราษฎร กฎหมาย และการปกครอง

ภาคที่ ๓ เป็นเรื่องศาสนา ความเชื่อ การนับถือศาสนา พระภิกษุ ตลอดจนแนวคิดเกี่ยวกับสวรรค์ซึ่งต่างจากแนวคิดของตะวันตก

ภาคที่ ๔ เป็นเรื่องประวัติศาสตร์และพระมหากษัตริย์ การรับทูตต่างๆ

นับได้ว่าเอกสารของแชนร์แวลเป็นบันทึกที่ร่วมสมัยกับเหตุการณ์และผู้เขียนได้มีโอกาสอยู่ในอยุธยาเป็นระยะเวลาานาน ทำให้ได้รับข้อมูลต่างๆ ที่หลากหลายโดยเฉพาะเรื่องทางศาสนา ความเชื่อ

๔. เอกสารของฟร็องซัว ดีโมเลอง เดอ ชัวซี (François Timoléon de Choisy) เรื่อง Journal du voyage de Siam fait en 1685 – 1686 (De Choisy, 1712)

บาทหลวงเดอ ชัวซี เป็นบาทหลวงเยซูอิตฝรั่งเศสเดินทางเข้ามาในฐานะเป็นผู้ช่วยของ เซอวาเลียร์ เดอ โซมองต์ เดินทางถึงสยามในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๒๒๗ ผลงานเขียนสำคัญ ของบาทหลวงเดอ ชัวซี คือจดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม ในปี ค.ศ. ๑๖๘๕ และ ๑๖๘๖ โดยบาทหลวงเดอ ชัวซีได้เรียบเรียงเนื้อหาเป็นบันทึกรายวัน เริ่มเมื่อวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๒๒๘ ขณะเดินทางออกจากเมืองแบรสต์ ประเทศฝรั่งเศส และล่องเรือเข้ามายังอยุธยา กระทั่งเดินทางกลับออกไปถึงเมืองแบรสต์อีกครั้งในวันที่ ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๒๒๙ ในช่วงที่ บาทหลวงเดอ ชัวซีอยู่ในอยุธยานั้นได้พบกับบุคคลต่างๆ มาก และพบเห็นสภาพสังคม ธรรมเนียมพิธีกรรมต่างๆ ตลอดจนได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชด้วย (ปรีดี พิศภูมิวิถีและคนอื่น, ฉ. ๒๕๕๓ : ๑๘)

๕. วิเคราะห์ลักษณะงานเขียนของชาวฝรั่งเศสสมัยสมเด็จพระนารายณ์

ผู้วิจัยจัดหมวดหมู่เอกสารภาษาฝรั่งเศสที่เขียนขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ที่รวบรวมได้ เป็น ๗ ประเภทคือ

๑. เอกสารทางการศาสนา จำนวน ๖ ชิ้น
๒. เอกสารทางการทูต จำนวน ๑ ชิ้น
๓. เอกสารทางการค้า จำนวน ๒ ชิ้น
๔. เอกสารทางการทหาร จำนวน ๒ ชิ้น

๕. เอกสารเฉพาะเรื่อง จำนวน ๓ ชิ้น

๖. เอกสารว่าด้วยการปฏิวัติใน พ.ศ. ๒๒๓๑ จำนวน ๑๒ ชิ้น

๗. เอกสารบันทึกสังคัม วิถีชีวิต จำนวน ๕ ชิ้น

ข้อสังเกตในเบื้องต้นคือเอกสารเหล่านี้อาจมีเนื้อหาที่ไม่ได้ระบุชัดเจนว่าสามารถจัดแบ่งในประเภทนั้นๆ ได้โดยง่ายนัก เพราะธรรมชาติของการบันทึกเอกสารต่างๆ ย่อมผสมผสานสิ่งที่ตนให้ความสนใจลงไปอยู่เสมอ ดังนั้นหากเป็นการบันทึกเรื่องราวทางศาสนา ก็อาจสะท้อนภาพสังคัมผู้คน หรือเรื่องราวที่เกี่ยวกับราชสำนักเข้าไปด้วยก็เป็นได้ แต่หากวิเคราะห์ในรายละเอียดของเอกสารแต่ละหมวดหมู่แล้ว ก็จะทำให้ข้อมูลที่นำเสนอมากขึ้น อีกประการหนึ่งอาจไม่สามารถจำแนกลำดับความสำคัญของเอกสารตามเวลาที่พิมพ์ได้ เพราะเอกสารบางชิ้นแม้จะเขียนขึ้นร่วมสมัยก็ตาม แต่กว่าจะได้รับการตีพิมพ์นั้นก็เป็นเวลาล่วงเลยมาหลายศตวรรษก็มี ผู้วิจัยจึงใช้เนื้อหาภายในเอกสารเป็นตัวกำหนดการสังเคราะห์กลุ่มเอกสาร ดังนี้

๕.๑ เอกสารทางการศาสนา

หัวใจหลักของการที่ฝรั่งเศสเดินทางเข้ามาในสยามก็คือการเผยแผ่ศาสนา เพราะเหล่าบรรดามิชชันนารีเห็นว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไม่ได้ทรงกีดกันการเผยแผ่ศาสนา บันทึกของมิชชันนารีฝรั่งเศสกล่าวว่า “กรุงสยามเป็นอาณาจักรเดียวทางตะวันออกไกลที่อนุญาตให้ชาวต่างชาติทุกชาติเข้ามาอยู่อาศัยได้” (กรมศิลปากร, ข. ๒๕๒๘ : ๔๔) ดังนั้นเมื่อมิชชันนารีรายงานความเป็นไปได้ในการเผยแผ่ศาสนาไปยังราชสำนักพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แล้ว พระองค์จึงทรงส่งคณะมิชชันนารีมาสยามมากขึ้นเพื่อโน้มน้าวพระทัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชให้เข้ารับเป็นคาทอลิก เพราะหากว่าพระเจ้าแผ่นดินเปลี่ยนการนับถือศาสนาแล้ว บรรดาประชากรก็จะเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ด้วย

เมื่อความตั้งใจของมิชชันนารีเป็นไปในแนวทางของการศาสนา เนื้อหาเอกสารที่เรียบเรียงขึ้นโดยบาทหลวงมิชชันนารีจึงมีสาระที่การเผยแผ่ศาสนา ความสำเร็จของจำนวนผู้เข้ารับและปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตามก็ดีด้วยเหตุที่ตลอดช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีมิชชันนารีฝรั่งเศสเดินทางเข้ามาหลายกลุ่ม จึงสามารถวิเคราะห์เนื้อหาของเอกสารทางศาสนาได้ ดังนี้

๑. กลุ่มบาทหลวงมิชชันนารีที่เดินทางเข้ามาในช่วงต้นของความสัมพันธ์ บาทหลวงเหล่านี้เช่นฟรอนส์ซัว บัลลู หลุยส์ลาโน ซึ่งนับได้ว่าเป็นผู้บุกเบิกการเผยแผ่ศาสนาในสยาม งานเขียนของฟรอนส์ซัว บัลลู ของหลุยส์ ลาโน หรือบันทึกรายงานของฌาร์ค เดอ บูช เป็นตัวอย่างเอกสารที่รายงานโดยตรงถึงการเผยแผ่ศาสนา การได้รับพระราชทานที่ดินในการสร้างค่ายฝรั่งเศสและที่ดินอื่นๆ ยังมีข้อสังเกตว่าแม้ว่าฝรั่งเศสจะยินดีที่ได้รับพระราชทานที่ดินบริเวณเกาะมหาพราหมณ์ให้สร้างโบสถ์ โรงพยาบาลและวิทยาลัยแล้ว แต่ฝรั่งเศสอาจไม่ได้คิดว่าพื้นที่เกาะมหาพราหมณ์ซึ่งปัจจุบันตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเกาะเมืองอยุธยา ราว ๒๐ กิโลเมตรไม่มีคนอาศัยมากและไกลจากศูนย์กลางพระนครอยู่มาก (ปริทัศน์พิศภูมิวิถี, ๒๕๕๕) แต่ในบันทึกรายงานต่างๆ ยังไม่ได้แสดงให้เห็นว่าบาทหลวงฝรั่งเศสรุ่นแรกนี้ไม่พอใจที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชพระราชทานที่ดินไกลออกไปมากสำหรับชาวฝรั่งเศส เพราะทั้ง ๒ ท่านนั้นก็มิได้มีความประสงค์แรกในการปฏิบัติศาสนกิจที่อยุธยา แต่ต้องการเดินทางต่อไปยังจีนและตั้งเกียมากกว่า ดังนั้นการตั้งมั่นอยู่ที่อยุธยาในช่วงแรกจึงเสมือนผลพลอยได้ที่คุ้มค่าพอสมควร

๒. กลุ่มบาทหลวงที่เดินทางเข้ามาเพื่อเจริญพระราชไมตรีด้านศาสนาโดยตรง เป็นกลุ่มมิชชันนารีที่ได้รับมอบหมายให้เข้ามาปฏิบัติหน้าที่เพื่อการศาสนา สืบต่อหรืออยู่ภายใต้การดำเนินงานของสังฆราชประจำมณฑล (Vicaire apostolique) มิชชันนารีเหล่านี้มีจำนวนมากและกระจัดกระจายกันปฏิบัติหน้าที่ตามเมืองต่างๆ เช่นบางกอก เพชรบุรี พิษณุโลก อยุธยา และลพบุรี ซึ่งเอกสารที่เรียบเรียงขึ้น ส่วนหนึ่งรวบรวมอยู่ในหนังสือ Histoire de la mission de Siam 1662 – 1811 ของอาเดรียง โลเนย์ และยังมีเอกสารต้นฉบับลายมืออีกเป็นจำนวนมาก

อนึ่ง กลุ่มมิชชันนารีที่มีวัตถุประสงค์เพื่อปฏิบัติงานด้านศาสนาโดยตรงนี้ อาจเป็นกลุ่มที่เดินทางมาจากคณะมิสซังต่างประเทศ กรุงปารีส เช่น งานเขียนของบาทหลวงเบเนดิก วาเชต์ หรือของโจอาคิม บูเวต์หรือกลุ่มบาทหลวงเจซุอิตก็เป็นได้ ซึ่งต่างก็มีการพื้นฐานการทำงานและแนวคิดต่างกัน

ในกลุ่มบาทหลวงที่เดินทางเข้ามาในช่วงหลังนี้ พบว่าหน้าที่ของบาทหลวงเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือไม่ได้บันทึกเรื่องราวทางศาสนาเท่านั้น หากแต่ได้บันทึกสภาพสังคมอยุธยาที่พบเห็นได้ด้วย เพราะอาจนับได้ว่าในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนั้น มิชชันนารีบาทหลวงฝรั่งเศสได้รับสิทธิพิเศษจากพระเจ้าแผ่นดิน ทำให้มีโอกาสเดินทางไปตามที่ต่างๆ ได้มากขึ้น กอปรกับมีการ

เลือกคนที่ จะเดินทางมาสยามด้วยจุดประสงค์อื่นๆ อยู่ด้วย เช่นสำหรับกลุ่มเยซูอิตแล้วต้องเป็นผู้ที่มีความรู้อันดีในเรื่องดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์ การเดินเรือ และการปรับตัวให้เข้ากับสังคมใหม่ เป็นต้น บันทึกของกลุ่มบาทหลวงเยซูอิตจึงมีความต่างไปจากกลุ่มเอกสารทางการศาสนา ผู้วิจัยจึงจัดหมวดหมู่เป็นกลุ่มของเอกสารบันทึกสังคมวิถีชีวิต

นอกจากนี้ สิ่งที่ผู้วิจัยพบคือเอกสารภาษาฝรั่งเศสที่บรรดาบาทหลวงมิชชันนารีฝรั่งเศสบันทึกไว้มีจำนวนมาก ทั้งที่หอสมุดคณะมิสซังต่างประเทศกรุงปารีสและที่อื่นๆ และเอกสารต่างๆ ยังไม่ได้รับการศึกษามากเท่าที่ควร ในหนังสือของโลเนย์เป็นการประมวลจดหมายต่างๆ ของบาทหลวงฝรั่งเศสไว้แต่ยังไม่ได้รับการแปลทั้งหมด

ความน่าเชื่อถือของเอกสารทางการศานานับได้ว่ามีความสำคัญและสามารถใช้เป็นแหล่งข้อมูลได้ในระดับหนึ่ง เพราะเป็นเอกสารชั้นต้นที่ผู้บันทึกมีความสนใจหรือต้องการศึกษาสภาพสังคม เนื่องจากมีจุดประสงค์ของกลุ่มผู้เรียบเรียงคือความพยายามให้ประชาชนเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ แต่อย่างไรก็ตามผู้วิจัยเห็นว่าในบางเอกสารมิชชันนารีมักจะเน้นไปที่การให้รายละเอียดของกิจกรรมเผยแผ่ศาสนา มากกว่าเรื่องอื่น ในลักษณะการรายงานผลสำเร็จของกิจกรรม ดังนั้นเนื้อหาในเอกสารบางฉบับจึงเป็นตัวเลขข้อมูลหรือปัญหาภายในของคณะมิชชันนารีเอง เช่นการขาดแคลนวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ การขาดแคลนจำนวนบาทหลวงมิชชันนารี หรือการร้องขอให้ทางศูนย์กลางที่ฝรั่งเศสส่งความช่วยเหลืออื่นๆ ที่จำเป็นมาให้ เป็นต้น

๕.๕.๒ เอกสารทางการทูต

ทูตในปัจจุบันหมายถึงผู้นำข้อความไปแจ้งทั้ง ๒ ฝ่าย อาจเป็นผู้รับใช้ไปเจรจาแทน ผู้สื่อสารหรือผู้ที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้แทนไปยังต่างประเทศ เพื่อเจรจาหรือเจริญสัมพันธไมตรีเป็นทางราชการ (วิสูตร อรรถยุกติ, ๒๕๑๘ : ๑๓ - ๓๐) แต่ในอดีตความหมายของทูตอาจเป็นบุคคลที่มีหน้าที่เจรจาความเมืองการอาจรวมถึงการติดต่อทางการค้าไปพร้อมกันด้วย (จินตนา กระบวนแสง, ๒๕๒๖)

สิ่งที่อาจเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ระหว่าง ๒ ดินแดน ในการแลกเปลี่ยนราชทูตคือลักษณะของระดับความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน เช่นการสงคราม การแต่งงานหรือการค้า ทั้งนี้มีข้อสังเกตได้ว่าประเพณีทางการทูตของสยามนั้นไม่ได้ให้ความสำคัญกับราชทูตเท่ากับพระราช

สาส์น เพราะสยามถือว่าราชทูตและคณะเป็นกลุ่มบุคคลที่เป็นตัวแทนของพระเจ้าแผ่นดินหรือพระมหากษัตริย์ ที่มีหน้าที่อัญเชิญพระราชสาส์นไปยังดินแดนอื่นๆ เท่านั้น ส่วนพระราชสาส์นคือองค์พระเจ้าแผ่นดิน ในสมัยอยุธยาเมื่อมีราชทูตหรือผู้แทนประเทศต่าง ๆ เดินทางเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีมากขึ้นหลังจากที่ประเทศโปรตุเกสได้เข้ามาเจริญพระราชไมตรีเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๐๕๕ ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ นั้น จึงเกิดพัฒนาการประเพณีการรับราชทูตให้เป็นระเบียบแบบแผนมากขึ้น

ครั้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ราชสำนักก็มีความเปลี่ยนแปลงมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาในอยุธยามากกว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายเรื่องการรับทูตต่างประเทศสมัยกรุงศรีอยุธยา ไว้ว่า

“ว่าด้วยประเพณีการรับทูตต่างประเทศ ตามที่สังเกตเห็นในจดหมายเหตุครั้งกรุงเก่าตั้งแต่ทูตเข้ามาถึงในพระราชอาณาเขต การกินอยู่เป็นของหลวงทั้งสิ้น เห็นจะเป็นด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “แขกเมือง” เมื่อมีทูตเข้าถึงโดยเฉพาะที่เป็นราชทูตจำทูลพระราชสาส์น จำต้องให้ทูตพักอยู่ที่ปลายแดนก่อน เพื่อเตรียมการรับรองหลาย ๆ วัน ถ้าทูตมาทางทะเลก็ต้องคอยอยู่ที่ปากน้ำ เพราะทางในกรุงจะต้องจัดเรือกระบวนลงไปรับพระราชสาส์น และทูตานุทูตแห่ขึ้นมา ทั้งจะต้องจัดหอพระราชสาส์น และที่สำนักทูตตามระยะทาง คือ ที่เมืองสมุทรปราการแห่งหนึ่ง ที่เมืองพระประแดงแห่งหนึ่ง ที่เมืองธนบุรีแห่งหนึ่ง ที่เมืองนนทบุรีแห่งหนึ่ง ที่เมืองปทุมธานีแห่งหนึ่ง ที่ชนอนหลวงใต้วัดโปรดสัตว์อีกแห่งหนึ่ง ในเวลาที่ทูตคอยอยู่ที่ฝั่งน้ำนั้นมีเจ้าพนักงานลงไปเยี่ยมเยียนและส่งสิ่งของเสปียงอาหารไปเลี้ยงดู ครั้นเมื่อรับขึ้นมาถึงสำนักตามระยะทางก็มีข้าราชการไปต้อนรับทักทายทุกระยะจนกระทั่งถึงชนอนหลวงใต้วัดโปรดสัตว์ ถึงนั้นแล้วก่อนที่จะเข้าไปในกรุง ทูตยังต้องคอยอยู่ที่ชนอนหลวงอีกหลายวัน เพราะต้องแปลพระราชสาส์น ตรวจทำบัญชีสิ่งของเครื่องราชบรรณาการ และเตรียมตักแต่งถนนหนทางในพระนครรับแขกเมือง และหาฤกษ์วันที่จะเสด็จออกรับแขกเมืองด้วย เมื่อถึงกำหนดจึงจัดเรือกระบวนแห่พร้อมด้วยเรือข้าราชการเป็นกระบวนใหญ่ลงมารับพระราชสาส์น ทั้งทูตานุทูต และเครื่องราชบรรณาการ แห่เข้าพระนครไปขึ้นที่ท่า

ประเทศไทย อยู่ตรงข้ามกับวัดพุทธโรศวรชัย เข็ญพระราชสาสน์ขึ้นราชรถ ทูตานุทูต ขึ้นเสลี่ยงบ้างตามหามบ้าง ชี่ม้าบ้าง ตามแต่บรรดาศักดิ์กระบวนช้างม้าและพล เดินเท้าแห่ไปยังพระราชวังให้ราชทูตพักคอยอยู่ที่ศาลาลูกขุน” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๒, ๒๔๗๙)

จึงสามารถสรุปขั้นตอนการรับราชทูตในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้ว่าเมื่อคณะราชทูตเดินทางมาถึงสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยา และได้แจ้งข่าวให้ทางสยามทราบถึงวัตถุประสงค์ ราชสำนักสยามจะได้จัดขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์ลงไปคำนับทักทาย เรียกว่าการทักทูต เช่นในบันทึกของราชทูตเซอวาลิเยร์ เดอ โทมองต์ ว่า

“แล้วข้าพเจ้าได้จดหมายแจ้งความถึงบิชอป ออฟ เมล์แตล โลโปลิส ซึ่งเป็นสังฆราชสอนศาสนาคาทอลิกอยู่ในกรุงสยาม ครั้นณวันที่ ๒๙ ในเดือนนั้น บาดหลวง อับเปเดอ ลีออนเน ได้มาลงเรือของข้าพเจ้า แล้วแจ้งความตามที่ข้าพเจ้าจะต้องการให้ทราบทุกประการ กับบอกข้าพเจ้าว่าพระเจ้าแผ่นดินสยามได้ทรงทราบความที่ข้าพเจ้ามาถึงจากเจ้าพระยาวิชาเยนทราริบัติ เสนาบดีของพระเจ้าแผ่นดินสยาม มีพระไทยยินดีในข่าวที่ข้าพเจ้ามาถึงเป็นอย่างมาก มีพระราชโองการดำรัสสั่งให้เจ้าพระยาวิชาเยนทราริบัติบอกให้พระสังฆราชกับขุนนาง ซึ่งมียศที่หนึ่งสองนายลงไปปราศรัยกับข้าพเจ้าที่มีพระไทยยินดีด้วยข้าพเจ้าได้มาถึง” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒, ๒๔๖๒ : ๑๒-๑๔)

การทักทูตนี้ พระเจ้าแผ่นดินอยุธยาจะพระราชทานอาหาร และเครื่องใช้ที่จำเป็นเช่น ผ้าผ่อนแพรพรรณ และเครื่องใช้ที่จำเป็นต่างๆ ให้เป็นเบื้องต้น จากนั้นอาจโปรดให้ขุนนางลงไปดูแลสารทุกข์สุกดิบอีกก็เป็นได้ เพื่อกำหนดวันเวลาที่จะเดินทางล่องสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามา เซอวาลิเยร์ เดอ โทมองต์บันทึกว่า

“วันที่ ๘ เดือนออกโตเบอร์ สังฆราชบิชอป ออฟ เมล์แตล โลโปลิส ได้กลับมาจากกรุงศรีอยุธยา ขึ้นมาบนเรือข้าพเจ้าอีกกับขุนนางอีกสองคนแจ้งความว่า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามมีรับสั่งให้มาเยี่ยมใต้ถามถึงความสุขของข้าพเจ้า แล้วบอกกับข้าพเจ้าว่า ตั้งพระไทยคอยจะพบข้าพเจ้าโดยเร็ว ขอให้ข้าพเจ้าขึ้นไปเฝ้าข้าพเจ้าได้รับรองขุนนางซึ่งมานี้เหมือนกับครั้งก่อน แลเมื่อเวลาไปก็ได้ให้ขืน

สุดท้ายนับ ๙ นาที ครั้นเวลาบ่าย ๒ โมงวันนั้นข้าพเจ้าได้ลงเรือบดสำหรับกำปั่น แต่ที่พวกมาด้วยข้าพเจ้านั้นลงเรือที่พระเจ้าแผ่นดินสยาม จัดให้มารับทูตเข้ามา ตามลำแม่น้ำ ในเวลาเย็นข้าพเจ้าได้พบเรือ ๕ ลำ ฝีพายเต็มทั้งนั้น ลำหนึ่งงามนัก สำหรับตัวข้าพเจ้า อีก ๔ ลำก็เป็นเรือตกแต่งงามสำหรับพวกที่มากับข้าพเจ้าแล บรรทุกสิ่งของแลคนใช้ของพวกทูต” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒, ๒๔๖๒ : ๔)

หลังจากนั้น เมื่อคณะราชทูตหรือผู้แทนเดินทางผ่านสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว ก็ จะหยุดพักเป็นระยะที่ริมแม่น้ำ ตามหมู่บ้านหรือชุมชนสำคัญ ได้แก่ หมู่บ้านฮอลันดาหรือนิว อัมสเตอร์ดัม ซึ่งตั้งอยู่เป็นชุมชนแรกบริเวณบางกระเจ้า ต่อมาจะต้องแวะพักที่เมืองบางกอก ซึ่งเป็นเมืองสำคัญที่มีป้อมปราการ เซอวาเลียร์ เดอ โชมองต์ บันทึกเหตุการณ์ครั้งนั้นไว้ว่า

“ครั้นเวลาเช้าโมงหนึ่งข้าพเจ้าออกเรือไปอีก เปนทางประมาณห้าลิก คือ ๑๕ ไมล์ ข้าพเจ้ามาถึงทำเนียบที่ปลูกรับข้าพเจ้า มีขุนนาง ๒ คน คือ ผู้รักษาเมืองบางกอก ๑ แลเจ้าเมืองบีปัลย์ ๑ กับกรมการอื่นๆ อีกเปนอันมาก มาต้อนรับข้าพเจ้าที่ได้มาถึง แลปรารภณาให้ข้าพเจ้ามีอายุยืน ทำเนียบที่ปลูกรับนั้นทำด้วยไม้ไผ่ พื้นปูเสื่อ โดยเรียบร้อย มีเครื่องแต่งเรือนใหม่ทั้งนั้น ห้องนั้นกรุผ้าลายแต่ห้องข้าพเจ้าอยู่นั้น ปูพรมยกพื้นมีเบาะเข้มขาบแลเก้าอี้ใหญ่เปิดทอง หมอนกำมะหยี่ โต๊ะคลุมด้วยผ้า บักทอง แลที่นอนอันงามดี อาหารแลผลไม้ที่เลี้ยงดูนั้นบริบูรณ์มาก ข้าพเจ้าได้ออกจากที่นั้นเมื่อรับประทานดินเนอร์แล้วบรรดาขุนนางทั้งปวงตามข้าพเจ้ามา ด้วย ข้าพเจ้าได้มาถึงบางกอกซึ่งเป็นหัวเมืองที่หนึ่งของพระเจ้าแผ่นดินสยาม ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำประมาณทางสัก ๔ ลิก คือ ๒๔ ไมล์จากทะเล” (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๒, ๒๔๖๒ : ๕)

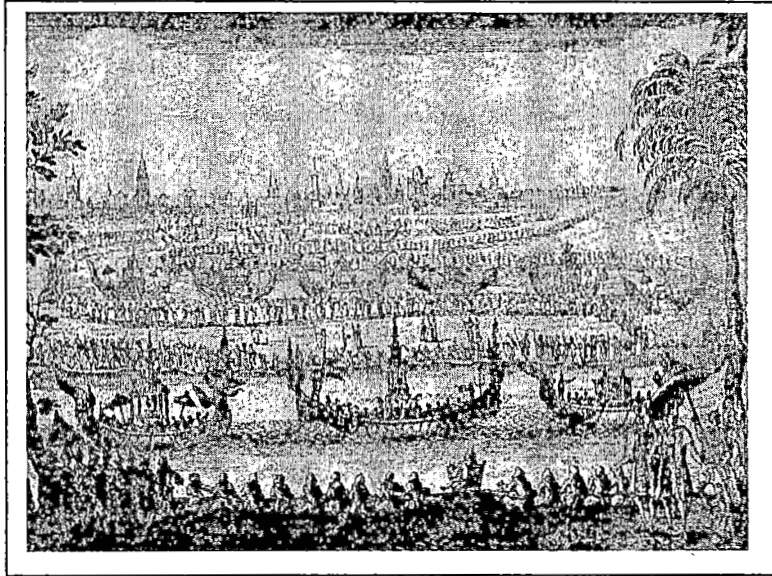
จากบางกอกแล้ว คณะราชทูตจะแวะตามระยะทางทวนกระแสแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่าน ตลาดขวัญ ตลาดแก้ว ป้อมเมืองนนทบุรี และอาจหยุดพักที่สามโคก เมืองปทุมธานีก่อน แล้วจึง ต้องไปหยุดรอกำหนดการถวายพระราชสาส์นที่บริเวณด่านขนอนวัดโปรดสัตว์ ซึ่งเป็นที่พักใน ย่านชาวต่างชาตินอกกรุงศรีอยุธยาทางทิศใต้ ในขณะนั้นขุนนางสยามจะได้รับคำสั่งให้ดูแลความ เรียบร้อยและเสียบียงอาหาร ตลอดจนเครื่องมือใช้ที่จำเป็นต่างๆ และกำหนดฤกษ์ยามที่จะเข้าเฝ้า

ถวายพระราชสาส์นในพระราชวังหลวงอยุธยา และอัญเชิญพระราชสาส์นเข้าไปแปลที่หอแปล
พระราชสาส์นในบริเวณเขตพระราชฐานชั้นนอกของพระราชวังหลวงอยุธยา

เมื่อถึงวันอันเป็นมงคลที่พระมหากษัตริย์อยุธยาทรงกำหนดเพื่อให้คณะราชทูตเข้าเฝ้า ณ
พระที่นั่งสรรเพชญปราสาท มีเจ้าพนักงานลงมายังด้านขนอนที่วัดโปรดสัตว์เพื่อตรวจตราความ
เรียบร้อยและเชิญคณะราชทูตไปยังพระราชวังหลวงโดยกระบวนเรือที่พระมหากษัตริย์ทรงจัด
แต่งให้มารับ ระหว่างทางมีผู้คนมารอที่ริมตลิ่งเป็นจำนวนมากเพื่อเฝ้าดูกระบวนเรือหลวง ดังที่
บาทหลวงตาซาร์ตบันทึกไว้ว่า

“เขาได้นำเรือบัลลังก์หลวงมาด้วยสิบลำ กับกองเรือทหารรักษาพระองค์อีก
หกห้า มีขุนนางชั้น ๓ ชั้น ๔ ชั้น ๕ มาด้วยอีก ๔๐ นายในเรือบัลลังก์ของตน
เราเริ่มต้นตั้งขบวนกันในลำแม่น้ำราวตอนแปดโมงเช้า เรือขุนนางชั้นผู้น้อยนำ
ขบวนไปข้างหน้าเป็นคู่ๆ ทั้งระยะห่างกันพองาม รวมสี่สิบลำ ต่อจากนั้นก็เป็นเรื่อง
ของขุนนางชั้นที่ ๒ กับชั้นที่ ๓ อีก สิบหรือสิบสองลำ เป็นขุนนางที่มาแต่บางกอก
ครั้นแล้วจึงถึงเรือบัลลังก์ของข้าราชการผู้ใหญ่สองนายซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงจัด
มาถวาย ทั้งระยะห่างกันมากหน่อยแล้วจึงถึงขบวนเรือสี่ลำที่บรรทุกเครื่องราช
บรรณาการ แล้วก็ถึงลำที่เชิญพระราชสาส์น” (ตาซาร์ต, ๒๕๔๕ : ๕๒)

เมื่อเดินทางล่องขึ้นไปจากวัดโปรดสัตว์แล้ว ก็จะผ่านหมู่บ้านต่างๆ เช่นบ้านญี่ปุ่น บ้าน
โปรตุเกส บ้านอังกฤษและบ้านฮอลันดา ซึ่งต่างก็จะยิงสลุตต้อนรับและถวายพระเกียรติ หากผ่าน
หน้าโบสถ์ของชาติใดก็ตาม เจ้าอธิการโบสถ์ก็จะตั้งระฆังเป็นเครื่องหมายแสดงมิตรไมตรี

ภาพที่ ๑๒ : กระบวนเรืออัญเชิญพระราชสาส์นจากพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ตามลำแม่น้ำเจ้าพระยา (กรมศิลปากร, ๒๕๑๘ : ๔๐)

เมื่อถึงท่าเรือตรงข้ามวัดพุทธโสธรวรย์ กระบวนเรือจะเทียบท่านี้ก่อนที่คณะราชทูตและพระราชสาส์นจะได้รับการอัญเชิญขึ้นบกเพื่อตั้งกระบวนแห่เข้าสู่พระราชวังหลวงต่อไป จุดหมายเหตุคณะราชทูตลังกาในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศบันทึกว่า

“ถึงวันที่ ๑๗ เดือนกรกฎาคม เวลา ๕ โมงก่อนรุ่งอรุณ ข้าราชการไทย ๓ คนนำเรือกระบวนมารับราชทูตจากที่พักขึ้นบกที่ท่าถนนมีประตูใหญ่อยู่กับกำแพงเมือง ทูตานุทูตขึ้นรถเทียมม้าไปตามถนนหลวง ๒ ฟากถนนผูกแต่งด้วยผ้าต่างๆ มีโคมรูปเหมือนแดงโม หุ้มตะกั่ว ประดับกระจกแขวนเป็นระยะกันไปตามถนน จนถึงประตูพระราชวังที่ชื่อว่ายมทัก ตั้งแต่ท่าตลอดมาทั้ง ๒ ข้างถนน ชิงผ้า ๕ สี ปีกทอง มีร้านขายเครื่องเงิน เครื่องทอง เครื่องทองแดง ทองสัมฤทธิ์และสังกะสี ขายไม้จันทน์แดง จันทน์ขาว ขายฟูก เบาะและม่านปัก ขายเครื่องยาต่างๆ มีทั้งร้านขายข้าวสาร ขายมะพร้าว ขายกล้วย ส้ม ขนมหวาน ดอกไม้และเครื่องกิน เครื่องดื่มต่างๆ ร้านเหล่านี้ล้วนตกแต่งประดับประดาด้วยลายทอง แลดูถนนงามอร่ามไปตลอด” (นันทา วรเนติวงศ์, ๒๕๕๖)

เมื่อเข้าไปสู่ลานพระราชวังหลวง คณะราชทูตจะพักคอยที่ศาลาลูกขุน ในบริเวณเขตพระราชฐานชั้นนอกก่อน เพื่อจัดเตรียมเครื่องราชบรรณาการและพระราชสาส์น เมื่อพร้อมแล้ว เจ้าพนักงานจึงนำเข้าไปยังลานพระที่นั่งสรรเพชญปราสาท การรับราชทูตในสมัยอยุธยาพบว่าได้ใช้สถานที่ ๒ แห่งคือที่บริเวณลานหน้ามุขเด็จด้านทิศตะวันออกของพระที่นั่งสรรเพชญปราสาท และที่บริเวณท้องพระโรงด้านใน เมื่อได้เวลาเสด็จออก เจ้าพนักงานเตรียมพร้อม เจ้าพนักงานประโคมดนตรีไพเราะวิสูตร แล้วพระเจ้าแผ่นดินจึงเสด็จออกที่พระที่นั่งบุษบก จากนั้นเจ้าพนักงานจึงเปิดตัวราชทูตเข้าไป โดยหมอบกราบสามครั้งจึงถึงที่เฝ้า มีพระบรมราชโองการให้ตรัสเรียกหมาก ตั่งหมาก เจ้าพนักงานอาลักษณ์รับพระราชสาส์นอัญเชิญขึ้นประดิษฐานบนพานทองสองชั้นเหนือเตียงทอง แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชปฏิสันถารกับคณะราชทูต

ในกรณีนี้จะสังเกตได้อย่างชัดเจนว่าในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องการเจริญพระราชไมตรีทางการทูตมากกว่าเรื่องอื่น เพราะเป็นทั้งการแสดงพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์และเป็นการแสดงความยิ่งใหญ่ของเมืองอยุธยาด้วยการจัดเตรียมการต่างๆ จึงต้องทำอย่างประณีต งดงามและยิ่งใหญ่

เอกสารภาษาฝรั่งเศสในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่เป็นเอกสารทางการทูตนั้น ผู้วิจัยจัดหมวดหมู่ได้เพียง ๑ ฉบับเท่านั้นคือบันทึกของเอกอัครราชทูตเซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ นับเป็นบันทึกของราชทูตที่เกี่ยวข้องกับการเจริญพระราชไมตรีและมีเนื้อหาส่วนใหญ่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างทั้ง ๒ ประเทศและข้อตกลงต่างๆ เป็นหลัก

เนื้อหาของบันทึกฉบับนี้ให้ข้อมูลนับแต่ที่ราชทูตเดินทางออกจากประเทศฝรั่งเศส กระทั่งถึงปากแม่น้ำเจ้าพระยา มีรายละเอียดของข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับสภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ผู้คน ตลอดจนวิถีชีวิตแทรกอยู่เป็นระยะ เนื่องจากเซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์มีบุคลิกลักษณะแบบทหาร จึงเป็นคนตรงไปตรงมา ไม่ยอมผู้ใด เช่นบาทหลวงเดอ ชัวซี ได้บันทึกไว้ว่าเซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ ไม่ยอมปฏิบัติตามธรรมเนียมในการทูลเกล้าถวายพระราชสาส์นตามแบบสยาม คือชูปานพระราชสาส์นขึ้นสูง บาทหลวงเดอชัวซีบันทึกไว้ว่า "ครั้นเราเข้าไปในท้องพระโรง และขณะที่เข้าไปนั้น เราเห็นพระเจ้าแผ่นดินประทับอยู่ตรงช่องสี่หบัญชร สูงจากพื้นไม่ต่ำกว่าหกฟุต ท่านราชทูตได้ประชิบบอกแก่ข้าพเจ้าว่าผมจะถวายพระราชสาส์นได้ก็แต่ด้วยวิธีใช้ค้ำมต่อส่งขึ้น

ไปเท่านั้น แต่ผมจะไม่ยอมทำเช่นนั้นเด็ดขาด ข้าพเจ้าสารภาพว่าข้าพเจ้ามีความลำบากใจมาก
ที่เดียว ไม่ทราบจะแนะนำท่านไปประการใดจึงจะสมควร" (เดอ ชัวซี, ๒๕๕๐ : ๒๒๙)

อย่างไรก็ตามในบันทึกของเซอวาลิเยร์ เดอ โชมองมีรายละเอียดพระราชสาส์นและพระ
สมณสาส์น ของพระสันตปาปาที่ส่งมาถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราชด้วยซึ่งเป็นเอกสาร
สำคัญที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ของราชทูตโดยตรง

ความน่าเชื่อถือของเอกสารทางการทูตนี้อยู่ที่ตัวผู้บันทึกเป็นผู้ที่ได้รับพระราชโองการจาก
พระเจ้าแผ่นดินให้มาแทนพระองค์ในการเจริญพระราชไมตรี จึงเป็นเอกสารที่ต้องกลับไปรายงาน
ทางการ ดังนั้น จึงมีความแม่นยำในรายละเอียดและสามารถใช้ข้อมูลในการช่วยสนับสนุน
การศึกษาตีความหรืออธิบายเหตุการณ์ทางการทูตเช่นพิธีการต้อนรับราชทูต ได้

๕.๕.๓ เอกสารทางการค้า

บริษัทการค้าของฝรั่งเศสในดินแดนตะวันออกก่อตั้งขึ้นในรัชกาลพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เมื่อ
ปีพ.ศ. ๒๒๐๗ โดยกอลแบร์ (Colbert) โดยที่ศูนย์กลางทางการค้าของฝรั่งเศสอยู่ที่เมืองกัว
(Goa) ในอินเดีย เพื่อเป็นสถานีการค้าหลักของภูมิภาค มีพ่อค้าประจำและพ่อค้าจร เดินทางไป
มาค้าขายเสมอ ทั้งนี้วัตถุประสงค์ของการก่อตั้งบริษัทการค้าคือเพื่อเป็นการแสวงหาผลประโยชน์
จากการค้าขายกับตะวันออกและเพื่อกำจัดการแข่งขันที่สำคัญคือฮอลันดา ซึ่งมีบทบาทมากในภูมิภาค
ตะวันออกให้ลดลง จากการศึกษาพบว่าในบริบทของการบันทึกเอกสารมีลักษณะพิเศษ ๒
ประการคือ

๑. เอกสารการค้าที่ปรากฏจากการเจริญสัมพันธไมตรี เช่นในบันทึกของโคลด์ เซเบอเรต์
ซึ่งเข้ามาในสยามในปี พ.ศ. ๒๒๓๐ เน้นเนื้อหาที่สนธิสัญญาทางการค้าเป็นหลัก

๒. เอกสารจากพ่อค้าจร หมายถึงพ่อค้าที่เดินทางเข้าออกสยามหลายครั้งจนเกิด
ความคุ้นเคยและได้เห็นสภาพสังคมที่ตนเองค้าขายด้วย เนื่องจากบริษัทการค้าฝรั่งเศสได้ขอเปิด
สถานีการค้าย่อยและคลังสินค้าที่อยุธยา ดังนั้นในรายงานของเวเรต์ ซึ่งเป็นหัวหน้าสถานีการค้า
ของฝรั่งเศสที่อยุธยาจึงประกอบด้วยเนื้อหาที่หลากหลายตามความสนใจและปัญหาของการค้าที่
พบ เช่นรายการสินค้า ราคา รวมถึงปัญหาทางการเมืองที่เกิดขึ้น จุดหมายเหตุของเวเรต์ในช่วง
ปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงไม่ได้เกี่ยวข้องกับการค้ามากนัก เป็นการเล่าเรื่อง

การปฏิวัติที่เกิดขึ้น เพราะเหตุว่าหากเกิดปัญหาทางการเมืองขึ้นก็จะย่อมส่งผลกระทบต่อการค้าของบริษัทอย่างไม่ต้องสงสัย

นอกจากนี้ยังพบเอกสารการค้าที่ไม่ปรากฏชื่อผู้เขียนอีกจำนวนหนึ่ง สันนิษฐานว่าคงเป็นเจ้าหน้าที่ของบริษัทที่รายการสินค้า เช่นรายงานที่พิมพ์ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๘ เรื่อง รายงานการค้าขายในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ เป็นต้น ผู้เขียนอาจเป็นจอร์จ ไวท์ (Georges White) ซึ่งอยู่ที่เมืองบันตัมบนเกาะชวาก็เป็นได้ เอกสารฉบับนี้ให้รายละเอียดสินค้านำเข้ามาขาย และสินค้าขายออกไปเป็นอย่างดี เช่นของป่า สินค้าหายาก และยังมีรายงานลักษณะการค้าระหว่างอยุธยา กับเมืองใกล้เคียงเช่นจีน ญี่ปุ่น อีกด้วย แต่เดิมคงเป็นเอกสารอังกฤษแล้วต่อมามีการแปลเป็นภาษาไทย

ความน่าเชื่อถือของเอกสารทางการค้านั้น จำเป็นที่ผู้ใช้เอกสารต้องพิจารณาสถานภาพของผู้บันทึกเอกสาร เพราะเรื่องการค้าจะเกี่ยวพันกับการเงินและผลประโยชน์ของตนหรือของบริษัท ในกรณีที่เป็นการค้าหลวง ย่อมต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ของราชสำนักให้ได้ผลประโยชน์มากเพียงพอ และหากเป็นการค้าของพ่อค้าเอกชนก็อาจพบอคติในเอกสารได้หากพ่อค้านั้นเสียผลประโยชน์ทางการค้ากับสยาม

๕.๕.๔ เอกสารทางการทหาร

ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าทหารฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาในสยามมีหน้าที่ต่างกันไปตามแต่ข้อปฏิบัติที่ได้รับมาก่อนเดินทางเข้ามาในสยาม กล่าวคือในช่วงแรกของการเดินทางเข้ามานั้นเป็นทหารที่ได้รับหน้าที่เจริญพระราชไมตรี ดังเช่นบทบาทของเซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ หรือบทบาทของออกพระศักดิ์สงคราม (ฟอร์แบง) เป็นต้น เนื่องจากว่าทหารฝรั่งเศสที่ได้รับเลือกให้เดินทางเข้ามาในสยามนั้นล้วนเป็นคนที่มีคุณสมบัติต้องตามพระประสงค์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และมักมีคำสั่งปฏิบัติงานแนบมาด้วย

เอกสารบันทึกของออกพระศักดิ์สงครามหรือฟอร์แบงเป็นที่รู้จักกันดีว่าผู้เขียนได้รับราชการในสยาม เป็นเจ้าเมืองบางกอกอยู่ช่วงระยะเวลาหนึ่ง และได้มีส่วนร่วมในการปราบกบฏมักกระสันซึ่งกลุ่มชาวมุสลิมได้รวมตัวกันกบฏ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงทรงให้เจ้าพระยาวิไชยณรงค์และออกพระศักดิ์สงครามเป็นหัวหน้ากลุ่มทหารต่างชาติ นำกำลังไปปราบ แม้ว่าสยาม

จะได้รับชัยชนะ แต่ก็สูญเสียทหารไปหลายนาย พอร์เบงเองก็ได้รับบาดเจ็บมากด้วย แต่สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาก็คือเกิดความไม่ลงรอยกันระหว่างเจ้าพระยาวิไชยเณทร์และพอร์เบง ซึ่งสะท้อนอยู่ในบันทึกของออกพระศักดิ์สงครามผู้นี้

แม้ว่าบันทึกฉบับนี้จะเป็นบันทึกที่เรียบเรียงโดยฝ่ายทหาร แต่ก็ให้รายละเอียดพอสมควรเกี่ยวกับวิถีชีวิตของผู้คนในอยุธยาตั้งแต่เมื่อแรกที่พอร์เบงเดินทางเข้ามาพร้อมกับเซอร์วาเลียร์ เดอ โชมองต์ และการที่พอร์เบงได้ประจำในเมืองบางกอกเป็นระยะเวลาพอสมควร จึงทำให้เขาสามารถสังเกต ศึกษาลักษณะสภาพสังคม วิถีชีวิตของคนได้อย่างละเอียดมากขึ้น เอกสารของทหารเน้นการบันทึกเพื่อรายงานต่อผู้บังคับบัญชา จึงมีความน่าเชื่อถือในรายละเอียดข้อมูลที่ต้องครบถ้วน

๕.๕.๕ เอกสารเฉพาะเรื่อง

เอกสารที่เรียบเรียงขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เฉพาะเป็นเอกสารลักษณะพิเศษของฝรั่งเศส เพราะไม่ได้แสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศสมีความสนใจเฉพาะด้านการค้าหรือทางการเมืองเพียงอย่างเดียว แต่ได้ให้ความสนใจเรื่องต่างๆ ที่อาจเอื้อประโยชน์ต่อฝรั่งเศสด้วย โดยเฉพาะเรื่องวิทยาศาสตร์และดาราศาสตร์ ซึ่งไม่พบข้อมูลเหล่านี้ในเอกสารชาติอื่น ฝรั่งเศสมีแนวคิดในการจัดส่งผู้ที่มีความรู้ความสามารถให้ออกไปยังดินแดนอันห่างไกล เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ที่ตั้งและเทหวัตถุในท้องฟ้า ประมวลเป็นองค์ความรู้ทางดาราศาสตร์และการเดินเรือ ผลประโยชน์ที่ฝรั่งเศสคาดว่าจะได้รับจากข้อมูลเชิงประจักษ์เหล่านี้คือการเดินเรือได้ง่ายขึ้น สามารถทำแผนที่ท้องฟ้าและแผนที่เดินเรือที่มีเส้นรุ้ง เส้นแวงได้ง่าย และกองเรือสินค้าฝรั่งเศสสามารถเดินทางไปได้วันออกได้หลายครั้งต่อปีโดยไม่เสียเวลาอ้อมแหลมกู๊ดโฮป หรือพบกับมรสุม และที่สำคัญคือแสนยานุภาพของพระมหากษัตริย์ฝรั่งเศสจะได้แผ่ไปทั่วทุกสารทิศ

ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าบันทึกรายงานของฝรั่งเศสในเรื่องที่เกี่ยวกับดาราศาสตร์หรือวิทยาศาสตร์นี้เป็นรายงานของบาทหลวงเยซูอิต ซึ่งถือว่าเป็นผู้มีความรู้ความชำนาญในเรื่องคณิตศาสตร์ดาราศาสตร์และการเดินเรือมาก กลุ่มบาทหลวงเยซูอิตจะได้รับการคัดเลือกบุคคลเข้าสังกัดในคณะอย่างเคร่งครัดและผ่านการทดสอบความรู้อย่างดี ดังนั้นวัตถุประสงค์ของคณะเยซูอิตที่เข้ามาในสยามจึงต่างไปอย่างสิ้นเชิงจากบาทหลวงมิชชันนารีที่มุ่งเผยแผ่ศาสนา ในรายงานของ

บาทหลวงโทมัส กุย เรื่องดาราศาสตร์และการเกิดสุริยุปราคาหรือจันทรุปราคาในสยาม อย่างน้อยได้พรรณนาให้เห็นลักษณะของพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ บ้านเรือน และอาจผสานความเชื่อของคนในพื้นที่ต่อเรื่องสิ่งลึกลับไว้ในบางส่วน ยิ่งไปกว่านั้นบาทหลวงเยซูอิตบางคนอาจนำเอกสารที่ตนสนใจกลับไปฝรั่งเศสด้วย

๕.๕.๖ เอกสารว่าด้วยการปฏิวัติในพ.ศ. ๒๒๓๑

เรื่องการปฏิวัติในช่วงปลายรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีเอกสารที่เรียบเรียงโดยชาวฝรั่งเศสที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ทั้งที่เมืองบางกอกและเมืองลพบุรี และเอกสารที่ไม่ปรากฏชื่อผู้เขียนอีกจำนวนหนึ่งเช่นเอกสารภาษาฝรั่งเศสที่พิมพ์ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๑ เรื่องจดหมายเหตุการณ์จลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์

นักประวัติศาสตร์และนักเรียนประวัติศาสตร์ต่างได้ข้อมูลของเหตุการณ์ “กบฏ” และ “ปฏิวัติ” ที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งตลอดช่วง ๔๑๗ ปี แต่ครั้งต่างมีเหตุปัจจัยและผลกระทบที่ตามมาต่างกันออกไปตามบริบทของเหตุการณ์ การปฏิวัติใน พ.ศ. ๒๒๓๑ นี้มีนัยยะทางประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญ ๒ ประการคือ (ปรีดี พิศภูมิวิถี, ง. ๒๕๕๑)

๑. ถือเป็น การสิ้นสุดราชวงศ์ปราสาททองและเริ่มสถาปนาราชวงศ์บ้านพลูหลวง อันเป็นราชวงศ์สุดท้ายที่จะดำรงยาวนานมาจนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ การปฏิวัติที่เกิดขึ้นโดยพระเพทราชานี้ยังเป็นการแสดงสภาพของการเมืองภายในราชสำนักที่ยังคงมีลักษณะเดิม คือการล้มล้างราชวงศ์เก่าโดยอ้างเหตุผลความชอบธรรมที่สร้างตามขึ้นมา

๒. ข้ออ้างเพื่อทำให้การมีสิทธิโดยชอบธรรมเป็นผลสำเร็จนั้น ส่งผลให้ชาวฝรั่งเศสต้องยุติบทบาทลงชั่วคราวในสยาม นับจากนั้นเป็นต้นมาความสัมพันธ์ระหว่าง ๒ อาณาจักรเป็นอันยุติลง และมาเริ่มฟื้นฟูอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

หลักฐานเอกสารที่ระบุความสัมพันธ์ระหว่างสยาม – ฝรั่งเศสชี้ให้เห็นว่าความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ระหว่าง ๒ อาณาจักรเป็นผลสืบเนื่องมาจากความพยายามในการเผยแพร่คริสต์ศาสนาในบริเวณภูมิภาคตะวันออกไกลเป็นหลัก แต่ความพยายามดังกล่าวไม่มีใครจะสัมฤทธิ์ผลมากนัก ประกอบกับเมื่อนโยบายด้านการค้าของฝรั่งเศสในดินแดนบูรพาทิศเริ่มปรากฏตัวขึ้นเป็นรูปร่างเมื่อราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ฝรั่งเศสจึงได้ใช้แนวคิดทางการค้ากับราชอาณาจักร

สยามเพิ่มมากขึ้น ซึ่งในระยะต่อมาก็มีความคิดทางด้านการเมืองสอดแทรกเข้ามามิใช่น้อย ดังปรากฏว่าเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๓๐ มีกองกำลังทหารฝรั่งเศสส่วนหนึ่งตั้งมั่นที่ป้อมเมืองบางกอกโดยอ้างว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงขอจากพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสเพื่อประจำการในฐานะทหารรักษาพระองค์

การเปลี่ยนแปลงนโยบายเช่นนี้ส่งผลให้ราชสำนักสยามเริ่มมีปฏิริยาต่อต้านที่เด่นชัดมากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งในความจริงเกิดขึ้นตั้งแต่ที่ฟอลคอนเข้ารับตำแหน่งที่สมุหกลาโหม ในบรรดาศักดิ์เจ้าพระยาวิไชยเณทร์แล้ว พระเพทราชาและขุนนางผู้ใหญ่ในราชสำนักเริ่มระแวงอำนาจที่เพิ่มขึ้นของฝ่ายฝรั่งเศส และอาจจะประเมินสถานการณ์ความคับขันได้กระทั่งก่อการปฏิวัติขึ้นที่พระราชวังเมืองลพบุรี เมื่อราวกลางเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ โดยอ้างสาเหตุว่าฝรั่งเศสกำลังจะยึดอาณาจักร

นายทหารฝรั่งเศสและบรรดาบาทหลวงมิชชันนารีจำนวนมากที่เมืองลพบุรี บางกอก มะริด และเมืองอื่น ๆ ถูกจับกุม คุมขังทรมาน บ้างเสียชีวิตลง และเกิดการต่อสู้อันระหว่างทหารสยามกับทหารฝรั่งเศสที่ป้อมเมืองบางกอก จนในที่สุดทหารฝรั่งเศสยอมจำนนและออกไปจากราชอาณาจักรเมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายนในปีเดียวกันนั่นเอง

หลังจากนั้น ๑ - ๒ ปี หนังสือว่าด้วยการปฏิวัติครั้งใหญ่ในสยามได้รับการตีพิมพ์ออกสู่สาธารณะ ทั้งที่เรียบเรียงโดยชาวอังกฤษ ชาวฮอลันดา หรือจากบรรดานายทหารฝรั่งเศสที่เคยมีส่วนร่วมในการปฏิวัติ อย่างไรก็ตามนักประวัติศาสตร์ก็ได้ใช้เอกสารทางประวัติศาสตร์บางฉบับที่เคยตีพิมพ์มาแล้วในการศึกษาเรื่องการปฏิวัติครั้งนี้ เช่นบันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอแบสเกี่ยวกับชีวิตและมรณกรรมของกองสตีองซ์ฟอลคอน อัครมหาเสนาบดีแห่งพระเจ้ากรุงสยาม หรือเอกสารของโวลอง เดส์ แวร์แกง เรื่องการปฏิวัติในประเทศไทย พ.ศ. ๒๒๓๑ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเอกสารที่เรียบเรียงขึ้นโดยพ่อค้าและมิชชันนารีอีกจำนวนหนึ่ง เฉพาะเอกสารที่เรียบเรียงโดยตรงนั้นพบว่าเป็นเอกสารของนายทหารฝรั่งเศสเป็นส่วนใหญ่ เพราะได้รับผลกระทบโดยตรงจากเหตุการณ์

๕.๕.๗ เอกสารบันทึกสังคม วิถีชีวิต

เอกสารภาษาฝรั่งเศสที่บันทึกสังคมและวิถีชีวิตของคนในอยุธยาในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้นจัดได้ว่าเป็นเอกสารในระยะสุดท้ายของความสัมพันธ์ ทั้งนี้อาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นเพราะในช่วงระยะเวลาในตอนท้ายเป็นช่วงที่มีชาวฝรั่งเศสเดินทางเข้ามามากขึ้นและคุ้นเคยกับสยามมากขึ้น นอกจากนี้อาจเป็นไปได้ว่ามีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสยามเผยแพร่ในฝรั่งเศสมากกว่าก่อน ทำให้เกิดความสนใจใคร่รู้และเรียนรู้วิถีชีวิตที่ต่างไปจากตนมากขึ้นด้วย

เอกสารภาษาฝรั่งเศสที่ผู้วิจัยจัดหมวดหมู่ในเอกสารบันทึกสังคม วิถีชีวิตคือเรื่องราวอาณาจักรสยามของซิมง เดอ ลา ลูแบร์ ผู้แทนพิเศษพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และเรื่องประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยามของนิโกลัส แซร์แวส ในเรื่องแรกนั้นแม้ว่าผู้เขียนจะรับหน้าที่เป็นผู้แทนพิเศษของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เพื่อเจรจาความเรื่องต่างๆ ที่ยังไม่ได้ข้อยุติตั้งแต่ที่ครั้งราชทูตฝรั่งเศสเดินทางมาแต่ก่อน แต่ในรายงานฉบับใหญ่ของลาลูแบร์ก็เป็นเรื่องสภาพสังคม วิถีชีวิต ตลอดจนเนื้อหาที่เกี่ยวกับคนเป็นส่วนใหญ่ ดังที่นักประวัติศาสตร์หลายท่านแสดงความเห็นไว้ว่าหนังสือราชอาณาจักรสยามของลาลูแบร์นั้นเป็นคู่มือหลักของการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมของอยุธยาที่ดีที่สุด (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๕๐ : ๒๓๐)

ข้อควรสังเกตในเรื่องของเอกสารที่เรียบเรียงเกี่ยวกับสภาพสังคมของผู้คนคือความถูกต้องหรือความน่าเชื่อถือของข้อมูลที่ได้รับการบันทึก เหตุเพราะระยะเวลาที่ผู้เขียนเข้ามาอยู่ในสยามนั้นสั้นมาก เช่นซิมง เดอ ลา ลูแบร์ เดินทางเข้ามาถึงสยามในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๒๓๐ และเดินทางกลับไปในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๒๓๑ ระยะเวลาในการอยู่สยามเพียง ๓ เดือนเท่านั้น แต่สำหรับนิโกลัส แซร์แวสเดินทางเข้ามาสยามในปี พ.ศ. ๒๒๒๔ พร้อมกับคณะของมิชชันนารีคณะมิสซังต่างประเทศ และพำนักอยู่ในสยามถึง พ.ศ. ๒๒๒๘ จึงเดินทางกลับไปฝรั่งเศส รวมระยะเวลาราว ๔ ปี จากประเด็นระยะเวลาในการอยู่ในสยามเช่นลาลูแบร์นั้น ทำให้ตั้งข้อสังเกตได้ว่าลาลูแบร์ได้รับข้อมูลในการเรียบเรียงหนังสือจากแหล่งอื่น ผู้วิจัยเห็นว่ามีความเป็นไปได้ลาลูแบร์จะได้มาซึ่งข้อมูลจาก ๓ ส่วนคือ

๑) การใช้เอกสารหนังสือต่างๆ ที่ชาวต่างชาติอื่นเคยเรียบเรียงไว้เกี่ยวกับสยาม ซึ่งมีการพิมพ์อยู่ในยุโรปเป็นพื้นฐานในการเรียบเรียงข้อมูล

๒) ข้อมูลจากชาวฝรั่งเศส คือคณะของฝรั่งเศสที่เดินทางกลับไปพร้อมกับราชทูตออกพระวิสุทธสุนทร (ปาน) มีล่ามที่พูดภาษาไทยได้เป็นอย่างดีคือบาทหลวงวาเซต์ ซึ่งเคยทำหน้าที่เป็นล่ามให้คณะราชทูตมาหลายครั้ง มีความเป็นไปได้ที่ลาลูแบร์ได้ซักถามข้อมูลต่างๆ ในระหว่างการเดินทาง นอกจากนี้ยังมีบาทหลวงมิชชันนารีอีกเป็นจำนวนมากที่พำนักอยู่ในอยุธยาเป็นระยะเวลานาน และได้เรียนรู้ภาษาไทยเป็นอย่างดี โดยเฉพาะสังฆราชลาโน ซึ่งสามารถแต่งพจนานุกรมภาษาไทยได้ นอกจากนี้กลุ่มพ่อค้าจรรยาชาวฝรั่งเศสหรือลูกครึ่งต่างชาติในอยุธยา ก็อาจจะเป็นแหล่งข้อมูลของลาลูแบร์ได้

๓) แหล่งข้อมูลจากฝ่ายสยาม เป็นไปได้ที่ลาลูแบร์สามารถพบเจอคนสยามที่เป็นลูกครึ่งและพูดภาษาฝรั่งเศสได้เป็นผู้ช่วยในการเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารต่างๆ ด้วยวิธีการในลักษณะเช่นนี้ทำให้งานของลาลูแบร์มีความหลากหลายและเกี่ยวข้องโดยตรงกับการบันทึกสภาพสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมอยุธยา

สรุป

เอกสารภาษาฝรั่งเศสทั้ง ๗ กลุ่มที่ผู้วิจัยได้จัดหมวดหมู่ตามเนื้อหาดังที่ได้เสนอมานี้ นำไปสู่การวิเคราะห์ลักษณะเฉพาะของเอกสารฝรั่งเศสและสามารถประเมินค่าได้ว่าเอกสารแต่ละประเภทย่อมมีข้อเด่นและข้อด้อยของตนเอง เอกสารประวัติศาสตร์เป็นการบันทึกของกลุ่มคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่เดินทางเข้ามาในสยาม จึงมีเงื่อนไขการบันทึกอยู่หลายประการ ดังนี้

๑. พื้นเพที่มาของกลุ่มชาวฝรั่งเศส

ที่มาของชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาในสยามย่อมส่งผลอย่างมากต่อการบันทึกข้อมูลและความสนใจ ชาวฝรั่งเศสบางกลุ่มเช่นกลุ่มบาทหลวงเยซูอิต ซึ่งเป็นกลุ่มที่เดินทางเข้ามาในช่วงที่ความสัมพันธ์ระหว่างฝรั่งเศสกับสยามอยู่ในระดับดีแล้วนั้น เป็นกลุ่มที่ได้รับการคัดเลือกให้เข้ามา โดยจะเป็นผู้ที่อ่านออกเขียนได้ในระดับดีและมีพื้นความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ดาราศาสตร์

ในบางครั้งมีการคัดเลือกบุคคลจากฝ่ายฝรั่งเศสให้เข้ามาในสยามด้วย เช่นเมื่อครั้งที่เซอร์วาเลียร์ เดอ ฟอร์แบง เป็นผู้แทนพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ มาเจริญทางพระราชไมตรี ก็ได้รับการคัดเลือกจากผู้ดีมีสกุลหรือเป็นเชื้อสายของขุนนางมาก่อนด้วย (ภูธร ภูมะธน, ๒๕๒๙ : ๙๖ - ๙๗)

๒. วัตถุประสงค์ของการเข้ามาในสยาม

วัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันไปของชาวฝรั่งเศสย่อมเป็นตัวกำหนดให้มีการบันทึกเฉพาะในสิ่งที่ตนต้องการรู้หรือมีความจำเป็นต่องานในหน้าที่ของตนเท่านั้น เช่นกลุ่มพ่อค้าฝรั่งเศสนั้นจะเน้นการรายงานสินค้า และรายได้ ตลอดจนความสะดวกในการค้าขายกับสยาม มากกว่าจะสนใจในเรื่องอื่น ทำให้ข้อมูลที่บันทึกในเอกสารฝรั่งเศสมีเพียงบางส่วนเท่านั้น

๓. ระยะเวลาในการพำนักอยู่ในสยาม

แม้ว่าชาวฝรั่งเศสจะเข้ามามีบทบาทในสยามในช่วงราว ๑๐ ปีสุดท้ายของรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ตาม แต่จากการศึกษาพบว่าชาวฝรั่งเศสเหล่านี้ไม่ได้เดินทางเข้ามาพักเป็นระยะเวลานาน เว้นแต่กลุ่มบาทหลวงมิชชันนารีที่อยู่อาศัยนานกว่ากลุ่มอื่น นอกจากนั้นทั้งราชทูต พ่อค้า หรือทหาร เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจที่ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติแล้ว ก็จะเดินทางกลับไป การพำนักในสยามเป็นช่วงระยะเวลาเพียงสั้นๆ ย่อมเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ไม่สามารถศึกษาสภาพสังคมอยุธยาได้อย่างละเอียดเท่าที่ควร

แต่อย่างไรก็ดี เงื่อนไขต่างๆ เหล่านี้อาจมีข้อยกเว้น โดยขึ้นอยู่กับตัวบุคคลนั่นเองที่จะมีความสามารถในการศึกษาหาความรู้ มีความช่างสังเกตและเอาใจใส่ในการเรียบเรียงบันทึกเอกสารมากน้อยเพียงใด เช่นซิมง เดอ ลา ลูแบร์ นั้น เดินทางเข้ามาถึงอยุธยาในราวเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๒๓๐ และเดินทางกลับออกไปเมื่อต้นเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๒๓๑ หมายความว่าพำนักอยู่เพียง ๓ เดือนเท่านั้นแต่ผลงานของลา ลูแบร์กลับเต็มไปด้วยข้อมูลสำคัญที่เกี่ยวกับสภาพสังคมอยุธยาอย่างไม่ปรากฏในเอกสารฝรั่งเศสท่านอื่น

จากเอกสารฝรั่งเศสที่จัดหมวดหมู่ไว้ ผู้วิจัยจะได้ใช้ข้อมูลต่างๆ ที่ปรากฏในเอกสารเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับสภาพสังคมอยุธยา โดยเน้นเรื่องที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของเมืองอยุธยา ผู้คน ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นว่าเอกสารภาษาฝรั่งเศสมีประโยชน์อย่าง

ยิ่งต่อการให้ความสนใจสภาพสังคมอยุธยา และอาจเห็นต่อไปได้ว่าสังคมอยุธยามีความเป็น
เอกลักษณ์เฉพาะตัวในการดำรงวัฒนธรรมของตนไว้ได้แม้จะมีกระแสวัฒนธรรมจากภายนอก
หลังไหลเข้ามาในเมืองมากแล้วก็ตาม

บทที่ ๕

สังคมอยุธยาในเอกสารฝรั่งเศสสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ลักษณะสังคมอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เป็นสังคมที่มีความสืบเนื่องมาจากการพัฒนาของสังคมที่มีระบบซับซ้อนมากขึ้นกว่าก่อน ทั้งในด้านการเมืองการปกครอง การเศรษฐกิจ หรือการศาสนาและความเชื่ออื่นๆ เหตุทั้งนี้เพราะอยุธยามีประชากรต่างชาติเข้ามามากกว่าก่อน ทำให้เกิดกฎหมายต่างๆ และสนธิสัญญาขึ้นมารองรับบทบาทและหน้าที่ของชาวต่างชาติไปพร้อมกันด้วย นักวิชาการตั้งข้อสังเกตให้เรียกช่วงเวลาของสังคมอยุธยาในช่วงนี้ว่าเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม (Multicultural Society) หรือสังคมนานาชาติ (วรวร ภูวงศ์พันธุ์, ๒๕๔๒)

คำว่าสังคมพหุวัฒนธรรม ประกอบด้วยคำ ๒ คำสำคัญคือ สังคม และพหุวัฒนธรรม คำว่าสังคมมีความหมายถึงพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งที่มีการอาศัยอยู่ร่วมกันของคน และมีระเบียบแบบแผน กฎเกณฑ์ปฏิบัติไปในทางเดียวกัน มีการประกอบอาชีพ มีความเชื่อหรือศาสนา พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายไว้ว่า "คนจำนวนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันตามระเบียบ กฎเกณฑ์ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญร่วมกัน เช่น สังคมชนบท; วงการ หรือสมาคมของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เช่น สังคมชาวบ้าน. ว. ที่เกี่ยวกับการปะสังสรรค์หรือชุมนุมชน เช่น วงสังคม งานสังคม" (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒ : ๑๑๕๙) ส่วนคำว่าพหุวัฒนธรรมนั้น ความหมายโดยอรรถคือการมีวัฒนธรรมที่หลากหลาย วัฒนธรรมนี้อาจเป็นวัฒนธรรมทางวัตถุเช่นมีการก่อสร้างสถานที่ต่างๆ ในหลากหลายรูปแบบ และวัฒนธรรมทางจิตใจ ก็เป็นได้ พหุวัฒนธรรมจึงเป็นลักษณะสังคมที่มีผู้คนที่หลากหลาย ต่างวัฒนธรรม ความเชื่อ การประกอบอาชีพ ต่างภาษา ฯลฯ

การสันนิษฐานว่าสังคมอยุธยาในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีลักษณะของความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมนั้น อาจพิจารณาได้จากเอกสารประวัติศาสตร์ที่เป็นพระราชปจฉาของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ทรงถามไปยังพระอาจารย์พรหม วัดปากน้ำประสบ เมื่อราวปี พ.ศ. ๒๒๒๘ คือในช่วงที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงส่งราชทูตไปยังฝรั่งเศส พระราชปจฉาข้อที่ ๕ ว่าด้วยเรื่องแขกเมืองมีความว่า

“เมื่อปี พ.ศ. ๒๒๒๘ พระเจ้าตรีศูใช้ให้นายสิทธิมาถามพระพรหมอีกเล่า ว่าบัดนี้แขกเมืองเข้ามาเป็นอันมาก พระพรหมจะเห็นเป็นประการใด พระพรหมว่าบุญสมภารพระเจ้ามาหนัก แขกเมืองจึงเข้ามาดังนี้ แต่อายุคุณี้ได้สามพระยาแล้ว กุบห่อนได้ยินว่าแขกเมืองเข้ามาเป็นอันมากดังนี้ แลซึ่งแขกเมืองเข้ามาดังนี้ ด้วยเดชะโพธิสมภารพระเจ้าแล นายสิทธิจึงบอกเล่าว่า บัดนี้แขกเมืองให้กราบทูลว่า แขกเมืองจะเข้ามาอีกมากกว่านี้เล่า แลพระเจ้าให้มาถามว่า ซึ่งแขกเมืองจะเข้ามาอีกมากกว่านี้ นั้น ยังจะเป็นประการใด พระพรหมว่า แขกเมืองจะเข้ามาอีกนั้น ย่อมทราบอยู่ในพระไทยพระเจ้าทุกประการ แลภูมิว่าเลย แลกกฎหมายเอาคำคุณี้ไปทูลให้พระเจ้าทราบเถิด นายสิทธิกฎหมายเอาคำพระพรหมมากราบทูล พระเจ้าทรงพระสรวล แล้วตรัสว่า มหาพรหมนี้เจรจาหลักแหลมแลรู้หลักด้วย เสียตายเธอแก่นักแล้ว แม้นยังหนุ่มเราได้ไต่ถามกิจการทั้งปวง ไปภายน่าฯ” (กรมศิลปากร, ง. ๒๕๕๐)

พระราชปจฺจนาเป็นเอกสารชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นว่ามีผู้คนเดินทางเข้ามาในอยุธยามากกว่าก่อน เพราะพระอาจารย์พรหมก็ได้ตอบว่าตัวท่านเองมีอายุได้ ๓ พระยาแล้ว หมายความว่ามาแต่ครั้งสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนั้น ก็มีชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาในอยุธยาพอสมควร รวมทั้งได้เข้ามาประกอบอาชีพต่างๆ เพิ่มมากขึ้นตามลำดับ อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี พระราชปจฺจนาก็สะท้อนความวิตกกังวลของพระมหากษัตริย์ด้วยว่าอาจจะเกิดความวุ่นวายทางการเมืองได้

การเกิดสังคมพหุวัฒนธรรมขึ้นในอยุธยาและการเจริญรุ่งเรืองมากในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชส่งผลให้ชาวต่างชาติได้เรียบเรียงเอกสารบันทึกต่างๆ ไว้ในมุมมองที่ต่างกันตามความสนใจของตน เนื้อความในบันทึกเหล่านี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับบันทึกสภาพสังคมอยุธยาในประเด็นที่ผู้วิจัยแบ่งศึกษา ทั้งนี้ในบทที่ ๕ ผู้วิจัยจะได้สังเคราะห์จากเนื้อหาจากประเภทของเอกสารทั้ง ๗ กลุ่ม ในประเด็นดังนี้

๕.๑ ข้อมูลการพรรณนาลักษณะสังคมที่เป็นรูปธรรม

๕.๑.๑ ที่ตั้งเมืองบางกอกและเส้นทางเดินทางไปอยุธยา

จากข้อมูลที่ปรากฏในเอกสาร ภาพแรกที่ชาวต่างชาติได้มองเห็นอยุธยา คือลักษณะของความเป็นเมืองน้ำ และชาวฝรั่งเศสก็ได้พรรณนาลักษณะของเมืองในสยามนับตั้งแต่เดินทางเข้ามาถึงปากแม่น้ำเจ้าพระยา อย่างไรก็ดี เมืองสำคัญที่ฝรั่งเศสได้บันทึกไว้นั้นมีได้มีเฉพาะกรุงศรีอยุธยาเท่านั้น หากแต่มีเมืองบางกอก ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่าน และเมืองท่าการค้าสำคัญของสยามรวมอยู่ด้วย

การพักชั่วคราวที่เมืองบางกอกหรือในบางครั้งอาจเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ก่อนถึงบางกอกนี้เป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งของการเดินทางเข้ามาของชาวต่างชาติ เพราะต้องแวะพักหาอาหาร ของใช้ ตลอดจนน้ำจืด และเป็นการเตรียมการเพื่อจะเดินทางเข้าไปถึงอยุธยาซึ่งต้องใช้เวลาอีกราว ๒ ถึง ๓ วันต่อไป ซึ่งการแวะพักบริเวณเมืองบางกอกนี้ทำให้บางกอกกลายเป็นเมืองที่มีความคึกคักด้านการค้าเป็นอย่างมาก บรรดาผู้แทนฝรั่งเศสด้านการค้าเช่น โคลด์ เซเบอเรต์บันทึกว่า "เมื่อวันที่ ๒ เดือนตุลาคม ผู้รักษาเมืองบางกอกได้ส่งเรือบรรทุกผลไม้ ไม้ ไม้และของอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก มายังเรา ๑ ลำ" (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๗, ๒๔๗๑ : ๒๗) การแวะพักที่บางกอกและเมืองอื่นก่อนถึงอยุธยานี้จะมีกำหนดราว ๒ ถึง ๓ วัน หรือบางครั้งอาจนานกว่านั้นเพราะทางสยามจะให้ขุนนางลงมาดูแลความเรียบร้อยและจัดเตรียมพิธีการต่อไป

บาทหลวงตาซาร์ต บันทึกเหตุการณ์ช่วงที่เดินทางเข้ามาถึงปากแม่น้ำว่า

"เราไปถึงปากแม่น้ำในตอนกลางคืนค่อนข้างดึก ที่ตรงนั้นมีความกว้างราวหนึ่งลิเออ และเมื่อแล่นทวนน้ำขึ้นไปสักหนึ่งลิเออ ความกว้างของแม่น้ำลดลงเหลือเพียงหนึ่งในสี่ของลิเออ และเหนือขึ้นไปอีกเล็กน้อย ตอนกว้างที่สุดก็เหลือประมาณร้อยละสิบก้าวเท่านั้น แม่น้ำของเขาดงามมากและมีความลึกพอสมควร สันดอนนั้นเป็นกองโคลนในทะเลอยู่ตรงปากทางเข้าแม่น้ำ ตอนน้ำขึ้นสูงสุดจะมีความลึกเพียงสิบสองถึงสิบสามฟุตเท่านั้นเอง ทิวทัศน์ของแม่น้ำนั้นงดงามนัก ทั้งสองฟากฝั่งเต็มไปด้วยต้นไม้ใหญ่เขียวชอุ่มอยู่เป็นอาจีน" (ตาซาร์ต, ๒๕๔๕ : ๓๑)

พื้นที่บริเวณสันดอนปากแม่น้ำเป็นเครื่องกั้นการเดินทางตามธรรมชาติได้เป็นอย่างดี เพราะเรือทั้งหมดของชาวต่างชาติต้องจอดรออยู่บริเวณนี้เพื่อรอน้ำขึ้น และรอการติดต่อกับขุนนางสยาม ก่อน บาทหลวงเดอ ซัวซี บันทึกไว้เช่นกันว่า "วันที่ ๒๒ กันยายน วันนี้เราได้เล่นเรือไปได้ห้าหรือหก ลีเออ และต้องมาจอดอยู่ห่างจากสันดอนสยามเพียงสี่ลีเออเท่านั้น อีกสองลีเออเราก็จะต้องจอด สมออยู่กับที่อีกด้วย สมอตัวใหญ่ในห้วงน้ำลึกหกหรือเจ็ดบราสส์ เราไม่สามารถเข้าไปใกล้กว่านี้อีกแล้ว เนื่องจากสันทรายที่มีอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ" (เดอ ซัวซี, ๒๕๕๐ : ๒๐๐)

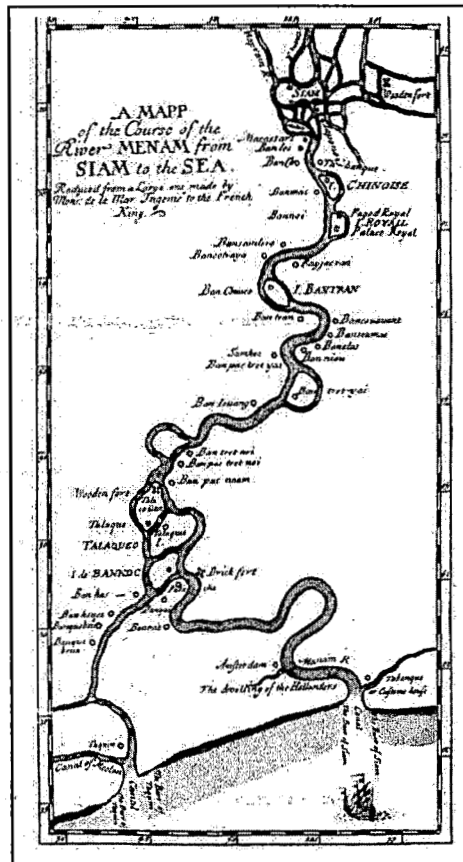
เมื่อเรือสามารถเดินทางผ่านสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยาได้แล้ว มักจะแวะพักตามรายทาง เช่นที่หมู่บ้านอัมสเตอร์ดัม คือบริเวณบางกระเจ้า และมาพักเป็นระยะเวลาานที่เมืองบางกอก เพื่อหาเสบียงอาหาร ขุนนางสยามจะลงมาต้อนรับ ณ ที่นี้ พร้อมกับกำหนดเวลาในการเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์น นิโกลาส์ แชร้แวงส พรรณนาถึงเมืองบางกอกไว้ในบทที่ ๑๒ ของหนังสือประวัติศาสตร์ธรรมราชและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยามว่า

"บางกอกเป็นสถานที่อันมีความสำคัญที่สุดแห่งราชอาณาจักรสยามอย่างปราศจากข้อสงสัย เพราะว่าในบรรดาเมืองท่าด้วยกันแล้ว ก็เป็นแห่งเดียวเท่านั้นที่พอจะป้องกันข้าศึกได้ ผังเมืองนั้นมีสวนยาวมากกว่าสวนกว้าง มีอาณาบริเวณไม่เกินครึ่งดี มีกำแพงกันเฉพาะทางด้านซ้ายแม่น้ำใหญ่ซึ่งไหลผ่านตัวเมืองทางด้านทิศตะวันออกกับทิศใต้ เนื้อจากปากอ่าวขึ้นมาประมาณ ๑๒ ลี ตรงแหลมที่แม่น้ำแบ่งสายแยกนั้นมีพื้นที่เป็นรูปพระจันทร์ครึ่งซีก เป็นทำเลพอป้องกันได้ มีป้อมอยู่เพียงแห่งเดียว มีปืนใหญ่หล่ออยู่ ๒๔ กระบอก ใช้การได้ดี ผังตรงฟากแม่น้ำตรงกันข้าม มีป้อมเล็กๆ อีกป้อมหนึ่งซึ่งไม่น่าจะทำการป้องกันได้แข็งแรงนัก แม้จะมีปืนใหญ่ตั้ง ๓๐ กระบอกก็ตาม..." (นิโกลาส์ แชร้แวงส, ๒๕๕๐ : ๖๓)

ลา ลูแบร์ บันทึกว่า

"บนเส้นแม่น้ำสายนี้ห่างจากทะเลลึกเข้าไป ๗ ลีเออ เป็นที่ตั้งของเมืองบางกอก และข้าพเจ้าใคร่จะกล่าวว่า คนชาวสยามไม่ค่อยนิยมปลูกบ้านเรือนอยู่ตามชายฝั่งทะเลนัก ซึ่งความจริงก็อยู่ห่างจากตัวเมืองไม่ถึงวัน แต่มักชอบไปปลูกที่พักอาศัยอยู่ตามชายแม่น้ำที่ขึ้นล่องสะดวกแก่การค้าทางทะเลเสียเป็นส่วนมาก ส่วนนามตำบลแหล่งแห่งที่เหล่านี้ ซึ่งโดยเหตุผลแล้วก็น่าจะเรียกว่าเมืองท่าเรือ ก็ถูกชาวต่างชาติแปลง

นามเสียหมดสิ้น เช่นเมืองบางกอกก็เรียก ธน ในสยามภาษาและคำว่า บางกอกมี
มาให้ใช้เรียกกันอย่างไรก็ไม่มีใครรู้ ทั้ง ๆ ที่ชื่อตำบลของสยามมากมายกัขึ้นต้น
ด้วยคำว่า บ้าน อันหมายความว่า หมู่บ้าน ก็ตาม สวนผลไม้ที่บางกอกนั้นมีอาณา
บริเวณยาวไปตามชายฝั่งแม่น้ำ โดยทวนขึ้นไปสู่เมืองสยามถึง ๔ ลิเออ กระทั่งจรด
ตลาดขวัญ ทำให้เมืองหลวงแห่งนี้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยผลาหาร ซึ่งคนพื้นเมืองชอบ
บริโภคกันนักหนา ข้าพเจ้าหมายถึงผลไม้มานานาชนิดเป็นอันมาก" (ลาลูแบร์ เล่ม ๑,
๒๕๑๐ : ๑๔)

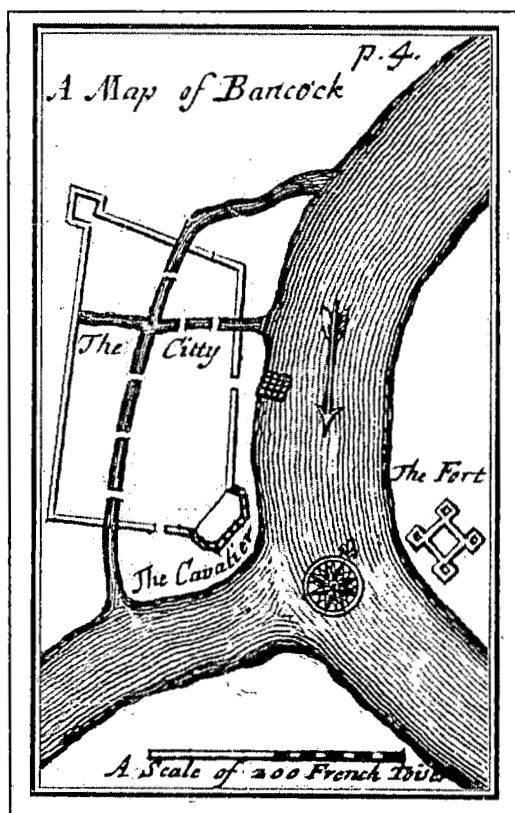
ภาพที่ ๑๓ : เส้นทางทางน้ำจากปากแม่น้ำเจ้าพระยามายังอยุธยา (ลาลูแบร์, ๒๕๑๐ : ๙)

อาจนับได้ว่าเอกสารกลุ่มที่บันทึกสภาพสังคม เช่นของนิโกลาส์ แทร์แวง หรือลาลูแบร์นี้
บันทึกข้อมูลที่ใกล้เคียงกับสภาพจริงมากที่สุด เพราะพื้นที่บริเวณตั้งแต่ปากแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นมาถึง
บริเวณนนทบุรีนี้มีความอุดมสมบูรณ์มาก มีเรือกสวนผลไม้เป็นที่รู้จักกันดีมาก่อน ทั้งเป็นตลาด
ค้าขายสินค้าที่สำคัญที่เชื่อมออกไปสู่อ่าวไทยได้ โดยเฉพาะสินค้าจากปักกิ่งได้จะใช้เส้นทางแม่น้ำแม่

กลอง ต่อเนื่องเข้าสู่คลองด่านหรือคลองมหาชัย เข้ามาสู่คลองบางหลวง และออกที่เมืองบางกอกได้ บริเวณนี้จึงเป็นเสมือนพื้นที่การค้าสำคัญของสยาม

เป็นที่น่าสังเกตได้ว่า เอกสารฝรั่งเศสในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ นั้นบันทึกสภาพเมืองบางกอกไว้ในลักษณะเดียวกัน เพราะเมืองนี้มีพัฒนามาอย่างยาวนาน แต่สำหรับทหารฝรั่งเศสที่ได้ตั้งมั่นอยู่ที่ป้อมเมืองบางกอกนั้นได้บันทึกแต่เพียงป้อมปราการที่ทหารฝรั่งเศสเข้าตั้งมั่นเท่านั้น ไม่ได้ออกไปนอกขอบเขตที่สยามกำหนดได้เลย นายพลเดส์ฟาร์จ บันทึกว่า

"บริเวณพื้นที่ที่เราอยู่ ป้อมปราการก็เพิ่งจะเริ่มลงมือสร้าง ซึ่งกว้างมากเสียจนกระทั่งจะต้องมีนายทหารราว ๑,๒๐๐ นายเป็นผู้ดูแลรักษาการณ์ ข้าพเจ้าเองปรารถนามากว่าไม่ควรสร้างให้ใหญ่โตเช่นนี้ แม้จะสามารถคุ้มกันและป้องกันเหตุการณ์ที่อาจจะเกิดขึ้นกับเราได้ แต่ก็ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงแผนการความคิดของเมอซีเยอร์ ก็องส์ตองส์ ที่ได้เริ่มลงมือมาก่อนที่เราจะเดินทางมาถึงได้" (ปริดี พิศภูมิวิถิ, ข. ๒๕๕๓ : ๓)

ภาพที่ ๑๔ : ป้อมเมืองบางกอกฝั่งตะวันตก และป้อมเล็กที่ฝั่งตะวันออก (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๑๕)

ส่วนพันธมิตรโบของ ทหารฝรั่งเศสอีกนายหนึ่งเขียนถึงเรื่องป้อมปราการว่า "ยังมีพื้นที่ท่าน ราชทูต จะออกเดินทางกลับไป นายพลเดส์ฟาร์จก็เดินทางกลับมาถึงบางกอก หลังจากนั้นไม่นาน เมอซิเออร์ก็องสต็อง ก็เดินทางมาสมทบเพื่อจัดการสิ่งต่างๆ ที่เราต้องดำเนินการ วิศวกรโวลอง (Volent) ซ้ำเข้าไปสำรวจอีกฝั่งหนึ่ง ส่วนข้าพเจ้าสำรวจฝั่งตะวันตกเพื่อพื้นที่ดินและดูว่าจะสามารถ ปลูกสร้างเมืองตามที่พระเจ้าแผ่นดินสยามมีพระราชประสงค์ไว้ เมื่อโวลองตรวจดูแล้ว ก็ว่า จำเป็นต้องรื้อวัดที่กีดขวางออกไปก่อน แต่เมอซิเออร์ก็องสต็องตอบว่าทำเช่นนั้นไม่ได้ เพราะจะเกิด ปัญหาวุ่นวายตามมาอีกมากหากไม่ได้กราบบังคมทูลพระเจ้าแผ่นดินก่อน ซึ่งเขาจะหาเวลากราบ บังคมทูลในภายหลัง" (ปรีดี พิศภูมิวิถี, ช. ๒๕๕๖ : ๔) สอดคล้องกับที่โวลอง เดส์ แวร์แกง ทหาร ฝรั่งเศสที่ประจำเมืองบางกอกบันทึกไว้ว่าฝรั่งเศสพยายามปรับปรุงพื้นที่บางกอกเพื่อใช้เป็นที่ตั้งมั่น กองทหารฝรั่งเศสที่จะเข้าประจำในฐานะทหารรักษาพระองค์สมเด็จพระนารายณ์มหาราชและรักษา เมืองบางกอก (โวลอง เดส์ แวร์แกง, ๒๕๓๔ : ๑๖ - ๑๗) จึงเห็นได้ว่าทหารฝรั่งเศสมีพื้นที่ในการพัก แรมและประกอบกิจกรรมที่เป็นสัดส่วน และอาจวิเคราะห์ได้อีกว่าเป็นอาณาบริเวณที่ฝ่ายสยาม กำหนดขึ้นให้ เพื่อมิให้อำนาจของฝรั่งเศสมีมากเกินไปจนอาจก่อให้เกิดความเดือดร้อนหรือคุกคาม สยามได้

๕.๑.๒ เมืองอยุธยา

เมื่อทูตฝรั่งเศสหยุดพักที่บางกอกได้ชั่วระยะเวลาหนึ่งนั้นก็เดินทางต่อขึ้นมายังเมือง อยุธยา ตลอดระยะทางอาจมีการแวะพักบ้างในบางแห่ง ที่สำคัญคือการหยุดรอที่บริเวณวัดโปรด สัตว์ซึ่งเป็นด่านขนอนที่สำคัญของอยุธยาทางด้านทิศใต้ เห็นอเกาะบางปะอินขึ้นไปเพื่อรอเวลาอัน เหมาะสมที่จะเข้าเฝ้าฯ เซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ บันทึกในบทบาทของราชทูตฝรั่งเศสว่า "ครั้นวันที่ ๑๒ เดือนออกโตเบอร์ ข้าพเจ้าได้มาพักนอนที่ตำบลหนึ่ง ทางประมาณสัก ๒ ลีก็ คือ ๖ ไมล์ ถึงกรุง ศรีอยุธยา เพราะตำบลนั้นมีขุนนางมาคอยรับข้าพเจ้าอยู่ ๒ นาย" (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒, ๒๔๖๒ : ๖) ครั้นถึงอยุธยาแล้ว บันทึกของฝรั่งเศสเกือบทั้งหมดได้พรรณนาเมืองไว้อย่างยิ่งใหญ่ มี ความคึกคักของผู้คนหลากหลายเชื้อชาติ มีความสุขสบาย

กลุ่มเอกสารที่บันทึกสภาพชีวิตและสังคมของผู้คนให้ความสำคัญกับเมืองอยุธยาในฐานะ เมืองหลวงมากที่สุด เพราะลักษณะของเมืองที่มีน้ำล้อมรอบและมีคูคลองภายในเมืองมากมาย เป็น

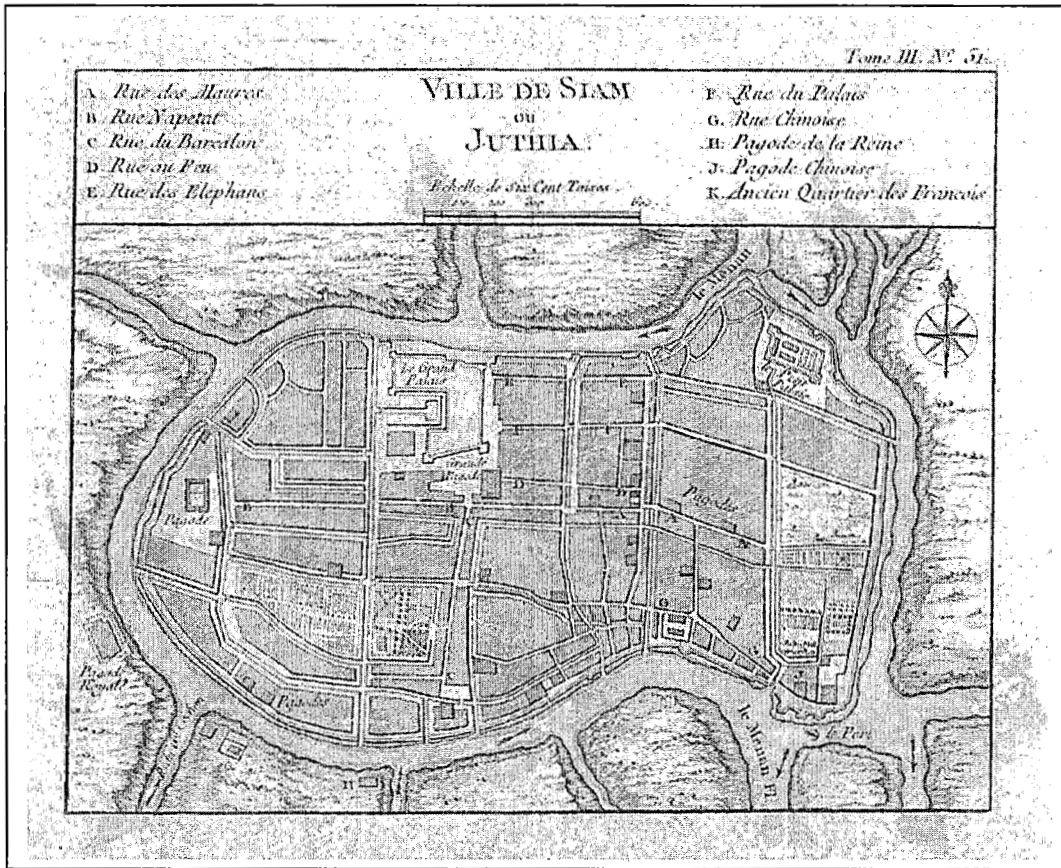
ที่สังเกตได้ง่ายและมีความคล้ายคลึงกับเมืองในตะวันตกบางเมืองเช่นเวนิส ลาลูแบร์พรรณนาเมืองอยุธยาไว้ว่า

“โดยอาศัยลำน้ำที่คนสยามเรียกว่าคลองนี้เอง ไม่เพียงแต่จะทำให้เมืองสยามกลายเป็นเกาะไปเท่านั้น หากแต่ว่าตั้งอยู่ท่ามกลางเกาะหลายเกาะด้วยกัน อันทำให้ที่ตั้งเมืองมีลักษณะแปลกมาก ซึ่งคงไม่เหมือนกับในสมัยที่ แฟร์นันด์ เมนเดซ ปินโต ได้เขียนพรรณนาไว้ ถ้าจะหลงเชื่อตามความวิปลาสคลาดเคลื่อนของผู้รจนา ซึ่งภาคภูมิใจในความทรงจำของตัวเองอย่างเหลือเกินแล้ว ก็น่าจะต้องยอมเชื่อตามที่เขาได้เขียนเล่าไว้ว่าข้างในกระบวนทัพของพระเจ้ากรุงพะโคซึ่งยกมาล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้ นั้น ได้เข้ามาใกล้กำแพงเมืองขนาดใช้วงแหวนหัวเม็ดระเนียดปรากฏที่ชาวสยามสร้างไว้สำหรับกำบังพลรบนั้นทีเดียว

ตามคำบาทหลวงคณะเยซุอิต ชื่อหลวงพ่อโธมัสว่าละติจูดที่ตั้งกรุงนั้น ตั้งอยู่ ณ ๑๔ องศา ๒๐ ลิปดา ๔๐ พิลิปดา และลองจิจูด ๑๒๐ องศา ๓๐ ลิปดา มีรูปร่างลักษณะคล้าย ๆ ภูเขาปากถุงประมาณว่าอยู่ทางทิศตะวันออกและกันตรงจะอยู่ทางทิศตะวันตก ลำแม่น้ำใหญ่บรรจบกับลำคลองหลายสายซึ่งแล่นวงรอบกรุงนั้นตรงด้านเหนือ และแยกลงไปทางด้านใต้เป็นหลายแพรกด้วยกัน พระราชวังนั้นตั้งอยู่ทางด้านเหนือ ติดคลองที่เป็นคูพระมหานครทางด้านตะวันออกมีทางเดินข้ามอยู่แห่งเดียว คล้ายคอคอด ซึ่งจะออกจากพระนครได้โดยไม่ต้องข้ามลำน้ำ

ตัวนครนั้นกว้างขวางมาก ด้วยมีกำแพงล้อมรอบตัวเกาะดังที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว แต่เนื้อที่ภายในกำแพงพระมหานครนั้นมีผู้คนอยู่พอประมาณในสวนที่ ๖ ซึ่งคือทิศตะวันออกเฉียงใต้ นอกนั้นรกเป็นป่าชั้วแต่มีวัดเท่านั้น เป็นความจริงที่ว่าทางเขตด้านชานพระมหานคร ซึ่งมีชาวต่างชาติตั้งภูมิลำเนาอยู่นั้น ทำให้เพิ่มจำนวนพลเมืองขึ้นอีกเป็นอันมาก ถนนกว้างและเป็นเส้นตรง ในที่กลางแห่งก็ปลูกต้นไม้และปูถนนด้วยแผ่นอิฐตะแคง บ้านเรือนของชาวพื้นเมืองนั้นโดยมากเป็นเรือนต่ำและปรางด้วยไม้ ด้วยเหตุนี้เองจึงอยู่ไม่ค่อยสบายเนื่องจากที่อากาศร้อน อบอ้าว ถนนส่วนใหญ่มักมีลำคลองแคบ ๆ ควบขนานเป็นเส้นตรงไปด้วย จึงทำให้เปรียบเมืองสยามได้กับเมืองเวนิซ ตามคลองลวดคั่นมีสะพานเรือเล็ก ๆ ไม่สู้มั่นคงนักทอดข้ามเป็นอัน

มาก ลางแห่งก็มีสะพานก่ออิฐถือปูน สูงมากและมีมือหยาบเต็มที" (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๒๕ - ๒๖)

ภาพที่ ๑๕ : แผนที่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา (สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, ๒๕๒๙ : ๑๙)

เอกสารของเฟอร์เนา เมนเดซ ปินตู (Fernao Mendes Pinto) ชาวโปรตุเกสที่เดินทางเข้ามาในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช บันทึกไว้ก่อนหน้านั้นแล้วว่าเมืองอยุธยามีความพิเศษคือลักษณะของการสัญจรที่เหมือนกับเมืองเวนิสในประเทศอิตาลี

นิโกลาส์ แชร်เวส บันทึกว่า

"นครหลวงนั้น คนสยามเรียกว่าเมืองศรีอยุธยา และชาวต่างประเทศเรียกว่าอยุธยา หรือโอเดีย อันเป็นนามที่คนจีนตั้งให้ ชาวต่างประเทศเรียกว่าสยาม เป็นนามราชอาณาจักร แต่คนพื้นเมืองรู้จักแต่คำว่า เมืองไทย หรือไม่กี่เมืองกรุงเทพมหานคร ซึ่งแปลว่าเมืองอันมีอนุภาพมากเท่านั้น ลางที่คำว่า "ศรีอยุธยา" นี้เองที่ชาวยุโรปเรียกเพี้ยนไปเป็นสยาม นครนี้มีชื่อเสียงมากในมัธยมประเทศ เจ้าอุทองคือราชาแห่ง

ทองคำ ซึ่งเราจะได้กล่าวถึงต่อไปในภาคประวัติศาสตร์เป็นผู้สร้างขึ้นเมื่อราว ๒๐๐ ปี
มานี้เอง ตั้งอยู่บนเกาะอันงดงามแห่งหนึ่ง มีอาณาบริเวณ ๗ ลี โดยรอบ
พระบรมมหาราชวังมีอาณาบริเวณโดยรอบไม่เกิน ๒ ลี เป็นรูปไข่มากกว่าวงกลม
ล้อมรอบด้วยกำแพงอันประณีตทุกซอกทุกมุม แต่พระเจ้าแผ่นดินกำลังทรงให้ปฏิสังขรณ์ขึ้น
ใหม่ยังไม่แล้วเสร็จ พื้นดินนั้นลุ่มๆ ดอนๆ เป็นเหตุให้น้ำท่วมถึงในกลางแห่ง แม่น้ำ
ใหญ่ตัดชายกำแพงด้านเหนือ ด้านตะวันออกและด้านตะวันตก แล้วไหลผ่านเข้าไปใน
เมืองเป็นทางน้ำสามสายตลอดหัวเมืองท้ายเมือง กลายเป็นเวนิซขึ้นอีกแห่งหนึ่ง...
เมืองนี้แบ่งออกเป็นเขตและถนนตามแบบยุโรป ชาวยุโรปเรียกเขตต่างๆ เหล่านี้ว่า
ค้าย แต่คนสยามเขาเรียกว่าบ้าน..." (นิโกลาส์ แชรแวส, ๒๕๕๐ : ๕๓ - ๕๔)

บาทหลวงเดอ ชัวซีได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมไปอีกในบันทึกประจำวันของท่านว่า เมื่อเดินทางถึง
อยุธยา ได้พบเวเรต์ หัวหน้าสถานีการค้าฝรั่งเศสที่เล่าว่า "นครนั้นกว้างใหญ่กว่ากรุงปารีส บ้านเรือน
ดูน่าเกลียด วัดหรือโบสถ์ของพระเจ้ากรุงสยามมาก แม่น้ำนำดู มีผู้คนพลเมืองคับคั่ง มีเรือจำนวนนับไม่
ถ้วน" (เดอ ชัวซี, ๒๕๕๐ : ๒๐๘)

ผู้วิจัยวิเคราะห์ได้ว่าข้อมูลเกี่ยวกับเมืองหลวงกรุงศรีอยุธยาที่ปรากฏในเอกสารฝรั่งเศสอาจ
จำแนกได้เป็น ๒ เรื่อง ตามสถานที่ตั้งคือพื้นที่เฉพาะเกาะเมืองดังเช่นข้อมูลของลาลูแบร์และนิโกลาส์
แชรแวส และอีกประการหนึ่งคือข้อมูลนอกเกาะเมือง ซึ่งจะปรากฏในเอกสารทางการเผยแผ่
ศาสนา เพราะบรรดามิชชันนารีไม่ได้รับสิทธิในเบื้องต้นให้ตั้งบ้านเรือนและโบสถ์ภายในเกาะเมือง
แต่หากได้รับพระราชทานที่ดินบริเวณเกาะมหาพราหมณ์ให้ก่อสร้างที่พักและที่สอนศาสนาได้ ดังนั้น
พื้นที่บริเวณเกาะมหาพราหมณ์ ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือขึ้นไปจากแม่น้ำเจ้าพระยาจึงเป็นอีกแห่งหนึ่งที่
ปรากฏในเอกสารฝรั่งเศส ข้อมูลนี้ไม่พบข้อมูลในเอกสารชาติตะวันตกอื่น

หลักฐานจากบันทึกของบาทหลวงเดอ ชัวซี ระบุว่าหลังจากที่คณะทูตฝรั่งเศสเดินทางมาถึง
ที่อยุธยานั้น "คณะครูและนักเรียนสำนักเสมินารีแห่งสยามที่วิทยาลัยมหาพราหมณ์ (Collège de
Masprend) ซึ่งอยู่ห่างจากสยามราว ๑ ลิเออ ได้ยกขบวนกันมาเยี่ยมค่านับท่านราชทูต" (เดอ ชัวซี,
๒๕๕๐ : ๒๑๘) ทั้งยังระบุต่อไปอีกด้วยว่า "ม.ก็องสตั้งชื้อทิศเงินให้วิทยาลัยมหาพราหมณ์สองร้อย
ห้าสิบบอก และจะอุทิศให้เป็นเงินจำนวนเท่านี้ทุกปีไป และจะมีงานเลี้ยงปีละสามครั้งมิได้ขาด" (เดอ
ชัวซี, ๒๕๕๐ : ๓๐๘) จึงสรุปได้ว่าบริเวณเกาะมหาพราหมณ์นี้เป็นที่ตั้งของโรงเรียนสำหรับคริสต์

ศาสนาที่เรียกว่าสามเณรลัย (Séminaire) ซึ่งที่อยุธยา มี ๒ แห่งที่หมู่บ้านเซนต์โยเซฟ (บ้านปลาเห็ด) ที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชพระราชทานที่ดินสำหรับสร้างอาคาร และอีกแห่งหนึ่งคือที่หมู่บ้านมหาพราหมณ์ (กรมศิลปากร, ข. ๒๕๔๒ : ๔๙) ซึ่งที่แห่งนี้เป็นที่ตั้งของวิทยาลัยคอนสแตนติเนียน (Constantinian) ที่รับเด็กหนุ่มเข้ามาศึกษาทางศาสนาและศิลปะวิทยาการแบบตะวันตก ที่วิทยาลัยแห่งนี้มีนักเรียนราว ๑๐๐ คน (พลับพลึง มูลศิลป์, ๒๕๑๙) นอกจากนี้ มีหลักฐานว่าในพ.ศ. ๒๒๐๕ สังฆราช หลุยส์ ลาโน ผู้นำคณะมิชชันนารีคาทอลิกฝรั่งเศสในสยาม ได้แต่งแปลและพิมพ์หนังสือคำสอนทางคริสต์ศาสนาเป็นภาษาไทยจำนวน ๒๖ เล่ม หนังสือไวยากรณ์ไทยและบาลี ๑ เล่ม และพจนานุกรมไทยอีก ๑ เล่ม ท่านสังฆราชลาโนได้สร้างศาลาเรียนขึ้นในที่ดินพระราชทานที่ตำบลเกาะมหาพราหมณ์เหนือกรุงเก่าขึ้นไป และได้ตั้งโรงพิมพ์ขึ้นที่โรงเรียนแห่งนี้ (ปริดี พิศภูมิวิถิ, ญ. ๒๕๕๕ : ๑๖)

นอกจากนี้ในเอกสารมิชชันนารี ยังได้บันทึกเหตุการณ์ที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชพระราชทานที่ดินบริเวณบ้านปลาเห็ดหรือแถบบริเวณวัดพุทไธสวรรย์ ให้สร้างค่ายหรือบ้านของกลุ่มตนเอง ซึ่งหลังจากที่คณะมิชชันนารีกราบบังคมทูลขอที่ดินเพื่อเผยแพร่ศาสนาแล้ว ปรากฏหลักฐานการตั้งที่ดินในอยุธยาว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

“ได้พระราชทานที่นาอันกว้างขวางแก่พวกบาทหลวงแห่ง ๑ ที่นานั้นเป็นที่ดี มากตั้งอยู่ริมน้ำติดกับที่ ๆ พวกญวนอยู่เรียกว่า บ้านปลาเห็ด (Banplahet) แลเพื่อจะทรงแสดงว่าโปรดในการที่พวกบาทหลวงจะมาตั้งอยู่ในพระราชอาณาเขต จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้แจ้งไปยังบาทหลวงว่าจะพระราชทานสิ่งของสำหรับสร้างโบสถ์ เมื่อเจ้าพนักงานได้ทราบในพระราชกระแสรับสั่งเช่นนี้ จึงได้ไปจัดการไล่คนที่อาศัยอยู่ในที่ดินที่พระราชทานบาทหลวง ให้รื้อถอนเรือนไปจากที่นั้นใน ๔ วัน แล้วได้สร้างเรือนขึ้นในที่นั้น ๒ หลัง ทำด้วยไม้หลังคามุงกระเบื้อง เพื่อป้องกันไฟแลจะได้เป็นที่สำหรับเก็บรักษาสมุดแลของต่าง ๆ สำหรับวัดที่บาทหลวงได้นำมาจากประเทศยุโรป เพราะเรือนธรรมดาในพื้นที่บ้านเมืองทำด้วยไม้ไผ่ ผนังทำด้วยดินเผาแลหลังคามุงด้วยใบไม้คล้ายกับใบตาล ส่วนในโบสถ์ที่จะก่อด้วยอิฐนั้นได้ตกลงกันให้รื้อไว้ก่อน สำหรับให้บาทหลวงผู้ที่จะมาอยู่ประจำในเมืองนี้ทำต่อไป พวกบาทหลวงได้ตั้งอยู่เป็นหลักฐานที่อยุธยาเมื่อ ค.ศ. ๑๖๖๖ (พ.ศ. ๒๒๐๙)

บรรดาบาทหลวงมีความเชื่อว่าเป็นบัญญัติของพระเป็นเจ้า ที่จะให้พวกบาทหลวง อยู่ในแผ่นดินนี้ จึงได้จัดการให้สร้างบ้านเรือนใหญ่ขึ้นในที่ ๆ พระราชทานเรือนนั้นได้ ทำเป็นสองชั้น ๆ ล่างก่อด้วยอิฐ สำหรับพวกบาทหลวงอยู่ได้หลายคน ชั้นบนทำด้วย ไม้ให้เป็นโบสถ์ โดยเหตุที่น้ำท่วมทุกปีจึงจำเป็นต้องยกพื้นให้สูงพ้นดิน ๑ วา แลตัว เรือนนั้นกว้าง ๒๐ วาเศษสี่เหลี่ยม ติดกับเรือนมีป่าช้าที่ฝังศพแลมีส่วนด้วย ใน ประเทศนี้บรรดาชาวประเทศต่าง ๆ ได้อาศัยอยู่กันเป็นหมู่ ๆ เรียกกันว่าค่าย เพราะ ฉะนั้นที่อยู่ของพวกบาทหลวงฝรั่งเศสจึงได้ให้ชื่อว่า "ค่ายเซนต์โยเซฟ" โดยนักบุญผู้นี้ ได้ช่วยเหลือแก่พวกบาทหลวงฝรั่งเศสเป็นอันมาก" (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๒, ๒๔๖๗ : ๔ - ๕)

ต่อมาจดหมายของสังฆราชลอมแบร์ เดอ ลามอตต์ ถึงพรองซ์ว็ลส์ บิลลู ลงวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๒๐๙ มีความว่า

"พระเจ้าแผ่นดินได้พระราชทานที่สำหรับให้พวกเราอยู่ แลได้ทรงสัญญาว่าจะ พระราชทานสิ่งของสำหรับสร้างวัดด้วย ข้าพเจ้าได้เลือกที่ ตั้งแต่ที่ ๆ พวกญวนอยู่ ตลอดจนถึงวัดพุทธศาสนาเล็ก ๆ สองวัดซึ่งอยู่ปลายเกาะ การที่คิดจะไปอยู่ กับพวกชาวต่างประเทศที่ถือคริส ศาสนาเป็นอันดเล็ก แลการที่ได้มาตั้งอยู่ในที่นี้ก็ โดยพระมหากรุณาพิเศษของพระเจ้าแผ่นดิน ที่นี้ดังมากแลเราได้ปลูกเรือนขึ้น สองหลังทำด้วยไม้หลังคามุงกระเบื้อง เพื่อจะได้รักษาสมุดแลเครื่องประดับประดา วัด มีคนหลายคนจะขอมาอยู่ในที่นี้ แต่ข้าพเจ้าไม่ใคร่จะยอมเพราะต้องการแต่จะให้ คนดี ๆ มาอยู่ จึงได้อนุญาตให้คนไทยมาอยู่สองครัวเรือน ชาวปอตุเกตุครัวเรือนหนึ่ง แลชาวฝรั่งเศสครัวเรือนหนึ่ง นิโกลาพร้อมด้วยบุตรภรรยาที่อยู่ในที่นี้ ถ้าจะมีชาว ฝรั่งเศสอื่น ๆ มาอยู่ในเมืองนี้อีก ก็จะมาอยู่ได้ในที่แห่งหนึ่งซึ่งเป็นของแผ่นดิน ขอให้ ท่านชี้แจงให้ผู้อำนวยการของบริษัทนี้ทราบ แลให้เชื่อในความช่วยเหลือของพวก บาทหลวงด้วย" (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๒, ๒๔๖๗ : ๖)

จากข้อมูลดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นว่าเอกสารกลุ่มศาสนาก็มิได้ให้ความสนใจกับเกาะเมือง อยุธยาเพราะมิใช่พื้นที่ที่ได้รับสิทธิพิเศษในการเผยแผ่ศาสนา หากแต่เป็นพื้นที่อื่นนอกเกาะเมือง

สำหรับข้อมูลเกี่ยวกับตัวเมืองอยุธยา นั้น อาจไปปรากฏเป็นบางส่วนที่เกี่ยวกับบทบาทของ
มิชชันนารีซึ่งรับหน้าที่ดูแลราชทูตและได้เดินทางร่วมกับคณะฝรั่งเศสอื่น

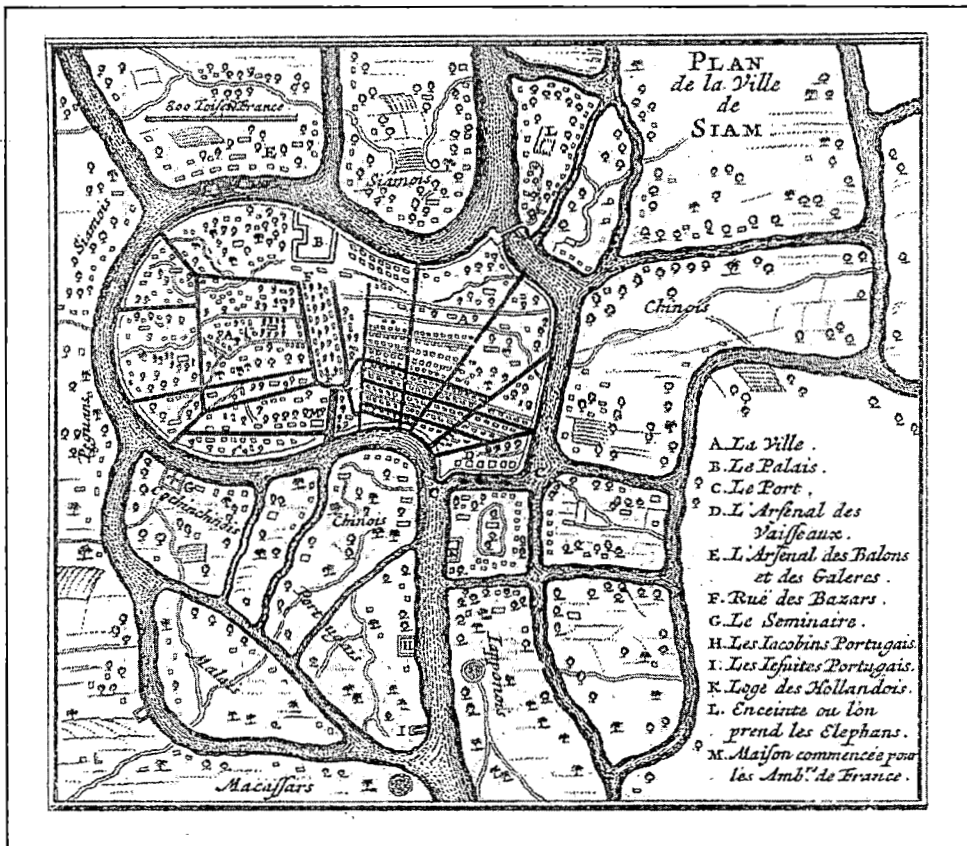
เอกสารฝรั่งเศสทางการทูตได้พรรณนาอย่างรวบรัด เซอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ กล่าวเฉพาะ
การเดินทางจากวัดโปรดศีลตรีขึ้นไปอยุธยาโดยกระบวนเรือหลายลำเต็มแม่น้ำ จนถึงอยุธยาโดยมีขุน
นางสยามเป็นผู้ดูแลตลอดการเดินทาง ส่วนโคล้ด เซเบอเรต์ที่ดูแลด้านการค้านั้นก็ไม่ได้บันทึกสภาพ
เมืองอยุธยาไว้ นอกจากข้อมูลเกี่ยวกับการเจรจาทางการค้าและความพยายามแก้ไขสัญญาทางการ
ค้าฉบับก่อน

เอกสารทหารนั้นไม่ปรากฏความเกี่ยวกับภูมิสถานของอยุธยาเลย เพราะกองทัพฝรั่งเศส
ตั้งมั่นอยู่ที่เมืองบางกอก ลพบุรี และมะริด หรือกระจัดกระจายอยู่ที่เมืองอื่นๆ ทำให้ไม่มีทหารฝรั่งเศส
ที่ประจำอยู่ที่อยุธยา นอกจากนี้ทหารฝรั่งเศสเข้ามาสยามในช่วง ๒ ปีสุดท้ายของรัชกาลสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราชและมีวัตถุประสงค์ชัดเจนในการตั้งกองทัพที่บางกอกเป็นหลัก จึงไม่มีโอกาสได้
สำรวจเมืองอยุธยาเช่นชาวฝรั่งเศสกลุ่มอื่น

ผู้วิจัยเห็นว่าข้อมูลเกี่ยวกับเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาโดยรวมนี้ เอกสารฝรั่งเศสทุกเล่ม
บันทึกไว้อย่างสอดคล้องกันว่าลักษณะภูมิประเทศของเมืองที่มีลักษณะคล้ายเกาะ มีแม่น้ำล้อมรอบ
มีคูคลองตัดกันภายในเมืองมากมาย แต่อย่างไรก็ดีเป็นที่น่าสังเกตว่าเอกสารฝรั่งเศสกลุ่มแรก เช่น
เอกสารของมิชชันนารีนั้นก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับเนื้อหาในส่วนนี้มาก เพราะมีจุดประสงค์หลักที่การ
พยายามเข้ามาตั้งชุมชนและการเผยแพร่ศาสนา เอกสารฝรั่งเศสในกลุ่มที่เดินทางต่อเข้ามาเช่นพ่อค้า
ราชทูตหรือเอกสารที่มุ่งบันทึกสภาพสังคมและวิถีชีวิตกลับไปให้รายละเอียดของเมืองอย่างมากกว่า
สันนิษฐานได้ว่าชาวฝรั่งเศสกลุ่มนี้คงได้รับความรู้จากเอกสารตะวันตกอื่นๆที่เคยเดินทางเข้ามาใน
อยุธยาก่อนหน้านั้นแล้ว มิฉะนั้นองค์ความรู้เรื่องเมืองอยุธยาที่มีลักษณะคล้ายกับเมืองเวนิสใน
ประเทศอิตาลีนั้นคงไม่ได้รับการถ่ายทอดไว้

เอกสารภาษาฝรั่งเศสฉบับสำคัญที่พบคือสารานุกรมบทพรรณนาชื่อเมืองต่างๆ ในเอเชีย
เขียนขึ้นในปี พ.ศ. ๒๒๐๓ ให้รายละเอียดว่าเมืองอยุธยาเป็นเวนิส (Pierre Davity, 1660 : 754 -
757) ผู้วิจัยเห็นว่าสารานุกรมฉบับนี้เป็นคู่มือของชาวฝรั่งเศสหรือปัญญาชนฝรั่งเศสที่ได้ศึกษาข้อมูล
เบื้องต้นของเมืองต่างๆ ในตะวันออกก่อนที่จะเดินทาง อาจกล่าวได้ว่าก่อนหน้าที่ชาวฝรั่งเศสจะเดิน

ทางเข้ามาก็ได้ศึกษาหนังสือเล่มนี้เป็นพื้นฐานก่อนแล้ว ทั้งใช้แผนที่อยุธยาที่มีการพิมพ์เผยแพร่ก่อนหน้านั้นเป็นส่วนสำคัญในการทำความเข้าใจลักษณะสภาพของเมืองอยุธยา

ภาพที่ ๑๖ : การแบ่งพื้นที่ตั้งของย่านชุมชนภายในและภายนอกเกาะเมืองอยุธยาในแผนที่ลาลูแบร์ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๕๐)

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งเมื่อชาวฝรั่งเศสพรรณนาเมืองอยุธยาคือ จะเห็นเฉพาะรายละเอียดนอกเมืองเท่านั้น กล่าวคือฝรั่งเศสจะบรรยายตั้งแต่ทิศใต้ของเกาะเมือง คือตั้งแต่ค่ายชาวต่างชาติขึ้นไปตามแม่น้ำเจ้าพระยาถึงบริเวณป้อมเพชร แล้วเน้นไปที่บริเวณโบสถ์เซนโยเซฟ ที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน ด้วยเหตุดังนี้จึงไม่พบรายละเอียดของด้านอื่นของอยุธยา เช่นบริเวณริมแม่น้ำลพบุรี ทางด้านทิศเหนือ หรือทุ่งนาทางทิศตะวันออก ซึ่งจะสอดคล้องกับข้อมูลที่ได้จากแผนที่ของลาลูแบร์ในเรื่องของการจัดแบ่งพื้นที่ให้สอยออกเป็นย่านสำหรับที่ตั้งของชุมชนต่างๆ ทั้งภายในและนอกเกาะเมือง เพราะเหตุที่ว่าฝรั่งเศสคุ้นชินกับเส้นทางการเดินทางทางน้ำเป็นส่วนใหญ่ ทั้งบริเวณทิศเหนือ

และทิศอื่นๆของเกาะเมืองอยุธยาที่มีกลุ่มชุมชนกระจัดกระจายอยู่ ซึ่งชาวฝรั่งเศสจะไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์ด้วยมากนัก

๕.๑.๓ ผู้คนในอยุธยา

ชาวสยามในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีจำนวนมาก และประกอบด้วยชาวสยามและคนพื้นเมืองอื่นๆ ที่เข้ามาอยู่ในสยาม เช่นชาวจีน ญี่ปุ่น แขก ฝรั่งเศสชาติต่างๆ

สำหรับชาวสยามเองนั้น ลาลูแบร์อธิบายการเรียกชื่อคนและชาติไว้ว่า

"ชาวสยามเรียกตนเองว่าไทยแปลว่า อิศระ อันเป็นความหมายตามศัพท์ในภาษาที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน พวกเขาภูมิใจที่ใช้ชื่อนามว่าฟร็องซ์ อันเป็นนามที่บรรพบุรุษของพวกเขาได้ถือใช้เมื่อสลัดแอกชาติไกลออกจากอำนาจปกครองของจักรวรรดิโรมัน ผู้ที่รู้ภาษาพะโคยืนยันว่า สยามแปลว่าอิสระ ในภาษานั้นเหมือนกันฉะนั้นพวกโปรตุเกสจึงน่าจะนำเอาคำ ๆ นี้มาใช้เรียกชาวสยามก็เป็นได้ เพราะได้รู้จักชาวสยามจากปากคำของชาวพะโค" (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๑๒๐- ๑๒๑)

ส่วนลักษณะร่างกายของคนนั้นลาลูแบร์เป็นเอกสารที่บันทึกละเอียดที่สุดว่า

- "ชาวสยามนั้นค่อนข้างย่อมมากกว่าจะใหญ่โต แต่รูปร่างของเขาก็ได้สัดส่วนดี ซึ่งข้าพเจ้าคิดว่า ข้อสำคัญคงเป็นด้วยชาวสยามมิได้เอาผ้าอ้อมพันรัดกายเด็กในขณะที่เป็นทารก อันการที่เราเอาภาระสร้างรูปทรงให้แก่ลูกหลานของเรานั้น ย่อมจะไม่สมปรารถนาไปเสียทุกคน ผู้ปล่อยให้ธรรมชาติสร้างสรรค์ของมันเองไปโดยเสรีไม่ได้ เป็นความจริงว่าปทุมถันของหญิงชาวสยามนั้นมีเต่งตั้งอยู่ได้แม้เมื่ออยู่ในวัยสาว และในเวลาไม่ช้านานก็ยานย้อยลงมาเกือบถึงสะดือ แต่รูปทรงร่างกายนั้นยังกะทัดรัดดีอยู่ และอาการที่ปทุมถันย้อยยานนั้น ก็มีได้เป็นที่รำคาญตาสามีของนางแต่ประการใด แม้ธรรมเนียมของผู้ที่เห็นว่าเป็นสิ่งธรรมดาสามัญที่สุดนั้น ก็น่าจะเนื่องมาจากว่า ได้เคยเห็นมาเสียจนชินตาแล้วเท่านั้นเอง

วงหน้าของชาวสยามทั้งชายและหญิงกระเดียดไปข้างรูปข้าวหลามตัด มากกว่าที่จะเป็นรูปไข่ ใบหน้ากว้าง ผายขึ้นไปทางเหนือโหนกแก้ม แล้วทันใดก็ถึงหน้าผากอันแคบ รวมเข้าเป็นรูปมนเหมือนปลายคาง อนึ่ง นัยน์ตาซึ่งหางตาค่อนข้างจะยกสูงขึ้นไปข้างบนนั้นเล็กและไม่สู้จะแจ่มใสไวแวนัก ตาขาวซึ่งควรจะขาวนั้นก็ออกสีเหลือง ๆ แก้มของพวกเขาขึ้นตอบ ค่ำที่โหนกแก้มสูงเกินไปนั่นเอง ปากนั้นกว้าง ริมปากหนา ซีด ๆ และฟันดำ ผิวพรรณหยาบกร้าน สีน้ำตาลปนแดง สาเหตุเพราะเกรียมแดด เท่า ๆ กับที่เป็นมาโดยกำเนิดเหมือนกัน” (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๑๒๑)

นิโกลาส์ แทร์แวลเขียนเกี่ยวกับชาวสยามไว้ในอีกแง่มุมหนึ่ง คือสะท้อนลักษณะนิสัยของคนว่ามีทั้งด้านดีและด้านลบ ในด้านดีเช่นว่า “พวกเขาถวายเป็นความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์เป็นอย่างดี และเคารพนับถือถึงขนาดไม่กล้าเงยหน้าขึ้นมองดู...อารมณืพระราชของพวกเขาก็ไม่หยาบคายจนน่าเกลียด และไม่ประจบเสี้ยจนจะขาดความน่าเลื่อมใส” (นิโกลาส์ แทร์แวล, ๒๕๕๐ : ๖๘) อีกตอนหนึ่งว่า “ข้าพเจ้ายังไม่เคยเห็นมีชนชาติใดที่จะมีความรู้จักประมาณตน และมีความมักน้อยเท่าชาวสยาม พวกเขาไม่ดื่มเหล้าองุ่นกันเลย และข้าพเจ้าได้เคยประสบมาด้วยความประหลาดใจอยู่บ่อยๆว่าเหตุไฉนพวกเขาจึงดำรงชีพกันอยู่ได้ด้วยสิ่งเล็กน้อยเพียงเท่านั้น” (นิโกลาส์ แทร์แวล, ๒๕๕๑ : ๖๙) แต่สำหรับเนื้อหาด้านลบที่เป็นนิสัยของชาวสยามนั้น นิโกลาส์ แทร์แวลเห็นว่าชาวสยามยังมีความเกียจคร้านอยู่บ้าง เช่นว่า “ความเกียจคร้านที่เขาได้รับมาโดยกำเนิดนั้น ทำให้เขาพอใจในชีวิตอันสันโดษ สะดวกสบายและสงบ เหนือกว่าความสำราญ” (นิโกลาส์ แทร์แวล, ๒๕๕๐ : ๖๙) อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี ความเกียจคร้านที่พึงมีนี้เป็นเหตุให้ชาวสยามปฏิเสธที่จะทำการงานอื่นๆเพิ่มเติม เพราะรู้สึกว่าเป็นเพียงพอที่ได้ลงมือทำหรือผลที่ได้รับนั้นเพียงพอแล้ว

ภาพที่ ๑๗ : ชาวสยามและการแต่งกาย (ลาตูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๑๑๑)

ชาวสยามที่ฝรั่งเศษพบในอยุธยา นั้นมีทั้งชาวสยามแท้ คือมีบรรพบุรุษเป็นคนสยาม และมีอีกส่วนมากที่เป็นลูกครึ่งหรือชาติอื่นๆที่แต่งงานและตั้งรกรากอยู่ในอยุธยา ลาตูแบร์ระบุชาติต่างๆที่พบเจอในอยุธยาไว้ว่า

"ค่อนข้างเป็นที่แน่ว่าเลือดชาวสยามนั้นระคนปนกับเลือดชาวต่างด้าวอยู่มากโดยไม่ต้องนับพวกมอญหรือลาวซึ่งข้าพเจ้ามีความเห็นว่า เกือบจะเป็นชนชาติเดียวกับชาวสยามเอาทีเดียว จึงไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยทีเดียวว่าเมื่อครั้งกระโน้นคงจะมีคนต่างด้าวหลายชาติหลายภาษาอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในสยาม เนื่องจากมีการค้าขายอันเสรีประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งเนื่องจากการรบราฆ่าฟันกันเองในอินเดีย ญวน ไต้หวัน ญี่ปุ่น ตังเกี๋ยและรัฐอื่น ๆ ในภาคเอเชียตอนใต้ กล่าวกันว่าในเมืองสยามนั้นมีชนต่างชาติเข้าไปพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ถึง ๔๐ ชาติ โดยทำนองเดียวกับที่เวียงซ็อง เลอ บล็องก็ได้อพยพไปตั้งเมืองเมาะตะมะ จำนวน ๔๐ ชาติ จึงออกจะเป็นความโอ้อวดแบบชาวชมพูทวีปอยู่มาก ความปั่นป่วนในด้านการค้าของกรุงสยามในระยะปีหลัง ๆ นี้ ทำให้ชนต่างด้าวชาวต่างชาติที่เคยตั้งสำนักหลักแหล่งอยู่ ถอนตัวไป

เสียจากกรุงสยามเป็นอันมาก เพื่อไปแสวงหาที่ทำมาหากินในแหล่งใหม่ ปัจจุบันนี้ พวกทหารปืนใหญ่ ๓ - ๔ คน ที่อพยพมาจากเบ็งกะหล่า (พวกแขกจากอ่าวเบงกอล - ผู้วิจัย) ก็ถือว่าเป็นชาติหนึ่ง พวกญวนสัก ๒ - ๓ ครอบครัวก็นับเป็นชาติหนึ่ง เฉพาะพวกมัวร์ซึ่งควรจะนับเป็นชาติเดียว ก็แบ่งออกเป็นตั้ง ๑๐ ชาติเสียแล้ว คำที่เข้ามาสู่กรุงสยามจากประเทศต่าง ๆ กัน โดยถือเกณฑ์จากการที่มาเป็นพ่อค้าบ้าง เป็นทหารบ้าง และเป็นชาวนาชาวไร่บ้างเท่านั้น (ข้าพเจ้าเรียกว่ามัวร์ (Mores) ตามอย่างสเปน มิได้หมายถึงพวกแขกนิโกร แต่เป็นแขกชาติอาหรับนับถือศาสนาพระมะหะหมัด ซึ่งบรรพบุรุษของเราเรียกว่าแขกสาระเซ็น และแขกชาตินี้แผ่ฐานอยู่ในที่ต่าง ๆ เกือบทั่วทวีปยุโรป) ด้วยเหตุนี้ เมื่อผู้แทนนานาชาติซึ่งในสยามเรียกกันว่าพวกสีลิบชาติ ถูกเรียกให้มาคำนวณราชทูตพิเศษในพระองค์ ก็นับได้จริง ๆ เพียง ๒๑ ชาติเท่านั้นเอง ทั้ง ๆ ที่เราได้นับตามที่พวกคนสยามอยากจะให้นับแล้ว" (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๔๕ - ๔๖)

แม้ว่าในช่วงก่อนที่ฝรั่งเศสจะเดินทางเข้ามาในอยุธยา จะมีชาวตะวันตกบางชาติเข้ามาอยู่ก่อนแล้วก็ตาม การปรากฏขึ้นของฝรั่งเศสก็ดูจะเป็นที่แปลกใจของคนอยุธยาอยู่มากพอสมควร เพราะก่อนหน้านั้นชาวตะวันตกไม่ได้มีวัตถุประสงค์ในการเดินทางเข้ามาที่ชัดเจน ทั้งยังไม่ได้เดินทางเข้าออกอย่างมากมายเช่นในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เช่นชาวโปรตุเกส ซึ่งเข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ และได้รับพระราชทานที่ตั้งบ้านเรือนในราวแผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช หลังจากเสร็จศึกเมืองเชียงกราน โปรตุเกสได้มีความสัมพันธ์อันดีทางการค้ากับสยาม กระทั่งมีการลงนามในสนธิสัญญาทางการค้าขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๑ จากนั้นบทบาทของชาวโปรตุเกสทั้งในการรับใช้ราชสำนักสยามในฐานะทหารรับจ้างและบทบาทของพ่อค้าก็ปรากฏชัดเจนมากขึ้น

ชุมชนโปรตุเกสที่ปรากฏคือบริเวณทิศใต้ของพระนคร ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา จัดว่าเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่แห่งหนึ่ง เพราะมีร่องรอยที่พักอาศัยและโบสถ์เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอีกหลายแห่ง การขุดแต่งโบราณสถานจึงพบโบราณวัตถุอันเกี่ยวเนื่องกับศาสนาเป็นจำนวนมาก

ส่วนบาทหลวงสเปนหลายคนเดินทางมาจากกรุงนิลามายังอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และได้รวมกลุ่มกัน แต่ชาวสเปนก็ไม่ได้เดินทางมาในอยุธยามากนัก ที่มีเป็นเพียง

พ่อค้าและบาทหลวงมิชชันนารีที่สามารถประกอบกิจได้และอาศัยรวมอยู่กับชุมชนตะวันตกอื่นๆ ในอยุธยา ส่วนชาวกลุ่มฮอลันดาหรือดัตช์ มีบทบาททางการค้ากับอยุธยาเป็นอย่างมาก เพราะถือว่าเป็นกลุ่มชาวต่างชาติที่ทำการค้ากับอยุธยามากที่สุด ฮอลันดาเข้ามาในอยุธยาในราว พ.ศ. ๒๑๔๖ ในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จากนั้นความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการก็เริ่มขึ้นเมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถทรงส่งราชทูตสยามไปเฝ้าพระเจ้ามอริสแห่งราชวงศ์ออเรนจ์ในปี พ.ศ. ๒๑๕๐ และอีก ๑๐ ปีต่อมาจึงมีการลงนามในสนธิสัญญาฉบับแรกระหว่างกัน อาจกล่าวได้ว่าฮอลันดาเป็นผู้ขายมากกว่าดำเนินกิจกรรมอย่างอื่น เพราะสินค้าของป่าในสยามล้วนเป็นที่ต้องการและสามารถค้าขายได้ราคาดีทั้งสิ้น ฮอลันดาจึงพยายามผูกขาดสินค้าบางประเภทเช่นหนังกวาง ดีบุก เพื่อประโยชน์ของบริษัทตน ทั้งนี้ก็นำสินค้าที่ทางสยามต้องการเข้ามาด้วยเช่น ปืน ดินประสิว การค้าขายตลอดระยะเวลากว่าร้อยปีทำให้ชุมชนฮอลันดาที่อยุธยามีหมู่บ้านและตึกอาคารที่พักสินค้าใหญ่โต หนึ่งที่พักของหมู่บ้านฮอลันดาที่พระประแดง เมืองบางกอก ก็มีอาคารคลังสินค้าแบบที่ฮอลันดานิยมสร้างด้วย

สำหรับชาวอังกฤษเข้ามาในอยุธยาในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๕ เมื่อ โทมัส เจมส์ (Thomas James) เข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นของพระเจ้าเจมส์ที่ ๑ จุดมุ่งหมายหลักของอังกฤษก็ยังคงเป็นการค้าที่พยายามแข่งกับบริษัทการค้าของฮอลันดา และพยายามหาหนทางไปทำการค้ากับจีนโดยใช้สยามเป็นทางผ่าน แต่ความสัมพันธ์กับอังกฤษไม่คืบหน้าเท่าที่ควรเพราะถูกขัดขวางทางการค้าจากฮอลันดาและโปรตุเกสที่ต่างก็กลัวเสียผลประโยชน์ทางการค้า อย่างไรก็ตามชาวอังกฤษก็เดินทางเข้ามาในสยามมากขึ้นและเกิดการตั้งชุมชนอังกฤษขึ้นทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาด้วยเช่นกัน

๕.๑.๔ บ้านเรือน

บ้านเรือนไทยเป็นลักษณะพิเศษของคนไทยที่มักจะก่อสร้างริมแม่น้ำคูคลองเป็นส่วนใหญ่ เพราะสะดวกกับการเดินทาง การค้าขายและความสบายของวิถีชีวิต บ้านไทยนั้นก่อสร้างด้วยไม้เป็นเครื่องไม้ มีทั้งเรือนเครื่องผูกและเรือนเครื่องสับ โดยมากใช้ฟากหรือไม้เป็นวัสดุในการปลูกเรือน เพราะหาได้ง่ายในท้องถิ่น เรือนไทยบางประเภทจัดเป็นเรือนชั่วคราว เช่นเรือนพักแรมตามทางซึ่งสร้างขึ้นอย่างง่าย ๆ ใช้ไม้เป็นโครงเรือน มุงจากหรือฟาก ส่วนเรือนพักอาศัยแบบถาวรนั้นมักจะเป็น

เรือนสร้างด้วยไม้เนื้อแข็ง มุงหลังคาถาวรกว่า และมีรูปลักษณะของเรือนที่มั่นคง หลายหลัง เป็นต้น
เรือนประเภทนี้อาจเป็นเครื่องเครื่องดับหรือเรือนเครื่องประดุกก็ได้ (ลักษณะไทย เล่ม ๒, ๒๕๕๑ :

๓๙๐ - ๓๙๑)

คนไทยสมัยโบราณไม่นิยมสร้างบ้านเรือนด้วยอิฐหรือปูน เพราะอับทึบ ลมไม่ผ่าน ทำให้ร้อน
ขึ้นได้ง่าย ทั้งมีความยุ่งยากในการก่อสร้าง บ้านเรือนไทยสมัยอยุธยาทั้งหมดจึงเป็นเรือนไม้ ใต้ถุนสูง
มีจั่วและเครื่องบนหลังคา และมักจะอยู่ร่วมกันเป็นหมู่ใหญ่ หมายความว่าในบริเวณพื้นที่ทั้งหมดนั้น
ประกอบด้วยเรือนไทยหลังใหญ่ และเรือนบริวารหลังย่อมๆ ต่อรวมกันบนพื้นเดียวกัน มีนอกชานเดิน
เล่นไปมาถึงกันได้ การสร้างเรือนในลักษณะนี้เป็นสิ่งแสดงว่าสังคมไทยเป็นสังคมเครือญาติที่ต้อง
อยู่ร่วมกันแบบชุมชนใหญ่ มีกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน โดยเฉพาะกิจกรรมทางศาสนา ที่ต้องใช้พื้นที่
กว้างในการประกอบกานบุญประเพณี ส่วนการสร้างอาคารก่ออิฐถือปูนในสมัยอยุธยาพบในวัดและ
วังเท่านั้น

ลักษณะสำคัญของเรือนไทยสมัยอยุธยา ไม่ปรากฏในหลักฐานโบราณคดีเพราะสูญหายไป
เกือบหมด มีโบราณวัตถุบางชิ้นเป็นดินเผารูปศาสนสถาน ไม่ใช่บ้านเรือนอาศัย แต่จากเอกสาร
วรรณคดีหรือหลักฐานต่างชาตก็สามารถอธิบายได้ว่าชาวต่างชาติเมื่อได้เดินทางเข้ามาในสยาม ก็จะ
พบเห็นบ้านเรือน หรือเรือนพักแรมทั้งชั่วคราวและถาวรของคนไทยในลักษณะเดียวกัน

ในหนังสือราชอาณาจักรสยามของลาลูแบร์ บันทึกเรื่องบ้านเรือนชาวสยามไว้ว่า
"ถ้าชาวสยามแต่งเนื้อแต่งตัวอย่างเรียบ ๆ ง่าย ๆ บ้านเรือนเครื่องเรือนและอาหาร
การกินของเขาก็เรียบ ๆ ง่าย ๆ ไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน ดูเหมือนร่ำรวยทั้ง ๆ ที่สภาพ
ความเป็นอยู่ยากจน ด้วยว่าพวกเขาเป็นคนนับถือสันโดษมีความมักน้อย ที่อยู่อาศัย
ของชาวสยามนั้นเป็นเรือนหลังย่อม ๆ แต่มีอาณาบริเวณกว้างขวางพอใช้ พื้นเรือน
นั้นก็ใช้ไม้ไผ่มาสับเป็นฟากและเรียงไว้ไม่ค่อยถี่นัก แล้วยังจักตอกขัดตะและเป็นฝาและ
ใช้เป็นเครื่องบนหลังคาเสร็จไปด้วยในตัว เสาต่อม่อที่ยกพื้นขึ้นสูงให้พื้นน้ำท่วมก็ใช้ไม้
ไผ่ลำใหญ่กว่าขา และสูงจากพื้นดินราว ๑๓ ฟุต เพราะลางครั้งน้ำก็ท่วมขึ้นมาสูงถึง
เท่านั้น ต่อม่อแถวหนึ่งมีไม่มากกว่า ๔ หรือ ๖ ต้น แล้วก็เอาลำไม้ไผ่ผูกขวางเป็นรอด
ที่ใช้เป็นบันได ก็คือกระโดดทำด้วยไม้ไผ่ทอดอยู่ข้างนอกตัวเรือนเหมือนกระโดดโรงสีลม

คอกสัตว์ของสยามก็อยู่กลางแจ้งและยกพื้นเหมือนกัน มีตะพานทำด้วยไม้ไผ่พาก
สำหรับสัตว์ป็นขึ้น

การที่เรือนแต่ละหลังออกไปตั้งอยู่โดดหลังเดียวห่างๆ กันนั้น ออกจะเป็นด้วยต้องการ
ให้เป็นที่รโหฐานสำหรับคนในครัว ๆ หนึ่ง เนื่องจากที่มีฝาเรือนบาง ๆ กันไว้เท่านั้น
และมีไขเพราะกลัวว่าไฟจะไหม้ด้วย เพราะชาวสยามตั้งเตาหุงต้มกันกลางลานบ้าน
มิใช่ในตัวเรือน และก็มีได้สูมไฟอะไรกันมากนัก ในขณะที่เราอยู่ในพระนครนั้น เรือน
ได้ถูกไฟไหม้ถึง ๓๐๐ หลังคาเรือน แต่ก็กลับปลูกขึ้นใหม่แล้วเสร็จเพียงช่วงเวลา ๒ วัน
เท่านั้นเอง ครั้งหนึ่งเมื่อมีการยิงลูกแตกถวายให้พระเจ้ากรุงสยามทอดพระเนตร โดย
พระองค์ประทับทอดพระเนตรอยู่ห่างๆ ณ สิบัญชรในพระราชวัง จำเป็นต้องรื้อ
เรือนเสีย ๓ หลัง เจ้าของเรือนก็จัดการรื้อถอนและโยกย้ายเครื่องเรือนไปได้ภายในไม่
ถึงชั่วโมง เตาไฟนั้นเป็นตะกร้าใส่ดิน ตั้งอยู่บนไม้สามขา และในการล่าช้างนั้น เขาก็
ต้องตั้งเตาไฟชนิดนี้รายเรียงไปในบริเวณอันกว้างในราวป่า

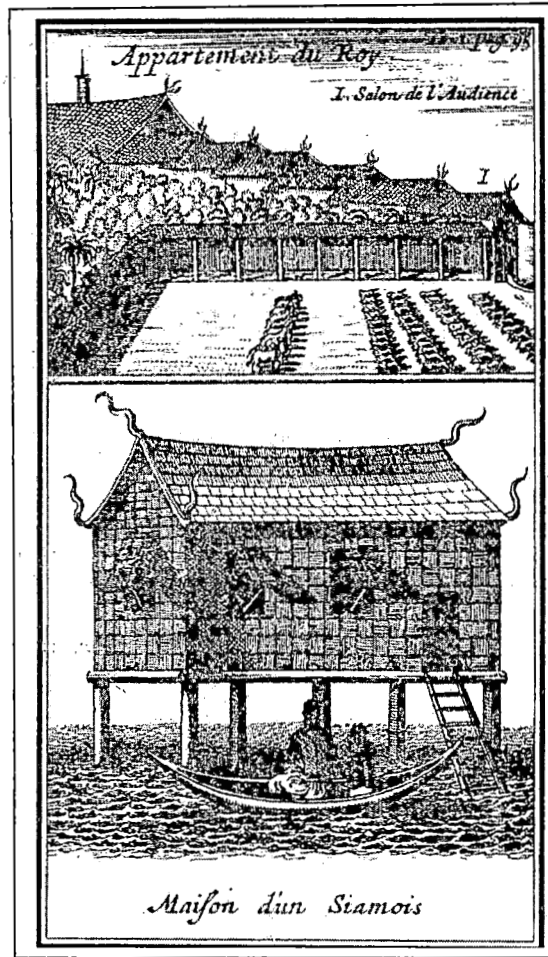
เรือนอย่างเช่นว่านี้ หรือจะว่าให้ชัดก็คือในโรงทานองนั้นนั่นแล แต่มีขนาดเชื่องกว่าที่
เขาจัดให้พวกเราพักที่ชายแม่น้ำ ชาวสยามได้จัดสร้างขึ้นโดยเฉพาะสำหรับพวกเรา
ด้วยไม่มีเรือนหลังใดที่มีอยู่แล้วพอจะรับรองให้พวกเราเข้าพักกันได้ ในสยามไม่มีเรือน
แรมเช่นเดียวกับบ้านเมืองอื่น ๆ ในเอเชีย แต่ในตุรกี เปอร์เซียและมะหังล มีคาราวาน
เชราส์ คือสิ่งปลูกสร้างสาธารณะ ไม่มีเครื่องเรือนใด ๆ ซึ่งพอค้างกองเกวียนจะได้เข้า
พักอาศัยร่มไม้ชายคา และกินอยู่หลับนอนได้ด้วยเสบียงอาหารและเครื่องนอนที่ตน
นำติดไปด้วย ระหว่างทางจากกรุงศรีอยุธยาไปถึงเมืองละโว้ ข้าพเจ้าเห็นมีศาลา
ทำนองนี้สร้างขึ้นไว้ เป็นโรงโถงขนาดใหญ่อย่างธรรมดาๆ มีกำแพงล้อมรอบสูงพอ
เอื้อมมือถึง มีหลังคาคลุม หลังคานี้ตั้งอยู่บนเสาไม้แก่นซึ่งฝังรายเรียงเป็นระยะลงใน
กำแพงนั่นเอง ตรงที่พระเจ้ากรุงสยามก็ประทับเสวยพระกระยาหารที่นั่นในระหว่าง
ทางเสด็จพระราชดำเนิน แต่ส่วนคนสามัญนั้น ก็ใช้เรือที่ไปนั้นแล้วเป็นที่พักแรมไปใน
ตัว" (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๑๒๙ - ๑๓๐)

นอกจากนี้ผู้วิจัยพบว่าลาลูแบร์ให้ข้อมูลเกี่ยวกับความแตกต่างของเรือนพักของขุนนางและ
เรือนของชาวสยามทั่วไป ดังนี้

“ขุนนางผู้ใหญ่แห่งราชสำนักอยู่เรือนไม้ทั้งหลัง กล่าวได้ว่ารูปร่างดังตู้ใบใหญ่ ๆ แต่ในเรือนหลังนี้เป็นที่อยู่อาศัยเฉพาะเจ้าบ้าน ภรรยาหลงกับบุตรธิดาของตนเท่านั้น ส่วนภรรยาน้อยคนอื่น ๆ กับบุตรธิดาของตน ทาสแต่ละคนกับครอบครัว มีเรือนหลังเล็ก ๆ แยกกันอยู่ต่างหากจากกัน แต่หากอยู่ภายในวงล้อมรั้วไม้ไผ่ร่วมกับเรือนของเจ้าบ้าน มาตราว่าจะแยกกันออกไปเป็นหลายครั้งก็ตาม” (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๑๓๓ – ๑๓๔)

อย่างไรก็ดี เรือนของคนทั่วไปนั้นเป็นเรือนเพียงชั้นเดียวเท่านั้น เพราะสยามไม่มีธรรมเนียมการสร้างเรือนให้สูงเกินกว่าหลังช้าง ซึ่งเป็นพาหนะที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ซึ่งจะเท่ากับว่าอยู่สูงกว่าพระเจ้าแผ่นดิน แต่หากเป็นเรือนชั่วคราวที่สยามสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่พักของฝรั่งเศสในระหว่างเดินทางนั้นก็จะเป็นเรือนไม้ที่สร้างอย่างง่าย ๆ มีหลังคามุงด้วยแฝกหรือหญ้าคา เพราะฝรั่งเศสเองก็ระบุว่าไม่มีเรือนถาวรที่ใช้สำหรับรับรองชาวต่างชาติในสยามเลย ดังนั้นเรือนชั่วคราวที่สยามสร้างขึ้นในราชทูตฝรั่งเศสจึงเป็น ดังนี้

“เรือนแบบพื้นเมืองให้เราพัก เรือนนั้นสร้างบนเสาปูนฟากและลาดด้วยเสื่อกกไม้ เพียงแต่จะใช้เป็นพื้นเรือนเท่านั้น ยังเป็นพื้นเฉลียงอีกด้วย ห้องโถงและห้องในนั้น แขนวนผ้ามีดอกดวง เพดานผ้ามีสลินขาว ริมเฉลียงเพดานลาดลง พื้นเรือนในห้องนั้น ลาดเสื่อกกสานลายละเอียดและเป็นมันลื่นกว่าที่ใช้ลาดพื้นเฉลียง และภายในห้องนอนของราชทูตพิเศษนั้น ยังลาดพรมเจียมทับเสื่อกกอีกชั้นหนึ่ง ความสะอาดสะอาดมีอยู่ในที่ทั่วไป แต่มิได้โถงมีภูมิฐานอะไรเลย ที่บางกอก กรุงศรีอยุธยา และละโว้ ซึ่งชาวยุโรป ชาวจีนและชาวมัวร์สร้างบ้านเรือนเป็นตึกก่ออิฐถือปูนนั้น เจ้าพนักงานได้จัดให้เราเข้าพักในตึกเช่นเดียวกัน มิใช่ในเรือนสร้างขึ้นเฉพาะสำหรับพวกเรา” (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๑๓๒ – ๑๓๓)

ภาพที่ ๑๘ : บ้านเรือนของชาวสยาม (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๑๔๑)

ข้อสังเกตที่สำคัญคือการก่อสร้างอาคารที่พักอาศัยในแบบดั้งเดิมของสยามนั้นใช้วัสดุที่เป็นไม้ทั้งสิ้น การใช้อิฐ ปูน เป็นการสร้างบ้านเรือนของชาวต่างชาติเช่นมุสลิมและชาวจีน ซึ่งคำอธิบายของลาลูแบร์นี้สอดคล้องกับเอกสารคำพรรณนาภูมิสถานอยุธยาว่าบริเวณริมถนนมหาธาตุามีตึกของชาวจีนทั้งสองฝั่ง ทั้งลาลูแบร์ก็ยังเพิ่มเติมความเห็นไว้ว่า "ข้าพเจ้าเชื่อว่าอาคารก่ออิฐถือปูนนั้นยังเป็นของริใหม่สำหรับสยามอยู่มาก และชาวยุโรปเป็นผู้นำเอาแบบอย่างการสร้างตึกเข้ามาใช้ โดยเหตุที่ชาวยุโรปพวกแรกที่เข้ามาสร้างตึกขึ้นในประเทศนี้ เป็นผู้แทนการค้า จึงได้เรียกอาคารของตนว่าแพตวรีชาวสยามยังนำเอาไปใช้ทับศัพท์เรียกวัดเก่า ๆ ที่ก่ออิฐถือปูนของตนว่าแพตวรีเหมือนกันเช่นวัดแพตวรีหรือวัดที่ทำเป็นแพตวรี" (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๑๓๘)

นอกจากในเอกสารของลาลูแบร์แล้ว ยังพบว่าเอกสารฝรั่งเศสที่เรียบเรียงโดยกลุ่มอื่นๆ ก็ให้ภาพบ้านเรือนในสยามไว้ในลักษณะเดียวกัน บาทหลวงเดอ ชัวซี บันทึกที่กว่าเมื่อเดินทางเข้ามาถึง

สยามในราวเวลาเที่ยงวัน ฝรั่งเศสก็เดินทางถึงเรือนรับรองราชทูตหลังแรก เป็นเรือนยกพื้นตอม่อ สร้างด้วยไม้ไผ่ แบ่งเป็นห้องโถงสามห้องทะลุถึงกัน (เดอ ชัวซี, ๒๕๕๐ : ๒๑๒) จากนั้นเมื่อเดินทางต่อไปไม่นานก็พรรณนาว่าบ้านเรือนของสยามสร้างด้วยไม้เป็นเรือนยกพื้นสูง เห็นสัตว์พวกวัวควายวิ่งบนเรือนตอนหน้า แต่ถ้าเป็นเรือนพักรับรองราชทูตแล้ว จะทำด้วยสีแดง (เดอ ชัวซี, ๒๕๕๐ : ๒๑๓) และบันทึกว่าที่บริเวณถนนย่านแซกมัวร์ เป็นถนนสายที่สวยงามที่สุดในอยุธยา มีบ้านเรือนที่ก่อด้วยหินและอิฐถือปูนซึ่งดูก็เกินสำหรับประเทศแถวนี้ (เดอ ชัวซี, ๒๕๕๐ : ๒๓๒) แสดงว่าในอยุธยากลุ่มประชากรจะมีฐานะเป็นของตนเองซึ่งมีอัตลักษณ์ร่วมกัน เช่นการก่อสร้างบ้านเรือน ถนนหนทาง เป็นต้น แต่ก็สันนิษฐานได้ว่าบ้านชาวสยามก็คงเป็นเครื่องไม้ทั้งหมด ดังที่บาทหลวงตาซาร์ดบันทึกว่าระยะทางจากบางกอกขึ้นไปถึงอยุธยานั้นมีบ้านเรือนชาวสยามอยู่มากเกือบทั้งสองฝั่งแม่น้ำหมู่บ้านเหล่านี้ "เป็นกระท่อมเรือนยกพื้นสูงเนื่องจากน้ำท่วม เป็นเรือนที่สร้างขึ้นด้วยไม้ไผ่อันเป็นต้นไม้ชนิดหนึ่งซึ่งไม้ของมันนำไปใช้ประโยชน์ได้สารพัดอย่างในประเทศนี้ ใกล้ๆกับหมู่บ้านนั้นมีบารซาร์หรือตลาดลอยน้ำ" (ตาซาร์ด, ๒๕๔๕ : ๓๕) แสดงว่าชาวฝรั่งเศสได้พบเรือนของสยามที่สร้างทั้งบนบกและในน้ำที่เป็นเรือนแพด้วย เรือนแพเป็นการสร้างบ้านเรือนลอยน้ำโดยมัดกับลูกบวบหรือแพไม้ไผ่ ผูกไว้กับเสา สำหรับเวลาน้ำขึ้นลง ชาวสยามส่วนมากนิยมอยู่ในเรือนแพทั้งสิ้น เพราะมีความสะดวกสบาย เหมาะกับการค้าขายทางน้ำและการคมนาคม

แต่สำหรับชาวฝรั่งเศสกลุ่มอื่นเช่นบาทหลวง หรือทหารนั้น ไม่ได้ให้ความสนใจเรื่องของบ้านเรือนมากนัก เช่นพวกมิชชันนารีให้ความสนใจเฉพาะพื้นที่ที่จะก่อสร้างโบสถ์และอาคารที่พัก เช่นในเบื้องต้นที่บาทหลวงกราบบังคมทูลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชในการเผยแพร่คริสต์ศาสนา นั้น สมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้พระราชทานที่ดิน และสิ่งของสำหรับก่อสร้างอาคาร ในกรณี

"ได้ไปจัดการไล่คนทีอาศัยอยู่ในที่ดินที่พระราชทานบาทหลวงหรือถอนเรือนไปจากที่นั้นใน ๔ วัน แล้วให้สร้างเรือนขึ้นในที่นั้น ๒ หลัง ทำด้วยไม้หลังคามุงกระเบื้อง เพื่อป้องกันไฟและจะได้เป็นที่สำหรับเก็บรักษาสมุดแลของต่าง ๆ สำหรับวัด ที่บาทหลวงได้นำมาจากประเทศยุโรป เพราะเรือนธรรมดาในพื้นที่บ้านเมืองทำด้วยไม้ไผ่ ผังทำด้วยดินเผาแลหลังคามุงด้วยใบไม้คล้ายกับใบตาล ส่วนในโบสถ์ที่จะก่อด้วยอิฐนั้นได้ตกลงกันให้รอไว้ก่อน สำหรับให้บาทหลวงผู้ที่จะมาอยู่ประจำในเมืองนี้ทำต่อไป" (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๒, ๒๔๖๗ : ๕)

เรือนที่สร้างพระราชทานนั้นเป็นอาคารก่ออิฐ "เรือนนั้นได้ทำเป็นสองชั้น ๆ ล่างก่อด้วยอิฐ สำหรับพวกบาทหลวงอยู่ได้หลายคน ชั้นบนทำด้วยไม้ใช้เป็นโบสถ์ โดยเหตุที่น้ำท่วมทุกปีจึงจำเป็นต้องยกพื้นให้สูงพื้นดิน ๑ วา แลตัวเรือนนั้นกว้าง ๒๐ วาเศษสี่เหลี่ยม ติดกับเรือนมีป่าช้าที่ฝังศพแลมีส่วนด้วย ในประเทศนี้บรรดาชาวประเทศต่าง ๆ ได้อาศัยอยู่กันเป็นหมู่ ๆ เรียกกันว่าค่าย เพราะฉะนั้นที่อยู่ของพวกบาทหลวงฝรั่งเศสจึงได้ให้ ชื่อว่า "ค่ายเซนต์โยเซฟ" โดยนักบุญผู้นี้ได้ช่วยเหลือแก่พวกบาทหลวงฝรั่งเศสเป็นอันมาก" (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๒, ๒๔๖๗ : ๕) แต่พื้นที่ที่ทหารฝรั่งเศสอยู่นั้นไม่ได้บันทึกรายละเอียดมากนักว่าบ้านเรือนของสยามเป็นอย่างไร มีบันทึกเล็กน้อยว่าบ้านเรือนชาวสยามก่อสร้างด้วยไม้ทั้งหมด เพราะในเวลาที่เกิดการปะทะกันระหว่างทหารฝรั่งเศสและสยามที่บางกอกนั้น บ้านเรือนสยามถูกเผาไหม้ลง แต่ก็ปลูกสร้างขึ้นใหม่ในระยะเวลาอันรวดเร็ว (ปริทัศน์พิศภูมิวิถี, ข. ๒๕๕๓) ส่วนเอกสารเฉพาะเรื่องเช่นบันทึกของบาทหลวงเจซุอิตที่เข้ามาสังเกตการณ์ดาราศาสตร์บันทึกไว้ว่า "เราได้เดินทางถึงประเทศสยามในราวต้นเดือนตุลาคม ซึ่งเป็นช่วงฤดูน้ำหลาก บ้านที่เราพักอยู่นั้นเป็นเรือนไม้ และการเดินไปมาบนเรือนดังกล่าว แม้เพียงเล็กน้อยก็ทำให้เครื่องมือของเราสั่นไหวมากทีเดียว" (จดหมายเหตุดาราศาสตร์จากฝรั่งเศส, ๒๕๔๒ : ๑๗)

สรุปได้ว่าข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับบ้านเรือนของชาวสยามที่เอกสารฝรั่งเศสบันทึกไว้มีความถูกต้องสอดคล้องกับหลักฐานอื่นๆ คือเป็นเรือนเครื่องไม้ นอกจากนี้ยังให้รายละเอียดเพิ่มเติมว่าการก่อสร้างอาคารที่เป็นอิฐปูนเป็นการริเริ่มของชาวจีนและชาวมุสลิมหรือแขกมัวร์ ซึ่งเป็นสิ่งก่อสร้างใหม่ที่เกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ สอดคล้องกับงานวิจัยของอนุวิทย์ เจริญศุภกุล เรื่อง สถาปัตยกรรมไทยแบบสกุลช่างสมเด็จพระนารายณ์ว่าในรัชกาลของพระองค์นั้น การติดต่อกับมุสลิมหรือการมีพระราชนิยมในศิลปะมุสลิมทำให้มีการสร้างอาคารที่เป็นตึก ก่ออิฐถือปูนมากขึ้น และมีการเจาะช่องหน้าต่างโค้งแหลมแบบเปอร์เซียด้วย (อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, ๒๕๒๙ : ๖๗ - ๗๗)

๕.๑.๕ ลักษณะนิสัย การแต่งกาย

การแต่งกายของชาวสยามที่ชาวตะวันตกสังเกตเห็นแต่แรกเป็นสิ่งที่น่าประหลาดใจ เพราะสยามตั้งอยู่ในเขตร้อนชื้น จึงไม่นิยมนุ่งห่มแบบปกปิดทุกส่วนของร่างกายเช่นเดียวกับประเทศตะวันตก นอกจากนี้ยังมีการประดับตกแต่งร่างกาย เช่นห้อยพระเครื่อง เครื่องรางของขลัง หรือสักยันต์ตามร่างกาย เป็นต้น

เอกสารของชาวฝรั่งเศสจำนวนน้อยที่กล่าวถึงลักษณะการแต่งกายของพลเมือง เพราะเป็นเรื่องส่วนบุคคลมากกว่าเรื่องสาธารณะ และไม่ใช่ว่าประเด็นสำคัญของชาวฝรั่งเศสในการติดต่อแต่เบื้องต้น หากตรวจสอบเอกสารต่างชาติเช่นเอกสารของโปรตุเกสในยุคแรกที่บันทึกเกี่ยวกับสยามก็จะพบว่ามีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องส่วนบุคคลเช่นนี้ไว้ด้วยเช่นดูอาร์เต้ บาโบซ่า (Duarte Barbosa) ชาวโปรตุเกสได้บันทึกไว้ว่า "มีขนธรรมชาติประณีตมากมายซึ่งแตกต่างจากชาติอื่น ๆ คนส่วนมากมักไม่ใส่เสื้อ คนส่วนน้อยอาจจะใส่เสื้อสั้น ๆ ทำจากผ้าไหม" (ปริทัศน์พิศภูมิวิถี, ค. ๒๕๕๓) ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าชาวตะวันตกมักมองเห็นชาวสยามในลักษณะของคนป่า คือยังมีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับสังคมและธรรมชาติอย่างแน่นแฟ้น ซึ่งสอดคล้องกับบันทึกของลาลูแบร์ เรื่องเครื่องนุ่งห่มของชาวสยามว่ามีน้อยชิ้นและอยู่อย่างง่ายเพราะอากาศร้อน ลาลูแบร์บันทึกว่า

"ชาวสยามไม่ค่อยจะได้ห่มห่อร่างกายให้มิดชิดนัก ตามืดดูสได้กล่าวไว้ว่าทหารราบเยอรมันในยุคของท่านกลางคนก็ล่อนจ้อน ลางคนก็ห่มกายด้วยเสื้อบาง ๆ และถึงในปัจจุบันนี้ก็ยังมี ชาวป่าในทวีปอเมริกาแถบเหนือที่แทบจะเปลือยกายอยู่อีก อันดูเหมือนจะเป็นองค์พยานว่า ความเป็นอยู่อย่างไม่มีพิธีรีตองประกอบกับอากาศร้อน เป็นต้นเหตุแห่งการนุ่งห่มผ้าน้อยชิ้นของชาวสยาม มิใช่เพราะว่าเครื่องนุ่งห่มนั้นจะก่อความรำคาญอย่างยิ่งให้แก่ชาวฝรั่งเศสที่มาสู่สยามจนแทบว่าจะทนสวมอยู่ไม่ได้ ไม่สะดวกแก่การเคลื่อนไหวใช้ริยาบถ แต่หากเป็นเพราะพวกเขาเห็นว่าไม่ถูกสุขลักษณะในการที่จะเปลื้องเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มออกเสียนั่นเอง เพราะผลร้ายอันเกิดจากอากาศร้อนจัดนั้น ก็เป็นสิ่งที่พึงกลัวอยู่ไม่น้อย ทำนองเดียวกับอากาศหนาวจัดทำพิษเข้าให้แก่ผู้ที่ไม่คุ้นกับมันเหมือนกัน ความแตกต่างกันนั้นมีอยู่ว่า ในภูมิอากาศที่ร้อนจัดเราจะต้องรักษาสุขภาพด้วยการปกคลุมหน้าท้องไว้ให้มิดชิดเท่านั้น ด้วยเหตุนี้แลชาวสเปนจึงคลุมหน้าท้องของเขาไว้ด้วยแผ่นหนังกระบือควบถึง

สีผืน แต่ชาวสยามผู้ไม่ค่อยมีพิธีรีตองไปเสียทุกอย่างทุกอย่างนั้น รักที่จะหัดตนให้คุ้น
กับการที่เกือบจะเปลือยเปล่ามาตั้งแต่เล็ก ๆ" (ลาดูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๑๐๘ -
๑๐๙)

ภาพที่ ๑๙ : การแต่งกายของขุนนางสยาม. (ลาดูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๑๐๗)

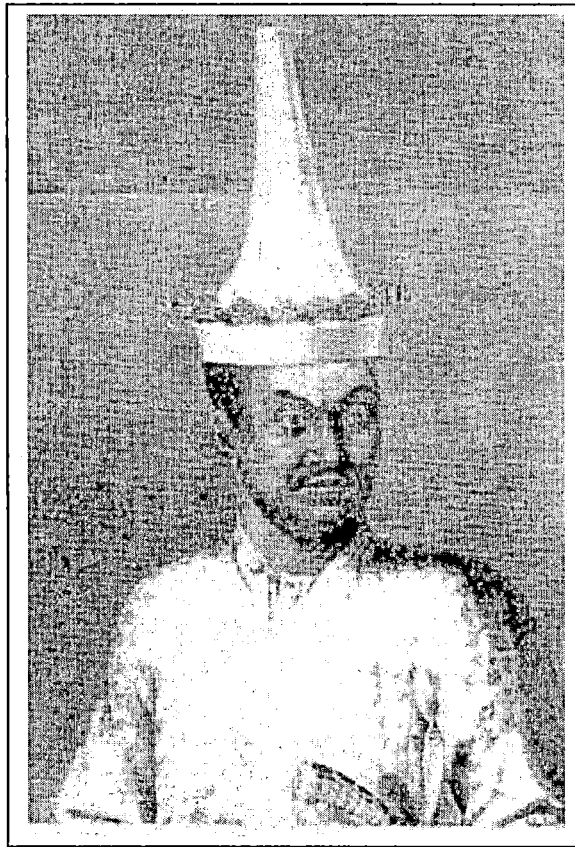

ภาพที่ ๒๐ : หญิงชาวสยามและบุตร (ลาดูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๑๐๘)

สำหรับการแต่งกายโดยทั่วไปของชาวสยาม ลาลูแบร์ว่า "ชาวสยามไปไหนมาไหนด้วยเท้าเปล่าและมีได้สวมหมวก เพื่อที่จะไม่ให้ดูประเจิดประเจ้อ เขาจึงพันเอาและสะโพกคลุมไปจนถึงใต้หัวเข่าไว้ด้วยชิ้นผ้าเขียนเป็นลวดลาย ยาวประมาณ ๒ โอนครึ่ง ซึ่งชาวโปรตุเกสเรียกว่าปาญ มาจากศัพท์ละตินว่าปานุส ลางครั้งที่ไม่ใช้ผ้าลายเขียนนุ่ง ก็ใช้ชิ้นผ้าใหม่เกลี้ยง ๆ บ้าง หรือทอที่ริมเป็นลายทองลายเงินบ้าง" (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๑๑๐) แต่เสื้อผ้าและการแต่งกายก็บอกฐานันดรศักดิ์ได้ด้วยเพราะในสยามนั้น ทั้งลักษณะการแต่งกาย เสื้อผ้า และเครื่องแต่งกายอื่นๆ ย่อมบ่งบอกฐานันดรศักดิ์ได้อย่างหนึ่ง เช่นขุนนางย่อมแต่งกายต่างไปจากคนพื้นเมือง ดังที่ลาลูแบร์เขียนว่า

"ฝ่ายพวกอำมาตย์หรือขุนนางนั้นนอกจากนุ่งผ้าแล้ว ยังสวมเสื้อครุยผ้ามีสลินอีกตัวหนึ่ง ใช้เหมือนเสื้อชั้นนอกหรือเสื้อคลุม (ถึงเขา) เขาจะเปลื้องมันออกแล้วม้วนพันเข้าไว้กับบันเอว เมื่อเข้าไปหาขุนนางผู้ใหญ่ที่มียศถาบรรดาศักดิ์สูงกว่าตน เป็นการแสดงว่าเขาเตรียมพร้อมอยู่เสมอที่ท่านผู้ใหญ่จะบัญชาให้ไปไหนมาไหนได้ตั้งใจเดี๋ยวนั้น อย่างไรก็ตามบรรดาขุนนางที่เราเห็นเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสยามในท้องพระโรงนั้น ก็คงนุ่งห่มเสื้อผ้าเต็มยศตามธรรมเนียมเวลามีงานพระราชพิธี ฉะนั้น จึงต้องสวมลอมพอกสูงมียอดแหลมไว้กับศีรษะ เสื้อครุยนี้ไม่มีคอเสื้อตั้งขึ้นไปและแหวกเปิดทางด้านหน้า โดยผู้แต่งมิได้สนใจที่จะกระชับชายให้ปรกกันเพื่อปิดหน้าท้องของตนแต่ประการใด แขนเสื้อนั้นยาวทอดลงมาเกือบถึงข้อมือ กว้างราว ๒ ฟุตโดยรอบ ไม่เห็นถักแขนเสื้อตอนต้นแขนหรือปลายแขนอย่างใด อนึ่ง ตัวเสื้อครุยนั้นยังแคบมากกระทั่งทำให้ตึงลงมาให้คลุมผ้านุ่งให้มิดชิดไม่ได้ คงเป็นรอยกลีบซ้อนกันพบบนบันเอว ฉะนั้น" (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๑๑๒)

เครื่องแต่งกายที่เป็นสิ่งแปลกประหลาดในสายตาชาวฝรั่งเศสคือลอมพอก เป็นเครื่องสวมศีรษะ ทรงกรวยสี่ขา ทำจากผ้าพันแกนไม้ เช่นที่ราชทูตสยามสวมศีรษะเมื่อเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เป็นต้น จากคำพรรณนาลักษณะการแต่งกายของชาวสยามแสดงให้เห็นว่าในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น มีความนิยมการแต่งกายแบบเปอร์เซียมาก เช่นใส่เสื้อครุยคอตั้ง หรือเหน็บกริช เป็นต้น

ภาพที่ ๒๑ : ออกพระวิสุทธสุนทร (ปาน) สวมลอมพอก (ปริทัศน์ พิศภูมิวิถิ, ๒๕๕๕ : ๓)

นอกจากลอมพอกแล้ว ดูเหมือนว่าชาวฝรั่งเศสจะสนใจการนุ่งโจงกระเบนมาก ลาลูแบร์อธิบายการแต่งกายของผู้หญิงว่า

“ความแตกต่างของการนุ่งหม่ระหว่างผู้หญิงกับผู้ชายก็คือ พวกผู้หญิงนุ่งผ้าตามความยาวของผืน พันรอบตัวเช่นเดียวกับผู้ชาย แต่ผู้หญิงปล่อยชายทางด้านกว้าง เลียนแบบกระโปรงอย่างแคบ ๆ ให้ชายตกลงมาถึงครึ่งแข้ง ส่วนผู้ชายนั้นชักชายผ้าข้างหนึ่งซึ่งเขาปล่อยให้ยาวกว่าอีกข้างหนึ่ง ลอดหว่างขาแล้วไปเหน็บไว้ทางด้านหลัง โดยคาดสายเข็มขัดทับ คล้ายจะเลียนแบบสนับเพลาแบบโบราณของเรา ส่วนชายผ้าอีกข้างหนึ่งนั้นห้อยอยู่ข้างหน้า และโดยที่เขาไม่มีกระเป่าที่ผ้านุ่ง ก็ใช้ชายพกนั้นแลดลบนขึ้นไปห่อสวมหมวก ทำนองเดียวกับที่เราขมวดเก็บสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้ในผ้าเช็ดหน้า ฉะนั้น ลางที่เขาก็นุ่งผ้าสองผืนซ้อนทับกัน เพื่อให้ผืนบนดูสะอาดเรียบร้อย”

(ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๑๑๖)

อนึ่ง นิโกลาส์ แชร်แวงสก็อธิบายเรื่องการแต่งกายของชาวสยามไว้เหมือนกันกับที่ลาลูแบร์ได้พรรณนาไว้ เช่นอธิบายว่าผ้าถุงเรียกว่าปาญ แต่ก็อธิบายเพิ่มว่าผ้าผืนแพรพรรณของสยามนั้นนำเข้ามาจากเมืองมาสุลีปะตัม ในอินเดียซึ่งเป็นตลาดการค้าผ้าแห่งใหญ่ นอกจากนี้ชาวสยามก็มีเครื่องประดับจำนวนมากในร่างกาย เช่นสร้อย แหวน ฯลฯ แต่ที่ประหลาดใจมากที่สุดคือชาวสยามนั้นฟันดำ เพราะหากมีฟันขาวแล้วหมายถึงเป็น "ปีศาจ" (นิโกลาส์ แชร်แวงส, ๒๕๕๐ : ๑๐๔)

ลักษณะการพรรณนาข้อมูลในเรื่องส่วนตัวเช่นนี้จะไม่ปรากฏในเอกสารฝรั่งเศสอื่นๆ แต่อย่างไร เพราะไม่ใช่วัตถุประสงค์ของการบันทึก เว้นแต่ชาวฝรั่งเศสที่สนใจข้อมูลเชิงมานุษยวิทยาวัฒนธรรมเท่านั้น ดังนั้นจึงไม่พบว่าบาทหลวงมิชชันนารี นักการทูต พ่อค้า หรือทหารจะให้ความสนใจกับการแต่งกายของชาวสยาม แต่เอกสารฝรั่งเศสที่สนใจบันทึกเกี่ยวกับผู้คนเช่นนี้กลับบันทึกอย่างละเอียดกว่าเอกสารตะวันตกอื่นๆ

๕.๑.๖ ประเพณี

ประเพณีเป็นข้อปฏิบัติทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมความเชื่อ หรือนับถือศาสนา ร่วมกัน เป็นข้อปฏิบัติที่ไม่ได้บังคับหรือกำหนดว่าต้องเข้าร่วม ส่วนใหญ่แล้วประเพณีมักมีความผูกพันกับศาสนา จึงเป็นเหตุให้มีประเพณีปฏิบัติตามวันสำคัญทางศาสนา ซึ่งในรอบปีนั้นมีอยู่หลายครั้ง และมักจะเป็นความรื่นเริง ในเอกสารชาวฝรั่งเศสพบว่ามีการบันทึกประเพณีไว้ ๒ กลุ่มคือ ประเพณีของชาวสยามและประเพณีที่ชาวฝรั่งเศสเกี่ยวข้อง

ประเพณีของชาวสยามที่สำคัญคือการคล้องช้าง เพราะเป็นประเพณีสำคัญที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงปฏิบัติเมื่อเสด็จไปประทับที่พระราชวังเมืองละโว้ ลพบุรี ทั้งนี้พระองค์จะเสด็จไปประทับปีละราว ๔ เดือน และมักจะเสด็จคล้องช้างเสมอ โดยชาวฝรั่งเศสจะได้รับพระราชทานพระราชานุญาตให้ตามออกไปดูการคล้องช้างด้วย เช่นบาทหลวงตาซาร์ดได้เดินทางไปชมการคล้องช้างหลายครั้ง พร้อมกับคณะบาทหลวง ซึ่งต่อมาได้รับพระราชทานที่ดินก่อสร้างโบสถ์ที่ลพบุรี

ประเพณีงานศพของชาวสยามซึ่งต่างไปจากงานศพของคริสต์ศาสนา บาทหลวงตาซาร์ดบันทึกว่า

"จากในกรุงไปได้สองลิเออ เราได้พบสิ่งที่น่าสนใจอย่างหนึ่ง ในท้องทุ่งอันมีน้ำเจิ่งไปสุดสายตา เป็นงานปลงศพของพระภิกษุผู้ใหญ่ผู้เป็นเจ้าของคณาะฝ่ายรามัญนิกาย ศพของท่านอยู่ในโลงไม้หอม ตั้งอยู่บนเชิงตะกอน โดยรอบเชิงตะกอนนั้นตั้งเสาใหญ่ที่เสาเปิดทอง หลังคาทรงมณฑปหลายชั้น สิ่งปลูกสร้างอันเป็นเมรุนี้ยังประกอบด้วยระตาดเล็ก ๆ อีกหลายหลัง ทรงสูงสี่เหลี่ยม สร้างด้วยไม้ คลุมหลังคาด้วยกระดาดแข็ง ทาสีด้วยฝีมือหยาบๆ กับกระดาดรูปภาพอีกเป็นจำนวนมาก ทั้งหมดนี้ล้อมรอบด้วยราววัดสี่เหลี่ยม มีระตาดรายเรียงไปเป็นระยะๆ ที่ตรงมุมราววัดทั้งสี่นั้นแต่ละแห่งมีระตาดสูงเท่ากบยอดมณฑปที่ตรงกลาง และมีระตาดขนาดย่อมลงมากำกับอยู่แห่งละสองที่ ระตาดเหล่านี้เต็มไปด้วยดอกไม้เพลิง" (ดาซาร์ดี, ๒๕๔๕ : ๙๐)

การเผาศพพระภิกษุของสยามที่บาทหลวงดาซาร์ดีสังเกตเห็นนี้ เป็นการเผาศพกลางแจ้ง โดยปลูกเมรุลอยขึ้น ลักษณะที่ชาวฝรั่งเศสพรรณนาคือเมรุทรงมณฑป มียอดกลางสูงกว่ายอดอื่น มีรั้วราววัดล้อมรอบและมีเสาระตาดสำหรับจุดดอกไม้ไฟด้วย

นอกจากประเพณีงานศพแล้ว เอกสารของบาทหลวงยังได้กล่าวถึงประเพณีการเฉลิมฉลองด้วย โดยสังเกตเห็นได้ว่าเป็นประเพณีที่จัดในค่ายหรือหมู่บ้านโปรตุเกส ซึ่งเป็นเสมือนศูนย์กลางของกลุ่มชาวคริสต์ในอยุธยา เพราะมีมาตั้งแต่แรกเริ่ม บาทหลวงดาซาร์ดีบันทึกว่า

"หลังจากที่เรามาถึงกรุงศรีอยุธยาไม่กี่วัน โบสถ์ฝรั่งซึ่งตั้งอยู่ในค่ายหรือหมู่บ้านโปรตุเกสก็ประกอบพิธีทางศาสนาอย่างมโหฬารถึงสองครั้ง ครั้งแรกจัดอุทิศถวายแด่สมเด็จพระราชินีกรุงปอร์ตุเกสผู้สิ้นพระชนม์ไปแล้ว ครั้งหลังจัดอุทิศถวายแด่กษัตริย์ดอม อัลฟองซ์ผู้สิ้นพระชนม์ไปแล้วดูจกัน หลวงพ่อซูอาเรซกับหลวงพ่อคณะแวงต์โดมินิคเป็นผู้เทศนาแสดงความอาลัย ครั้นแล้วก็ถึงงานฉลองราชาภิเษกของดอมเปเรโด พระเจ้ากรุงปอร์ตุเกสรัชกาลปัจจุบัน มีการตามประทีปโคมไฟ การตีฆ้องถวายพระพร และยิงปืนใหญ่ด้วย" (ดาซาร์ดี, ๒๕๔๕ : ๙๒)

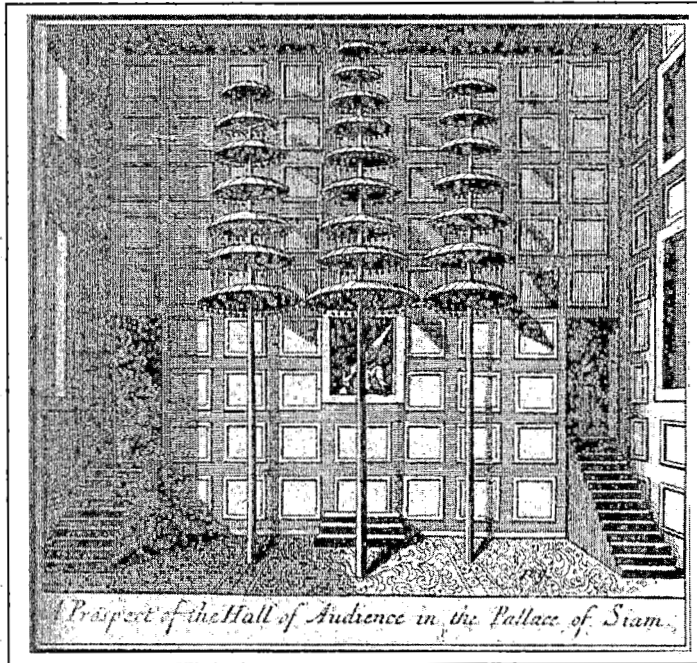
นอกจากนี้ในโอกาสงานเฉลิมฉลอง ก็จะมีการละเล่นของคนสยาม เช่นจิว ไม้สูง ไม้หกและมีดนตรีไทยตลอดงาน

สำหรับในเอกสารของนักการทูตฝรั่งเศสก็ได้บันทึกประเพณีการเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นไว้ด้วย เช่นเซอร์วาเลียร์ เดอ ซิมองต์ เขียนว่า

"เมื่อวันที่ ๑๘ เดือนตุลาคม เวลาเช้าราชทูตฝรั่งเศสได้เชิญพระราชสาสนของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ที่จะถวายสมเด็จพระนารายณ์นั้นบรรจูลงใส่หีบทองคำ แล้วหีบทองคำนั้นได้วางบนพานทองคำอีกชั้น ๑ ออกญา ๒ คน ๑ กับขุนนางชั้นผู้ใหญ่อีก ๔๐ คน ได้มาหาเซอร์วาเลียร์ เดอซิมองต์ เพื่อกระทำความเคารพต่อราชทูตและเพื่อมาถวายบังคมพระราชสาส์น เมื่อขุนนางเหล่านี้ได้กลับไปแล้ว ท่านราชทูตก็มอบให้บาดหลวงเดอซัวซีเชิญพระราชสาสนไป แล้วก็ได้เดินกระบวนแห่ลงไปถึงริมแม่น้ำ ตามลำแม่น้ำเต็มไปด้วยเรือยาว เจ้าพนักงานจึงเชิญพระราชสาสนลงเรือลำที่งามที่สุดซึ่งปิดทองทั้งลำและสลักเป็นลวดลายงดงามมาก แล้วเรือที่บรรทุกพระราชสาสนจึงได้เคลื่อนออกจากที่และมีขุนนางผู้ใหญ่ที่สุดในเมืองไทย ๒ คน ได้ลงเรือยาวคนละลำเคียงเรือพระราชสาสนข้างละลำ เรือที่ขุนนางทั้ง ๒ นั้นนิ่งไปก็ปิดทองอย่างงดงามเหมือนกัน ต่อเรือพระราชสาสนนั้นก็ถึงเรือเซอร์วาเลียร์เดอซิมองต์ แล้วเรือบาดหลวงเดอซัวซีกับชาวฝรั่งเศสที่มาในบราชทูตก็ตามเรือราชทูตเป็นลำดับไป ครั้นเรือกระบวนได้ขึ้นมาถึงกรุงปารีสใหญ่ก็ได้ยิงค่านับ เจ้าพนักงานจะเชิญพระราชสาสนออกจากเรือ ก็ได้ทำพิธีเหมือนกับที่เชิญพระราชสาสนลงเรือ เจ้าพนักงานจึงได้เชิญพระราชสาสนขึ้นประดิษฐานบนราชรถปิดทองเต็มม้า และมีคนรูงข้างหลังด้วย ส่วนเซอร์วาเลียร์เดอซิมองต์ได้ขึ้นเก้าอี้ปิดทองมีคนหาม ๑๐ คน บาดหลวงเดอซัวซีได้ขึ้นเก้าอี้ตัว ๑ แต่ไม่งามเหมือนตัวที่เซอร์วาเลียร์เดอซิมองต์นั่งไป และมีคนหามเพียง ๔ คนเท่านั้นข้าราชการฝรั่งเศสที่มาในบราชทูต และข้าราชการไทย ๒ คน ได้ขึ้นม้าตามไปนอกนั้นเดินตามกระบวนไปทั้งนั้น ในระหว่างที่แห่พระราชสาสนไปตามทางตลอดถึงพระราชวังได้มีเครื่องเป่าพาทย์ทำเพลงบันเลงไปเสียงสนั่นหวั่นไหวหนวกหูเต็มที แต่ถ้าจะว่าไปก็ยังพอฟังได้เครื่องเป่าพาทย์นั้น มีแตร มีกลอง มีฆ้อง มีแตรฝรั่งเศส มีระฆัง และมีปี่ ครั้นมาถึงพระราชวังกระบวนแห่ได้เดินในระหว่างทวาร สองแถวถือปืนบ้างถือธนูบ้าง ถือหอกบ้าง ทหารเหล่านี้ ใส่หมวก เปนโลหะคล้ายทอง สวมเสื้อสีแดงและนุ่งผ้าสีฝ้ายต่างกางเกง เมื่อกระบวนแห่ได้คล้อยไปแล้ว ทหารเหล่านี้ก็ได้เข้า

“ไปยืนเรียงในท้องพระโรงซึ่งจะเสด็จออกแขกเมืองนั้น” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒, ๒๔๖๗ : ๙ - ๑๐)

จากนั้นจึงเป็นประเพณีการรับราชทูตของอยุธยา คือพระเจ้าแผ่นดินเสด็จออก ณ ท้องพระโรงและทรงรับพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการ

ภาพที่ ๒๒ : ภายในพระที่นั่งที่เข้ารับราชทูต (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๔๘๘)

รายละเอียดของประเพณีการรับทูตนี้ปรากฏเป็นกฎเกณฑ์ชัดเจนขึ้นเมื่อฝรั่งเศสเดินทางเข้ามา และต่อมาเป็นเรื่องที่ชาวตะวันตกอื่นเรียกร้องให้จัดประเพณีการรับราชทูตแบบเดียวกับที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงรับราชทูตฝรั่งเศสนี้

ในสมัยอยุธยา เมื่อมีราชทูตหรือผู้แทนประเทศต่าง ๆ เดินทางเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีมากขึ้นหลังจากที่ประเทศโปรตุเกสได้เข้ามาเจริญพระราชไมตรีเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๐๕๕ ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ นั้น จึงเกิดพัฒนาการประเพณีการรับราชทูตให้เป็นระเบียบแบบแผนมากขึ้น

อาจกล่าวได้ว่าก่อนหน้ารัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ราชสำนักอยุธยายังประพฤติดรรมนิยมแบบโบราณราชประเพณีมาก่อน กล่าวคือการรับราชทูตเป็นไปเฉพาะประเทศราชใกล้เคียงพระ

ราชอาณาจักรและการเข้ามาเจริญพระราชไมตรีนั้นก็เป็นไปในลักษณะการแจ้งข่าวหรือการเจริญพระราชไมตรีทางการค้า การเข้าเฝ้าในลักษณะนี้อาจเกิดขึ้นจากความรู้จักส่วนบุคคลก็เป็นได้ ธรรมเนียมที่เมืองประเทศราชที่อยู่ใต้อาณัติของอยุธยาจะต้องปฏิบัติทุกปีคือการส่งเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายพระเจ้าแผ่นดิน ดังที่ปรากฏชื่อเมืองทั้ง ๒๐ เมืองในกฎมณเฑียรบาลที่ส่งดอกไม้เงินทองมาถวายและเมืองใหญ่คือเมืองพระยามหานคร ๘ เมืองต้องเข้ามาถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาคือ พิษณุโลก ศรีสัชชนาลัย สุโขทัย กำแพงเพชร นครศรีธรรมราช นครราชสีมา ตะนาวศรีและทวาย จึงสังเกตได้ว่าในแต่ละปีจะมีเจ้าเมืองต่างๆ เข้ามาถวายเครื่องบรรณาการแก่อยุธยาเสมอเจ้าเมืองเหล่านี้เรียกว่าแขกเมือง ซึ่งข้าราชการสำนักต้องมีกฎเกณฑ์ในการดูแล รับรองแขกเมืองให้ได้รับความสุขสบาย และเป็นกรทำให้เกียรติยศแก่เมืองนั้นๆ ด้วย กฎมณเฑียรบาลบางข้อได้อธิบายข้อกำหนดของข้าราชการสำนักอยุธยาที่พึงมีต่อแขกเมืองและโทษที่ต้องได้รับหากกระทำผิดไว้

ธรรมเนียมการรับราชทูตหรือแขกเมืองนี้ ไม่ปรากฏเป็นหลักฐานว่ามีธรรมเนียมเช่นไรก่อนที่โปรตุเกสจะเข้ามาถวายเครื่องบรรณาการ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ อาจจะทรงทราบข่าวเรื่องโปรตุเกสเข้ายึดเมืองมะละกาจากบรรดาพ่อค้าแขกมุสลิมที่เข้ามาค้าขายในอยุธยาบ้างแล้วก็เป็นได้ ในเอกสารของโปรตุเกสจึงอธิบายอย่างรวบรัดว่าเมื่อคณะทูตเดินทางมาถึงแล้วพระเจ้ากรุงสยามซึ่งทรงทราบว่ามีความต่างชาติเดินทางเข้ามาในอาณาจักรก็ทรงจัดเรือให้ไปรับ และได้เข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นทันที ดังเช่นบันทึกคำสั่งของอันโตนิโย มิรันดา คือ อาเซเวดู (Antonio Miranda de Azevedo) ระบุว่า

“พระเจ้าแผ่นดินสยามเมื่อทรงทราบการเดินทางมาถึงของอัลฟงซู คือ อัลบูแกร์เกอที่มะละกา ก็ทรงปรารถนาที่จะทราบเป็นอย่างมากกว่าขุนนางที่ทรงส่งไปต้อนรับนั้นไปปฏิบัติงานอย่างไร เมื่อพระราชสาส์นมาถึง ขุนนางสยามได้ลงเรือพร้อมกับดูอาร์เต้เพื่อนันดีช ส่วนชาวจีนก็ลงเรือตามมาจนถึงอยุธยา เมื่อถึงแล้วก็นำคณะทั้งหมดเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินซึ่งทรงรอรับอยู่ที่ท้องพระโรง เหล่าทหารต่างแต่งกายเต็มยศ พระเจ้าแผ่นดินประทับอยู่บนเก้าอี้ทรงสูง ทรงแต่งกายฉลองพระองค์แบบจีน ส่วนในห้องอีกซีกหนึ่งของท้องพระโรงที่ติดกันนั้น พระมเหสีและพระราชธิดาทั้งปวงก็ประทับนั่งตามลำดับ ทุกองค์แต่งกายด้วยผ้าไหมงดงาม ประดับเครื่องเพชรพลอย ทองคำ ที่ด้านหลังก็เป็นที่นั่งของเหล่าหญิงผู้มีบรรดาศักดิ์ซึ่งแต่งกายเช่นเดียวกัน ทั้งหมดเป็น

สิ่งที่น่าชมเป็นอย่างมาก บรรดาสตรีในเมืองนี้มีค้อยต้องตาเท่าใดนัก อย่างไรก็ตามก็
 งดงามอยู่บ้าง ทั้งบรรดาขุนนางชั้นสูงก็แต่งกายเต็มยศด้วย เมื่อคูอาร์เต้ เพื่อนันดีซ
 เดินผ่านเข้าไปในท้องพระโรง ก็ถวายความเคารพพระเจ้าแผ่นดิน และเข้าไปใกล้
 พระองค์ แล้วจึงถวายสาส์นของอัลฟงซู คือ อัลบูแกร์เกอและถวายกระบี่ด้ามหนึ่ง
 พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชปฏิสันถารชอบใจหลายคำ ทรงไต่ถามเรื่องเมืองมะละกา
 และเรื่องพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสว่าทรงพระสำราญอย่างไร คูอาร์เต้ เพื่อนันดีซซึ่ง
 เป็นบุคคลเฉลียวฉลาดได้ตอบคำถามที่พระเจ้าแผ่นดินทรงถาม หลังจากเสร็จการ
 ถวายพระราชสาส์นแล้ว พระเจ้าแผ่นดินโปรตุให้ข้าราชการบริพารพาคูอาร์เต้ ไปยังที่พัก
 ส่วนพวกชาวจีนนั้นก็ได้รับของกำนัลหลายสิ่ง ในอีกวันหนึ่งทรงโปรดให้พาไปชม
 เมืองเพื่อเป็นเกียรติยศและดูช่างเผือก ซึ่งชาวจีนต่างประหลาดใจมากที่ได้เห็น และ
 หากจะเป็นสิ่งของที่ซื้อหากันได้แล้วก็คงจะมีราคาแพงที่จะซื้อไปถวายพระเจ้ากรุงจีน
 ที่เดียว หลังจากนั้นสองสามวัน พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงส่งคูอาร์เต้ เพื่อนันดีซให้
 เดินทางกลับและทรงแต่งตั้งคนทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับอัลฟงซู คือ อัลบูแกร์เกอ
 พร้อมทั้งมีพระราชสาส์นถึงพระเจ้าดง มานูแอล มีแหวนประดับทับทิม มงกุฎและ
 พระแสงดาบทองคำด้ามหนึ่ง ทั้งหมดออกเดินทางจากอยุธยา และหลังจากนั้น ๗ วัน
 ก็เดินทางข้ามทะเลมายังฝั่งสุมาตราและเดินทางถึงเมืองตรัง ซึ่งเป็นเมืองของพระเจ้า
 กรุงสยามและได้เดินทางต่อไปเรื่อยจนที่สุดจึงเดินทางถึงมะละกา และพบพวก
 แขกมัวร์ที่บ้อมปรากการ มีเครื่องศัตราวุธภายในพร้อมครบครันตามคำสั่งของอัลฟง
 ซู คือ อัลบูแกร์เกอ กัปตันชาวจีนคิดว่ามะละกาถูกยึดครองไปแล้ว เมื่ออัลฟงซู คือ
 อัลบูแกร์เกอทราบว่าคุณทูตสยามได้เดินทางมาพร้อมในคณะทูตของคูอาร์เต้
 เพื่อนันดีซด้วย จึงสั่งให้จัดพิธีรับอย่างยิ่งใหญ่พร้อมทั้งเหล่ากัปตันทหารทั้งปวง
 ทูตสยามได้มอบพระราชสาส์นพระเจ้ากรุงสยามถึงอัลฟงซู คือ อัลบูแกร์และเพื่อ
 ถวายพระเจ้าดง มานูแอล พร้อมทั้งเครื่องบรรณาการ ในจดหมายถึงอัลฟงซุนั้นมี
 ความว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงยินดีที่จะสร้างไมตรีด้วย และมีความพร้อมทั้งกำลังคน
 และสิ่งของ ตลอดจนสินค้าต่างๆ ที่จะปฏิบัติเพื่อพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกส และทรง
 ประารถนาที่จะให้โปรตุเกสที่อยู่ในบุรพทิศนี้ได้ปราบปรามพวกแขกมัวร์ที่กำลังข่มขู่
 พระเจ้าแผ่นดินมะละกาอยู่ด้วย” (ปริทัศน์พิศภูมิวิถึ, ค. ๒๕๕๓ : ๑๐๑ - ๑๐๒)

ธรรมเนียมในสมัยต่อมาของการรับราชทูตในสมัยสมเด็จพระนารายณ์นั้นปรากฏเป็นแบบแผนที่ชัดเจนขึ้น คือเมื่อคณะทูตต่างชาติเดินทางมาถึงสันดอนปากน้ำเจ้าพระยา ก็จะต้องลงเรือเล็กเข้าไปในแม่น้ำเพื่อแจ้งข่าวการเดินทางมาถึง จากนั้นจึงเป็นธรรมเนียมของฝ่ายไทยที่เจ้าพนักงานประจำเมืองจะแจ้งข่าวไปยังกรุงศรีอยุธยา เมื่อครั้งที่เซอวาลิเยร์ เดอ ซอมองต์เดินทางเข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๘ ก็ได้ปฏิบัติเช่นเดียวกันนี้ กล่าวคือได้แวะพักที่เมืองพระประแดงชั่วระยะเวลาหนึ่ง โดยแจ้งข่าวการเดินทางเข้ามาให้ทางฝ่ายกรุงสยามทราบ จากนั้นจึงลงเรือกลับไปคอยที่เรือหลวงที่จอดอยู่นอกสันดอนแม่น้ำ จากนั้นเจ้าหน้าที่ฝ่ายสยามจึงจะแจ้งให้เมืองหลวงทราบเพื่อเตรียมความพร้อมในการจัดการรับราชทูตต่อไป จากนั้นทางราชสำนักจึงจะได้จัดกระบวนเรือหลวงออกมารับพระราชสาส์นเพื่อให้เข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นที่อยุธยา

เอกสารโปรตุเกสที่ยกมาข้างต้นระบุอย่างรวบรัดว่าเมื่อคณะทูตโปรตุเกสเดินทางมาถึงแล้ว ไม่ได้พำนักที่ใดระหว่างเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยา แต่ก็ยังแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ได้ทรงส่งข้าราชการไปสอบถามก่อน และเมื่อทรงทราบความแล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าได้ ณ พระที่นั่งสรรเพชญปราสาท ซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การรับแขกเมืองในสมัยนั้น

พระที่นั่งสรรเพชญปราสาทสร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ตั้งอยู่ถัดไปทางทิศใต้ของพระที่นั่งสุริยาศอมรินทร์ ปัจจุบันคงมีแต่รากฐานแต่พออนุมานได้ว่ามีมุข ๒ มุข คือ ตะวันตกและตะวันออก มีมุขเด็จหลังคา ๕ ชั้นยอดปิดทอง พระที่นั่งองค์นี้อาจจะมีได้ใช้เฉพาะรับรองคณะทูตหรือประกอบพระราชพิธีเท่านั้น แต่คงจะใช้ตามพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์เป็นประการสำคัญด้วย เพราะในสมัยต่อมา พระราชพงศาวดารบันทึกไว้ว่า สมเด็จพระเพทราชา ทรงใช้จัดปราบดาภิเษก และจัดพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าพระขวัญ นอกจากนี้ก็ใช้เป็นสถานที่ประกอบราชพิธีราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าเสือ พระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ อภิเษกกรมขุนอนุรักษมนตรี พระราชพิธีอุปราชาภิเษกและปราบดาภิเษกเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต ในส่วนที่เป็นที่รับคณะราชทูตนั้นคงจะได้ใช้มาแต่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งโปรตุเกสเข้ามาเจริญพระราชไมตรีและตลอดมาทุกรัชกาลก็เป็นได้ ปรากฏว่าในแผ่นดินพระเพทราชาได้ใช้รับราชทูตกรุงกัมพูชประเทศซึ่งนำนางข้างเผือกมาถวาย เคยใช้ออกรับราชทูตพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ซึ่งขอกองทัพไปช่วยระงับศึกเจ้าฟ้าเมืองหลวงพระบางที่ยกกองทัพมาย่ำยี พร้อมกันนั้นได้ถวายพระแก้วฟ้าราชธิดา ชันษา ๑๕

ปี มาเป็นบาทบริจาริกาของพระองค์ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ กษัตริย์ลังกาได้ส่ง ศิริวัฒน์อำมาตย์ราชทูต พร้อมด้วยอุปทูตและตรีทูตมาเจริญพระราชไมตรีและขอพระสงฆ์ไทยไป ช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้เสด็จออกรับ ณ มุขเด็จพระที่นั่งองค์นี้

เอกสารพรรณนาภูมิสถานอยุธยาหรือคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม อธิบายลักษณะ พระที่นั่งองค์นี้ไว้ว่า

“พระที่นั่งสรรเพชญมหาปราสาทมียอดชุ้มมณฑปนพสุญเกล้ายอด มีมุขสั้นสองด้าน มีมุขยาวสองด้าน มีมุขโถงออกมาจากปราสาทใหญ่มุมนั้นไม่มียอด มีแต่หลังคาครสามชั้น นำบัน ประเจ็ดมีเสาศรีพิลึงหเทพพนม มีนารายณ์ยืนย่อลงมาตามนำบัน ในมุขโถงนั้น มีพระแท่นมณฑปบุษบกทองคำตั้งในมุขโถง เป็นที่เสด็จออกทรงพระราชปราไสยแก่แขกเมืองต่างประเทศถวายบังคม นำมุขโถงในกลางพระที่นั่งสรรเพชญมหาปราสาทนั้น มีพระแท่นปัญญาคุณ กาญจนเนาวรัตน์สามชั้นรูปอย่างพระเบญจา ไม่มีมณฑปมีพระมหาเสวตฉัตรปักที่หลังแท่นปัญญาคุณฯ นั้นทำด้วยทองคำ นพคุณน้ำแก้วประดับเพชรแลพลอยต่างๆ มีค่าสูงสามศอก ทองคำหุ้มหนักถึงเก้าสิบ ชั่งลงยาราชาวะดีประดับเนาวรัตน์พร้อมทุกสี บนพื้นพระแท่นปัญญาคุณ ทองคำนั้นปูหนังราชสีห์ ซึ่งมีมาแต่โบราณนั้นเป็นที่เสด็จขึ้นนั่งออกรับแขกเมืองบ้าง ออกรับเจ้าประเทศราชบ้าง ออกขุนนางเมื่อวันราชาภิเศกบ้าง มีเครื่องสูงปักรอบพระแท่นปัญญาคุณ นำพระที่นั่งสรรเพชญมหาปราสาทนั้น มีทิมดาบคดซ้ายขวา บนชานชาลา นั้นมีกำแพงแก้วสูงสองศอกล้อมรอบพระมหาปราสาท มีประตูหูช้างเล็กๆ แปรประตู อยู่ตามกำแพงแก้ว ล้อมพระมหาปราสาท” (วินัย พงศ์ศรีเพียร, ข. ๒๕๕๑ : ๔๙)

เอกสารโปรตุเกสที่อินโดนีเซียรายงานไปยังราชสำนักโปรตุเกสระบุขั้นตอนการรับแขกเมืองว่า พระมหากษัตริย์นั่งทรงฉลองพระองค์แบบจีน และประทับบนพระแท่นสูงแวดล้อมด้วยเหล่าขุนนาง ทั้งมีฝ่ายในเสด็จออกในการรับแขกเมืองด้วย ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าในสมัยอยุธยาตอนต้นนี้ยังคงให้ ฝ่ายคือพระอัครมเหสีเสด็จออกรับแขกเมืองด้วย ธรรมเนียมลักษณะเช่นนี้คล้ายคลึงกับราชสำนักพม่าเป็นอย่างมาก จึงน่าเชื่อได้ว่าอาจเป็นขนบธรรมเนียมเดียวกันมาก่อน แต่ในระยะต่อมากลับไม่ปรากฏว่ามีการเชิญเสด็จเจ้านายฝ่ายในออกรับแขกเมืองอีก

เมื่ออันโตนิโยถวายพระราชสาส์นแล้ว สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ มีพระราชปฏิสันถาร ๓ นัด คือถามถึงพระเจ้าแผ่นดินของกรุงโปรตุเกส ถามถึงเรื่องการเดินทางมาสยาม และถามถึงความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง

เมื่อเสร็จพระราชพิธีรับแขกเมือง เป็นธรรมเนียมที่พระเจ้าแผ่นดินจะพระราชทานสิ่งของที่มีค่า เช่นผ้าแพรพรรณให้คณะทูตและให้ออกไปชมเมือง ดังที่อันโตนิโยอธิบายว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ได้พระราชทานของกำนัลให้ชาวจีนหลายสิ่ง และได้มีพระราชโองการให้พาคณะทูตไปชมช้างเผือก และชมเมืองอยุธยา หลังจากนั้น ๒ ถึง ๓ วัน คณะทูตจึงได้เข้าเฝ้าอีกครั้งเพื่อกราบบังคมทูลลา

จากเอกสารโปรตุเกสนี้ ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าประเพณีการรับราชทูตหรือแขกเมืองของอยุธยา อาจยังไม่มีระเบียบแบบแผนที่แน่นอน ทั้งยังไม่ปรากฏชื่อขุนนางสำคัญที่มีหน้าที่รับรองคณะทูต หรือมีหน้าที่หลักในการดูแลแขกเมือง ทั้งจะเห็นได้ชัดว่าคณะทูตเดินทางโดยตรงเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา มีความเป็นไปได้ว่ากลุ่มบุคคลที่โปรตุเกสใช้เป็นผู้นำคือกลุ่มคนจีนนั้นมีความสนิทกับราชสำนักอยุธยาในระดับหนึ่ง จึงสามารถรวบรัดระยะเวลาในการจัดการได้ หรืออาจเป็นไปได้ว่าราชสำนักอยุธยาได้รับทราบข่าวการเดินทางมาถึงของคณะโปรตุเกสล่วงหน้าเป็นระยะเวลานานและพิจารณาแล้วเห็นว่าคณะทูตนี้ได้เป็นคณะทูตโดยตรงของพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกส หากแต่เป็นเสมือนผู้แทนของอุปราชโปรตุเกสที่มะละกา จึงมิได้รับแขกเมืองด้วยกระบวนการเกียรติยศมาก แต่ก็มีความเป็นไปได้ว่าเกิดธรรมเนียมการรับราชทูตอย่างเป็นแบบแผนมากขึ้น เช่นเมื่อคณะราชทูตเดินทางเข้ามาถึงสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว จำต้องมีขุนนางสยามเดินทางไปรับคณะทูตเป็นเบื้องตันก่อน จากนั้นจึงเริ่มตามกระบวนการรับราชทูต เช่นการอัญเชิญพระราชสาส์นเข้ามาในพระนครเพื่อแปลเป็นภาษาสยาม รวมถึงการกำหนดวันเวลาในการรับราชทูตที่อยุธยา

อาจกล่าวได้ว่าในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ราชสำนักก็มีความเปลี่ยนแปลงมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาในอยุธยา มาก ทำให้เกิดประเพณีการรับราชทูตที่เป็นแบบแผน กล่าวคือ

เมื่อคณะราชทูตเดินทางมาถึงสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยา และได้แจ้งข่าวให้ทางสยามทราบถึงวัตถุประสงค์ ราชสำนักสยามจะได้จัดขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์ลงไปค้ำน้ำหนักทูต เช่นในบันทึกของราชทูตเซอร์วาเลียร์ เดอ โซมองต์ ว่า

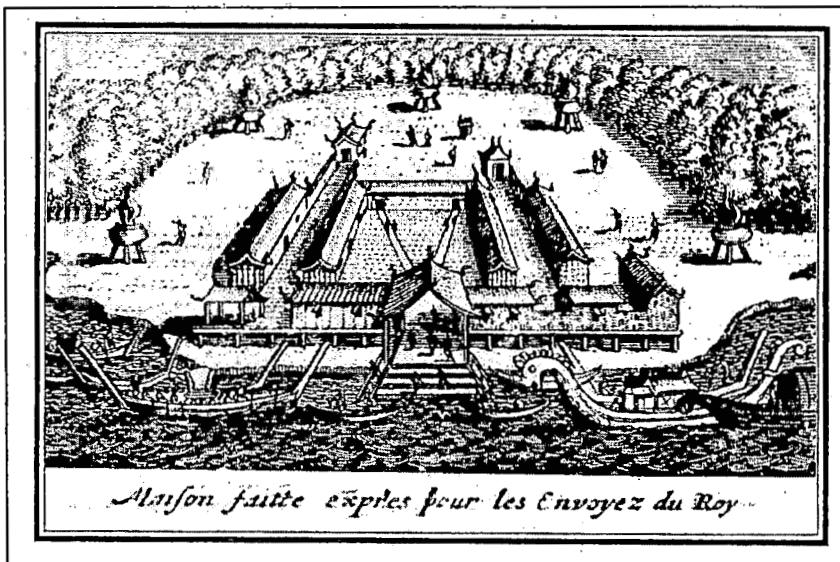
“แล้วข้าพเจ้าได้จดหมายแจ้งความถึงบิชอป ออฟ เมล์แตล โลโปลิส ซึ่งเป็นสังฆราชสอนศาสนาคาทอลิกอยู่ในกรุงสยาม ครั้นเมื่อวันที่ ๒๙ ในเดือนนั้นบาดหลวง อับเปเดอ ลีออนเน ได้มาลงเรือของข้าพเจ้า แล้วแจ้งความตามที่ข้าพเจ้าจะต้องการให้ทราบทุกประการ กับบอกข้าพเจ้าว่าพระเจ้าแผ่นดินสยามได้ทรงทราบความที่ข้าพเจ้ามาถึงจากเจ้าพระยาวิชาเยนทราริบัติ เสนาบดีของพระเจ้าแผ่นดินสยาม มีพระทัยยินดีในข่าวที่ข้าพเจ้ามาถึงเป็นอันมาก มีพระราชโองการดำรัสสั่งให้เจ้าพระยาวิชาเยนทราริบัติบอกให้พระสังฆราชกับขุนนาง ซึ่งมียศที่หนึ่งสองนายลงไปปราศรัยกับข้าพเจ้าที่มีพระทัยยินดีด้วยข้าพเจ้าได้มาถึง” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒, ๒๔๖๗ : ๓)

การทักทูตนี้ พระเจ้าแผ่นดินอยุธยาจะพระราชทานอาหาร และเครื่องใช้ที่จำเป็นเช่นผ้าผ่อนแพรพรรณ และเครื่องใช้ที่จำเป็นต่างๆ ให้เป็นเบื้องต้น จากนั้นอาจโปรดให้ขุนนางลงไปดูแลสารทุกข์สุขดิบอีกก็เป็นได้ เพื่อกำหนดวันเวลาที่จะเดินทางล่องสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามา เช่นเซอร์วาเลียร์-เดอ โซมองต์บันทึกว่า

“วันที่ ๘ เดือนออกโตเบอร์ สังฆราชบิชอป ออฟเมล์แตลโลโปลิสได้กลับมาจากกรุงศรีอยุธยา ขึ้นมาบนเรือข้าพเจ้าอีกกับขุนนางอีกสองคนแจ้งความว่า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามมีรับสั่งให้มาเยี่ยมไต่ถามถึงความทุกข์สุขของข้าพเจ้า แล้วบอกกับข้าพเจ้าว่า ตั้งพระทัยคอยจะพบข้าพเจ้าโดยเร็ว ขอให้ข้าพเจ้าขึ้นไปเฝ้า ข้าพเจ้าได้รับรองขุนนางซึ่งมานี้เหมือนกับครั้งก่อน แลเมื่อเวลาไปก็ได้ให้ยิงปืนสลุตค้ำน้ำหนัก ๙ นัด ครั้นเวลาบ่าย ๒ โมงวันนั้นข้าพเจ้าได้ลงเรือบดสำหรับกำปั่น แต่ที่พวกมาด้วยข้าพเจ้านั้นลงเรือที่พระเจ้าแผ่นดินสยาม จัดให้มารับทูตเข้ามาตามลำแม่น้ำ ในเวลาเย็นข้าพเจ้าได้พบเรือ ๕ ลำ ฝ้ายเต็มทั้งนั้น ลำหนึ่งงามนักสำหรับตัวข้าพเจ้า อีก ๔ ลำก็เป็นเรือตกแต่งงามสำหรับพวกที่มาอยู่กับข้าพเจ้าแลบรรทุกสิ่งของแลคนใช้ของพวกทูต” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒, ๒๔๖๗ : ๔)

ครั้นเมื่อคณะราชทูตหรือผู้แทนเดินทางผ่านสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว ก็จะหยุดพัก เป็นระยะที่ริมแม่น้ำ ตามหมู่บ้านหรือชุมชนสำคัญ ได้แก่หมู่บ้านฮอลันดา และแคว่พักที่เมือง บางกอก ซึ่งเป็นเมืองสำคัญที่มีป้อมปราการ เซอวาเลียร์ เดอ โชมองต์ บันทึกเหตุการณ์ครั้งนั้นว่า

“ครั้นเวลาเช้าโมงหนึ่งข้าพเจ้าออกเรือไปอีก เปนทางประมาณห้าลิก คือ ๑๕ ไมล์ ข้าพเจ้ามาถึงท่าเทียบที่ปลูกรับข้าพเจ้า มีขุนนาง ๒ คน คือ ผู้รักษาเมืองบางกอก ๑ แลเจ้าเมืองปีปดิย์ ๑ กับกรมการอื่นๆ อีกเปนอันมาก มาต้อนรับข้าพเจ้าที่ได้มาถึง แลปรารภนาให้ข้าพเจ้ามีอายุยืน ทำเนียบที่ปลูกรับนั้นทำด้วยไม้ไผ่ พื้นปูเสื่อโดย เรียบร้อย มีเครื่องแต่งเรือนใหม่ทั้งนั้น ห้องนั้นกรุผ้าลายแต่ห้องข้าพเจ้าอยู่นั้นปูพรม ยกพื้นมีเบาะเข็มซาบแลเก้าอี้ใหญ่ปิดทอง หมอนกำมะหยี่ โต๊ะคลุมด้วยผ้าปักทอง แลที่นอนอันงามดี อาหารแลผลไม้ที่เลี้ยงดูนั้นบริบูรณ์มาก ข้าพเจ้าได้ออกจากที่นั่นเมื่อ รับประทานดินเนอร์แล้วบรรดาขุนนางทั้งปวงตามข้าพเจ้ามาด้วย ข้าพเจ้าได้มาถึง บางกอกซึ่งเปนหัวเมืองที่หนึ่งของพระเจ้าแผ่นดินสยาม ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำประมาณ ทางสัก ๘ ลิก คือ ๒๔ ไมล์จากทะเล” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒, ๒๔๖๗ : ๕)

ภาพที่ ๒๓ : เรือมารับรองราชทูตฝรั่งเศส (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๑๑๔)

จากเมืองบางกอก คณะราชทูตจะแวะตามระยะทางทวนกระแสแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านตลาดขวัญ ตลาดแก้ว ป้อมเมืองนนทบุรี และอาจหยุดพักที่สามโคก เมืองปทุมธานี แล้วจึงต้องไปหยุดรอ กำหนดการถวายพระราชสาส์นที่บริเวณด้านขนอนวัดโปรดสัตว์ และรอเวลาที่พระมหากษัตริย์จะทรงกำหนดเพื่อให้คณะราชทูตเข้าเฝ้า ณ พระที่นั่งสรรเพชญปราสาท โดยมีกระบวนเรือที่

พระมหากษัตริย์ทรงจัดแต่งให้มารับ ดังที่บาทหลวงตาซาร์ตบันทึกไว้ว่าระหว่างทางมีผู้คนมารอที่ริมตลิ่งเป็นจำนวนมากเพื่อเฝ้าดูกระบวนเรือหลวง ดังนี้

“เราได้นำเรือบัลลังก์หลวงมาด้วยสิบหกลำ กับกองเรือทหารรักษาพระองค์อีกหกลำ มีขุนนางชั้น ๓ ชั้น ๔ ชั้น ๕ มาด้วยอีก ๔๐ นายในเรือบัลลังก์ของตน เราเริ่มต้นตั้งขบวนกันในลำแม่น้ำราวตอนแปดโมงเช้า เรือขุนนางชั้นผู้น้อยนำขบวนไปข้างหน้าเป็นคู่ๆ ทิ้งระยะห่างกันพองาม รวมสี่สิบลำ ต่อจากนั้นก็เป็นเรื่องของขุนนางชั้นที่ ๒ กับชั้นที่ ๓ อีก สิบหรือสิบสองลำ เป็นขุนนางที่มาแต่บางกอก ครั้นแล้วจึงถึงเรือบัลลังก์ของข้าราชการผู้ใหญ่สองนายซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงจัดมาถวาย ทิ้งระยะห่างกันมากหน่อยแล้วจึงถึงขบวนเรือสี่ลำที่บรรทุกเครื่องราชบรรณาการ แล้วก็ถึงลำที่เชิญพระราชสาส์น” (ตาซาร์ต, ๒๕๔๗ : ๓๘ - ๓๙)

เมื่อเดินทางล่องขึ้นไปจากวัดโปรดสัตว์แล้ว ก็จะผ่านหมู่บ้านต่างๆ เช่นบ้านญี่ปุ่น บ้านโปรตุเกส บ้านอังกฤษและบ้านฮอลันดา ซึ่งต่างก็จะยิงสลุตต้อนรับและถวายพระเกียรติ หากผ่านหน้าโบสถ์ของชาติใดก็ตาม เจ้าอธิการโบสถ์ก็จะตีระฆังเป็นเครื่องหมายแสดงมิตรไมตรี

เมื่อถึงท่าเรือตรงข้ามวัดพุทธโสธรวรวิทย์ กระบวนเรือจะเทียบท่านี้ก่อนที่คณะราชทูตและพระราชสาส์นจะได้รับการอัญเชิญขึ้นบกเพื่อตั้งกระบวนแห่เข้าสู่พระราชวังหลวง จุดหมายเหตุคณะราชทูตลงกาในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศบันทึกว่า

“ถึงวันที่ ๑๗ เดือนกรกฎาคม เวลา ๕ โมงก่อนรุ่งอรุณ ข้าราชการไทย ๓ คนนำเรือกระบวนมารับราชทูตจากที่พักไปขึ้นบกที่ท่าถนนมีประตูใหญ่อยู่กับกำแพงเมือง ทูตานุทูตขึ้นรถเทียมม้าไปตามถนนหลวง ๒ ฟากถนนผูกแต่งด้วยผ้าต่างๆ มีโคมรูปเหมือนแดงโม หุ้มตะกั่ว ประดับกระจกแว่นเป็นระยะกันไปตามถนน จนถึงประตูพระราชวังที่ชื่อว่ายมทัก ตั้งแต่ท่าตลอดมาทั้ง ๒ ข้างถนน ซึ่งผ้า ๕ สี ปีกทอง มีร้านขายเครื่องเงิน เครื่องทอง เครื่องทองแดง ทองสัมฤทธิ์และสังกะสี ขายไม้จันทน์แดง จันทน์ขาว ขายฟูก เบาะและม่านปัก ขายเครื่องยาต่างๆ มีทั้งร้านขายข้าวสาร ขายมะพร้าว ขายกล้วย ส้ม ขนมหวาน ดอกไม้และเครื่องกิน เครื่องดื่มต่างๆ ร้านเหล่านี้ล้วนตกแต่งประดับประดาด้วยลายทอง แลดูถนนงามอร่ามไปตลอด” (นันทา วรเนติวงศ์, ๒๕๕๖ : ๑๖ - ๒๐)

เมื่อได้เข้าถวายพระราชสาส์นแล้ว เหตุการณ์สำคัญคือพระเจ้าแผ่นดินจะมีพระราชปฏิสันถารด้วยการมีพระราชปฏิสันถารกับคณะราชทูตนี้เป็นธรรมเนียมแต่โบราณ ซึ่งมักจะประกอบด้วยคำถาม ๓ ข้อสำคัญคือไต่ถามว่าพระเจ้าแผ่นดินหรือพระราชวงศ์ทรงพระสำราญดีหรือไม่ ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาลและมีความอุดมสมบูรณ์หรือไม่ และมีข้าศึกมาประชิดเมืองหรือทำสงครามหรือไม่อย่างไร แต่ในบางครั้งพระราชปฏิสันถารอาจยกเรื่องเพิ่มเติมได้ตามแต่พระราชประสงค์ หากมีพระราชปฏิสันถาร ๓ ข้อก็เรียกว่ามีพระราชปฏิสันถาร ๓ นัด แต่หากมากกว่านั้น ก็อาจเป็นพระราชพิธีมีพระราชปฏิสันถาร ๕ นัด ๗ นัด แล้วแต่โอกาส

คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ธรรมวรรณพรรณนการรับราชทูตลังกาไว้ว่า

“ครั้นพร้อมแล้ว พระองค์จึงสระสรงทรงเครื่อง แล้วจึงทรงพระภุษาพื้นแดงปักทองทรงจีบใจแล้ว ทรงฉลองพระองค์ขับในอย่างน้อยพื้นทอง แล้วทรงฉลองพระองค์ขับนอกอย่างเทศ แล้วทรงตาทิพทาบนานาประดับ แล้วสังวาลย์ประดับเพชร แล้วทรงพระมหามงกุฎประดับเพชร แล้วทรงพระอำมรงค์ราคาค่ากรุง แล้วจึงทรงถือพระแสงดาบตราใจเพชร จึงเสด็จทั้งพระมเหสีสามพระองค์ ทั้งพระสนมกำนัลอันพร้อมแวดล้อมตามเสด็จออกมาเป็นอันมาก ครั้นได้เวลาสัญญาแล้ว จึงประโคมตรงส่งขั้วองกลองมโหรีปี่พาททั้งปวงแล้ว จึงชักม่านทองสองไข ครั้นเสด็จออกจึงหยุดประโคม กรมมาลาการนั้น คือ ราชมณูเทพมณูนั้น ชูดอกไม้ทอง แล้วจึงนำแขกเมืองเข้ามาในพระราชวัง แล้วจึงนำกราบสามครั้ง จึงถึงที่เฝ้าจึงตรัสเรียกหมากกลาง ขุนทินบรรณารับสั่งขุนทานกำนันตั้งหมาก แล้วพระอลักษณ์จึงรับพระราชสาส์นนั้น เชิญขึ้นไว้บนเตียงประดับกระจก จึงตั้งไว้บนพานทองสองชั้น แล้วพระองค์จึงปราศัยตามอย่างตามธรรมเนียม ถ้าเป็นแขกเมืองใหญ่ ทรงพระราชประดิษฐาน ๗ นัด ถ้าเป็นแต่แขกเมืองน้อย พระราชประดิษฐาน ๓ นัด พระองค์จึงประดิษฐานตามเมืองใหญ่ ๗ นัด จึงทรงพระปราศัยเจ็ดคำ ว่ากรุงลังกานั้นพระศาสนารุ่งเรืองอยู่ฤๅคำหนึ่ง ข้าวปลาอาหารบริบูรณ์อยู่ฤๅสองคำ อันฝนฟ้านั้นบริบูรณ์อยู่ฤๅสามคำ พันจากโรคภัยอยู่ฤๅสี่คำ อันบ้านเมืองนั้นพ้นจากโจรผู้ร้ายเบียดเบียนอยู่ฤๅห้าคำ พระมหากษัตริย์เป็นธรรมอยู่ฤๅหกคำ อันเสนาอำมาตย์นั้นอยู่ในธรรมอยู่ฤๅเจ็ดคำ อันนี้ทรงพระปราศัย เป็นตามอย่างธรรมเนียม ทูตจึงกราบทูลตามมีพระสีหนาทราชโองการตั้ง ๗ นัด แล้วอลักษณ์ จึงอ่านถวายว่า พระเจ้ากรุงศรีวิชัยนั้น มีพระ

ราชสาส์นแลเครื่องบรรณาการเข้ามาถวายเป็นทางไมตรี อันพระเกียรติยศนั้น ฎาไป
ถึงกรุงศรีวัฒนบุรี.... (ความขาดหายไป) ศาสนา ทั้งพระศาสนาก็รุ่งเรืองแจ่มใส อัน
พระเกียรติยศ...ก็เลื่องฎาไปถึงเมืองกรุงศรีอยุธยา พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา.....ก็มี
พระทัยรักใคร่เมตตายิ่งนัก ด้วยว่าเป็นกรุงสัมมาทิฐิตัวด้วยกัน จึงให้ราชสาส์นแล
บรรณาการขึ้นมา เป็นทางพระราชไมตรีเพื่อจะใคร่เป็นทอง.....ด้วยสองกรุงนี้กรุง
ใหญ่กว่ากรุงทั้งปวง แล้วจะได้ช่วยกันทำนุบำรุงพระศาสนาจะได้เป็นเขตแดนทองกัน
ทางในลกยพิภพ ทั้งสองกรุงจะได้เป็นตะพานเงินตะพานทองแผ่นเดียวกันทั้งสองกรุง
แลอานาราษฎรทั้งปวงก็จะได้ไปมาค้าขายถึงกันสืบไป ตราบเท่าจลนพระศาสนาฯ”
(วินัย พงศ์ศรีเพียร, ข. ๒๕๕๑ : ๑๗๒ - ๑๗๓)

เมื่อถวายพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการเรียบร้อยแล้ว พระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จขึ้น
เจ้าพนักงานชูดอกไม้เงินทอง แล้วเข้ามาเฝ้าพระวิสูตรปิต อันเป็นการเสร็จพระราชพิธีเข้าเฝ้าถวาย
พระราชสาส์น หลังจากที่ออกมาจากพระที่นั่ง พระเจ้าแผ่นดินจะทรงจัดให้ขุนนางนำราชทูตและ
แขกเมืองไปชมวัดวาอารามและพระราชทานเลี้ยงอาหาร รวมทั้งพระราชทานผ้าผ่อนแพรพรรณให้
อีก เช่นโคลิด เซเบอเร็ต บันทึกรไว้ว่า

“ในขณะที่เจ้าพนักงานได้เป่าปี่ตกลอง พระเจ้ากรุงสยามก็เสด็จขึ้น พอหับพระแกล
เสร็จแล้ว มงซิเออร์คอนชตันซ์ก็ได้ขอให้เรารออยู่ในห้องพระโรงก่อน เพราะ
มงซิเออร์คอนชตันซ์จะต้องกลับเข้าไปเฝ้าพระเจ้ากรุงสยามอีก เพื่อจะได้นำ
มงซิเออร์เดฟาตและนายทหารให้เข้าเฝ้า เมื่อเสร็จแล้วมงซิเออร์คอนชตันซ์จึงจะ
กลับมารับเรา เราได้นั่งรออยู่ในห้องพระโรงพร้อมกับสังฆราชเดอเมเตโลโปลิส ใน
ระหว่างนั้นพวกขุนนางข้าราชการก็ยังคงหมอบอยู่ เหมือนกับหมอบอยู่ในเวลาที่พระ
เจ้ากรุงสยามประทับอยู่ในที่นั้นเหมือนกัน อีกสักครู่หนึ่งมงซิเออร์คอนชตันซ์ก็ได้
กลับมา และได้พาเราไปในที่ แห่งซึ่งได้จัดเตรียมไว้สำหรับเลี้ยงอาหาร...” (ประชุม
พงศาวดารภาคที่ ๔๗, ๒๔๗๑ : ๔๕)

บาทหลวงตาสาร์ดับันทิกว่า

“เมื่อออกมาจากที่เฝ้า เราพบศาลาหลังงาม ท่ามกลางสวนดอกไม้มีน้ำพุโดยรอบ ตั้ง
โต๊ะอาหารขนาดใหญ่สำหรับห้าสิบที่ อาหารนั้นล้วนเชิญมาในถาดเงินด้วยกันทั้งสิ้น

อาหารจำพวกเนื้อสัตว์มีอยู่เป็นอันมาก ไม่แพ้อาหารจำพวกแกงต่างๆ ที่มีรสอันแสน
โอชะ มีเหล้าองุ่นทุกชนิดให้ดื่ม แต่ที่เราชอบกันมากที่สุดก็คือของแฮมและขนมกวน
ทุกชนิดที่มาจากประเทศจีนและญี่ปุ่น...” (ตาซาร์ต, ๒๕๔๗ : ๗๒ – ๗๓)

นอกจากนี้เมื่อเข้าเฝ้าฯ แล้ว พระเจ้าแผ่นดินอาจพระราชทานพระราชานุญาตให้ตามเสด็จ
ประพาสยังที่ต่างๆ เช่นเมื่อทอดพระเนตรการคล้องช้าง หรือเสด็จยังวัดต่างๆ

การเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นในสมัยอยุธยาอาจทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เฝ้าฯ อย่าง
ลำลองก็ได้ เช่นให้เข้าเฝ้าฯ ที่พระที่นั่งเมืองลพบุรี และเมื่อคณะราชทูตจะกราบถวายบังคมทูลลา
กลับไปก็มักจะเข้าเฝ้าฯ อีกครั้ง โดยมีระเบียบแบบแผนเช่นกันแต่มีรายละเอียดน้อยกว่า เพียงเพิ่มเติม
สิ่งของที่จะพระราชทานให้นำกลับไปเช่นเครื่องราชบรรณาการของสยาม ผ้าไหม ของป่าและของมี
ค่าต่างๆ ดังนั้นเอกสารฝรั่งเศสที่ราชทูตเรียบเรียงขึ้นจึงมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อประวัติศาสตร์การทูต
ไทย

ประเพณีอื่นๆ ที่พบในเอกสารฝรั่งเศสคือมีการกล่าวถึงพระราชพิธีหลวงบางประการเช่นการ
ไล่น้ำหรือพินน้ำ บาทหลวงตาซาร์ตระบุว่า “พระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปทรงเยี่ยมพระสังฆราช และได้
ทรงประกอบพระราชพิธีพินน้ำด้วย กล่าวคือใช้พระแสงดาบพินน้ำในยามน้ำท่วมใหญ่ บังคับให้น้ำ
ถอยถดถดลงไป” (ตาซาร์ต, ๒๕๔๗ : ๘๔) พระราชพิธีพินน้ำนี้ปรากฏหลักฐานสอดคล้องกับกฎ
มณเฑียรบาลว่าในหน้าน้ำที่น้ำท่วมทุ่งนาข้าว ราษฎรได้รับความเดือดร้อนมาก พระเจ้าแผ่นดินจะ
เสด็จออกประกอบพระราชพิธีพินน้ำ โดยใช้พระแสงดาบพินลงในแม่น้ำและรับสั่งให้น้ำลด เพื่อให้
ประชาชนสามารถเก็บเกี่ยวข้าวได้ และทรงโบกพัดนี้ เพื่อเรียกลมให้พัดพาน้ำไปด้วย พระราชพิธีนี้
เป็นเสมือนการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับเกษตรกร ชาวนา ชาวไร่ ว่าจะไม่ถูกน้ำท่วมขังนาน
เกินไป

๕.๒ องค์ประกอบอื่นของสังคม

๕.๒.๑ ความเชื่อ

นอกจากข้อมูลที่ปรากฏในด้านสหภาพภูมิศาสตร์ ประชากรและประเพณีแล้ว เอกสารที่เรียบเรียงโดยชาวฝรั่งเศสยังระบุความเชื่อของคนไทยด้วย ความเชื่อเป็นปรากฏการณ์ทางจิต ที่เกิดจากการสนองความอยากรู้อยากเห็น อาจถือได้ว่าเป็นสัญชาตญาณดั้งเดิมอย่างหนึ่ง ในทางจิตวิทยา ความเชื่อของมนุษย์ปรากฏอยู่ ๓ แบบ (สุวัฒน์ จันทระจำนง, ๒๕๔๐ : ๖ – ๗) คือ

๑. ความเชื่อแบบศรัทธา (Faith) เช่นความเชื่อในศาสนา พระเจ้า ลัทธิการบูชา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือแม้แต่การศรัทธาในบุคคล ความเชื่อในลักษณะเช่นนี้ในบางครั้งอาจไม่ได้เกิดจากเหตุผลก็เป็นได้ เช่นเกิดจากความจงรักภักดี หรือคลั่งไคล้

๒. ความเชื่อที่เกิดจากการยอมรับว่าสิ่งหนึ่งมีอยู่จริง (Belief) โดยอาศัยหลักฐานข้อมูลต่างๆ ความเชื่อประเภทนี้อาศัยเหตุและผลเป็นหลัก แต่ก็ยังมีความเป็นอัตวิสัยปะปนอยู่มากด้วย

๓. ความเชื่อที่เกิดจากความรู้ (Knowledge) เป็นความเชื่อโดยอาศัยพยานหลักฐานที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัส เป็นความเชื่อที่ยอมรับว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีอยู่จริง สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์

ความเชื่อ ๓ ประเภทนี้เป็นความเชื่อดั้งเดิมของคนที่เกิดจากอารมณ์ความรู้สึกต่างๆ และยังไม่สามารถหาเหตุผลมาอธิบายได้มากนัก ซึ่งเป็นความเชื่อที่จะแสดงออกผ่านศาสนาหรือลัทธิบูชาต่างๆ ดังที่ในเอกสารฝรั่งเศสที่รวบรวมไว้ได้อธิบายเรื่องความเชื่อของชาวสยามออกเป็น ๒ กลุ่มคือ ความเชื่อทางศาสนาและความเชื่อในเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ

๑. ความเชื่อทางศาสนา (Religious Belief)

แม้ว่าเอกสารต่างชาติจะมองว่าการนับถือบูชารูปเคารพในดินแดนตะวันออกนั้นเป็นเรื่องล้าหลังอยู่ เพราะตะวันตกได้ผ่านแนวคิดเรื่องการนับถือพระผู้เป็นเจ้าเป็นหลักมาแล้ว แนวคิดหนึ่งที่เป็นแรงผลักดันให้ชาติตะวันตกเดินทางแสวงหาดินแดนก็คือการค้นหาดินแดนศักดิ์สิทธิ์ เพราะเชื่อว่าเคยมีกษัตริย์ที่นับถือคริสต์ศาสนาอยู่ และหากพบเจอแล้วก็จะสามารถเผยแพร่ศาสนาได้อย่าง

คารอลิกเป็นศาสนาที่จริงแท้ จึงขอร้องให้รับเข้าศาสนาโดยเร็ว เมื่อบาทหลวงจะให้
 กระทำการอย่างใด ๆ ข้าราชการผู้นั้นจะยอมทำทุก ประการเมื่อพวกบาทหลวงได้
 เห็นความสัตย์จริงเช่นนี้ จึงได้ให้นำามนต์รับเข้าในศาสนาที่บ้านของข้าราชการผู้นั้น
 เมื่อวันที่ ๓๐ มกราคม ค.ศ. ๑๖๖๗ โดยที่ท่านผู้นั้นนอนป่วยมาหลายเดือนแล้ว แล
 ได้ให้นามว่า โยเซฟ เพื่อเป็นเกียรติยศแก่นักบุญผู้ปกครองคณะบาทหลวงใน
 ประเทศนี้ เมื่อข้าราชการผู้นี้ได้ถือศาสนาคริสเตียนแล้ว พวกบาทหลวงได้กระทำพิธี
 ให้สาบาลเข้าถอสนาภายใน ๕๐ วัน ซึ่งผู้นั้นยังมีชีวิตอยู่ ภรรยาของข้าราชการผู้
 นี้ซึ่งเป็นคนอยู่กับพระมเหสี ก็ได้มารับนำามนต์เข้าถอสนาในวัดภายหลังสามี่ ๑๓
 วัน ภรรยาได้ขอร้องให้เอาศพของสามี่มาฝังที่ป่าช้าของบาทหลวง แต่จะขึ้นสมัยไป
 ไม่ได้ เพราะสามี่เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ทั้งเป็นเพื่อนของเสนาบดีด้วย แล เสนาบดีก็
 มีความประสงค์ที่จะทำศพให้ จึงเป็นอันตกลงต้องทำศพตามประเพณีของบ้านเมือง
 ในที่แห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นที่สำหรับฝังหรือเผาผู้มีบรรดาศักดิ์นั้น" (ประชุมพงศาวดารภาคที่
 ๓๒, ๒๔๖๗ : ๗)

เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเอาพระทัยใส่ในกิจการของมิชชันนารี ก็ยิ่งทำให้บาทหลวงมี
 ความมานะในการเผยแผ่ศาสนา อย่างไรก็ดี ไม่พบว่าในเอกสารมิชชันนารีได้บันทึกเกี่ยวกับวัดใน
 พุทธศาสนาไว้ เว้นแต่บาทหลวงบางรูปที่มีบทบาทอื่นนอกจากการศาสนาเช่นบาทหลวงตาซาร์ดี
 และบาทหลวงเดอซัวซี ซึ่งบันทึกถึงวัดทั่วไปในอยุธยาและวัดในพระราชวังหลวงอยุธยา ดังเช่น
 บาทหลวงเดอซัวซี บันทึกว่า

"เราได้ออกไปเที่ยวกันโดยไม่แสดงตนให้รู้ว่าใครเป็นใคร ที่ไหนมาการออกเที่ยวทุก
 ครั้งได้เห็นแต่สิ่งที่น่าสนใจ วัดทุกวัดปิดทองอร่ามทุกแห่ง มีจำนวนวัดไม่น้อยกว่า
 โบสถ์ในกรุงปารีส เราเห็นแต่ภิกษุสงฆ์ที่ครองจีวรสีเหลืองผืนใหญ่อันเป็นเครื่องแบบ
 ของบรรพชิต ภายในบริเวณตัวนครหลวงเท่านั้นนับได้ถึงสองหมื่นรูปแล้ว และยังมี
 จำนวนมากกว่านี้ขึ้นไปอีก..." (เดอ ซัวซี, ๒๕๕๐ : ๒๔๒)

บาทหลวงตาซาร์ดีพรรณนาวัดในเขตพระราชวังหลวงไว้เช่นกันว่า

"หลังจากที่ผ่านลานไปสักแปดหรือเก้าแห่งแล้ว ก็ถึงพระอุโบสถแห่งหนึ่ง ซึ่งงดงาม
 และเป็นที่สวยงามมากของราชอาณาจักร หลังจากนั้นมุ่งด้วยแผ่นตะกั่วถ้า อันเป็น

โลหะสีขาวยชนิดหนึ่งระหว่างตีบุกกับตะกั่ว เป็นหลังคาเชื่อมกันถึงสามชั้นซ้อน
 ตรงหน้าประตูทางเข้าพระอุโบสถนั้น มีรูปพระโคอยู่ด้านหนึ่ง อีกด้านหนึ่งเป็นรูปสัตว์
 ประหลาดหน้าตาน่ากลัว พระอุโบสถนี้มีความยาวมากแต่ค่อนข้างแคบ และเมื่อเข้าไปข้างในก็มีแต่ทองคำไปเสียทั้งสิ้น ทั้งต้นเสา ผนัง ลายกระหนกบนเพดาน และ
 ปฏิมากรต่างๆ ล้วนหุ้มทองไว้อย่างแนบเนียนรวมกับว่าปิดทองคำเปลวไปทั่วทุกสิ่ง
 ตัวพระอุโบสถนั้นก็เหมือนๆ กับโบสถ์ฝรั่งของเรา คือค้ำจุนหลังคาไว้ด้วยเสาต้นใหญ่ๆ
 เมื่อล่องเข้าไปมีแท่นคล้ายแท่นบูชาเป็นที่ประดิษฐานปฏิมากรอยู่สามหรือสี่องค์ ล้วน
 เป็นทองที่บึงทั้งสิ้น สูงขนาดเท่าตัวคน บ้างก็ยืน บ้างก็นั่งขัดสมาธิตามแบบคนสยาม
 ลึกเข้าไปมีแท่นยกพื้น คล้ายเวทีคณะร้องเพลงสวดในโบสถ์ฝรั่ง เป็นที่ประดิษฐาน
 พระพุทธรูปอันมีค่ามากของราชอาณาจักร พระพุทธรูปองค์นี้สร้างแบบประทับยืน
 ยอดพระเศียรจรดหลังคาพระอุโบสถ มีความสูงราวสี่สิบห้าฟุตและกว้างราวเจ็ดถึง
 แปดฟุต สิ่งที่น่าอัศจรรย์ก็คือเป็นทองที่บึงทั้งสิ้น” (ตาซาร์ดี, ๒๕๔๗ : ๗๗ - ๗๘)

แม้แต่ในบันทึกของบาทหลวงเดอซัวซี (เดอ ซัวซี, ๒๕๕๐ : ๒๕๐) ก็ยังระบุความงาม
 ของวัดพระศรีสรรเพชญ์ไว้ในลักษณะเดียวกันว่าเป็นวัดที่ตั้งอยู่ภายในเขตพระราชวัง มีความ
 งดงามมาก พระอุโบสถใหญ่โต พระพุทธรูปองค์ยืนงดงาม ทำจากทองคำ ประดับอัญมณี
 ต่างๆ มากมาย

วัดที่บาทหลวงฝรั่งเศสบันทึกนี้คือวัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งสถาปนาขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏ
 ชัดเจนนัก แต่ต้องก่อนรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เพราะในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราช
 ที่ ๒ มีบันทึกในพระราชพงศาวดารว่า “ศักราช ๗๘๓ ปีฉลู ตรีศก สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า
 เสด็จไปเอาเมืองนครหลวงได้ ท่านจึงให้พระราชกุมารท่านพระนครอินทร์ เจ้าเสวยราชสมบัติ ณ
 เมืองนครหลวง ท่านจึงให้เอาพญาแก้ว พญาไท และครอบครัว ทั้งพระโค รูปสิงห์สัตว์ทั้งปวงมาด้วย
 ครั้นถึงพระนครศรีอยุธยา จึงให้เอารูปสัตว์ทั้งปวงไปบูชาไว้ ณ วัดพระศรีรัตนธาดาบุ้าง ไว้วัดพระศรี
 รัตนมหาธาดาบุ้าง ไว้วัดพระศรีสรรเพชญ์บุ้าง” (กรมศิลปากร, ก. ๒๕๔๔ : ๖๑) ดังที่ตาซาร์ดีบันทึก
 ว่ามีรูปพระโค (รูปวัว) อยู่ที่หน้าทางเข้าพระอุโบสถ ก็คือรูปพระโคที่นำมาจากเมืองพระนครนี้เอง
 ดังนั้น หลักฐานของฝรั่งเศสจึงสอดคล้องกับเอกสารประวัติศาสตร์ไทยเป็นอย่างดี เพราะไม่ปรากฏ
 ข้อความนี้ในเอกสารตะวันตกอื่นๆ

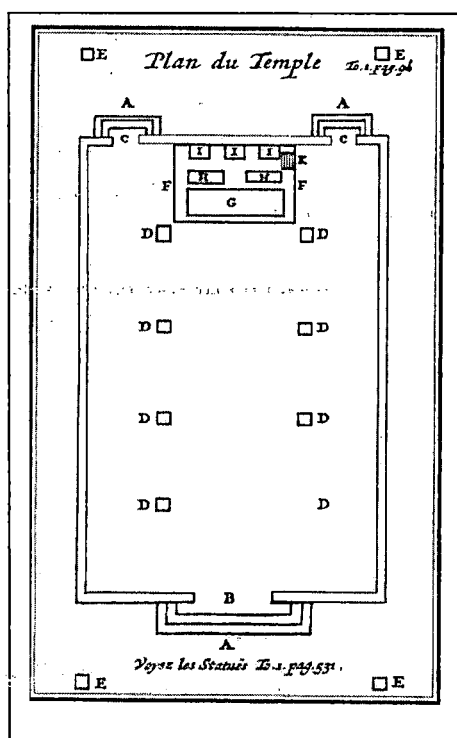
พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ระบุว่า ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โปรดให้ยกวังทำเป็นเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ เสด็จไปประทับที่ริมน้ำ แล้วจึงสร้างพระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาทองค์หนึ่ง แสดงว่าก่อนการสถาปนาวัดนี้พื้นที่เดิมเคยเป็นส่วนหนึ่งของพระราชวังหลวงมาแต่ครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงสถาปนาพระนครศรีอยุธยา การเปลี่ยนแปลงพระอารามแห่งนี้เกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ โดยอาจมีการก่อพระสถูปขนาดใหญ่ขึ้นตามที่พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ระบุว่า "ศักราช ๘๓๕ ประดิษฐานพระอุฐิธาตุสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้าไว้ในพระสถูป" และต่อมาสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ก็โปรดให้สร้างพระวิหารขนาดใหญ่ขึ้นที่ทางทิศตะวันออก ด้านหน้าพระสถูปนั้น และโปรดให้หล่อพระพุทธรูปยืนขึ้นองค์หนึ่ง ดังปรากฏความว่า "ศักราช ๘๔๑ ปีกุน เอกศก แรกสร้างพระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ สมเด็จพระบรมราชาธิบดี แรกหล่อพระศรีสรรเพชญ์ในวัน ๑ ๙ ๖ ครั้นถึงศักราช ๘๔๕ ปีเถาะ เบญจศก วัน ๖ ๑๑ ๙ ๔ หลอมพระพุทธรเจ้าศรีสรรเพชญ์ คณนาพระพุทธรเจ้าขึ้นแต่พระบาทถึงยอดพระรัศมีสูงได้ ๘ วา พระพักตร์นั้นยาวได้ ๔ ศอก โดยกว้างได้ ๓ ศอก พระอุระนั้นกว้างได้ ๑๑ ศอก และทองหล่อพระพุทธรเจ้าหนัก ๕๓,๐๐๐ ชั่ง ทองคำหุ้มนั้นหนัก ๒๘๖ ชั่ง ช้างหน้านั้นทองเนื้อ ๗ น้ำ ๒ ขา ช้างหลังนั้นทองเนื้อ ๖ น้ำ ๒ ขา" (พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม); ๒๕๐๗)

พระวิหารที่ประดิษฐานพระศรีสรรเพชญ์เป็นพระวิหารขนาดใหญ่ยาว ๑๑ ห้อง มีมุขด้านหน้ามุขหลังยื่นออกมา มีประตูทางเข้าด้านละ ๒ ประตู ผนังด้านหลังปรากฏร่องรอยเป็นที่ลูกกรง ผนังอาคารภายในยกสูง เสาอาคารเป็นเสากลมมีความสูงต่างระดับกันเพื่อรับชั้นหลังคาลดด้านทิศตะวันออกซึ่งเป็นมุขสี่บัญชร มีชานลดก่อด้วยเสาเหลี่ยม

การเปลี่ยนแปลงสถาปัตยกรรมของพระวิหารและการก่อสร้างศาสนสถานเพิ่มเติมอาจเกิดขึ้นตั้งแต่ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชถึงรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เช่นปรากฏอาคารที่เจาะช่องหน้าต่างโค้งแหลมในศิลปะเปอร์เซีย ดังที่เป็นพระราชนิยมของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ลพบุรี ครั้นในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงปรับเปลี่ยนเครื่องหลังคาและเพิ่มพระระเบียงให้มีหลังคาคลุม ทั้งแปลงยอดมณฑปพระวิหารทั้งสองข้าง คือมณฑปพระป่าเลไลยก์และมณฑปพระโลกนาถให้เป็นหลังคาทรงคฤห์

อย่างไรก็ตาม บริเวณแผนผังของวัดโดยรวม ยังมีสิ่งก่อสร้างที่น่าสนใจอีกหลายแห่ง ได้แก่ พระสถูปขนาดใหญ่ ๓ องค์ที่ตั้งอยู่บนพื้นไพทีเดียวกันเรียงทางตะวันออกไปตะวันตก ด้านตะวันออกสุดเป็นมณฑปพระพุทธรูป พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐระบุว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงสร้างพระเจดีย์องค์ตะวันออกขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ องค์กลางนั้นบรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ และองค์ตะวันตกเป็นพระสถูปที่บรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ สร้างขึ้นในรัชกาลของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ พระสถูปทั้ง ๓ มีพระระเบียงล้อมรอบ หลังคาพระระเบียงลดชั้นมีเสาพาไลรับที่ด้านใน ต่อทางด้านทิศตะวันตกมีกลุ่มพระพุทธรูปสี่อิริยาบถและพระเจดีย์ อันแสดงให้เห็นความเกี่ยวเนื่องของคตินิยมการสร้างพระสี่อิริยาบถที่ได้รับมาจากศิลปะสุโขทัย-กำแพงเพชร

ทางด้านทิศเหนือของทำายพระวิหารหลวง มีทางเดินเล็กๆ เชื่อมต่อระหว่างเขตพระราชวังหลวงกับวัดพระศรีสรรเพชญ์เรียกว่าพระถนน เป็นทางเสด็จพระราชดำเนินของพระมหากษัตริย์ มีหลังคาคลุมยาวตลอด มีประตูทางเข้าออกเป็นระยะ ตัดตรงมาจากที่พระถนนน้ำวาสุกรี ทางด้านทิศเหนือของพระราชวังหลวง ผ่านทำายพระที่นั่งสำคัญที่ ๓ องค์และตรงเข้ามาสู่วัด

ภาพที่ ๒๔ : แผนผังในพระอุโบสถของวัด (ลาตูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๒๐ : ๑๔๕)

นอกจากพระอุโบสถของวัดที่โดยปกติจะประดับตกแต่งอย่างวิจิตรงดงามและเห็นได้ชัดแล้ว ยังมีองค์ประกอบอื่น ๆ ในวัด ที่ชาวฝรั่งเศสได้พรรณนาไว้อีกด้วย เช่น ลาลูแบร์เขียนถึงโบสถ์ ๆ ทั่วไปว่า

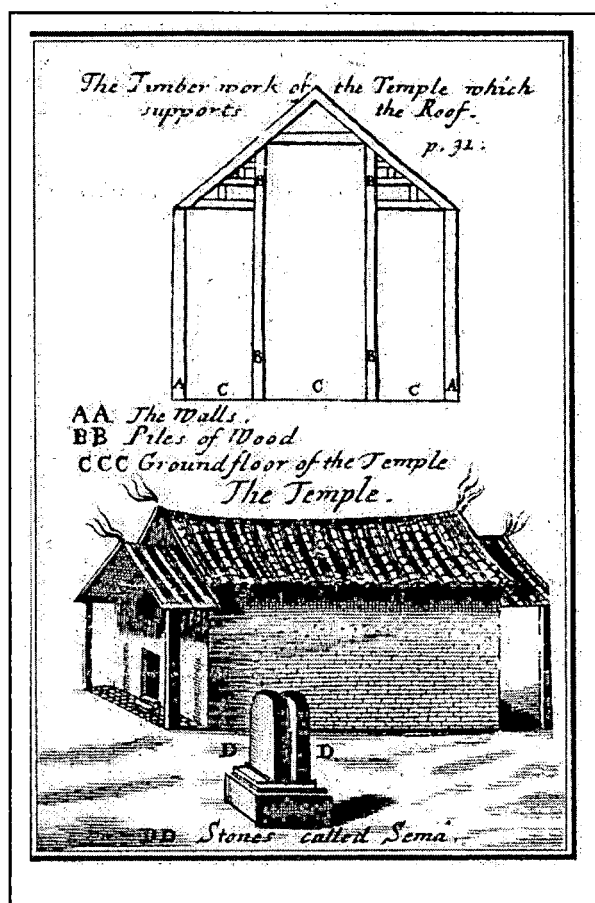
"ส่วนโบสถ์นั้น ข้าพเจ้าได้สังเกตเท่าที่เห็นแต่เฉพาะพะไลที่ยื่นออกมาเป็นมุขทางด้านหน้า และอีกอันหนึ่งทางด้านหลังเท่านั้น รูปเคารพประดิษฐานอยู่ใต้หลังคาส่วนที่สูงที่สุด ส่วนหลังคามุขหน้าและมุขหลังนั้น ดูเหมือนจะมีไว้ให้ประชาชนเข้าไปนั่งเท่านั้น แม้ว่าประชาชนจะไม่ได้รับอนุญาตให้เดินเข้าเดินออกตลอดทั่วบริเวณในวันที่พระอุโบสถเปิดอยู่ก็ตาม" (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๒๐ : ๑๔๓)

ส่วนองค์พระเจดีย์ ลาลูแบร์บันทึกว่า

"แต่เครื่องประดับสำคัญของพระอุโบสถนั้น ก็ต้องมีเป็นธรรมดาทุกวัด คือเจดีย์ปูนขาวหรือก่อด้วยอิฐมากมายหลายองค์ ส่วนเครื่องตกแต่งเจดีย์ทำด้วยฝีมือหยาบมาก เจดีย์ที่มีขนาดสูงที่สุดเทียบได้กับหอร่องของบ้านเรา ส่วนเจดีย์ทรงต่ำมีขนาดสูงไม่เกิน ๒ ศิวข เจดีย์ทั้งหลายนั้นทรงกลม และเมื่อยิ่งสูงขึ้นก็ยิ่งลดเรียวลงมา ตอนปลายคล้ายโดมเมื่อเป็นเจดีย์ทรงต่ำ ตอนปลายที่ทำเป็นโดมนั้นมีก้านดีบุกเล็ก ๆ ปลายแหลมปักอยู่และสูงมากพอใช้เมื่อเทียบส่วนกับเจดีย์ทั้งองค์ เจดีย์บางองค์มีลักษณะคอดเข้า แล้วเหลือมออกขึ้นไปตามส่วนสูงถึง ๔ - ๕ ชั้น ดูเป็นลูกคลื่น ส่วนที่เหลือขนาดต่าง ๆ กันนี้ค่อยเรียวลงเมื่อยิ่งอยู่ชั้นสูงขึ้นไป โดยรอบทรงกลมนี้ประดับลายแฉกตั้งเป็นมุมฉากอยู่ ๓ - ๔ แห่งทั้งที่ตามรอยคอดและส่วนที่สูงขึ้นไป ลายนี้ค่อยเรียวลงตามส่วนเรียวขององค์เจดีย์ ไปสิ้นสุดลงที่ยอดตอนเริ่มเม็ดทรงมณฑป อันมีลายประดับอีก" (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๒๐ : ๑๔๓ - ๑๔๗)

ลาลูแบร์ได้เขียนภาพวัดและองค์ประกอบของวัดไว้ ซึ่งเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นความสนใจของชาวฝรั่งเศสได้เป็นอย่างดี เพราะองค์ประกอบของวัดที่สำคัญนอกจากพระอุโบสถแล้วก็คือพระวิหาร พระเจดีย์ หรืออาคารอื่นๆ ที่ชาวฝรั่งเศสอาจไม่คุ้นเคย อาทิ ศาลาการเปรียญ พระอุโบสถนั้นจะมีโบเสมาเป็นเครื่องหมายเขตทั้ง ๔ ทิศ รอบอาคาร ส่วนพระวิหารนั้นจะมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่คล้ายคลึงกัน เพียงแต่อาจมีขนาดย่อมกว่าหรือใหญ่กว่าพระอุโบสถก็ได้ ทั้งพระอุโบสถและพระวิหารจะประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญของวัด ส่วนใหญ่แล้วชาวตะวันตกจะให้เห็น

ความงดงามของพระอุโบสถ เพราะนอกจากจะได้เห็นพระพุทธรูปล้ำค่าแล้ว ยังได้มีโอกาสสัมผัสถึงความยิ่งใหญ่ อลังการหรือความงามของจิตรกรรมฝาผนังด้วย

ภาพที่ ๒๕ : พระอุโบสถและใบเสมา (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๒๐ : ๑๔๔)

บาทหลวงตาซาร์ตบันทึกว่าในระหว่างการเดินทางจากจุดหนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งนั้น ได้พบวัดตั้งอยู่เป็นจำนวนมาก ดังว่า

"การเดินทางทุกระยะ ๒ ไมล์ จะไม่มีเลยที่จะไม่เห็นพระเจดีย์ และเจดีย์จะอยู่ในวัดเล็กๆ ซึ่งเป็นอาศรมของพระภิกษุ จากการที่กรุงสยามเต็มไปด้วยพระเจดีย์และสิ่งของที่ประชาชนถวายแก่พระภิกษุย่อมเป็นหลักฐานแสดงถึงความมีศรัทธาอันแรงกล้าของชาวสยาม มีคนพูดว่าในอาณาจักรนี้มีพระเจดีย์มากกว่า ๑๔,๐๐๐ องค์ และมีพระภิกษุมากกว่า ๕๐,๐๐๐ รูป ในเวลาที่ประชาชนสวดมนต์ในตอนเช้า เขาจะระลึกถึง ๓ สิ่ง คือพระพุทธองค์ และพระธรรมคำสั่งสอน บิดามารดาและคุณความดีที่ได้รับจากท่าน พระสงฆ์ และด้วยความเคารพนับถือ" (ตาซาร์ต, ๒๕๔๗ : ๓๓)

บาทหลวงเดอ ชัวซี พรรณนาวัดแห่งหนึ่งไว้ว่า

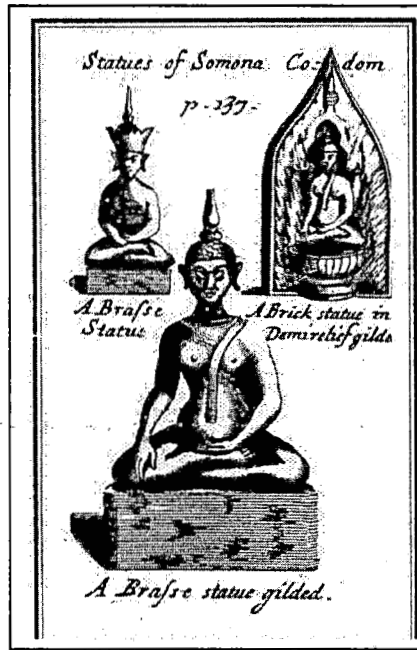
"เมื่อเข้าไปในพระเจดีย์ ข้าพเจ้ามีความรู้สึกที่กำลังเข้าไปในโบสถ์ มีเสาใหญ่ค้ำเป็นแนวจากประตูจนถึงที่บูชา ที่เสา ภาพเขียนผนัง หลังคาเป็นสีทอง เหนือแท่นสูงที่ตกแต่งไว้นั้นประดิษฐานพระพุทธรูปทอง ๓ องค์ สูงเท่าคน ประทับนั่งตามแบบที่นิยมกันในประเทศนี้ ผังเพชรเม็ดใหญ่ไว้ที่พระนลาฏ นิ้วและพระนาภี ส่วนของอุโบสถนั้นเล็กและค่อนข้างมืด แต่มีตะเกียงประมาณ ๕๐ ดวง ตามอยู่ติดต่อกัน"
(เดอ ชัวซี, ๒๕๕๐ : ๒๔๘ - ๒๔๙)

สรุปได้จากเอกสารฝรั่งเศสในกลุ่มของบาทหลวงมีความสนใจในเรื่องวัดและสิ่งเคารพนับถือของชาวสยามมาก เพราะเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับศาสนาคริสต์ นอกจากนี้วัดในสยามยังสร้างอย่างประณีตงดงาม ยิ่งใหญ่ เพราะคนสยามมีความเชื่อว่าการสร้างวัดให้มีขนาดใหญ่โตนั้นจะได้านิสงส์มาก ถือเป็นการทำงานบุญที่สูงสุดอย่างหนึ่ง

๒. เรื่องความเชื่อในการบูชาพระพุทธรูป

พระพุทธรูปเป็นรูปเคารพที่เป็นรูปธรรม แต่เอกสารตะวันตกมักมองพระพุทธรูปว่าเป็นรูปเคารพในความหมายของรูปเคารพที่ไม่ได้เกิดจากศาสนา (Idols) ซึ่งแฝงด้วยนัยยะของการดูถูกไม่ใช่ (Image) เพราะรูปเคารพในพุทธศาสนาเป็นรูปพระพุทธเจ้าซึ่งไม่เหมือนมนุษย์ เป็นปฏิมากรอุดมคติ ซึ่งเป็นสิ่งที่ตะวันตกเห็นว่าขัดแย้งกับความเป็นจริง แต่ก็ยังพรรณนาให้เห็นว่าในสยามนั้นเต็มไปด้วยพระพุทธรูปมากมาย ล้วนแต่ล้ำค่าทั้งสิ้น เช่นนิโกลาส์ แซร์แวลส์ บันทึกว่า "วิหารคตนั้นมีบริเวณกว้างยาวด้านละกว่าหนึ่งร้อยก้าว ประดับด้วยพระพุทธรูปขนาดต่างๆ ในช่องกุฏิ ลางองค์ปั้นด้วยดินเผา ฉาบปูนสีทอง ลางองค์เป็นพระทองคำ และลางองค์หล่อด้วยเนื้อเงินแท้ พระพุทธรูปสีองค์ที่ประดับอยู่ตามมุขวิหารคตนั้นมีความสูงเป็นพิเศษ องค์หนึ่งหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์มีขนาดยาวถึง ๓๐ ปีเอ็ด เป็นพระพุทธรูปปางพุทธไสยาสน์..." (นิโกลาส์ แซร์แวลส์, ๒๕๕๐ : ๑๗๖) อย่างไรก็ตาม พระพุทธรูปที่พรรณนาในเอกสารฝรั่งเศสนั้นก็คือภาพสะท้อนรูปเคารพของพระพุทธเจ้า ซึ่งชาวตะวันตกไม่ได้เข้าใจในแก่นของพุทธศาสนาว่าพระพุทธรูปคือรูปแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าดังที่สมเด็จพระยามหาราชานุภาพทรงอธิบายว่าการสร้างพระพุทธรูปไม่ใช่การสร้างรูปเหมือนของพระพุทธเจ้า แต่เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธองค์ ดังนั้น ลักษณะของพระพุทธรูปในแต่ละสกุลช่าง และแต่ละสมัยจึงแตกต่างกันออกไป อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าพระพุทธรูปจะมีรูปแบบที่

แตกต่างกัน แต่ในการสร้างพระพุทธรูป จะมีสัญลักษณ์สำคัญ ที่บ่งบอกว่ารูปนั้นเป็นพระพุทธรองค์
เรียกว่า มหาปรีศลักษณะหรือลักษณะของมหาบุรุษรวม ๓๒ ประการ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
ดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๐)

ภาพที่ ๒๖ : พระพุทธรูป (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๒๐ : ๑๔๕)

การที่เอกสารฝรั่งเศสเห็นว่าพระพุทธรูปมีสีทอง ซึ่งอาจจะโดยการปิดทอง หรือหล่อขึ้นจาก
ทองคำนั้น ก็เพราะว่าความเชื่อในสังคมไทยเป็นผลมาจากคติมหาปรีศลักษณะที่ว่าพระอวีคือผิวกาย
ของพระพุทธเจ้า นั้นเป็นสีทอง จึงเกิดความเชื่อและการปฏิบัติในการนำทองคำเปลวไปปิดที่องค์พระ
สืบต่อมา นอกจากนี้การประดิษฐานพระพุทธรูปตามที่แตกต่างกัน ในเขตวัดจึงเป็นการสืบ
พระพุทธศาสนาในความเชื่อพุทธศาสนาเถรวาท และการที่ประดิษฐานพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก
เช่นพระพิมพ์ พระแผง หรือพระพุทธรูปที่นั้งเรียงรายในพระระเบียงก็อาจสื่อถึงความคิดของ
พระพุทธเจ้าแบบพุทธศาสนมหายานที่มีพระพุทธรูปจำนวนมากก็เป็นได้

๒. ความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ (Superstitious Belief)

แม้ว่าเอกสารฝรั่งเศสจะไม่ได้ให้รายละเอียดมากเกี่ยวกับความเชื่อในเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ
แต่ก็พบว่าลาลูแบร์ได้บรรยายถึงชาวสยามที่เชื่อถือในเรื่องโชคลางและสิ่งเหนือธรรมชาติไว้ว่า

"ชาวสยามนั้นเชื่อว่ายังมีศาสตร์แห่งการพยากรณ์อีกประการหนึ่งด้วย ทำนองเดียวกับที่เชื่อว่ามีอาถรรพเวท เสกเป่าให้คนไข้หายจากโรคภัยไข้เจ็บได้ฉะนั้น และเมื่อโหรหลวงของพระเจ้ากรุงสยามทำนายเหตุการณ์ผิดพลาด ก็จะมีโทษพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ลงพระราชอาญาโบย มิใช่เพราะความผิดที่กราบทูลหลวงหลวง แต่ผิดเพราะเป็นคนสะเพร่าไม่พิจารณาให้ถี่ถ้วน" (ลาลูแบร์ เล่ม ๑ , ๒๕๒๐ : ๒๙๑ - ๒๙๒)

อีกตอนหนึ่งได้สะท้อนภาพความเชื่อที่หลากหลายของชาวสยาม ทั้งเชื่อเรื่องสัตว์ไสยศาสตร์ ภูตผีปีศาจ ว่า

"ชาวสยามถือว่าเสียงเห่าหอน หรือเสียงคำรามของสัตว์ป่าดุร้าย เสียงร้องอันโหยหวนของเนื้อละมั่งกวางทราย และลิงค่างบ้างขณะนั้นนั้นว่าเป็นลางร้าย ทำนองเดียวกับที่พวกเราหลายคนสะดุ้งหวั่นไหวต่อเสียงหอนของสุนัขในยามค่ำคืนนั้นแลงูที่เลื้อยผ่านตัดทางเดิน สายฟ้าที่ผ่าเคหสถาน สิ่งหนึ่งสิ่งใดที่จู่ ๆ ก็ตกลงมาเองโดยไม่มีสาเหตุปรากฏ ชาวสยามถือว่าเป็นลางที่น่าหวาดเกรงทั้งสิ้น และเป็นสาเหตุให้เลิกจ้างคนงานหรือจะเริ่มทำกิจการใดต่อไปอีก ไม่ว่างานนั้นจะมีความสำคัญและเร่งร้อนสักปานใดก็ตาม มีอยู่วิธีหนึ่งซึ่งชาวสยามใช้สำหรับทำนายเหตุการณ์ในอนาคต อันเป็นธรรมดาสามัญของชาวตะวันออกก็คือเมื่อได้ทำพิธีไสยศาสตร์ แล้วก็ออกจากบ้านเดินไปตามท้องถนนในเมือง แล้วก็คอยจับสังเกตด้วยคำที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์จะบันดาลให้ปรากฏออกมาตรงกับสิ่งที่ตนต้องการทราบ จากคำพูดประโยคแรกที่ตนบังเอิญได้ยินเขาพูดกันในท้องถนนหรือในเหย้าเรือนข้างทาง ข้าพเจ้าไม่มีทางที่จะสืบสวนเรื่องนี้ได้มากกว่านี้ เพราะถามผู้เป็นคริสตังซึ่งข้าพเจ้าวานให้ช่วยแปลนั้น มีความหวาดกลัวในเรื่องนี้ว่าเกี่ยวกับอาถรรพณ์ และเป็นการผูกสัมพันธ์กับภูตผีปีศาจ มาตราว่าจะเป็นเรื่องเหลวไหลไร้สติอันเต็มไปด้วยสิ่งไม่น่าเชื่อและงมงายก็ตาม"

"ต่อข้อสำคัญที่ชาวชมพูทวีปได้เชื่อว่าเป็นพอมดมอมผีที่รำลึกกันมากนั้น ส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับเวทมนตร์คาถาที่ใช้ขับไล่ภูตผีปีศาจร้าย และอัญเชิญภูตผีปีศาจประเภทที่ดีมาให้คุณประโยชน์ได้ เขาอ้างว่ามีของวิเศษ หรืออักขระ ซึ่งเขาเรียกว่าคาถา สามารถทำอะไรได้ตามใจปรารถนาเช่นทำให้ตายหรือว่าอยู่ยงคงกระพัน สะกดคนและสุนัขให้

จิ้งจกและงูปากงูบคำ ในเมื่อจะเข้าก่อการร้ายและมีให้จับได้ เขาปรุงโอสถโดยเขียนยันต์ลงบนกระดาษปิดปากหม้อยาไว้หลาย ๆ แผ่น เพื่อป้องกันเพชรพญาธรมมา ซึ่งสูบเอาสรรพคุณของโอสถไปตามควันที่พุ่งออกมาจากหม้อยานั้น เพชรพญาธรมตามความเชื่อของคนจำพวกนี้ก็คือดวงวิญญาณที่ล่องลอยอยู่ในอากาศ และยังเชื่ออีกด้วยว่าเป็นตัวผู้ซึ่งเซยชมสาวพรหมจารีนี้เสียก่อนก็ได้ อันทำให้เกิดเป็นบาดแผลอย่างหนึ่งตามเชิงอ่างันดาบให้หญิงมีเลือดระดูไหลออกมาเป็นประจำเดือน ในท้องทะเลขณะที่มีพายุกล้า พอมดหมอผีเหล่านี้ก็จะลงยันต์ในกระดาษผูกปิดกับเชือกเสาเพลาใบในเรือ เชื่อกันว่าเป็นสิ่งที่บันดาลให้คลื่นลมสงบลงได้"

"ความเชื่อทางไสยศาสตร์อันใช้กับหญิงที่คลอดบุตรนั้น ก็เป็นสิ่งที่น่าขบขันไม่น้อยเหมือนกัน มาตราว่าจะตั้งอยู่บนรากฐานเป็นการให้คุณแก่สุขภาพอยู่บ้างก็ตาม เขาเชื่อว่าหญิงที่คลอดบุตรนั้นย่อมต้องการชำระให้บริสุทธิ์ จะเนื่องจากเหตุที่พวกยิวที่กระเจายกันอยู่ทั่วโลกได้หว่านประเพณีนี้ไปในหมู่ชนต่าง ๆ หรืออาจเป็นเหตุเนื่องจากชาวเมืองในเขตร้อนมีความรู้สึกเดียดฉันท์ต่อความสกปรกโดยธรรมชาติของหญิงยิ่งกว่าชาวเมืองหนาวก็เป็นได้ ชาวสยามจะให้หญิงแม่ลูกอ่อนอยู่ไฟเป็นเวลานานตั้งเดือน มีกองไฟติดอยู่เสมอและกองค้อนข้างใหญ่เสียด้วย แล้วคอยให้กลับตัวผิงทางโน้นทางนี้ แต่ควันไฟนั้นทำให้น้ำราคาญอยู่มากไม่ค่อยลอยออกนอกเห้าได้รวดเร็ว"

"แต่สิ่งเกี่ยวกับคาถาอาคมที่อ้างนี้ของชาวมุขทวีป อันให้ผลรวดเร็วและมีภาวะไหวต่อความรู้สึกอย่างยิ่งก็คือ การใช้ยาเสน่ห์กลางชนิด ซึ่งก็เป็นเครื่องดีอย่างสามัญเท่านั้น ในชมพูทวีปใช้ยาอย่างง่าย ๆ ซึ่งเราไม่รู้ว่าเป็นยาชนิดใด มีสรรพคุณรุนแรงแค่ไหนและใช้กันโดยวิธีไร เสน่ห์ยาแผ่นนั้นเป็นยาที่ทำให้ความรู้สึกนึกคิดอ่อนแอลงและทำให้ผู้ชายกลับไปเป็นเหมือนเด็ก ๆ ซึ่งเมื่อต้องยาชนิดนี้เข้าไปแล้ว ก็เป็นการง่ายที่จะครอบงำทำเล่นตามชอบใจ คนรับใช้ของข้าพเจ้ายืนยันว่าเขาเคยเห็นชายคนหนึ่งในเมืองปัตตาเวีย ซึ่งประกาศอย่างเปิดเผยว่าภรรยาของเขาได้ทำให้เขาที่มไปเพราะยาแผ่นนี้ ยาเสน่ห์ชนิดหนึ่งก็ส่งผลไปอย่างหนึ่งไม่เหมือนกัน จุดหมายเหตุหลายฉบับเต็มไปด้วยเรื่องเสน่ห์ยาแฝด ซึ่งหญิงที่เมืองกัวมักจะใช้แก่สามีของตน อันมีผลให้งวยไปเป็นเวลา ๒๔ ชั่วโมง แม้เจ้าหล่อนจะทำชู้ให้เห็นต่อหน้าก็ไม่รู้สึกสมปฤดี ผืนหรือน้ำยางจากดอกฝิ่นก็ส่งผลอีกอย่างหนึ่งกล่าวคือทำให้หลับไหลหรือ

ตื่นตาค้างอยู่ สุดแท้แต่จะปรุงให้เกิดผลในทางใด ชาวชมพูทวีปเมื่อจะออกสงคราม นั้นมักพอใจเสพผืนเพื่อข่มใจให้กล้าหาญ หรือทำให้มฤตยูตันยิ่งขึ้น กัมหัวเข้าชน ข้าศึกอย่างฮึกหาญราวกับหมู่ป่าก็ว่าได้ จึงเป็นอันตรายมากที่จะสู้กับคนพวกนี้ซึ่ง ๆ หน้า แต่ก็อาจเลี่ยงได้โดยเบี่ยงตัวไปเสียให้พ้นทาง คนพวกนี้ก็จะพุ่งตัวตรงไป ข้างหน้าถ้ายืดอกรั้งนั้น ผืนจะออกฤทธิ์อยู่เพียงไม่กี่ชั่วโมง เมื่อสิ้นฤทธิ์ยาผืนแล้ว มิชั่วแต่จะกลับเป็นคนไข้ขาดตาขาวเหมือนอย่างเก่า และยังทำให้อ่อนเปลี้ยเพลียแรงไม่มีกำลังจะยกแขนขาต่อสู้กับศัตรูเสียอีก โดยทำนองเดียวกับที่พวกแขก มักกะสันได้ก่อการกบฏต่อพระเจ้ากรุงสยามเมื่อไม่กี่เดือนก่อนที่ทูตานุทูตของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเข้าถึงกรุงสยามนั้นแล"

"ชาวสยามยังมีโรคอีกหลายชนิด ซึ่งกลางที่อาการของมันก็ประหลาดอยู่ เชื่อกันว่าจะโทษได้ก็แต่ว่าเนื่องจากถูกเวทมนตร์คุณไสยเขากระทำยาเหยียเอา แต่นอกจากกรณีพิเศษนี้แล้ว หมอก็มักจะโทษว่าการที่ยาของเขาไร้ประสิทธิภาพนั้น ก็เนื่องด้วยอำนาจฤตผีปีศาจมีกำลังเหนือกว่า กระทั่งว่าในขณะที่เราอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา นั้น หมอได้ทำให้คนไข้รายหนึ่งเชื่อได้ว่าเขาได้สำรอกหนังสือกว้างผืนหนึ่งออกมาด้วยฤทธิ์ยา และคนไข้คงจะได้กลิ่นหนังสือแผ่นนั้นเข้าไปโดยที่ไม่รู้ตัวเพราะต้องเขากระทำยาเหยียเอา เป็นแท้ นี้แลเป็นประการสำคัญ ข้าพเจ้าปรารถนาจะบันทึกเรื่องผีถือกลางของชาวสยามไว้ ณ ที่นี้ด้วย ใครจะเชื่อหรือไม่เพียงใด ก็สุดแท้แต่จะวินิจฉัยเอาเองเถิด สถานหนึ่ง ข้าพเจ้ามิได้เห็นด้วยตาตนเองพอที่จะกล่าวหาได้ว่าเป็นเรื่องการใช้คาถาอาคมของพวกพ่อมดหมอผี และอีกสถานหนึ่งข้าพเจ้าก็มิได้สนใจในอันที่จะหาทางพิสูจน์ให้สิ้นสงสัยแต่ประการใด" (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๒๙๓ - ๒๙๔)

จากบันทึกของลาลูแบร์จะเห็นได้ว่า ลาลูแบร์มองว่าชาวสยามนั้นมีความผูกพันกับเรื่องเหนือธรรมชาติ (superstition) มาก และได้ใช้เรื่องนี้ในชีวิตประจำวันหรือในพิธีกรรมต่างๆ ด้วย เช่น การคลอดบุตร การรักษาโรค การพยากรณ์เหตุการณ์ เป็นต้น ซึ่งทำให้ชาวตะวันตกมองว่าสยามมีความล้าหลังและป่าเถื่อน ลักษณะความเชื่อของสยามที่ผูกพันกับสิ่งเร้นลับเหนือธรรมชาตินี้เป็นปรากฏการณ์ดั้งเดิมที่มีมาก่อนการรับศาสนาเข้ามาในดินแดน เคิร์ชช (Kirsch) เขียนหนังสือเรื่อง Complexity in the Thai Religious System: An Interpretation ว่าการนับถือศาสนาและความเชื่อต่างๆ ในประเทศไทยเป็นลักษณะของการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมคือเรื่องผี พราหมณ์และ

พุทธศาสนา แต่ละความเชื่อย่อมมีแนวคิดที่ต่างกันไป เช่นพุทธศาสนามุ่งสอนให้บรรลุพระนิพพาน ส่วนความเชื่อพราหมณ์นั้นเป็นพราหมณ์แบบชาวบ้านมากกว่าแบบดั้งเดิมในอินเดีย ซึ่งมีส่วนคล้ายคลึงกับพุทธศาสนาอยู่มาก แต่สำหรับเรื่องผีนั้น เคิร์ชเห็นว่าเป็นเพียงส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต โดยเฉพาะในเรื่องสุขภาพและพิธีกรรมความเจริญรุ่งเรืองของชีวิต แต่ก็มีส่วนในการเป็นบรรทัดฐานของสังคมได้ด้วย เช่นสังคมอยุธยา นั้น หลักฐานที่เป็นรูปธรรมว่ามีการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อพุทธ พราหมณ์และการนับถือผีมากรูปเคารพและเครื่องบูชาอื่นๆ เช่นเทวรูปในศาสนาพราหมณ์ หรือเครื่องเสียดาบสำหรับไหว้พลีผีต่าง มีจำหน่ายทั่วไปในตลาด (A. Thomas Kirsch, 1977, : 241-266)

การที่บันทึกของฝรั่งเศสได้แสดงให้เห็นว่าสังคมสยามมีการผสมผสานความเชื่อเช่นนี้ ก็อาจกล่าวได้ว่าวัดในพุทธศาสนาย่อมมีบทบาทสำคัญมากกว่าความเชื่ออื่น เพราะเป็นศูนย์รวมของสังคม วัดจึงเป็นผลผลิตที่เป็นรูปธรรมในการเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ และอาจใช้เป็นศูนย์รวมในการจัดกิจกรรมต่างๆ ด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน กับวัดหรือศาสนสถาน จึงมีลักษณะที่เอื้อหรือมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน กล่าวคือทั้งวัดและศาสนสถาน ต่างก็ต้องพึ่งพิงชุมชนในการสร้าง การจัดหาวัสดุอุปกรณ์ หรือการดำรงชีพ ในทางกลับกันพื้นที่ของวัดหรือศาสนสถานก็จะเป็นพื้นที่สาธารณะในการจัดกิจกรรม การพบปะ หรือการบำเพ็ญประโยชน์ในวาระต่างๆ

จากหลักฐานฝรั่งเศสและหลักฐานอื่นๆ ผู้วิจัยวิเคราะห์ได้ว่าปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัด ศาสนสถานและชุมชน ของคนในสังคมอยุธยาอาจแบ่งได้ ๒ ระดับคือ

๑. ความสัมพันธ์ในแนวตั้ง แสดงให้เห็นว่ากลุ่มพระสงฆ์ หรือกลุ่มบุคคลผู้รู้ธรรมในศาสนาอื่นๆ จะได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้รู้ สามารถสั่งสอนผู้อื่นได้ และมีบุญมากที่จะสามารถรวบรวมผู้คนได้ในระดับหนึ่ง ความสัมพันธ์ในแนวจึงมุ่งไปที่การปกครอง การจัดลำดับพระสงฆ์ ดังที่วันวลิตแสดงความคิดเห็นอย่างน่าสนใจตอนหนึ่งว่า

“ในวัดเหล่านี้มีพระสงฆ์จำนวนมาก (ซึ่งอาศัยอยู่อย่างสงบ) ถูกแบ่งออกเป็นพระสงฆ์อาวุโส และพระสงฆ์ผู้มีอำนาจบังคับบัญชา (ซึ่งปกครองด้วยวินัยที่เคร่งครัดมีอำนาจมาก) และพวกพระสงฆ์ต้องเชื่อฟังบรรดาพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้ปกครองสูงสุด คือพระราชาคณะ ๔ รูป ของวัดสำคัญๆ ของกรุงศรีอยุธยา พระราชาคณะของวัดหน้าพระธาตุมี

เกียรติยศสูงสุด อำนาจทางสงฆ์ของพระราชาคณะเหล่านี้ยิ่งใหญ่น่าประหลาดใจ...”

(กรมศิลปากร, จ. ๒๕๔๘)

กลุ่มพระสงฆ์แม้จะไม่ได้อยู่ในกลุ่มโครงสร้างหลักของสังคมอยุธยาในระบบไพร่-ทาส ก็ตาม ก็อาจนับได้ว่าเป็นกลุ่มมีอิทธิพลทางการเมืองและการต่อรองทางการเมืองสูง อย่างหนึ่งนั่นเป็น เพราะกลุ่มนี้มีอภิสิทธิ์ได้รับการยกเว้นการถูกเกณฑ์แรงงาน และอาจได้รับความคุ้มครองจากร่มกาสาวพัสตร์ได้ในกรณีเกิดเหตุการณ์วุ่นวายในเมือง ตัวอย่างเช่นเมื่อปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ทรงโปรดให้ขุนนางที่อยู่ในพระราชวังเมืองลพบุรีออกบวช เพื่อเลี้ยงที่จะถูกจับประหารชีวิต หรือแม้แต่พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์บางรูปก็สามารถชองสมุ่กำลังพลและปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ได้

อีกประการหนึ่ง การกำหนดสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ให้มีระดับที่ลดหลั่นกันไป หรือการกำหนดสถานะของพระอารามตามความสำคัญนั้นก็แสดงสถานะของวัดและความสัมพันธ์กับชุมชนไปพร้อมกันด้วย เพราะพระอารามหลวงก็คงมิใช่วัดที่ประชาชนทั่วไปจะสามารถเข้าไปทำบุญในโอกาสธรรมดาได้มากนัก

๒. ความสัมพันธ์ในแนวระนาบ ความสัมพันธ์ในแนวนี้อาจเห็นได้ชัดจากบทบาทหน้าที่ของวัดหรืออารามศาสนสถานต่างๆ คือการเข้าถึงกลุ่มคนและการที่กลุ่มพลเมืองสามารถเดินทางเข้ามาที่วัดได้ด้วยเหตุผลต่างๆ กัน พระสงฆ์อาจเป็นทั้งครูอาจารย์ หมอยา โหรา หรือเป็นผู้นำในพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชาวบ้าน เช่นพิธีกรรมการเกิด โองานจุก แต่งงาน จนกระทั่งเสียชีวิต

พิธีกรรมทางศาสนานับว่าเป็นตัวเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและวัดได้เป็นอย่างดี เพราะตลอดทั้งปีชาวสยามมีประเพณีต่างๆ มากมาย ประเพณีและพิธีกรรมเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของการจรรโลงความสันติสุขของชุมชน เพราะพระสงฆ์สามารถเทศน์สั่งสอนเรื่องความดีชั่วได้ การสอดแทรกศีลธรรมในเนื้อความเทศน์ รวมทั้งการแจ้งข่าวคราวต่างๆ ทำให้บทบาทของพระสงฆ์มิเป็นเพียงผู้สั่งสอนทางธรรมเท่านั้น เป็นยังหมายรวมถึงผู้กำหนดเส้นทางทางโลกด้วย

ในทางกลับกัน ชุมชนก็ใช้วัดเป็นแหล่งเพาะบ่มความรู้และการผลิตงานศิลปะ เช่นการรวมตัวเพื่อสร้างวัดหรือการสร้างงานศิลป์ในรูปแบบต่างๆ ทั้งงานปูนปั้น งานแกะสลัก งานปิดทองประดับกระจก หรืองานประณีตศิลป์อื่นๆ บางครั้งพระสงฆ์เองก็เป็นผู้นำในงานด้านนี้ด้วย จึงอาจ

กล่าวได้ว่าวัดเป็นศูนย์กลางอย่างดียิ่งในการสร้างสรรค์และสืบทอดศิลปวัฒนธรรมต่างๆ อย่างแท้จริง

นอกจากวัดในพุทธศาสนาแล้ว เอกสารฝรั่งเศสเองยังพรรณนาถึงย่านต่างชาติที่มีศาสนสถานเป็นของตนเองเพื่อประกอบพิธีกรรมด้วย เช่นบาทหลวงตาซาร์ด์บันทึกตอนหนึ่งว่า "ที่กรุงสยามนั้นมีวัดของชาวโปรตุเกสประกอบด้วยบุคคลจำนวนมากกว่า ๔,๐๐๐ คน วัดทั้งสองแห่งนี้อยู่ภายใต้การปกครองของสังฆราชแห่งเมืองมะละกา" (ตาซาร์ด์, ๒๕๔๗ : ๔๐) และว่าในอยุธยา มีโบสถ์อยู่ ๒ แห่งคือโบสถ์เซนต์โดมินิก สำหรับบาทหลวงโดมินิกัน และโบสถ์เซนต์เปาโล สำหรับบาทหลวงในคณะเยซุอิต และบันทึกต่อไปว่า "มีแต่หลวงพ่อบุชชารา บาทหลวงคณะเยซุอิตรูปเดียวเท่านั้น ซึ่งท่านชรามากแล้ว และทุพพลภาพอยู่ด้วย จึงไม่สามารถแสดงความเคารพต่อท่านราชทูตได้ บาทหลวงชาวผู้ใจดีรูปนี้ ได้แสดงความยินดีไปตามประสาของท่านตามแต่จะทำได้ ด้วยการรำระฆังตอนที่ พวกฯ ผ่านโบสถ์ของพวกเขาไป" (ตาซาร์ด์, ๒๕๔๗ : ๕๓)

อาจกล่าวได้ว่าเอกสารฝรั่งเศสได้ให้ภาพของการนับถือศาสนา ความเชื่อ ของสยามไว้อย่างมาก เพราะเป็นเรื่องที่ชาวฝรั่งเศสบางกลุ่มสนใจในเชิงมานุษยวิทยา และประกอบกับความเชื่อทางพุทธศาสนานี้เป็นสิ่งที่คริสต์ศาสนาต้องการเรียนรู้ เพื่อว่ากลุ่มนักบวชมิชชันนารีจะได้ทำความเข้าใจและสื่อสารกับชาวสยามได้อย่างถูกต้อง และอาจสามารถโน้มน้าวให้ชาวสยามเข้ารีตได้มากขึ้น แต่การพรรณนาข้อความนั้นเป็นไปในทางแสดงความยิ่งใหญ่หรือสิ่งที่ไม่เคยพบเห็นในฝรั่งเศสมากกว่าที่จะอธิบายเหตุผล เพราะส่วนใหญ่เมื่อชาวฝรั่งเศสได้เห็นสิ่งก่อสร้างแบบสยามที่มีสีทองก็มักจะประทับใจในความงามมากกว่า

๕.๒.๒ ระบบแนวคิดการปกครอง

ข้อสำคัญในเรื่องแนวคิดด้านการปกครองของสยามที่พบในเอกสารฝรั่งเศสทั้งหมดคือการบันทึกว่าสยามนั้นปกครองด้วยระบบกษัตริย์ และได้อธิบายให้เห็นการปกครองของสยามที่มีลำดับชั้นกันไป

๑. ข้อมูลเกี่ยวกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เรื่องพระมหากษัตริย์นั้นเป็นเรื่องที่เอกสารฝ่ายสยามไม่ได้ระบุถึงเลย เพราะถือว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชสถานะเหมือนพระพุทธเจ้าและสมมติเทพ ที่ต้องเคารพสักการะ ห้ามล่วงละเมิด จึงเป็นธรรมดาที่ไม่พบการพรรณนาใดใดแม้แต่รูปร่างหน้าตาของพระเจ้าแผ่นดินในเอกสารไทย แต่ในทางตรงกันข้าม ชาวฝรั่งเศสเป็นชาติตะวันตกที่ได้รับอิทธิพลในการเข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์อยู่เสมอและใกล้ชิดกว่าชาติอื่น เช่นได้รับพระราชทานพระราชนุญาตให้ตามเสด็จไปดูการคล้องช้างหรือทรงหาหรือเรื่องการดาราศาสตร์ ทำให้เอกสารฝรั่งเศสเป็นเอกสารต่างชาติเพียงกลุ่มเดียวที่พรรณนาถึงสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไว้อย่างละเอียดและเป็นประโยชน์ที่สุด

ราชทูตเซอวาลิเยร์ เดอ ซีมองต์ ซึ่งเข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในปี พ.ศ. ๒๒๒๔ ได้บันทึกไว้ในเอกสารทางการทูตฝรั่งเศสว่า "พระองค์ทรงร่าเริง มีลักษณะของกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่กล้าหาญ เป็นนักการเมืองผู้ยิ่งใหญ่ประเสริฐเปิดเผย โปรดศิลปะ" (กรมศิลปากร, ฉ. ๒๕๑๘ : ๒๓) ส่วนนิโกลาส์ แชรว์เวล บันทึกไว้ในส่วนที่ว่าด้วยพระเจ้าแผ่นดินว่า

"พระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบันนี้ ทรงพระนามว่าเจ้านารายณ์ โดยเหตุที่ข้าพเจ้ามีเกียรติได้เห็นพระองค์ท่านโดยใกล้ชิด ข้าพเจ้าจึงพอจะวาดพระลักษณะให้เป็นที่ทราบได้อยู่ พระองค์มีพระรูปพรรณสันตติ พระอังก์สาค่อนข้างยกสูง ใบพระพักตร์ยาว พระฉวีคล้ำดวงพระเนตรแจ่มใสและเต็มไปด้วยประกาย แสดงว่าทรงมีพระปรีชาญาณมาก และในพระวรกายเป็นส่วนรวมมีลักษณะท่าทีที่แสดงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่และสง่างาม กอปรด้วยพระอัธยาศัยอันอ่อนโยนและเมตตาอารี ยากนักที่ผู้ใดได้ประสบพระองค์แล้ว จะเว้นความรู้สึกเคารพนับถืออย่างยิ่งและความรักอย่างสูงเสียได้" (นิโกลาส์ แชรว์เวล, ๒๕๕๐ : ๑๙๓)

คำพรรณนานี้สอดคล้องกับที่บาทหลวงตาซาร์ตบันทึกว่า "สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามรัชกาลปัจจุบันนี้ทรงมีพระชนมายุราวห้าสิบห้าพรรษา อาจกล่าวได้โดยปราศจากข้อโต้แย้งว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดเหนือกษัตริย์ทุกพระองค์ที่ครองประเทศนี้มา พระองค์ทรงมีพระวรกายค่อนข้างเตี้ยกว่าระดับปานกลาง แต่สง่างามและสมส่วน สีสพระพักตร์ยิ้มแย้มแจ่มใส และพระอิริยาบถเต็มไปด้วยความนึมนวลอ่อนโยนแสดงพระราชอัธยาศัยดี โดยเฉพาะแก่ชาวต่างประเทศและแก่ชาวฝรั่งเศสเป็นพิเศษ" (ตาซาร์ต, ๒๕๔๗ : ๑๓๒ - ๑๓๓) แม้ว่าภาพวาดสมเด็จพระ

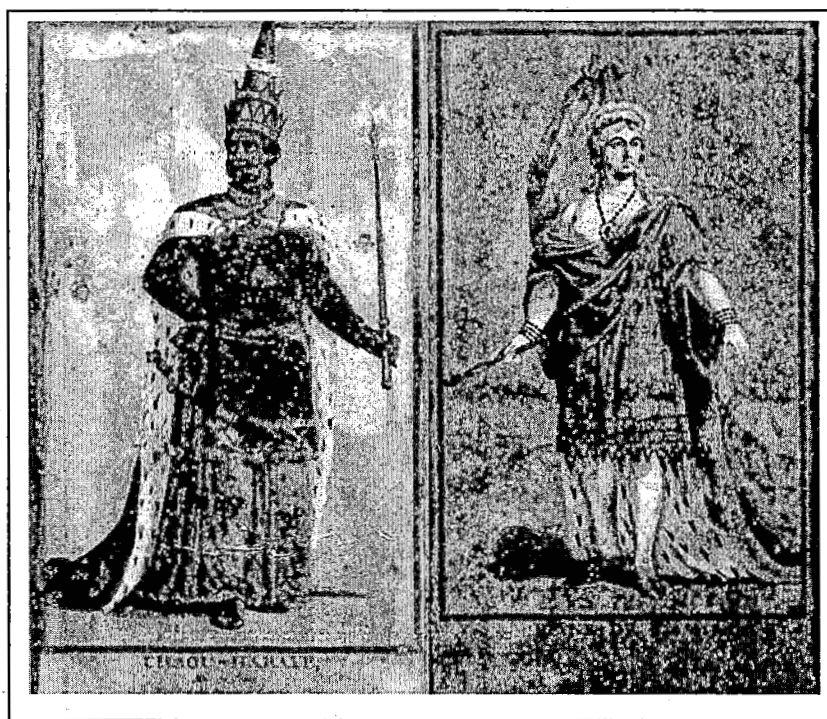
พระนารายณ์ที่พบในปัจจุบันอาจไม่เหมือนกับคำพรรณานี้ไว้มากนักแต่ก็ทำให้เห็นว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดปรานชาวฝรั่งเศสเป็นพิเศษ บาทหลวงที่เข้าไปถวายความรู้เรื่องดาราศาสตร์บางคนบันทึกไว้ว่าพระองค์เองประทับทอดพระเนตรการทดลองทางดาราศาสตร์ เช่นการส่องกล้องเพื่อจับเวลาการเกิดจันทรุปราคาพร้อมกับชาวฝรั่งเศส (จดหมายเหตุดาราศาสตร์จากฝรั่งเศส, ๒๕๔๒)

ภาพที่ ๒๗ : ภาพสมเด็จพระนารายณ์มหาราชในเอกสารฝรั่งเศส (ปริทัศน์ พิศภูมิวิถิตี, ๑. ๒๕๕๖)

แต่สำหรับเอกสารทหารฝรั่งเศส ซึ่งบันทึกเหตุการณ์ในช่วงปลายแผ่นดินที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระประชวรมากและประทับที่พระราชวังเมืองลพบุรีมากกว่าที่อยุธยา ก็บันทึกเรื่องสมเด็จพระนารายณ์มหาราชต่างออกไปจากเอกสารฝรั่งเศสในยุคแรกที่เข้ามา เช่นนายพลเดส์ฟาร์จ บันทึกว่า "พระเจ้ากรุงสยาม ทรงแสดงให้เห็นเสมอว่าทรงมีความปรารถนาดีเป็นอย่างยิ่งต่อราชสำนักของเรา เพราะทรงชื่นชมในความกล้าหาญในเรื่องต่างๆ ที่พระองค์เองก็ได้ทรงกระทำด้วย พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ทรงมีพระพักตร์ที่เต็มไปด้วยความยิ่งใหญ่และแสดงพระบารมีอย่างไพศาล ทรงชอบที่จะคบหาสมาคมกับชาวต่างชาติมากกว่าพลกนิกรของพระองค์ ซึ่งบางครั้งทรงปฏิบัติกับพวกเขาอย่างโหดร้าย และกลายเป็นว่าทรงเป็นที่หวาดระแวงของไพร่ฟ้ามากกว่ารักใคร่ แม้ว่าจะทรงมีพระชนมายุเพียง ๕๔ พรรษาก็ทรงพระประชวรแล้ว และนี่ก็จะเห็นได้ว่าสิ่งที่จะ

เกิดขึ้นต่อไปคือสิ่งใด" (ปริทัศน์พิศภูมิจิต, พ. ๒๕๕๓ : ๔) หรือโวลอง เดส์ แวร์แกง ทหารฝรั่งเศสที่ป้อมเมืองบางกอกบันทึกว่า "สมเด็จพระนารายณ์ทรงมีพระชนมายุประมาณ ๕๐ - ๕๕ พรรษา ทรงพระประชวรและอ่อนพระกำลังอย่างมาก เนื่องด้วยพระองค์มีพระวรกายที่แบบบาง ดังนั้น จึงไม่ทรงใช้ชีวิตหักโหมและทรงระวังพระองค์ให้มัวเมาในอบายมุขทั้งหลาย..." (โวลอง เดส์ แวร์แกง, ๒๕๓๕ : ๒๓)

ภาพที่ ๒๘ : ภาพเขียนสมเด็จพระนารายณ์มหาราชและพระราชินี (อาจจะเป็นพระราชธิดา) (กรมศิลปากร, น. ๒๕๑๘)

๒. ข้อมูลเกี่ยวกับการปกครอง

สำหรับข้อมูลเกี่ยวกับการปกครองนั้น มีหลักฐานในเอกสารฝรั่งเศสที่ได้อธิบายเกี่ยวกับระบบการปกครองที่เห็นเด่นชัดว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพยายามจัดระเบียบการปกครองให้ดีขึ้นกว่าเดิม และทรงใช้ขุนนางรุ่นใหม่มากกว่าก่อน สิ่งแรกที่นิโกลาส์ แชรแวล ระบุไว้คือ ตำแหน่งขุนนางชั้นสูงของอาณาจักร ๔ ตำแหน่ง ที่ชาวฝรั่งเศสมักจะต้องเกี่ยวข้องด้วย คือ

๑. จักรี (Chacry) ดั่งที่นิโกลาส์ แชรแวลว่า "เป็นเสนาบดีที่ได้รับความไว้วางใจจากพระมหากษัตริย์มากที่สุด เป็นผู้รับราชการงานเมืองในประการที่สำคัญๆ เพื่อนำกราบบังคมทูลให้

ทรงทราบ" (นิโกลาส์ แซร์แวงส, ๒๕๕๐ : ๘๐ - ๘๑) ตำแหน่งจักรีนี่หมายถึงเจ้าพระยาจักรี สมุหนายก ซึ่งดูแลฝ่ายพลเรือน และในบางครั้งก็ทำราชการเป็นมหาดเล็กด้วย ลาลูแบร์เพิ่มเติมว่า "จักรีนี่ว่าการฝ่ายพลเรือนทั่วราชอาณาจักร บรรดาขุนนางในหัวเมืองทั้งสิ้นต้องบอกปฏิบัติมายังจักรี บรรดาผู้ว่าราชการเมืองทั้งปวงต้องส่งใบบอกมายังจักรีทันที และรับคำสั่งจากจักรีไปถือปฏิบัติ จักรีทำหน้าที่เป็นประธานของที่ประชุมลูกขุน ณ ศาลาด้วย" (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๓๙๔ - ๓๙๕)

๒. พระคลัง (Barcalon) ตำแหน่งพระคลังเป็นตำแหน่งที่ชาวต่างชาติรู้จักมากที่สุด เพราะพระคลังหรือตำแหน่งโกษาธิบดีมีหน้าที่ดูแลการค้าและการต่างประเทศไปพร้อมกันด้วย ดังนั้นหากชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาในสยามมีวัตถุประสงค์เพื่อการค้าหรือติดต่อราชการก็ย่อมจะต้องผ่านพระคลังทั้งสิ้น

— ทูตฝรั่งเศสที่ต้องติดต่อสนธิสัญญาการค้า ย่อมรู้จักพระคลังเป็นอย่างดีว่ามีความเข้มงวดในราชการมากเพราะเป็นผลประโยชน์ของอาณาจักร ลาลูแบร์อธิบายว่า

"พระคลังหรือตามที่พวกโปรตุเกสเรียกอย่างเพี้ยน ๆ ว่า Barcalon นั้น เป็นเจ้าพนักงานผู้ใหญ่ว่าการกรมการพาณิชย์ทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักร ท่านเป็นผู้อำนวยการพระคลังมหาสมบัติของพระเจ้ากรุงสยามด้วย หรือจะกล่าวก็ได้ว่า นายคลังสินค้าใหญ่ของพระองค์นั้นแล นามของท่านกอบไปด้วยภาษาบาลี คือ พระซึ่งข้าพเจ้าเคยพูดถึงอยู่แล้วเนือง ๆ กับคำว่า คลัง ซึ่งแปลว่า คลังสินค้า ท่านเป็นทั้งเสนาบดีว่าการต่างประเทศด้วย เพราะถ้าเป็นราชการต่างประเทศแล้ว แทบจะเกี่ยวข้องกับกิจการค้าไปเสียทั้งนั้น ขนชาติต่าง ๆ ที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เมื่อมีเรื่องราวอย่างไรก็ต้องร้องเรียนต่อท่านเสนาบดีผู้นี้ ด้วยว่าแต่เดิมมาการค้าเสรีเท่านั้นได้นำพาคนต่างด้าวเหล่านั้นเข้ามาสู่สยาม นอกจากนี้พระคลังยังเป็นผู้รับเงินรายได้จากเมืองทั้งปวง" (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๔๑๓)

แสดงว่าตำแหน่งหน้าที่พระคลังนี้มีบทบาทมาก เพราะต่อมาฟอลคอนหรือเจ้าพระยาวิไชยณรงค์ก็เข้ารับราชการกับโกษาธิบดี (เหล็ก) และเป็นผู้ชักนำให้ชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาในอยุธยามากขึ้น

๓. ออกญา کالاโหม (Oya Claoum) คือสมุห کالاโหม มีหน้าที่ดูแลกองทหารทั้งหมดในอาณาจักร ลาลูแบร์อธิบายว่า

" کالاโหม นั้นว่าการฝ่ายทหาร มีหน้าที่รักษาป้อมปราการ อาวุธและกระสุนดินดำ เป็นผู้ออกคำสั่งทั้งปวงบรรดาที่เกี่ยวกับการทัพ และดำรงตำแหน่งแม่ทัพไปในตัวด้วย มาตราว่าพระมหากษัตริย์อาจทรงแต่งตั้งใคร ๆ ให้เป็นแม่ทัพได้ตามพระราชอัชฌาศัย ปรากฏตามบันทึกของฟาน ฟลีตว่า การบังคับบัญชากรมช้างก็ขึ้นอยู่ใน کالاโหมด้วย แม้ไม่เกี่ยวข้องกับราชการงานทัพ แต่ปัจจุบันนี้แยกออกไปเป็นอีกกรมหนึ่งต่างหาก ตามที่มีลางท่านยืนยันต่อข้าพเจ้าว่า การที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ พระชนกนาถของพระมหากษัตริย์รัชกาลปัจจุบันนี้ ได้ใช้อำนาจในตำแหน่ง کالاโหม ซึ่งราชบัลลังก์ได้ จึงทรงทอนอำนาจ کالاโหมลงเสียบ้าง หรือไม่ก็เป็นเพราะว่าราชการสองกรมนี้เป็นตำแหน่งอันสำคัญพอปาน ๆ กันเกินกว่าที่จะมีผู้ว่าราชการแต่เพียงคนเดียวได้กระมัง" (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๓๙๖)

๔. ออกญา วัง (Oya Vang) คือหัวหน้าสำนักพระราชวังหรือสมุหราชมณฑลเพียง คือดูแลรับผิดชอบกิจการต่างๆ ในเขตพระราชวังเช่นการเข้าเฝ้า การรับราชทูตต่างๆ

นอกจากขุนนางคนสำคัญทั้ง ๔ แล้ว เอกสารฝรั่งเศสยังกล่าวถึงขุนนางต่างๆ ของอยุธยาอีกมาก เช่นขุนนางที่มีหน้าที่ลงไปรับราชทูตเมื่อเดินทางมาถึง หรือได้เข้ามาพบปะพูดคุยกับคณะชาวฝรั่งเศส หรือแม้แต่ นำของกำนัลมาให้ในโอกาสต่างๆ จึงเห็นได้ว่าเอกสารฝรั่งเศสมีประโยชน์อย่างยิ่งในการอธิบายความสำคัญของบุคคลและหน้าที่ต่างๆ ของขุนนางสยาม และในบางกลุ่มเอกสารก็ให้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับกลุ่มอำนาจในช่วงรัชกาลด้วย เช่นบันทึกฝ่ายทหารของนายพลเดส์ฟาร์จ ผู้นำกองกำลังทหารฝรั่งเศสที่บางกอก อธิบายได้ว่า

"พระอนุชาธิราชทั้งสองพระองค์ คือผู้ที่สืบราชบัลลังก์ต่อไป เพราะว่าพระเจ้าแผ่นดินไม่มีพระราชโอรส พระอนุชาพระองค์โตถือพระองค์สันโดษจากพระราชวงศ์ พระองค์อื่น ส่วนพระองค์เล็กก็ทรงแสรังเป็นไข้ อันเป็นการป้องกันมิให้สูญเสียชีวิตจากความระแวงสงสัยที่พระเจ้าแผ่นดินจะทรงมีต่อพระองค์ พระอนุชาทั้งสองพระองค์นี้รักใคร่กลมเกลียวกันเป็นการดี พระองค์โตนั้นก็มอบหน้าที่ต่างๆ ให้พระองค์เล็กทรงกระทำ เพราะทรงอ่อนแอ แต่ทั้งสองพระองค์ไม่เป็นที่โปรดปรานของ

พระเจ้าแผ่นดินเท่าใดนัก เพราะไม่ได้ทรงช่วยงานราชการแผ่นดินเลย ทั้งมิได้สนใจผู้ใดนอกจากข้าในพระองค์เท่านั้น

พระเจ้ากรุงสยามมีพระราชธิดาพระองค์หนึ่ง ซึ่งข่าวลือทั่วแล้วว่า ได้ทรงเสกสมรสอย่างลับๆ กับเจ้าชายพระองค์หนึ่ง แม้ว่าสถานการณ์ต่างๆ จะยังคงไม่แน่นอนนัก พระราชธิดาพระองค์นี้มีพระชนม์ราว ๒๘ พรรษา ทรงมีความสง่างามและน่าเกรงขาม ทั้งทรงผูกพันกับศาสนาและราชประเพณีต่างๆ ของบรรพบุรุษของพระองค์ พระองค์นั้นไม่ได้ทรงยุ่งเกี่ยวกับงานในราชสำนักเพราะพระราชบิดาของพระองค์เคยตำหนิพระองค์ และทรงเกลียดชังเมอซิเยอร์กึ่งต้องสืมากระทั่งทรงเห็นว่าเขาผู้นี้เปรียบเสมือนเสี้ยนหนาม

พระปิย์ โอรสบุญธรรมในพระเจ้าแผ่นดิน (ที่บางคนโจษกันว่าเขาเป็นโอรสที่แท้จริง) เป็นอีกผู้หนึ่งที่อยู่ในราชสำนักตลอด และเป็นทีโปรดปรานของพระเจ้าแผ่นดินมาก มีหลายคราวที่พระเจ้าแผ่นดินทรงแสดงให้เห็นว่าจะมอบราชสมบัติให้หากว่าเขาต้องการ แต่เนื่องจากพระปิย์เกิดในตระกูลที่ต่ำต้อย พลพรรคที่จะช่วยในการสนับสนุนให้มีอำนาจก็น้อย เพราะทั้งขุนนาง ไพร่ฟ้าประชาชนที่รู้จักชาติกำเนิดของเขาต่างก็ไม่สามารถที่จะยอมรับเรื่องนี้ได้ และความชอบธรรมก็จะไปตกแก่เจ้าชายซึ่งเป็นที่รักของประชาชนมากกว่า

ในบรรดาผู้ที่มีอำนาจคนอื่น ๆ ในราชสำนักนั้น มีอีกท่านหนึ่งที่มีลักษณะพิเศษที่สังเกตได้ง่าย และที่ข้าพเจ้าเองได้พบนับแต่เมื่อแรกที่ข้าพเจ้าเดินทางมาถึง ว่ามีความน่าเกรงขามสง่างามต่างจากผู้อื่น ชื่อของท่านคือออกพระเพทราชา ตระกูลของท่านผู้นี้สามารถสืบได้กลับไปไกลมากและมีชื่อเสียง พระเพทราชาเป็นพระเชษฐาร่วมแม่กับพระเจ้าแผ่นดินและมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน บางคนถึงกับบอกว่าท่านมีเชื้อสายความเป็นเจ้า โดยที่พ่อของท่านเคยครองแผ่นดินราชบัลลังก์มาแล้วนั่นเองทีเดียว ขุนนางผู้นี้ได้รับความเชื่อมั่นด้วยความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นกับศาสนา พระสงฆ์ทั้งปวงซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่ที่มีอิทธิพลต่อผู้คนทั่วไป ต่างรักและไว้ใจเขามาก ซึ่งเขาแสดงให้เห็นหัวใจอันแท้จริงของชาวสยามที่มีความรักชาติและต่อต้านผู้อื่น ด้วยเหตุที่ท่านผู้นี้มีความแยบยลในการดำเนินนโยบาย เขาจึงไม่เคยทำให้แผนการที่ซ่อน

อยู่ภายในปรากฏให้เห็นและพร้อมที่จะแสดงมันออกมาเมื่อถึงเวลาอันควร เขารู้วิธีว่าจะทำให้ความรู้สึกเช่นนี้เข้าไปสู่ราชสำนักได้อย่างไร ทั้งความชื่นชม เพื่อว่าจะได้กำจัดความผิดปกติกี่ทั้งปวง และแสดงว่าเขาเองก็ปรารถนาที่จะมีชีวิตที่เรียบง่าย ไม่สนใจเรื่องงานราชการ หน้าที่ และยศถาบรรดาศักดิ์ทั้งปวงตามแต่ที่พระเจ้าแผ่นดินจะอวยให้ทั้งแก่ตนและลูกชาย เขาแสดงว่าไม่เคยคิดถึงสิ่งเหล่านี้เลยแม้แต่น้อย พระเพทราชาเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินด้วย มีอำนาจและความน่าเชื่อถือมาก กระทั่งเมอซิเยอร์ก็องสแต็งส์ผู้ซึ่งเราคิดว่ามีอำนาจมากที่สุดในราชสำนักแล้วได้พยายามชักจูงให้เราเชื่อ โดยการพยายามคานอำนาจของท่านลงเพื่อให้เราเชื่อและ "ไวใจในตัวเมอซิเยอร์ก็องสแต็งส์เพียงคนเดียว" (ปริทัศน์ พิศภูมิมิถิ, ข. ๒๕๕๓ : ๓ - ๔)

ข้อมูลประเด็นนี้เป็นส่วนสนับสนุนการอธิบายการเมืองในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้เป็นอย่างดีว่าการเมืองในช่วงปลายรัชกาลนั้นมีการแบ่งอำนาจกันอย่างชัดเจนและบทบาทของชาวต่างชาติมีส่วนกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแผ่นดินด้วย

การเมืองในช่วงต้นรัชกาลของพระองค์มีความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง เพราะเพียง ๒ เดือนแรกที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชขึ้นครองราชย์ก็เกิดกบฏขึ้นทำทลายพระราชอำนาจ พระราชพงศาวดารความพิสดารเช่นฉบับพระราชหัตถเลขาบันทึกว่าพระไตรภูวนาภิตยวงศ์ กับพระองค์ทองคิดการกบฏ ทั้งสองเป็นพระอนุชาต่างพระชนนีกับสมเด็จพระนารายณ์ แต่การกบฏครั้งนี้ไม่สำเร็จ ทั้งสองพระองค์ถูกจับกุมสำเร็จโทษพร้อมพรรคพวกอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่

ลักษณะเช่นนี้ย่อมทำให้การเมืองในราชสำนักของสมเด็จพระนารายณ์ไม่สงบมากนัก การสูญเสียขุนนางชั้นผู้ใหญ่ส่งผลให้การบริหารราชการแผ่นดินไม่สะดวกราบรื่น ทั้งเป็นปัจจัยที่แสดงให้เห็นว่ามีความขัดแย้งในอำนาจเก่าที่สืบทอดมาแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและอำนาจใหม่ที่ขึ้นมาทำทลาย สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเองก็อาจไม่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยในขุนนางได้อย่างสนิท การควบคุมกองกำลังไพร่พลอันเป็นฐานอำนาจสำคัญของสังคมอยุธยา จะเป็นกลยุทธ์ที่ต้องนำมาใช้ให้เหมาะแก่กาลด้วย จึงปรากฏว่าไม่ทรงตั้งขุนนางขึ้นมาดำรงตำแหน่งหลายตำแหน่ง เช่น เมื่อตำแหน่งสมุหนายกว่างลง ก็ไม่ทรงตั้งใครขึ้นมาดำรงตำแหน่งแทนเป็นเวลานาน หรือมิฉะนั้นก็โปรดให้ขุนนางควบคุมตำแหน่งพร้อมกัน ๒ ตำแหน่ง เป็นต้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๓๗)

เหตุการณ์อีกประการหนึ่งคือทรงเริ่มเล็งเห็นความสำคัญของกลุ่มชาวต่างชาติว่าคงพอมีประสิทธิภาพในการนำมาใช้งานในราชสำนักมากขึ้น เนื่องจากพระองค์เองทรงคุ้นเคยดีกับ “ความเป็นต่างชาติ” นับแต่ทรงพระเยาว์ โดยเฉพาะกลุ่มชาวมัวร์หรือเปอร์เซียที่มีอิทธิพลทั้งทางการค้าและทางการเมือง อาทิ ขุนนางชาติมัวร์ที่เคยรับใช้มาแต่ทรงพระเยาว์และได้ร่วมการกบฏเมื่อต้นรัชกาลต่างก็ได้รับพระราชทานตำแหน่งสำคัญทั้งสิ้น กลุ่มขุนนาง “ชำนาญการ” เหล่านี้มีความสามารถในระดับหนึ่ง เช่นการอำนวยความสะดวกด้านการค้า และอำนาจเหนือกลุ่มคนในสังกัดของตนเอง แต่ก็จะเป็นสาเหตุที่ทำให้การเมืองในรัชกาลเกิดการแบ่งแยกเป็น ๒ กลุ่ม และเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดปฏิกริยาการต่อต้านชาวต่างชาติที่รุนแรงมากขึ้นในช่วงปลายรัชกาล

สิ่งที่ปรากฏในช่วงรัชกาลของพระองค์ นอกไปจากความสัมพันธ์ระหว่างต่างประเทศ และการค้าที่เฟื่องฟูแล้ว นักประวัติศาสตร์ต่างให้ความสนใจในปฏิกริยาของพระองค์ต่อ “โลกทัศน์” ตะวันตกที่มีมากขึ้น เอกสารสำเนาภษัตริย์สุลต่านบันทึกลงถึงรสนิยมของพระองค์ต่อความเป็นเปอร์เซียไว้เป็นอย่างมาก ทั้งการดำเนินพระจริยาวัตรประจำวัน การสนับสนุนการแพร่กระจายของศิลปวัฒนธรรมต่างชาติในอยุธยา (ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, ๒๕๔๕) การรับรู้ความเป็นไปในโลกที่เกิดขึ้นขณะเดียวกันกับความเปลี่ยนแปลงทั้งระบบการค้าการลงทุนเชิงทุนนิยม หรือ นโยบายการเมืองที่เริ่มการใช้อำนาจทางทะเลและแสนยานุภาพทางการทหารเข้ามาแทนที่การเจริญสัมพันธ์ด้วยสันติวิธีอันเคยเป็นวิธีที่ชาติตะวันตกใช้มากกว่าศตวรรษ และการเข้าแทรกแซงอำนาจการเมืองท้องถิ่นของบรรดาผู้แทนศาสนา ประเด็นเหล่านี้สะท้อนมุมมองที่น่าสนใจว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงรู้จักโลกตะวันตกมาก แม้ว่าในปีสุดท้ายของรัชกาลจะเกิดการปฏิวัติขับไล่ชาวฝรั่งเศสออกไปก็ตาม แต่ก็เพียงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับชาวตะวันตกชาติเดียว และเป็นเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น (ปริตีพิศภูมิวิถึ, ง. ๒๕๕๑)

แต่ในช่วงปลายแผ่นดิน ชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาเพิ่มขึ้นก็ได้บันทึกเหตุการณ์การเมืองไว้ในมุมมองที่น่าสนใจ โดยเฉพาะความขัดแย้งภายใน จากข้อมูลในเอกสารฝรั่งเศสผู้วิจัยสังเกตว่าอำนาจของชาวต่างชาติเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ เช่น ฟอลคอนที่เข้ารับราชการในตำแหน่งพระคลังสืบต่อจากเจ้าพระยาพระคลัง (เหล็ก) ที่ถึงแก่อสัญกรรม เพราะฟอลคอนมีความสามารถหรือเฉลียวฉลาดและเข้าใจถึงบริบททางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้าใจถึงสภาวะทางเศรษฐกิจของกรุงศรีอยุธยา

จนทำให้สามารถเข้าใจได้ถึงนโยบายของพระเจ้าแผ่นดิน และการที่จะสนองตอบต่อระบบการค้า และการเมืองที่สำคัญของตนเอง

อย่างไรก็ดี การเมืองที่พึงพิงชาวต่างชาติเพื่อเพิ่มพูนความมั่งคั่งของอาณาจักร ย่อมก่อให้เกิดความไม่พอใจแก่ผู้ที่สูงญเสียผลประโยชน์ โดยเฉพาะบรรดาเหล่าขุนนางที่ดำเนินการค้ากับประเทศอื่นๆ นอกจากนี้ ชาวต่างชาติที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองยังก่อให้เกิดความไม่พอใจกับบรรดาเหล่าขุนนางดั้งเดิมด้วย ปรากฏการณ์เช่นนี้ นอกจากจะทำให้เกิดความไม่พอใจในหมู่ขุนนางแล้ว ยังอาจหมายรวมถึงไพร่ที่อาจจะถูกเกณฑ์แรงงานเพิ่มเพื่อเพิ่มผลผลิตด้วยก็เป็นได้

จากเอกสารข้อมูลของทหารฝรั่งเศส ที่ไม่พบในแหล่งข้อมูลอื่นใด บันทึกของเซนต์ วองดริล ระบุการปฏิวัติที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๒๓๑ มีสาเหตุมาจากความต้องการขึ้นสู่อำนาจของพระเพทราชาเป็นหลัก โดยเห็นว่าในขณะนั้นอำนาจของชาวต่างชาติ โดยเฉพาะชาวฝรั่งเศสมีมากเกินไป แต่อย่างไรก็ตาม อาจสังเกตได้ว่าเซนต์ วองดริลไม่ได้กล่าวถึงหน้าที่และความรับผิดชอบของทหารฝรั่งเศสที่ประจำอยู่ที่บางกอกและหัวเมืองต่าง ๆ แต่อย่างใด ไม่ว่าจะเป็นความร่วมมือในเรื่องของจำนวนทหาร อาวุธ ที่พักอาศัย และปัจจัยอื่น ๆ ที่จำเป็น รวมทั้งการปฏิบัติต่อนโยบายที่พยายามจะยึดครองสยามในกรณีที่มีความเป็นไปได้ ซึ่งความไม่พร้อมทั้งหมดนี้อาจเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่ทำให้การปฏิวัติของพระเพทราชาเป็นไปอย่างง่ายดาย ไม่เสียเวลามากนักในการกำจัดชาวฝรั่งเศส แต่อย่างไรก็ตาม เราก็ปฏิเสธไม่ได้เช่นกันว่า ความล้มเหลวของชาวฝรั่งเศส เกิดมาจากการไม่สามารถเข้ากันได้ระหว่างชาวฝรั่งเศสด้วยกันเอง เนื่องจากจะเห็นได้ว่าในจดหมายของวองดริลมีหลายตอนที่เปิดเผยให้เราเห็นว่าชาวฝรั่งเศสนั้นมีความคิดไม่ตรงกัน โดยเฉพาะนายเวเรต์ที่เกลียดชังเจ้าพระยาวิไชยเณทร์มาก และพยายามหาหนทางทำลายตลอดเวลา เห็นได้จากการที่นายเวเรต์พยายามใส่ร้ายหรือชักจูงผู้อื่นไม่ให้คล้อยตามความคิดเห็นของเจ้าพระยาวิไชยเณทร์ ซึ่งในมุมมองดังกล่าวนี้ เมื่อนายพลเดฟาร์จได้พบกับนายเวเรต์แล้ว เซนต์ วองดริลระบุไว้ว่าได้พบปะพูดคุยกับนายเวเรต์ หัวหน้าสถานีการค้า ที่ตั้งตัวเป็นศัตรูกับเมอซีเออร์กองสตีองซ์มานานแล้ว และระบุต่อไปอีกว่านายเวเรต์นั้นเป็นสหายสนิทของออกพระเพทราชาที่มักจะเขียนจดหมายไปมาหาสู่กันเสมอ ตอนหนึ่งระบุว่านายเวเรต์เสริมว่า เมอซีเออร์กองสตีองซ์เป็นคนเหลวไหล กลับกลอกและต้องการทำให้ชาวฝรั่งเศสพินาศย่อยยับ แม้ว่าเราจะไม่เคยทราบมาก่อนว่า นายเวเรต์และพระเพทราชาเคยอาจจะมี การติดต่อกันมาก่อน แต่จากเอกสารฉบับนี้ก็แสดงให้เห็นว่าข้าราชการในราชสำนักที่ขึ้นอยู่กับ

พระเพทราชานั้นคงจะมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับนายเวเรต์ โดยการให้นายเวเรต์ขึ้นเป็นผู้แทนของบริษัท การค้าของฝรั่งเศส ซึ่งในมุมมองนี้เราสามารถมองลึกลงไปได้ในอีกระดับหนึ่งว่า ความสัมพันธ์ทางการค้าที่ผลประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่ายน่าจะเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ราชสำนักและชาวฝรั่งเศสส่วนหนึ่งมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ทั้งนี้ยังมีหลักฐานที่น่าเชื่อถืออีกด้วยว่านายเวเรต์ได้รับอภิสิทธิ์ในการออกเดินทางไปในกราชอาณาจักรได้ เมื่อคราวที่เกิดการปฏิวัติเพื่อไปหาเรือมาช่วยชาวฝรั่งเศสอีกด้วย

ตรงกันข้ามกับฝ่ายของพระเพทราชา ทหารฝรั่งเศสคือเซนต์ วองดริลนำเสนอมุมมองของพอลคอนว่า เป็นบุคคลที่มีความจงรักภักดีสูง เช่นว่าเมอซิเออร์กองสตีองซ์ไม่ปรารถนาที่จะทิ้งพระเจ้าแผ่นดินสยามเลย และว่าเขาปรารถนาที่จะสละชีพของตนมากกว่าการทอดทิ้งพระมหากษัตริย์ เมื่อพอลคอนมีภาระที่จะต้องดูแลและอารักขาราชบัลลังก์ ดังนั้น แผนการของพอลคอนก็คือพยายามแต่งตั้งองค์ รัชทายาทขึ้น ซึ่งนั่นหมายถึงหนทางเดียวที่จะเยียวยารักษาได้ แต่เขาเองก็ยังไม่มั่นใจนัก อย่างไรก็ตามการที่เจ้าพระยาวิไชยเณทร์ต้องการรักษาราชบัลลังก์ไม่ให้ตกอยู่กับผู้อื่นนั้นย่อมมีความหมายแฝงว่า ต้องการที่จะรักษาสถานภาพของตัวเองไว้ให้นานที่สุด เพื่อที่จะได้ทำภารกิจของตนให้บรรลุเป้าหมายได้ นั่นก็คืออาจมีความต้องการที่จะเป็นใหญ่ในแผ่นดินเสียเอง ซึ่งในกรณีที่สามารถตั้งองค์ รัชทายาทแล้ว แผนการต่างๆ ก็จะเป็นไปโดยราบรื่นยิ่งขึ้น ดังนั้นภาพของเจ้าพระยาวิไชยเณทร์ที่ปรากฏให้เห็นว่าเป็นผู้ที่มีความจงรักภักดีสูงนั้น น่าจะเป็นเพียงฉากที่สร้างไว้บังหน้าเท่านั้น

ในสายตาของเอกสารฝรั่งเศส การปฏิวัติครั้งนี้พระเพทราชาเป็นผู้นำในการที่จะล้มล้างอำนาจเดิมและสถาปนาอำนาจใหม่ขึ้นมา โดยที่เรื่องของชาวฝรั่งเศสอาจจะเป็นเพียงเรื่องที่ถูกผนวกเป็นข้ออ้างให้การปฏิวัติมีน้ำหนักเพิ่มมากขึ้น และเพื่อสร้างความชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์มากกว่าที่พระเพทราชาต้องการจะปราบปรามชาวฝรั่งเศสอย่างจริงจัง ทั้งนี้มีหลักฐานควรเชื่อได้ว่าพระเพทราชาได้โอนอ่อนต่อคำขอร้องของชาวฝรั่งเศส เช่นการปล่อยตัวบุตรชายของนายพลเดส์ฟาร์จออกจากเมืองลัว้ให้กลับมายังเมืองบางกอก ซึ่งก่อให้เกิดความฉุนต่อนายพลเดส์ฟาร์จอย่างมาก หรือเมื่อคราวที่ทางฝรั่งเศสขอรับพระราชทานเรือ ๒ ลำ เพื่อใช้ในการเดินทางออกจากราชอาณาจักรสยามนั้น พระเพทราชาก็พระราชทานให้ทันที ในสนธิสัญญาที่ได้ลงนามเพื่อสงบศึกนั้นระบุว่าบรรดาบาทหลวง มิชชันนารี พ่อค้าและผู้แทนบริษัทการค้าของฝรั่งเศสสามารถมีอิสระ

ต่อไปในการดำเนินกิจการต่าง ๆ โดยจะไม่ได้รับการกีดขวางแต่อย่างใด ซึ่งหลักฐานเหล่านี้ย่อมเปิดเผยให้เห็นว่า หากพระเพทราชาต้องการที่จะกำจัดชาวฝรั่งเศสอย่างแท้จริงแล้ว ก็ควรที่จะดำเนินการปราบให้ราบคาบโดยเด็ดขาด ซึ่งในที่นี้ย่อมหมายความว่าเมื่อทรงขึ้นครองราชย์แล้ว ข้ออ้างที่จะกำจัดชาวฝรั่งเศสก็หมดความจำเป็นอีกต่อไป คงจำกัดเฉพาะกองกำลังทหารซึ่งมีอยู่ไม่มากนัก ส่วนการค้าระหว่างประเทศนั้น จำเป็นที่จะต้องสานต่อจากรัชกาลที่แล้ว เนื่องจากเป็นปัจจัยสำคัญที่สามารถสร้างรายได้ให้ท้องพระคลังหลวงได้มากกว่าการดำเนินกิจการประเภทอื่น ๆ

อาจกล่าวได้อีกว่าในจดหมายรายงานเรื่องการปฏิวัติที่เกิดขึ้นในสยามของทหารฝรั่งเศสเน้นเฉพาะเรื่องราวที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับนายทหารฝรั่งเศส เช่นการสู้รบกับทหารสยาม การถูกทรมาน เป็นต้น การรายงานในลักษณะนี้ ทำให้ได้รับประโยชน์ในแง่ของความรู้ที่ได้จากการศึกษาอย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่าข้อเท็จจริงต่างๆ ที่กล่าวถึงนั้นไม่ได้มุ่งเน้นการนำเสนอในด้านรายละเอียดมากนัก ดังในตอนที่กำลังกล่าวถึงการลงนามในสนธิสัญญา เซนต์ วองดริลก็ไม่ได้กล่าวถึงสนธิสัญญาข้อต่าง ๆ หรือในกรณีของภรรยาของฟอลคอน ก็ไม่ได้ระบุถึงรายละเอียดของเหตุการณ์ รวมทั้งวันและเวลาที่แน่นอนโดยในจดหมายรายงานเรื่องการปฏิวัติฉบับนี้ ผู้วิจัยพบว่ามี การระบุวันที่เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งหมด ๓ ครั้ง คือ วันที่ ๒ พฤศจิกายน เป็นวันที่ออกจากป้อมที่เมืองบางกอก วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน เป็นวันที่เดินทางออกจากราชอาณาจักรสยามอย่างสมบูรณ์ และวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๒๓๒ อันเป็นวันที่เดินทางถึงเมืองปอนดิเชรี อย่างไรก็ตาม รายละเอียดของเหตุการณ์และวันเวลาที่เหลือสามารถที่จะสอบถามได้จากเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง และสามารถสรุปกลุ่มอำนาจต่างๆ ในช่วงเวลานั้นได้ ๔ กลุ่มคือ

๑. กลุ่มชาวฝรั่งเศส ที่มีความหลากหลายในอาชีพมาก เช่นบาทหลวง แพทย์ วิศวกร ทหาร หรือเจ้าหน้าที่ของบริษัทการค้าฝรั่งเศส มีข้อสังเกตจากเอกสารทหารฝรั่งเศสว่าชาวฝรั่งเศสเหล่านี้ไม่ได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะกลุ่มของบาทหลวงและมิชชันนารีก็จะแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มซึ่งมีความเห็นและนโยบายที่แตกต่างกันมาก หรือในบางครั้งก็เกิดความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่บริษัทการค้าฝรั่งเศสกับฟอลคอน หรือระหว่างวิศวกรกับหัวหน้านายทหาร หรือระหว่างนายทหารด้วยกันเองที่ไม่พอใจกับการตัดสินใจของหัวหน้า

๒. กลุ่มเจ้าพระยาวิไชยเณทร์ ในสายตาของทหารฝรั่งเศสพบว่าทหารมีมุมมองที่เกี่ยวกับเจ้าพระยาวิไชยเณทร์ ๒ ประการคือ มุมมองด้านบวกมาจากกลุ่มทหารที่อยู่ใกล้ชิดกับฟอลคอน เช่น

พันตรีโบของ หรือเซนต์ วองดริล ที่ระบุว่าพลคองเป็นบุคคลที่กล้าหาญ และจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ส่วนมุมมองด้านลบจากเอกสารของนายพลเดส์ฟาร์จและเดอ ลา ตูซ ที่กล่าวหาว่าพลคองเป็นบุคคลไร้ความสามารถไม่มีอำนาจใดเลยในสยาม อีกทั้งยังไม่สามารถให้ความช่วยเหลือแก่ชาวฝรั่งเศสได้

๓. กลุ่มสมเด็จพระนารายณ์ฯ ไม่มีพระราชอำนาจใดเลย เพราะอำนาจการบริหารราชการแผ่นดินเปลี่ยนมือไปแล้ว

๔. กลุ่มพระเพทราชา มีอำนาจสูงสุด และมีวิธีอันหลากหลายในการที่จะดำเนินการปฏิวัติให้สำเร็จ พร้อมทั้งการหาหนทางที่จะกำจัดชาวฝรั่งเศสด้วย

ข้อมูลที่ได้จากเอกสารฝรั่งเศสในประเด็นนี้จึงเป็นข้อมูลใหม่และไม่พบในเอกสารหลักฐานอื่นๆ ซึ่งนับว่ามีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการตีความประวัติศาสตร์ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอย่างแท้จริง

๕.๒.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหมายถึงการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่อบุคคล ซึ่งอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่ต่างกัน ทั้งในรูปแบบของการปกครองและความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ซึ่งจากเอกสารฝรั่งเศสจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าชาวสยามมีระดับของความสัมพันธ์ที่ต่างกันออกไป คือความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครอง ซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นความสัมพันธ์ในแนวตั้ง (Vertical Relation) และความสัมพันธ์ระหว่างคนในกลุ่มสังคม ที่เป็นความสัมพันธ์ในแนวระนาบ (Horizontal Relation)

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครอง

ลักษณะความสัมพันธ์นี้เป็นไปในเชิงการยอมรับอำนาจ โดยมีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันแต่อย่างไรก็ดี ลักษณะการปกครองในสยามไม่ได้กำหนดตายตัวว่าจะคงที่ ในทางกลับกันอาจเปลี่ยนแปลงได้โดยง่าย ความสัมพันธ์ที่สำคัญในสังคมอยุธยาคือระบบอุปถัมภ์ระหว่างมูลนายและไพร่-ทาส โดยที่อาจแบ่งไพร่เป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๒ ประเภท คือไพร่หลวง สำหรับเกณฑ์ไปใช้ราชการ และไพร่สม ช่วยงานมูลนาย นอกจากนี้ ยังมีไพร่หลวงช่วย คือไพร่หลวงที่ส่งเงินชำระราชการ

หรือสิ่งของตามที่ทางการกำหนดมาแทนการใช้แรงงาน ความสัมพันธ์ลักษณะนี้มีมูลนายมีอำนาจควบคุมไพร่เกือบทุกด้าน ไพร่ต้องถูกเรียกใช้แรงงานทั้งในยามสงบและยามสงคราม ซึ่งต้องนำเสบียงอาหารและอาวุธติดตัวไปเองด้วย

ไพร่จึงจำเป็นต้องอาศัยมูลนาย เพื่อประกันความปลอดภัย และรับความคุ้มครองก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ ซึ่งจำกัดความได้ว่าเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ๒ ฝ่ายที่ไม่ใช่ญาติกัน ฝ่ายหนึ่งอยู่ในฐานะที่เหนือกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง เมื่อมูลนายให้ความคุ้มครอง ไพร่ตอบแทนโดยการให้แรงงานและสิ่งของ ซึ่งถือว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้อง ดังบัญญัติไว้ในกฎหมายตราสามดวง

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง ก็เป็นกลไกทางสังคม ทำให้พระมหากษัตริย์จำเป็นต้องอาศัยขุนนางเป็นเสมือนผู้ช่วยสนับสนุนในการควบคุมสังคม ขณะเดียวกัน ขุนนางก็จำเป็นที่จะต้องพึ่งพาพระมหากษัตริย์ในด้านสิทธิธรรม (Legitimacy) การเป็นที่ยอมรับในอำนาจทางสังคม ยศ ตำแหน่ง และทรัพย์สินสมบัติ

๒. ความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัว

ครอบครัวเป็นพื้นฐานสำคัญของสังคม สังคมไทยเป็นสังคมขยาย มีหลายบุคคลอาศัยอยู่ร่วมกันในพื้นที่เดียวกัน โดยฝ่ายชายเป็นเจ้าของบ้านและมีหน้าที่ดูแลความเรียบร้อยในบ้านเรือน ฝ่ายหญิงเป็นผู้สนับสนุนและจัดหาข้าวปลาอาหาร ตลอดจนถึงบุตร ลาลูแบร์อธิบายไว้ว่า

"ชายชาวสยามรักภรรยาและบุตรธิดาของตนมาก และดูเหมือนเขาก็ได้รับความรักจากภรรยาและบุตรธิดาอยู่มากเหมือนกัน ในระหว่างที่พวกเขาถูกเกณฑ์ไปเข้าเวรยามมีกำหนด ๖ เดือนนั้น เป็นงานหลวงที่เขาจะต้องอุทิศถวายเจ้าชีวิตทุกปี ก็เป็นภาระของภรรยา มารดาและธิดาเป็นผู้หาอาหารไปส่งให้ และแม้เมื่อพ้นกำหนดเกณฑ์แล้วและกลับมาถึงบ้าน ผู้ชายส่วนมากไม่รู้ที่จะทำงานอะไรให้เป็นล่ำเป็นสัน เพราะไม่ได้ฝึกงานอาชีพอย่างใดไว้ให้เชี่ยวชาญเป็นพิเศษสักอย่างเดียว ด้วยพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงใช้ให้พวกนี้ทำงานหลายอย่างต่าง ๆ กัน แล้วแต่พระราชประสงค์ เช่นนี้จึงพออนุมานได้ว่าชีวิตตามปกติของชาวสยามนั้น ดำเนินไปด้วยความเกียจคร้านเป็นประมาท เขาแทบจะไม่ได้ทำงานอะไรเลยเมื่อพ้นจากราชการงานหลวงมาแล้ว เทียวก็ไม่เที่ยว ล่าสัตว์ก็ไม่ไป ได้แต่นั่ง เอนหลัง กิน เล่น สูบยาสูบแล้วก็นอน

ไปวันหนึ่ง ๆ เท่านั้น ภรรยาจะปลุกให้เขาตื่นขึ้นราว ๗ โมงเช้าเอาข้าวปลาอาหารมาให้บริโภค เสร็จแล้วก็ลงนอนต่อไปใหม่ พอเที่ยงวันก็ลุกขึ้นมากินอีก แล้วก็มือเย็นอีกคำรบหนึ่ง ระหว่างเวลาอาหารมื้อกลางวันกับมือเย็นนี้ เขาก็เอนหลังลงพักผ่อนเสียพักหนึ่ง เวลาที่เหลืออยู่นอกนั้นก็หมดไปด้วยการพูดคุยและเล่นการพนัน พวกภรรยา นั้นไปไถนา ไปขายของหรือซื้อของที่ในเมือง แต่ถึงวาระที่เราจะพูดถึงภารกิจและการทำงานที่เป็นเรื่องเป็นราวของชาวสยามเสียที คือการแต่งงานและการอบรมที่เขาให้แก่ บุตรธิดา ตลอดจนการศึกษาและการอาชีพที่เขากระทำกัน" (ลาตูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๒๒๓)

เอกสารฝรั่งเศสอื่นๆ ไม่กล่าวถึงลักษณะความสัมพันธ์ของคนในสังคมอยุธยาเลย เพราะไม่ใช่ประเด็นในการเรียบเรียงเอกสารต่างๆ มีเพียงระบุบ้างว่าชาวสยามได้ออกมาร่วมรบกับชาวฝรั่งเศสอย่างไม่ย่อท้อ เช่นเอกสารทหารฝรั่งเศสว่า

"ข้าพเจ้าสั่งให้นายทหารที่ประจำด้านในค่ายที่ประจำการ และชนย้ายอุปกรณ์ต่างๆ ให้ทำลายคันดิน แนวกำแพงป้อม เจาะปืนใหญ่ทุกกระบอก และตอกหมุดกระบอกที่ไม่ได้ระเบิดทิ้ง ปืนใหญ่ที่เหลืออย่างงามจำนวน ๑๘ กระบอกถูกทำลายลงด้วย ส่วนที่เหลือนั้นก็ตอกหมุดเสีย มีลูกกระสุนจำนวน ๑๐,๐๐๐ ปอนด์ที่ไม่ได้ถูกทำลายลง ชาวสยามนั้นไม่รีรอที่จะแก้ไขป้อมให้ใช้ได้เพื่อพร้อมต่อสู้อีกครั้ง จากนั้นเราก็เผาหมู่บ้านใกล้เคียงๆ ที่มัน แต่หลังจากนั้นสองสามวัน ชาวสยามก็เร่งบูรณะป้อมที่เราทิ้งไว้ แม้ว่าจะมีคนเพียงน้อยก็ตาม ข้าพเจ้าส่งร้อยเอก ร้อยโทและพลทหาร พร้อมด้วยผู้ชายอีก ๓๐ คนลงเรือ ๒ ลำ เพื่อพยายามดูว่ามีหนทางใดในการขับไล่หรือไม่ แต่ที่กลางลำน้ำนั้นเอง ชายฉกรรจ์พร้อมอาวุธก็โผล่พื้นขึ้นมาจากแนวกำแพงป้อม" (ปรีดี พิศุกุมิวิถิ, ข. ๒๕๕๓ : ๔๕)

ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ในสังคมอยุธยามีระเบียบที่ค่อนข้างชัดเจน กล่าวคือสาเหตุ ๔ ประการที่เป็นเครื่องค้ำจุนความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ได้ ดังนี้

๑. การศึกษา

แม้ว่าการศึกษาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ยังไม่มีการจัดเป็นระบบที่ชัดเจนเทียบเท่าตะวันตก แต่การที่มิชชันนารีได้พยายามตั้งโรงเรียนสอนศาสนาขึ้นมา พร้อมกับพยายามผลิตเอกสารเพื่อใช้สอนให้ชาวสยามเข้าใจที่นั่น ก็เป็นตัวกระตุ้นให้สยามสร้างตำราเรียนขึ้นมาเป็นแบบแผนด้วย เช่นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีหนังสือจินตามณีของพระโหราธิบดี เป็นคู่มือการเรียนภาษาไทย และอาจจะเกิดการทำความเข้าใจกันก็เป็นได้ แต่ลักษณะการเรียนการสอนก็ยังคงจำกัดอยู่ที่วัด บ้านขุนนาง และวัง เท่านั้น เพราะวัดเป็นแหล่งการศึกษาที่สมบูรณ์ที่สุด เป็นศูนย์รวมทางสังคม ราษฎรจะมาพบปะกันที่วัดเมื่อมีการทำบุญร่วมกัน ประกอบศาสนกิจ และวันสำคัญทางศาสนา เป็นการเรียนรู้ศีลธรรมจรรยา กฎเกณฑ์สังคมไปในตัว ส่วนการศึกษาในรูปการเล่าเรียนเขียนอ่าน เป็นโอกาสเฉพาะสำหรับผู้ชาย คือ เข้าไปอยู่ในวัดเป็นศิษย์วัด หรือบวชเณร จะเรียนนานเท่าใดก็ได้ ส่วนบ้านขุนนางนั้นอาจมีการเรียนในลักษณะของการฝึกอาชีพ หรือฝึกฝีมือในเชิงช่าง หรืออาจเป็นการเรียนตัวต่อตัว เช่นการฝึกอ่าน ฝึกเขียน ฝึกคัดลอกหนังสือ หรือฝึกทำราชการ จะสืบทอดกันภายในตระกูล หรือมีผู้ฝากฝังเด็กให้มาฝึกงาน รับใช้ เพื่อหาโอกาสเข้ารับราชการ เป็นต้น แต่ในพระราชวังนั้น เป็นศูนย์รวมศิลปวัฒนธรรม เศรษฐกิจและกำรเมือง เป็นศูนย์รวมวิทยาการทุกแขนง ซึ่งการศึกษาเล่าเรียนจะถ่ายทอดกันเฉพาะในหมู่ผู้ใกล้ชิดเท่านั้น

๒. ศาสนาและความเชื่อ

ศาสนาเป็นรากฐานทางความคิดและการกระทำของคนไทยอาจสรุปได้ว่าในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ เป็นการนับถือผสมผสานกันระหว่าง ศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ การบูชาผีสงเทวดา ไสยศาสตร์ โดยมีลักษณะของศาสนาพุทธนำหน้าและเน้นหลักทางด้านพิธีกรรม โดยหลักฐานฝรั่งเศษชี้ให้เห็นชัดเจนว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงนับถือพุทธศาสนา แต่ก็ทรงสนับสนุนกิจการของมิชชันนารีในการเผยแผ่ศาสนาของตน

การที่รัชสมัยนี้เปิดกว้างสำหรับชาวต่างประเทศ ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนอยุธยากับชาวตะวันตกเป็นไปในลักษณะแน่นแฟ้นขึ้น ชาวคริสต์ที่เข้ามาเผยแผ่ศาสนาได้รับความสะดวกสบายมากพอสมควร เช่น การสร้างโบสถ์ เรือนพัก หอดูดาว และสามารถมีเลกวัดสำหรับใช้สอยได้ด้วย อย่างไรก็ตาม การเผยแผ่ศาสนาก็ไม่ได้ผลนัก ผู้สอนศาสนาตระเวนไปตามหมู่บ้าน ช่วย

รักษาพยาบาล แจกยารักษาโรค การที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงให้โอกาสแก่บาทหลวงฝรั่งเศส และการที่ฝรั่งเศสเข้ามามีอิทธิพลทางการเมือง นำไปสู่ความยุ่งยากตอนปลายรัชกาล เช่น การลุกฮือของพระสงฆ์

๓. กฎหมาย

กฎหมายสมัยอยุธยาได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ กฎหมายเป็นเครื่องกำหนดบทบาทอำนาจหน้าที่ของคนในสังคม และให้ความยุติธรรมในกรณีที่เกิดกติกกันไม่ได้ กฎหมายในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ที่ลาลูแบร์ระบุไว้คือ "เป็นสมุด ๓ เล่ม เล่มแรกชื่อ พระตำราพระนาม ตำแหน่ง และหน้าที่ราชการของขุนนางทุกกรมกอง เล่มสองชื่อพระธรรมนูญ รวบรวมกฎหมายและพระราชกฤษฎีกาของพระมหากษัตริย์ในอดีตเข้าไว้ และเล่มที่สามชื่อว่า พระราชกำหนด รวบรวมกฎหมายและพระราชกฤษฎีกาครั้งแผ่นดินพระชนกนาถในรัชกาลปัจจุบันเข้าไว้" (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๓๖๒ - ๓๖๓) การบังคับใช้กฎหมายนี้เป็นไปอย่างเคร่งครัดและมีกฎหมายประกอบอีกเป็นจำนวนมาก โดยสาระแล้วสามารถแบ่งกฎหมายออกได้เป็น ๒ กลุ่มคือ

๑. กฎหมายเกี่ยวกับการกำหนดชีวิตความเป็นอยู่ กำหนดฐานะ ตำแหน่งหน้าที่ เช่น พระอัยการตำแหน่งนาทหาร นาพลเรือน พระโอบยการทาส กฎมนเทียรบาล ฯลฯ กำหนดจากลักษณะโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม

๒. กฎหมายที่ตราขึ้นเพื่อให้ความยุติธรรมในกรณีที่เกิดกติกกันไม่ได้ โดยอาศัยกระบวนการทางการศาล ได้แก่กฎหมายพระธรรมนูญ กฎหมายลักษณะรับฟ้อง กฎหมายลักษณะพยาน กฎหมายลักษณะพิสูจน์เพื่อหาผู้บริสุทธิ์ โดยวิธีดำน้ำ ลุยเพลิง กฎหมายลักษณะตระลาการ และกฎหมายลักษณะอุทธรณ์

การดำเนินให้เป็นไปตามกฎหมาย นิโกลาส์ แชรแวงส บันทึกว่าไม่ค่อยปรากฏว่าผู้บริสุทธิ์จะได้รับอาญาถึงขั้นอุกฤษฏ์โทษ การลงโทษตามกฎหมายมีตัวอย่างให้เห็นอยู่บ้าง เช่น การตีด้วยตะปด การโบย ตอกเศษไม้เข้าไปในซอกเล็บ ทูบนิ้วมือจนนิ้วแตกน่วม ปีบขมับ (นิโกลาส์ แชรแวงส, ๒๕๕๐ : ๘๘ - ๙๒)

๔. วัฒนธรรมประเพณี

วัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของสังคมที่เป็นเครื่องช่วยให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลขึ้น เพราะวัฒนธรรมประเพณีจะแสดงออกด้วยกิจกรรมต่างๆ ที่ในสังคมที่มีความเชื่อเดียวกัน มาร่วมทำกิจกรรมด้วยกัน อาจแบ่งเป็นส่วนๆ ตามลักษณะพิธีได้ ๒ ส่วน คือ

๑. วัฒนธรรมประเพณีสำหรับพระมหากษัตริย์และบุคคลชั้นสูง มีชีวิตความเป็นอยู่แตกต่างจากคนธรรมดา ทางด้านพิธีการที่ประณีตละเอียดบรรจงกว่า แม้แต่การอาบน้ำ อาหารการกิน การแต่งกาย พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำเกี่ยวกับพระราชพิธีที่เกี่ยวกับขวัณหรือกำลังใจประชาชน เช่น พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชพิธีโล้เรือและพระราชพิธีเกี่ยวกับศาสนาต่างๆ นอกจากนี้ก็มีพระราชพิธีที่จัดขึ้นเพื่อเน้นอำนาจของพระมหากษัตริย์ คือ พระราชพิธีราชาภิเษก พระราชพิธีศรีสังฆปาณกาลการถือน้ำพระพิพัฒน์สังจจา เป็นต้น

๒. วัฒนธรรมประเพณีสำหรับประชาชน ความเป็นอยู่เรียบง่าย อาศัยกำลังใจจากพระราชพิธีต่างๆ จัดงานตามเทศกาล แต่ตามประเพณี เช่น งานศพ งานแต่งงาน งานบุญในเทศกาลต่างๆ

ในเอกสารของลาลูแบร์ ไม่ได้กล่าวถึงประเพณีการเล่นเป็นส่วนพิเศษ แต่หากพิจารณาผลงานในส่วนของความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์อยู่ยากับชาวฝรั่งเศส พบว่าอาจจำแนกประเพณีที่เกิดขึ้นในสยามได้เป็น ๒ กลุ่มคือ ประเพณีที่พระเจ้าแผ่นดินทรงปฏิบัติ และประเพณีชาวบ้าน

ประเพณีที่พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัตินั้น แม้ว่าเอกสารฝรั่งเศสจะไม่ได้ลำดับประเพณีตลอดทั้งปี เพราะไม่ได้เดินทางเข้ามาในช่วงเดียวกัน แต่ประเพณีหนึ่งที่สำคัญที่มักทรงปฏิบัติและทรงให้ชาวฝรั่งเศสได้มีส่วนร่วมเสมอคือการเสด็จคล้องช้าง ส่งผลให้เอกสารฝรั่งเศสบันทึกเรื่องการคล้องช้างไว้มากกว่าเรื่องอื่น

ลาลูแบร์กล่าวถึง การจับช้างและการชนช้างไว้ว่า

“สถานที่ที่เขาจัดให้ช้างอยู่เพื่อเลือกจับนั้น เป็นคล้ายสนามเพลาะขนาดกว้างและยาวพอใช้ ที่ข้าพเจ้ากล่าวว่าคล้ายสนามเพลาะก็เพราะเหตุว่าเขามีได้สร้างขึ้นโดยขุดมันลงไป แต่ด้วยการพูนดินเป็นผนังขึ้นมาเกือบจะตรงเป็นทางดิ่งทุกด้าน และบนเนิน

ดินนี้แลเป็นที่นั่งชมของผู้ที่ศนา ที่ตรงกลางวงล้อมเนินมูลดินนี้ บักเสาไม้รายรอบสอง
 แถวสูงกว่า ๑๐ ฟุตลงในดิน เสานั้นมีขนาดใหญ่พอที่จะทานกำลังข้างต้นได้และห่าง
 กันพอที่คนจะลอดหว่างช่องเสาเข้าไปได้สะดวก แต่ก็แคบเกินไปที่ข้างจะผ่านออกมา
 ได้ ในระหว่างเสาเพนียดสองชั้นนี้ ใช้เป็นที่ข้างพั่งเชื่อง ซึ่งเขาส่งเข้าไปในป่าเพื่อล่อ
 ข้างพลายเถื่อนมา หมอข้างที่ขึ้นไปนั้นใช้ใบไม้บังไพรกำบังตนเพื่อกันมิให้ข้างเถื่อนใน
 ป่าหวาดตื่น นางข้างพั่งนั้นก็ฉลาดพอที่จะส่งเสียงร้องเรียกข้างพลายให้ตามมา เจ้า
 ข้างพลายก็ตามนางข้างพั่งเข้ามาในคอกเพนียดสองแถวนี้ จะกลับคืนไปสู่ป่าอีกก็
 ไม่ได้ แต่ปัญหาสำคัญนั้นอยู่ที่จะจับแลคล่องล้ามมันไว้ได้อย่างไร เพื่อนำไปกักขังไว้
 แล้วฝึกให้เชื่อง ซอกทางเดินที่มันเข้าไปติดอยู่นั้นเป็นฉนวนแคบ ๆ บักเสาดันโต ๆ
 อย่างแข็งแรง เมื่อข้างเข้าไปในฉนวนนี้แล้ว ประตูที่มันใช้วงเปิดผลักผ่านเข้าไป ก็จะมี
 กลับปิดลงด้วยน้ำหนักถ่วงของมันเอง ส่วนประตูด้านหน้าทางที่ข้างเถื่อนจะออกไปได้
 นั้น เขาปิดกันเสียให้แน่นหนา ช่องในช่องนั้นก็แสนแคบไม่พอที่จะกลับตัวได้ ความ
 ลำบากอยู่ตรงตอนข้างเถื่อนเข้าไปในฉนวนนั้นให้ได้แต่เพียงเชือกเดียว ด้วยว่านาง
 ข้างพั่งยังปะปนอยู่กับมันด้วยในเพนียดนั้น และมันก็ไม่ยอมพรากจากนางข้างพั่งไป
 เสียด้วย คนสยามหลายคนก็แฝงอยู่ตามรอบนอกริมเสาเพนียดเบื้องล่างเนินมูลดิน
 โดยข้างเถื่อนเข้าไม่ถึงตัวนั้น ก็จะเข้าช่องเสารูมล้อมกันทุกด้านเพื่อล่อกวณผัดข้างให้
 ไล่ และเมื่อข้างเถื่อนรุกไล่ใครคนหนึ่งเข้า คน ๆ นั้นก็จะหนีลอดหลบออกมานอกเสา
 เพนียด ข้างเถื่อนกำลังตาลโทะจะไล่เอาจวงคว้าความเอาตัวให้ได้อย่างไรผล และใช้
 งานทางเสาเพนียดจนปลายงาหักไปข้างหนึ่ง ขณะที่ข้างเถื่อนรูดไล่คนที่ผัดล่ออยู่นั้น
 คนอื่น ๆ ก็จะเอาเชือกบาศซึ่งเขาถือปลายเชือกไว้เหยียงทอดไปอย่างขำขันนานาญ
 กระทั่งทั้ง ๆ ที่ข้างกำลังวิ่งอยู่ก็เกือบไม่มีพลาดที่จะคล้องตีนหลังตีนใดตีนหนึ่งเข้าไว้
 จนได้ เมื่อดึงปลายเชือกบาศอย่างว่องไวก็จะรัดข้อตีนข้างเถื่อนเข้าไว้ได้ เชือกบาศนี้
 เป็นเชือกเส้นใหญ่ ปลายข้างหนึ่งผูกเป็นบ่วงเงื่อนกระทบเข้าไว้คล้องตีนหลังถม ๆ
 เข้าไป ตั้งข้างละ ๓ หรือ ๔ เส้น เมื่อเชือกบาศรัดข้อตีนข้างเถื่อนเข้าไว้แล้ว เขาก็
 ปล่อยเชือกเพื่อมิให้ตัวถูกลากตามเข้าไป เมื่อข้างพลายยิ่งอาละวาดหนักขึ้นเท่าไร มัน
 ก็ห่างนางพั่งออกไปมากเท่านั้น และเพื่อทำให้มันออกจากทางซอกนั้น หมอข้างจะขึ้น
 นั่งขับนางพั่งเชือกหนึ่งเข้าไป แล้วก็ขับออกมาหลายเที่ยวตามฉนวน และนางพั่งที่
 หมอข้างนั่งไปนั้นก็ออกเสียงเรียกนางพั่งเชือกอื่น โดยใช้วงฟาดลงกับพื้นดิน แต่ก็

ระวังมิให้ปลายวงกระทบพื้นด้วยการม้วนปลายซ้อนขึ้นไว้ เมื่อนางฟังออกเสียงเรียก ๒ หรือ ๓ ครั้งติดต่อกันแล้ว หมอช้างก็จะบังคับให้มันเดินออกมาตามฉนวน เมื่อหมอช้างบังคับให้นางฟังทำอยู่อย่างนี้ ๕ หรือ ๖ เที้ยวแล้ว นางฟังเชือกอื่น ๆ ก็จะตามมันออกมา และในไม่ช้าเจ้าช้างพลายก็จะคืนเข้าสู่สภาพปกติ เพราะไม่มีใครคอยต่อแหย่เข้ามันอีกแล้ว จึงค่อยกรายเข้าไปใกล้พวกนางฟัง มันผลักระตูดฉนวนบานแรก ด้วยวงของมัน เมื่อเข้าไปในช่องนั้นแล้ว เขาก็ใช้ถึงตักน้ำราดตัวมันเพื่อให้ชุ่มเย็น และด้วยความรวดเร็วและความชำนาญอย่างไม่น่าเชื่อ เขาก็จัดการผูกปลายเชือกบาศที่รัดตีนมันอยู่นั้นเข้ากับเสาคอนกรีต ครั้นแล้วเขาก็นำช้างพลายที่ได้รับการฝึกไว้เป็นอันดีแล้วให้เดินถอยหลังเข้าไปในช่องฉนวน ผูกล้ามคอของมันเข้ากับคอช้างเถื่อน ในขณะที่เดียวกันก็ปลดเชือกบาศที่มัดไว้กับเสาคอนกรีตออก แล้วให้ช้างต่ออีก ๒ เชือกเข้ามาช่วยกันผนึกกำลังทั้ง ๓ เชือกนั้น เชือกหนึ่งเข้าขนาบข้างหนึ่ง อีกเชือกหนึ่งเข้าขนาบอีกข้างหนึ่ง และเชือกที่สามเข้ารูนทางด้านหลัง ชะโลงช้างเถื่อนเข้าไปสู่ปะรำใกล้ ๆ กันนั้นซึ่งเขาผูกล้ามมันเข้าไว้ และผูกคอผนึกแน่นกับเสาคอนกรีตใหญ่ที่ปักอยู่ในดินตรงขึ้นมา มีกงพัดคอยหมุนตามในขณะที่ช้างเถื่อนหมุนตัวไปรอบ ๆ กล่าวกันว่าช้างเถื่อนจะถูกผูกอยู่กับหลักนี้เพียง ๒๔ ชั่วโมงเท่านั้น และในย่านเวลานี้เขาจะนำช้างต่อมาให้อยู่เป็นเพื่อนและปลอบใจมัน ๒ หรือ ๓ เที้ยว เมื่อ ๒๔ ชั่วโมงผ่านไปแล้ว เขาก็จะนำมันไปสู่โรงที่จัดไว้ให้มันอยู่ ในชั่ว ๘ วันก็รู้สึกเชื่องและยอมทำตัวเป็นทาสของมนุษย์ต่อไป” (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๒๐๑ - ๒๐๔)

ส่วนการชนช้างนั้น มักจะเป็นประเพณีที่เกิดขึ้นหน้าพระที่นั่ง ลาลูแบร์อธิบายว่า

“จะกลับกล่าวถึงการเล่นสนุกต่าง ๆ แห่งราชสำนักสยามต่อไป ข้าพเจ้าได้เห็นช้างศึกสองเชือกชนกัน ตีนหลังของช้างศึกทั้งคู่ถูกผูกเชือกพวนไว้ มีคนสยามหลายคนยึดหางเชือกพวน และนอกจากนั้นยังมีดกระชับหางเชือกเข้าไว้กับหลักอีกด้วย ไว้ระยะห่างกันจนยากที่ช้างทั้งสองเชือกจะประสานวงในขณะที่เข้าปะทะกันได้ ช้างศึกแต่ละเชือกมีหมอคาวดูที่ประจำคอยบังคับ แต่พอปล่อยให้ช้างศึกเข้าสู่กันได้สัก ๕-๖ พัก การชนช้างก็เป็นอันจบ จัดช้างพังเข้ามาล้อมแยกช้างศึกออกจากกันไป ที่พระราชวังพระเจ้ามะหะหมัดหาราชนั้น เขาปล่อยให้ช้างให้เข้าชิดกันยิ่งกว่านี้ และช้างนั้นก็พยายามที่จะคว่ำตัวคนขี่คอของฝ่ายตรงกันข้ามลงมาสังหารเสีย และเคยเห็นยิว

ตัวเอาลงมาได้และฆ่าเสียก็บ่อย ๆ ในสยามนั้นเขาไม่ปล่อยให้ชีวิตมนุษย์หรือสัตว์ใด ๆ เป็นอันตรายในการละเล่นหรือการฝึกบเลย” (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๒๐๘)

การคล้องช้างซึ่งเป็นพิธีสำคัญของสมเด็จพระนารายณ์นั้นก็ปรากฏในบ้านทึกของบาทหลวงคนอื่น ๆ ด้วย เช่น บาทหลวงตาซาร์ตและบาทหลวง เดอ ชัวซี ดังความในบ้านทึกของบาทหลวงตาซาร์ตตอนหนึ่งว่า “ในวันเดียวกับที่เราได้เข้าเฝ้านั้นเอง พระเจ้าแผ่นดินทรงมีพระประสงค์จะให้ท่านราชทูตได้ชมการชนช้าง และโปรดให้จัดช้างให้เราหกเชือก เพื่อโดยเสด็จพระราชดำเนินไปยังสถานที่ที่ประลองยุทธ์ ซึ่งอยู่นอกตัวเมือง ม.ก็องสตันซ์ มอบให้ขุนนางผู้หนึ่งเป็นผู้นำเราไป...” (ตาซาร์ต, ๒๕๕๑ : ๙๑)

ส่วนประเพณีการละเล่นของชาวสยามนั้น ประเพณีส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับศาสนา คือการทำบุญในโอกาสต่างๆ ดังที่ลาลูแบร์บันทึกว่า

“อนึ่ง ชาวสยามมีมหรสพเนื่องในการพระศาสนาด้วย ลุกดูน้ำเริ่มลด ประชาชนพลเมืองจะแสดงความขอบคุณแม่คงคาด้วยการตามประทีปโคมไฟขนาดใหญ่อยู่หลายคืนมิชั่วแต่แม่พระคงคาจะลดรากอภัยไปเท่านั้น ยังอำนวยให้พื้นดินที่จะทำการเพาะปลูกอุดมดีอีกด้วย เราจะได้เห็นทั้งลำแม่น้ำเต็มไปด้วยดวงประทีปลอยน้ำไปตามกระแสน้ำ มีขนาดใหญ่ย่อมต่างกันตามศรัทธาประสาทะของแต่ละคน และมีกระดาศสีต่าง ๆ ซึ่งประดิษฐ์คิดทำกันขึ้นประดับประดาเครื่องลอยประทีปนั้น เพิ่มให้แสงสิ่งงดงามขึ้นอีก โดยนัยเดียวกันเพื่อแสดงความขอบคุณต่อแม่พระธรณีที่อนุเคราะห์ให้เก็บเกี่ยวพืชพรรณธัญญาหารได้อย่างอุดมสมบูรณ์ ในวันต้น ๆ ของปีใหม่ ชาวสยามก็จะตามประทีปโคมไฟขึ้นอย่างมโหฬารอีกครั้งหนึ่ง ครั้งแรกที่เราไปถึงเมืองลเวี้นั้นเป็นเวลากลางคืน พอดีกับคราวตามประทีปนั้นและเราได้เห็นกำแพงเมืองตามประทีปโคมไฟสว่างไสวรายเรียงอยู่เป็นระยะๆ แต่ภายในพระราชวังนั้นยังงดงามยิ่งขึ้นไปอีก ในกำแพงแก้วที่ล้อมพระราชฐานนั้น มีซุ้มช่องกุฎี ๓ แถวโดยรอบ แต่ละช่องมีดวงประทีปดวงหนึ่งตามไฟไว้ บัญชรและทวารทั้งนั้นก็ประดับดวงประทีปด้วยเหมือนกัน มีโคมไฟประทีปใหญ่และย่อม ตกแต่งเป็นรูปแปลก ๆ กัน ปิดกระดาศ หรือหุ้มผ้าแก้วโปร่งระบายสีต่าง ๆ แขนงไว้อย่างเป็นระเบียบตามกิ่งไม้หรือตามเสาโคม” (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๒๑๕ - ๒๑๖)

ข้อมูลเรื่องการลอบกระชกนี้เป็นสิ่งที่ยืนยันว่าประเพณีการลอบกระชกเป็นวัฒนธรรมของคน
ในกลุ่มน้ำภาคกลาง มากกว่าคนในกลุ่มน้ำภาคเหนือ ซึ่งสอดคล้องกับที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับเอกสารเรื่องตำรับนางนพมาศว่าเรื่องนาง
นพมาศและประเพณีการลอบกระชกนี้จะเป็นเอกสารนั้นหลังที่แต่งขึ้น ไม่ใช่ประเพณีปฏิบัติของกรุง
สุโขทัย ใดๆ ก็ดี เอกสารฝรั่งเศสแสดงให้เห็นว่าคนอยุธยามีประเพณีการลอบกระชกและเผาเทียน
เล่นไฟมาช้านานแล้ว โดยประเพณีดังกล่าวเป็นไปเพื่อบูชาพระแม่คงคาและพระแม่ธรณีที่ทำให้เกิด
ความอุดมสมบูรณ์ขึ้น

ส่วนการละเล่นรื่นเริงของชาวสยามมีหลายอย่างที่น่าสนใจมาก ดังที่ลาลูแบร์ บันทึกว่า

"ชาวสยามชอบการชนไก่มาก ไก่ที่กล้าหาญที่สุดไม่จำเป็นต้องตัวใหญ่เสมอไป แต่
ธรรมดาเป็นพวกที่มีอาวุธประจำตัวที่ดีที่สุดคือ มีเดือยอันคมและแข็งแรง ถ้าไก่ชน
ตัวหนึ่งล้มลง เขาจะให้มันดื่มน้ำเพราะเขาทราบจากความจัดเจนว่า มันจะเนื่องจาก
เหตุที่มันกระหายน้ำนั่นเอง และตามปกติเมื่อมันได้ดื่มน้ำเข้าไปแล้ว ก็จะเข้า
ดำเนินการชนต่อไปอีก แต่การชนไก่นี้มักจะลงเอยด้วยการตายของคู่ต่อสู้ตัวใดตัว
หนึ่งเสมอ พระเจ้ากรุงสยามจึงได้ทรงให้ออกประกาศห้ามการชนไก่เสีย ด้วยพวก
พระสงฆ์เชื่อและกล่าวว่า เจ้าของไก่นั้นจะได้รับการลงทัณฑ์ในปรภพด้วยการถูก
เสียนด้วยท่อนเหล็ก ข้าพเจ้างดเสียมิได้ไปชมการต่อสู้ระหว่างข้างกับเสือ ด้วยพระ
เจ้ากรุงสยามหาได้เสด็จพระราชดำเนินไปประทับทอดพระเนตรด้วยไม่ และข้าพเจ้า
ได้ทราบมาว่า เขาจะไม่ปล่อยให้มันต่อสู้กันอย่างถึงพริกถึงขิงเต็มความกล้าหาญของ
มัน มีผู้ที่ได้ไปชมกลับมารายงานให้ข้าพเจ้าทราบว่าเสือนั้นขี้ขลาดมาก และการ
แสดงในวันนั้นไม่ค่อยได้ผลสำเร็จดีเท่าไรนัก การโพนข้างในป่าโดยการล้อมวงด้วยไฟ
ได้มีผู้เขียนบรรยายมาก่อนแล้ว พระเจ้ากรุงสยามมิได้เสด็จพระราชดำเนินไปประทับ
ทอดพระเนตรด้วยในคราวนั้น อันตกอยู่ในระหว่างที่คณะราชทูตอยู่ในราชสำนัก
สยาม และพวกเราก็มีได้รับเชิญให้ไปดู ต่อไปนี้เป็นการละเล่นต่าง ๆ ที่มีการแสดง
พร้อม ๆ กันที่หน้าพระลานหลวง

มหรสพอย่างหนึ่งคือ ละครจีน ซึ่งข้าพเจ้าขอบดูและอยากจะดูจนลาโรงที่เดียว แต่
พอแสดงไปได้ไม่กี่ฉาก เขาก็สั่งให้เลิกเสียเพราะต้องไปปรับประทานอาหาร ละครจีนซึ่ง

คนสยามชอบไปดูกันทั้ง ๆ ที่ฟังไม่รู้เรื่องนั้น พุดตามบทออกเสียงอยู่ในลำคอ คำพูดนั้นหลุดออกมาเป็นคำ ๆ และแต่ละคำที่ข้าพเจ้าได้ยินนั้นคั่นด้วยการเบ่งอกเพื่อเปล่งคำออกมาใหม่ทุกครั้งไป รวากับว่ามีใครเขาคอยจะบันคอคอยอยู่จะนั้น การแต่งตัวของพวกละครจีนก็เหมือนกับที่ผู้เขียนเรื่องราวพรรณนาถึงสภาพการณ์ในต่างด้าวได้บรรยายไว้แล้วนั้นแล เกือบเหมือน ๆ กับเครื่องแต่งกายของพวกซาร์เตอร์ส ด้านข้างเสื้อทั้งสองข้างขัดคุมติดกันไว้ ๓-๔ รังคุม ตั้งแต่ใต้รักแร้งมาถึงบั้นเอว มีแผ่นแพรเหลี่ยม ๆ ปะไว้ข้างหน้าและข้างหลัง แผ่นแพรนั้นมักเป็นรูปมังกร กับวงเข็มขัดกว้างสัก ๓ นิ้วพุด ในสายเข็มขัดนั้นมีรูปสี่เหลี่ยมบ้าง กลมบ้าง ตีตราเรียงเป็นระยะ ทำด้วยเกล็ดกระดองเต่าหรือเขาสัตว์ หรือไม้ชนิดใดชนิดหนึ่งก็ไม่ได้ และโดยที่วงเข็มขัดนี้หลวมมาก จึงต้องมีห่วงยึดไว้กับตัวเสื้อทางด้านข้าง นักแสดงผู้หนึ่งซึ่งเล่นเป็นตัวระลาการ เดินทำสง่าท่าภาคภูมิ เมื่อก้าวก็ยื่นด้วยส้นก่อน แล้วจึงค่อย ๆ ทอดขาเหยียดลงด้วยฝ่าเท้า แล้วจึงค่อยจรดนิ้วเท้าลงกับพื้นอีกที พร้อมกับเหยอัส้นเท้าขึ้น และเมื่อเขาจรดนิ้วเท้าลงนั้น ฝ่าเท้าก็ไม่ได้จรดพื้นแล้ว ตรงกันข้ามกับนักแสดงอีกผู้หนึ่งเดินกลับไปมาราวกับคนบ้า ๆ บอ ๆ ไกวเท้าแกว่งแขนไปคนละทิศละทางอย่างไม่มีจังหวะจะโคน ท่าทางไว้อำนาจอย่างน่ากลัว แต่ดูจะเกินขนาดกว่าทหารเอกหรือมาตามอร์ ในเรื่องละครของเรา นักแสดงผู้นี้ย่อมแสดงเลียนแบบตามที่เป็นจริงของเหล่านักรบในประเทศของตนนั่นเอง เวทีแสดงนั้นซึ่งฉากไว้ทางด้านลึก ด้านข้างไม่มีเครื่องตกแต่งใด ๆ เหมือนเวทีการแสดงไม้สูงในประเทศของเราจะนั้นแล

หุ่นกระบอกในสยามนั้นเป็นไปไม่ออกเสียง หุ่นกระบอกที่มาจากลาวนั้น ยังมีคนชอบดูมากกว่าของสยามเองเสียอีก แต่ไม่ว่าจะเป็นหุ่นกระบอกของชาติไหนในสองประเทศนี้ ก็เป็นมหรสพพื้น ๆ ไม่ขึ้นหน้าขึ้นตาในประเทศด้วยกันทั้งคู่

การเล่นไม้สูงของชาวสยามนับได้ว่าดีมากที่สุดที่เดียว และราชสำนักสยามมักจัดให้มีการแสดงถวายทอดพระเนตรเล็มสยามที่เสด็จแปรพระราชฐานไปประทับอยู่ ณ เมืองละโว้ แอเรียน๑เขียนเล่าไว้ว่า พระเจ้าอเล็กซานเดอร์โปรดให้นักเล่นไม้สูงชาวอินเดียไปแสดงในงานอภิเษกของพระองค์ เป็นที่นิยมชมชื่นกันว่าการแสดงที่เก่งกาจกว่าของชาติอื่น ๆ ต่อไปนี้เป็นวิธีแสดงของพวกเล่นไม้สูงสยาม ข้าพเจ้ามุ่งตาดูละครจีนมากกว่าการแสดงอย่างอื่นที่เขาจัดให้เราชมพร้อม ๆ กัน พวกไม้สูงสยามปักลำไม้ไผ่

ลงในดิน และที่ปลายลำแรกก็ผูกไม้ไผ่เข้าอีกลำหนึ่ง และปลายลำที่ ๒ ก็ผูกลำที่ ๓ ต่อขึ้นไป และปลายลำที่ ๓ นั้นติดห่วงวงกลม เป็นทำนองกรอบไม้แรกเกิดกลมที่ด้ามยาวมากฉะนั้น ผู้แสดงจับสองด้านขอบห่วงไว้แน่นด้วยมือทั้งสอง วางศีรษะของตนไว้ที่ขอบล่างด้านใน แล้วยกลำตัวชูเท้าขึ้นชี้ฟ้า และอยู่ในท่าเช่นนี้ตั้งชั่วโมงหรือกลางที่ก็ตั้งชั่วโมงครึ่ง ครั้นแล้วก็หย่อนเท้าข้างหนึ่งลงมาเหยียบตรงที่ตนวางศีรษะตั้งคอกอยู่ โดยมีได้ชักเท้าอีกข้างหนึ่งลงมาเหยียบยันแต่ประการใด แล้วก็ลงมือแสดงไปตามถนัดของเขา คือมิได้ยกตัวขึ้น เป็นแต่บิดตัวไขว้ ข้อที่น้ำหนักอันตรายและลำบากอย่างยิ่งก็คือ ลำไม้ไผ่สามลำต่อนั้นโยกเยกอยู่เสมอ การแสดงบนลำไม้ไผ่อย่างนี้ชาวสยามเรียกว่า ลอดบ่วง ลอด แปลว่า ผ่านเข้าไป และบ่วง แปลว่า กรอบวงกลม

เคยมีการถึงตายกันขึ้นมาคนหนึ่งเมื่อหลายปีมาแล้ว โดยใจจากบ่วงลงมาสู่เบื้องล่าง มีร่มสองคันเท่านั้นแทนตัว ส่วนคนร่มนั้นผูกไว้แน่นกับบันได ลมก็พาคนใจร่มล่องลอยไปตามบุญตามกรรม ลางที่ก็ลงมายังพื้นดิน ลางที่ก็ไปตกลงบนต้นไม้ หรือหลังคาเรือน และลางที่ก็ไปตกในแม่น้ำ พระเจ้ากรุงสยามโปรดคนใจร่มนั้นมาก ถึงขนาดทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ชุบเลี้ยงแต่งตั้งให้เป็นขุนนางผู้ใหญ่ให้อยู่ประจำในพระราชวัง และพระราชทานยศศักดิ์อย่างสูง อย่างที่เขาเรียกกันว่ามิบุญหนักศักดิ์ใหญ่ นักแสดงไม้สูงคนอื่น ๆ นั้นย่างและร้ายราตามลีลาแบบพื้นเมือง ไม่ต้องปายปิ้นขึ้นไปในที่สูง เพียงแต่บิดเบือนลำตัวตามลีลาไปบนเส้นลวดที่ขึงตึงโดยไม่มีเครื่องถ่วงเลี้ยงตัว แถมสวมรองเท้าหนีบ ถือดาบสองมือและมีกระบองนำผูกขาอีกด้วย ยังมีอีกพวกก็ปักกระไดสูงมากลงกับพื้นดิน แม้กระไดนั้นเป็นลำไม้ไผ่ ส่วนลูกกระไดนั้นเป็นดาบหงายคมขึ้น เข้าป็นขึ้นไปจนสุดกระไดนั้นแล้วเลี้ยงตัวอยู่ แล้วก็ร้ายราบนคมดาบบนลูกกระไดขั้นสุดท้ายออกโดยไม่มีสิ่งไรจะใช้พยุงตัวได้เลย ในขณะที่กระไดเอนไปเอนมาราวกับต้นไม้ที่ต้องลมพัด ฉะนั้น ครั้นخالงก็เอาศีรษะลงก่อน ใต้เลี้ยงลวดขั้นคมดาบอย่างรวดเร็ว ข้าพเจ้าได้เห็นตอนخالง ไม่ได้ตั้งใจดูเมื่อเขาอยู่บนดาบขั้นยอดสุด และไม่ได้เข้าไปดูด้วยว่า ลูกกระไดนั้นเป็นดาบจริง ๆ ด้วยหรือไม่ และถึงจะเป็นดาบ ก็คงจะไม่คมเลย นอกจากที่ขั้นต่ำ ๆ เท่านั้น เพราะอาจมองเห็นได้ง่าย ข้าพเจ้าขอเว้นรายละเอียดอย่างอื่นเกี่ยวกับเรื่องนี้เสียเพราะดูมิใช่เรื่องสำคัญและเพราะข้าพเจ้ามิได้เข้าไปพินิจพิเคราะห์อย่างใกล้ชิด จึงไม่อาจที่จะให้คำยืนยันได้

พระเจ้าจักรพรรดิก็กลับมา แต่ครั้งยังดำรงตำแหน่งเป็นตุลาการประจำกรุงโรมอยู่นั้น ได้นำมหรสพประเภทช้างไต่ราวมาแสดงให้ประชาชนชาวโรมันชม ช้างสยามไม่รู้จักแสดงได้ถึงเท่านั้น และสัตว์จำพวกเดียวที่ข้าพเจ้าทราบที่ชาวสยามได้ฝึกไว้ก็คือสุนัขขนาดใหญ่ชนิดหนึ่ง ซึ่งว่ากันว่าดุร้ายนัก สัตว์ชนิดนี้สายตัวไปมาตามเสียงดนตรีราวกับว่ามันประสงค์ที่จะเต้นระบำ แต่นี่ต้องนับว่าเป็นกระบวนการกลมากกว่า เพราะไม่ว่าอะไร ๆ ในประเทศนั้น ก็มักจะมีย่อยเหมือนกันในประเทศ นี้คือบุคคลจำพวกที่มีความชำนาญในเล่นห้อยพริกแพลงหลอกลวงดวงตาเป็นพิเศษ ก็มักจะอ้างเอาว่าเขามีวิชาหลัง สามารถถ่ายเวทมนต์ศักดิ์สิทธิ์บันดาลให้เป็นไปได้อย่างน่าอัศจรรย์ เช่นนั้น" (ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๒๐๙ - ๒๑๕)

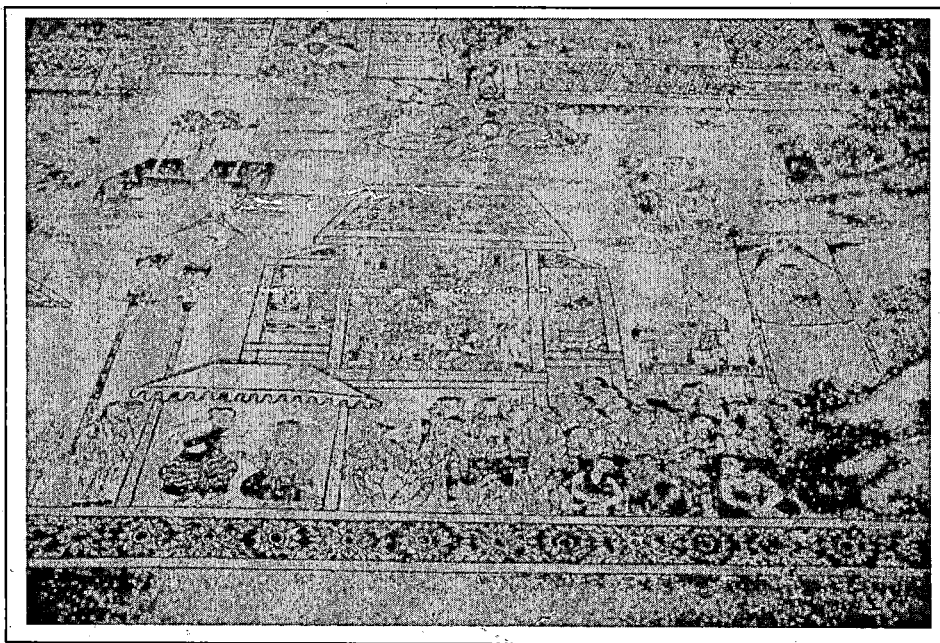
จากข้อมูลของลาลูแบร์นี้ จะเห็นตัวอย่างการละเล่นของชาวสยามทั่วไปว่ามีการชนไก่ การชมจิว หุ่นกระบอก การเล่นไม้สูง เช่นญวนหก ญวนไต่ลวด และการเล่นกังฟู นอกจากนี้ยังมีวัว และการแสดงมหรสพอื่นๆ อีกด้วย เช่นข้อมูลว่า

"ชาวสยามมีมหรสพประเภทเล่นในโรงอยู่ ๓ อย่าง อย่างที่ชาวสยามเรียกว่า โชน นั้นเป็นการร่ายรำเข้า ๆ ออก ๆ หลายคำรบตามจังหวะขอและเครื่องดนตรีอย่างอื่นอีก ผู้แสดงนั้นสวมหน้ากาก๑ และถืออาวุธแสดงบทหนักไปในทางสู้รบกันมากกว่าจะเป็นการร่ายรำ และมาตรวจว่าการแสดงส่วนใหญ่จะหนักไปในทางโลดเต้นแผ่นผืนโชนโชนทะยาน และวางท่าอย่างเกินสมควรแล้ว นาน ๆ ก็หยุดเจรจาออกมาสักคำสองคำ หน้ากากส่วนใหญ่ก็น่าเกลียด เป็นหน้าสัตว์ที่น่าสะพรึงกลัว หรือไม่ก็เป็นหน้าปีศาจ มหรสพที่ชาวสยามเรียกว่าละคร นั้นเป็นบทร้อยกรอง เล่าเรื่องมหากาพย์มีนาฏลีลาประกอบ ใช้เวลาแสดงถึง ๓ วัน ตั้งแต่ ๘ โมงเช้าถึง ๗ โมงเย็น ตัวเรื่องนั้นเป็นคำกลอนแสดงให้เห็นเป็นจริงจัง และตัวแสดงที่อยู่ในฉากนั้นหลายคนจะผลัดกันร้อง เมื่อถึงบทของตัว ตัวละครตัวหนึ่งขับร้องในบทของตัวชื่อเรื่อง และตัวแสดงอ่าน ๆ ก็ขับร้องตามบทของบุคคลที่เรื่องนั้นกล่าวพาตึงไปถึง ตัวละครผู้ชายเท่านั้นที่ขับร้อง ตัวละครผู้หญิงไม่ขับร้องเลย ส่วนระบำ นั้นเป็นการฟ้อนรำร่วมกันทั้งชายและหญิง ไม่มีบทบราห্মาพันธ์ มีแต่เชิงโอ้โลมปฏิโลมกันเท่านั้น และเขาจัดการมหรสพชนิดนี้ให้เราชมพร้อม ๆ กันไปกับชนิดข้างต้นที่ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงมาแล้ว นักระบำชายหญิงเหล่านี้สวมเล็บปลอมยาวมาก ทำด้วยทองเหลือง เขาร้องไปพลางรำ

ไปพลางโดยไม่เห็นดีเห็นอยู่อะไรนัก เพราะวิธีการร้ายร้ายของเขานั้นก็เพียงการวนเป็น
รูปวงกลมอย่างเดียวนั่นเอง มิได้โลดเต้นแผ่นโผนโจนทะยาน มีแต่บิดตัวกับแขน
มากหน่อยเท่านั้น ไม่ต้องประคองกันแต่ประการใด แม้กระนั้นก็มีชาย ๒ คน มา
เจรจากับคนดูด้วยถ้อยคำตลกโปกฮา คนหนึ่งกล่าวในนามของผู้แสดงฝ่ายชาย อีก
คนหนึ่งกล่าวในนามของผู้แสดงฝ่ายหญิง ผู้แสดงเหล่านี้ไม่มีเครื่องแต่งตัวแปลก
ประหลาดอะไร นอกจากผู้ที่เล่นระบำ หรือเล่นโขนเท่านั้นที่สวมชฎาทำด้วยกระดาษ
ของน้ำตะโก ทรงสูงปลายแหลมเกือบเหมือนลอมพอกของพวกขุนนาง แต่ครอบลง
มาข้างล่างจนปรกปลายหู และประดับอัญมณีเก๋ ๆ กับตุ้มหูทำด้วยไม้ทาทองไว้ด้วย
โขนกับระบำนั้นมักหาไปแสดงในงานปลงศพ ลางที่ก็หาไปเล่นในงานอื่น ๆ บ้าง และ
มีทำที่ว่ากรรมหรสพประเภทนี้ไม่เกี่ยวข้องกับการพระศาสนาแต่อย่างใด ด้วยเป็นสิ่ง
ต้องห้ามมิให้พระภิกษุสงฆ์ ละคร นั้นมักหาไปเล่นฉลองพระอุโบสถหรือพระวิหารที่
สร้างใหม่ ในโอกาสอัญเชิญพระพุทธรูปขึ้นประดิษฐานเป็นพระประธาน ณ ที่นั้น"

(ลาลูแบร์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐ : ๒๑๗ - ๒๑๙)

ลาลูแบร์ให้ข้อมูลอย่างชัดเจนในเรื่องของการแสดงโขน ระบำ ซึ่งเป็นมหรสพที่เป็นที่รู้จักกัน
ดีมาแต่ครั้งอยุธยา ดังเช่นภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดประดู่ทรงธรรม อยุธยา มีภาพการละเล่นเนื่องใน
งานถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้า

ภาพที่ ๒๙ : จิตรกรรมฝาผนังวัดประดู่ทรงธรรม อยุธยา

นอกจากนั้น ยังมีการแข่งเรือ การชนวัว การต่อยมวย ซึ่งถือว่าเป็นกีฬาเพื่อความเพลิดเพลิน
ที่จัดขึ้นได้ทั่วไปตลอดทั้งปีด้วย

ข้อมูลเกี่ยวกับการละเล่น มหรสพพื้นเมืองของชาวสยามนี้เป็นส่วนสำคัญในบันทึกเอกสาร
ฝรั่งเศสเพราะเป็นความน่าสนใจที่แตกต่างไปจากการละเล่นของตะวันตกและมีมุมมองเชิง
มานุษยวิทยาอยู่บ้าง การละเล่นเพื่อความเพลิดเพลินของคนสยามผูกพันอยู่กับงานประเพณีและวิถี
ชีวิตเป็นหลัก ส่วนการทำบุญทางศาสนานั้นก็เป็นหัวใจหลักของสังคมชาวพุทธ เอกสารฝรั่งเศสที่
บันทึกวิถีชีวิตจึงเน้นที่จะพรรณนาข้อมูลในเรื่องนี้ไว้มากกว่าเอกสารฝรั่งเศสกลุ่มอื่น เพราะมี
วัตถุประสงค์ในการบันทึกที่ต่างกัน

บทที่ ๖

สรุป

การวิจัยเรื่องสังคมอยุธยาในเอกสารฝรั่งเศสในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๑๙๙ – พ.ศ. ๒๒๓๑) มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาเพื่อสืบค้น รวบรวม จัดหมวดหมู่เอกสาร ฝรั่งเศสที่เกี่ยวข้องกับสังคมอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จากนั้นเป็นวิเคราะห์ ข้อมูลเกี่ยวกับสังคมอยุธยาในมุมมองต่างๆ คือทางกายภาพ ด้านวิถีชีวิต กลุ่มคนและกิจกรรม ต่างๆ ที่ปรากฏในเอกสารฝรั่งเศส รวมทั้งสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ของสังคมอยุธยาที่ปรากฏใน เอกสารฝรั่งเศสในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งสามารถประมวลเอกสารและสรุปได้อย่าง ชัดเจนว่าเอกสารฝรั่งเศสเป็นบันทึกทางประวัติศาสตร์ที่ดีที่สุดในการแสดงภาพสังคมอยุธยาในสมัย อยุธยา เพราะเป็นเอกสารที่มีวัตถุประสงค์ในการเรียบเรียงที่ชัดเจน มีเนื้อหาหมากและการได้รับ เนื้อหานั้นก็มีความน่าเชื่อถือ

ผลการวิจัย ผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสารภาษาฝรั่งเศส รวม ๓๖ ฉบับ ที่เรียบเรียงขึ้นโดยชาว ฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาในช่วง พ.ศ. ๒๑๙๙ – ๒๒๓๑ โดยได้สืบค้นจากแหล่งต่างๆ และได้รับ เอกสารเพิ่มเติมจากที่ศาสตราจารย์จรูญ สุขพานิช ได้สำรวจไว้เมื่อราว ๕๐ ปีก่อน นอกจากนี้ได้จัด แบ่งกลุ่มเอกสารตามเนื้อหาของเอกสารได้ ๗ กลุ่ม คือเอกสารทางการศาสนา เอกสารทางการทูต เอกสารทางการค้า เอกสารทางการทหาร เอกสารเฉพาะเรื่อง เอกสารว่าด้วยการปฏิวัติในช่วง ปลายรัชกาล พ.ศ. ๒๒๓๑ และเอกสารบันทึกสังคม วิถีชีวิต ซึ่งจากการศึกษาพบว่าเอกสารที่บันทึก สังคมและวิถีชีวิตนั้นมีเนื้อความพรรณนาเกี่ยวกับสภาพสังคมในรายละเอียดปลีกย่อยมากกว่า เอกสารกลุ่มอื่น

ในแง่ของประวัติศาสตร์นิพนธ์ เอกสารภาษาฝรั่งเศสทั้งหมดนับว่าเป็นเอกสารชั้นต้นร่วม สมัย ที่ผู้เขียนได้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์หรือได้รับทราบสภาพที่แท้จริงของสังคมอยุธยาในช่วงที่มี ความสัมพันธ์ไมตรีระหว่าง ๒ ประเทศ เอกสารมิชชันนารีให้ภาพของการเผยแผ่ศาสนาในช่วงแรกละ การพยายามทำให้ศาสนกิจสำเร็จลง ส่วนเอกสารการค้า การทหารก็บันทึกเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับตน ไว้ในมุมมองที่ต่างกัน ประโยชน์ที่ได้รับจากเอกสารชั้นต้นย่อมดีกว่าเอกสารที่เรียบเรียงขึ้นในชั้นหลัง

เป็นอย่างมาก นอกจากนั้นยังแสดงให้เห็นว่าผู้นิพนธ์เอกสารประวัติศาสตร์จะมีจุดยืนในการบันทึกเรื่องราวของตน ผสมกับความมีอคติในการเลือกที่จะบันทึกหรือไม่บันทึกในส่วนที่เกี่ยวข้องหรือเสียผลประโยชน์ด้วย

ผลการวิจัยข้อมูลที่พบในเอกสารทั้ง ๗ กลุ่มนั้น สามารถสรุปได้ดังนี้

ประการแรก เอกสารภาษาฝรั่งเศสบันทึกภาพของกรุงศรีอยุธยาไว้ในลักษณะแบบเดียวกัน คือลักษณะภูมิศาสตร์ของอยุธยามีความโดดเด่นมากกว่าเมืองอื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาจเป็นเพราะที่ตั้งของกรุงศรีอยุธยาอยู่ลึกเข้าไปจากปากแม่น้ำมาก ต้องใช้เวลาเดินทางหลายวัน ซึ่งต่างจากเมืองอื่นๆ ที่โปรตุเกสหรือฝรั่งเศสได้เคยเดินทางไปค้าขายหรือติดต่อด้วยมาก่อนที่มักจะตั้งอยู่ริมทะเล เช่นเมืองกัว เมืองมะละกา หรือเมืองบันตัม การที่เมืองพระนครศรีอยุธยาตั้งอยู่ลึกเข้าไปจากปากน้ำเช่นนี้ทำให้เอกสารฝรั่งเศสสามารถเก็บข้อมูลเกี่ยวกับอาณาจักรได้หลากหลายมากขึ้น เช่นลักษณะสภาพแม่น้ำ บ้านเรือนริมฝั่งน้ำ ต้นไม้ อาหารการกิน สัตว์ต่างๆ ตลอดจนได้เห็นผู้คนที่ยุโรปมั่งด้วย

ประการที่สอง การบันทึกเอกสารมีประเด็นที่โดดเด่นต่างกันไป กล่าวคือเอกสารแต่ละกลุ่มจะเน้นการบันทึกเนื้อหาที่สอดคล้องกับภารกิจของตนเป็นหลัก เช่นเอกสารการค้าจะเน้นที่ข้อสัญญาการค้า การเจรจา รายการสินค้า ตลอดจนปัญหาที่เกิดขึ้นกับการค้าต่างๆ ลักษณะการบันทึกเช่นนี้ทำให้สามารถใช้เอกสารภาษาฝรั่งเศสเฉพาะกลุ่มได้โดยง่าย ไม่ต้องใช้เอกสารฉบับเดียว

ประการที่สาม ผู้บันทึกเอกสารมีความเป็นปัจเจก (Individual) ในการบันทึก หมายความว่าแม้เอกสารภาษาฝรั่งเศสกลุ่มต่างๆ จะเป็นเอกสารที่มุ่งเน้นเฉพาะทาง เช่นการค้า การศาสนา แต่ชาวฝรั่งเศสที่บันทึกก็สามารถบันทึกเรื่องราวความน่าสนใจที่ตนไม่เคยพบเห็นมาก่อนลงในเอกสารได้ เช่นบาทหลวงตาซาร์ด หรือบาทหลวงเดอ ชัวซีได้พรรณนาเส้นทางจากบางกอกมาอยุธยาหรือจากอยุธยาไปเมืองลพบุรีไว้อย่างนักมานุษยวิทยา (Anthropologist)

ประการที่สี่ เนื้อหาสภาพสังคมที่ผู้วิจัยเลือกศึกษาเน้นที่สภาพภูมิศาสตร์ของเมือง ผู้คนและกิจกรรมของคนนั้น เป็นข้อมูลที่ปรากฏอย่างสม่ำเสมอในเอกสารภาษาฝรั่งเศส หมายความว่าเอกสารกลุ่มนี้จัดเป็นเอกสารทางวัฒนธรรม (Cultural Documents) ได้เป็นอย่างดี ข้อมูลเกี่ยวกับเมืองอยุธยา ผู้คนที่หลากหลายเชื้อชาติและสภาพสังคมอื่นๆ เช่นวัด พระสงฆ์ พระมหากษัตริย์ มี

ความแม่นยำเมื่อเปรียบเทียบกับเอกสารอื่น อันแสดงว่าจุดประสงค์ของการบันทึกไม่ได้อยู่ที่การวิพากษ์(critisime) แต่เป็นการนำเสนอมากกว่า

ในบรรดาข้อมูลที่ผู้วิจัยศึกษาจากเอกสารฝรั่งเศสนี้ สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่ไม่ปรากฏในเอกสารต่างชาติอื่นคือการพรรณนาลักษณะบุคลิกของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เนื่องจากฝรั่งเศสเป็นชาติตะวันตกเพียงชาติเดียวที่ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอย่างใกล้ชิด และพระองค์เองก็พระราชทานพระราชนุญาตให้ชาวฝรั่งเศสกลุ่มต่าง ๆ เข้าเฝ้าได้บ่อยครั้งและอย่างไม่เป็นทางการ ดังนั้นข้อมูลที่ได้รับจึงมีเอกลักษณ์เป็นของตนเองเป็นอย่างดี เพราะไม่มีชาติตะวันตกอื่นใดได้รับอนุญาตเช่นนี้ ทั้งสมัยต่อมาความนิยมตะวันตกก็เริ่มลดบทบาทลงด้วย ทำให้ไม่มีตะวันตกชาติใดได้รับพระราชทานพระราชนุญาตแบบเดิมอีก

ประการที่ห้า การเสนอภาพคนและสังคมแวดล้อมในเอกสารฝรั่งเศสมีความถูกต้องแม่นยำสูง เช่นการอธิบายลักษณะบุคลิกท่าทาง การแต่งกาย แต่อาจผิดเพี้ยนที่การพรรณนานิสัยใจคอได้ เพราะเป็นนามธรรมมากกว่า ดังนั้นข้อมูลบางประการในเอกสารจึงเป็นแบบอัตวิสัย (subjectivity) เช่นการว่าชาวสยามขี้เกียจ เป็นต้น

ประการที่หก การที่เอกสารฝรั่งเศสมีจำนวนมากเมื่อเทียบกับเอกสารภาษาต่างประเทศอื่นนี้ ทำให้มีความเป็นไปได้อย่างมากในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยโดยใช้เอกสารต่างประเทศ แม้การศึกษาในครั้งนี้ผู้วิจัยจะได้เก็บข้อมูลจากเอกสารภาษาฝรั่งเศสได้มากกว่าก่อนก็ตาม แต่ก็ยังมีเอกสารอีกหลายฉบับที่ยังไม่ได้รับการศึกษาอย่างละเอียด หรือได้รับการศึกษาเปรียบเทียบกับเอกสารอื่น เอกสารฝรั่งเศสที่เก็บอยู่ ณ ประเทศฝรั่งเศสยังกระจัดกระจายตามหน่วยงานเช่นหอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอจดหมายเหตุกระทรวงทหารเรือ หอจดหมายเหตุอาณานิคม โพ้นทะเล และหอจดหมายเหตุของเอกชน เป็นต้น ซึ่งข้อมูลที่กระจัดกระจายนี้หากได้รับการศึกษารวบรวมเพิ่มเติมก็จะเกิดประโยชน์ในอนาคต

เมื่อกล่าวสรุปแล้วการใช้ข้อมูลในเอกสารภาษาฝรั่งเศสในการศึกษาสภาพสังคมอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงให้ภาพของสังคมพหุวัฒนธรรมที่หลากหลาย ความหลากหลายทั้งชาติพันธุ์ของผู้คน อาชีพ ภาษา วัฒนธรรมความเชื่อ เป็นผลมาจากการที่อยู่อาศัย

บริเวณศูนย์กลางการค้าและการเดินทางของโลกตะวันออก และมีความสามารถในการยอมรับหรือ
ถ่ายเทวัฒนธรรมได้โดยไม่ปิดกั้น นับได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของสังคมอยุธยาในอดีตได้เป็นอย่างดี

ข้อเสนอแนะ

๑. ควรเผยแพร่เอกสารภาษาฝรั่งเศสที่เกี่ยวกับสภาพสังคมอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราชไปสู่สาธารณะโดยใช้สื่อต่างๆ ในโลกสังคมดิจิทัล

๒. ควรสนับสนุนให้มีการแปลเอกสารภาษาฝรั่งเศสที่ยังไม่ได้รับการแปลเป็นภาษาไทย

๓. ควรศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากเอกสารภาษาฝรั่งเศสกับเอกสารภาษาอื่นๆ

บรรณานุกรม

- A European Version of the revolution in Siam at the end of the reign of King Phra Narayana, 1688 A.D.*. London, 1689
- A Full and True Relation of the Great and Wonderful Revolution that happened lately in the Kingdom of Siam in the East-Indies, giving a particular Account of the Seizing and Death of the Late King, and of the setting up of a New One.* London, 1690
- A. Thomas Kirsch. *The Journal of Asian Studies*. Vol. 36, No. 2 (Feb., 1977), pp. 241-266
- Adrien Launay. *Histoire de la mission de Siam 1662 – 1811*. Paris : Anciennes Maisons Charles Douniol et Retaux, 1920
- Beauchamp. *Relation de la révolution de 1688 au Siam et de la disgrâce de M. Constance — Phaulkon*. *Cabinet historique* vol. 7, 1861
- Bénigne Vachet. *Mémoire pour servir à l'histoire générale des missions et aux archives du séminaire de Paris*. Paris : Victor Goupy, 1865
- Bibliothèque Nationale de Paris. *Catalogue sommaire des manuscrits indiens, indo-chinois. malayo-polynésiens*. n.d., n.p.
- Charvrit Kasetsiri. *The Rise of Ayudhaya: A History of Siam in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*. Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1976
- Chevalier de Chaumont. *Relation de l'Ambassade de M. le chevalier de Chaumont à la cour du roi de Siam, avec ce qui s'est passé de plus remarquable durant son voyage*. Paris : Arnoul Seneuze et Daniel Horthemels, 1687
- Claude Céberet. *Journal du voyage du Siam 1687 – 1688*. Paris, 1688
- Claude Forbin, *Mémoires du Comte de Forbin 1656 – 1733*. Amsterdam : François Girardi, 1730
- Collis Maurice. *Siamese White*. London : Faber & Faber, 1936
- De Bèze. *Mémoire sur la vie de Constance Phaulkon, premier ministre du roi de Siam Phra Narai et sa triste fin*. Tokyo : Presses Salesiennes, 1947
- De la Touche. *Relation de ce qui est arrivé dans le royaume de Siam*. in Robert Challie. *Journal d'un voyage fait aux Indes Orientales (1690 – 1691)*. Paris : Mercure de France, 1983.
- De l'Isle. *Relation historique du Royaume de Siam*. Paris : Guillaume de Luyne, 1684
- Desfarges, Général. *Relation des Révolutions arrivées à Siam dans l'année 1688*. Amsterdam, 1691

Dirk Van der Cruysse. *Louis XIV et le Siam*. Paris : Fayard, 1993

Ferréol de Ferry. Relation de ce qui s'est passé à Louvo, royaume de Siam, avec un abrégé de ce qui s'est passé à Bancoq pendant le siège en 1688. *La série d'Extrême-Orient du Fonds des Archives Coloniales conservé aux Archives Nationales*. Paris : Imprimerie Nationale, 1958.

François Pallu. *Relation abrégée des Missions des Evêques français envoyés aux Royaumes de la Chine, Cochinchine, Tonquin et Siam*. Paris : Pierre le Petit, Edme Couterot, & Chalres Angot, 1674

François Timoléon de Choisy. *Journal du voyage de Siam fait en 1685 – 1686*. Trevoux : La Compagnie, 1712

George Coedes. *Catalogue des manuscrits en Pali, Laotien et Siamois provenant de la Thaïlande*. Bibliothèque royale de Copenhague, 1966.

Guy Tachard. *Second voyage du Père Tachard et des Jésuites envoyés par le roi au royaume de Siam*. Paris : Daniel Hortemels, 1689

Guy Tachard. *Voyage de Siam des RR.PP. Jésuites envoyés par le roi aux Indes et à la Chine avec leurs observations astronomiques et leurs remarques de physiques, de géographie, d'hydrographie et d'histoire*. Amsterdam : Pierre Mortier, 1688

Jacques de Bourge. *Relation du voyage de Mgr. l'Evêque de Beryte, vicaire apostolique du royaume de la Cochinchine, par la Turquie, la Perse, les Indes etc.. jusqu'au royaume de Siam et autres lieux*. Paris : Denys Béchet, 1666

Jean Donneau de Vizé. *Voyages des ambassadeurs de Siam en France*. Lyon, 1678-1685.

JJL Duyvendak. *The First Siamese Embassy to Holland*. T'oung Pao, 32 (1936) : 285 - 292

Joachim Bouvet. *Voyage de Siam du père Bouvet*. Paris : Janette C. Gatty, 1963

Larry Sternstein. *Krung Kao : The Old Capital of Ayutthaya*. Canberra : The Australian National University, 1965

Laurent HENNEQUIN. "แหล่งข้อมูลและวิจัยเกี่ยวกับประเทศไทยในฝรั่งเศส" แปลโดย กรรณิกา จรรย์แสง, *อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ๑๘*, (มิ.ย. ๓๘ – พ.ค. ๓๙) : ๑๕๖ – ๑๖๗.

Le Blanc. *Histoire de la Révolution de Siam*. 2 vols. Paris : Molin, 1692

Le Mis De Croizier. *Notice des Manuscrits Siamois de la Bibliothèque Nationale*. Paris : Ainé Challamel, 1883.

- Louis Laneau. *Lettre de monsieur l'évêque de Metellopolis, vicaire apostolique de Siam, au supérieur et aux directeurs du Séminaire des Missions Etrangères et...*, n.d., 1690
- Michael Jacq'Hergoualc'H. *L'Europe et le Siam aux XVI – XVIIIe siècles : apports culturels*. Paris : l'Harmattan, 1993.
- Michael Smithies (ed.). *Three military accounts of the 1688 'revolution' in Siam / General Desfarges, Lieutenant de la Touche and Jean Vollant des Verquains*. Bangkok : Orchid Press, 2002
- Morgan Sportès. *Ombres siamoises*. Paris : Morbius, 1994.
- Nicolas Gervaise. *Histoire naturelle et politique du Royaume de Siam*. Paris : Claude Barbin, 1688
- Pierre Davity. *Description générale de l'Asie : première partie du monde*. Paris : Denys Bechet, 1660
- Pierre-Joseph d'Orléans. *Histoire de M. Constance premier ministre du roi de Siam, et de la dernière révolution de cet Etat*. Tours : Philbert masson, 1985
- Predee PHISPHUMVIDHI. *La société d'Ayutthaya aux XVIe et XVIIe siècles: aspects culturels, sociaux, économiques et politiques*. Thèse de Doctorat (Histoire) Universidade de Porto Portugal, 2008
- Raphael Vongsuravatana. *Un Jésuite dans la Cour de Siam*. Paris : France-Empire, 1992
- Robert Challle. *Journal d'un voyage fait aux Indes Orientales (1690 – 1691)*. Paris : Mercure de France, 1983.
- Saint Vandrille. *Relation des révolutions arrivées dans le Royaume de Siam*. Département de la Marine et Colonies, Aix-en-Provence, C1 25.
- Simon de la Loubère. *Du Royaume de Siam*. 2 vols. Paris : Jean Baptise Coignard, 1691
- The Siam Society. *Rare Books & Documents Exhibition From Prince Prisdang and M.L.Manich Jumsai Collection*. The Siam Society, 2013.
- Véret. Une lettre de Véret sur la révolution siamoise de 1688. *T'oung Pao*, XXXI, 1935 : 330 – 362
- Vollant des Verquains. *Histoire de la Révolution de Siam arrivée en 1688*. Lille : Jean Chrysostome Malte, 1691
- http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e6/Forbin_in_Siamese_uniform.jpg
- http://www.wayfarersbookshop.com/show_details.php?txtBOOK=146
- www. <http://haab.catholic.or.th>)

www.sac.or.th

กรมศิลปากร ก.. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. นครปฐม: นครปฐมการพิมพ์, ๒๕๔๘ : ๒๑
กรมศิลปากร ข.. สยามและคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์,

๒๕๔๒

กรมศิลปากร ค.. คู่มือนิทรรศการเรื่องแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การ
พิมพ์, ๒๕๒๑

กรมศิลปากร ง.. ประชุมพระราชปจฉา. กรุงเทพฯ : เอดิสัน เพรส, ๒๕๕๐

กรมศิลปากร จ.. รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลีต (วัน วลิต). กรุงเทพฯ : กรม
ศิลปากร, ๒๕๕๔

กรมศิลปากร ฉ.. กรุงสยามในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช *The Siam of King Narai.*

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๘

กรมศิลปากร ช.. ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค ๑. พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๒
กรรณิกา จรรย์แสง, ร. แลงการ์ด กับไทยศึกษา : รวมบทความแปล และบทความศึกษาผลงาน.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘

กิตติศักดิ์ พรพิทักษ์พงษ์. ชาวสยามในงานเขียนของ ซิมง เดอ ลา ลูแบร์ เรื่องราชอาณาจักรสยาม
โดยกิตติศักดิ์ พรพิทักษ์พงษ์. ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ฝรั่งเศสศึกษา)

มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑

ขจร สุขพานิช ก.. ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

๒๕๒๓

ขจร สุขพานิช ข.. รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในวารสารประวัติศาสตร์ ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑

(มกราคม - เมษายน) ๒๕๒๑ : ๙๓-๑๒๖

คมขำ ดีวงษา. บทบาทของตลาดในเมืองพระนครศรีอยุธยาต่อการค้าภายในและภายนอก พ.ศ.

๒๑๗๓ - ๒๓๑๐. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑

งานแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จังหวัดลพบุรี: ลพบุรี: ม.ป.ท., ๒๕๔๔

จดหมายเหตุดาราศาสตร์จากฝรั่งเศสเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยามในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์

มหาราช. กรุงเทพฯ : สมาคมดาราศาสตร์ไทย, ๒๕๔๒

จันทร์ฉาย ภัคธิดคม. กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน *The Philippine Islands, 1493-1898.*

กรุงเทพฯ : สมาคมประวัติศาสตร์, ๒๕๓๒

จินตนา กระบวนแสง. ประเพณีการรับทูต. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖

จิราวรรณ เกียรติโพธา. *สังคมไทยและชาวสยามในบันทึกความทรงจำของเคานท์ เดอ ฟอร์แบ็ง.*

วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ฝรั่งเศสศึกษา) มหาวิทยาลัยศิลปากร,
๒๕๕๓

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. *Discovery Ayutthaya* ออยุธยา. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์,

๒๕๕๐

ชูสิริ จามรมาน. *ข้อมูลประวัติศาสตร์ในจากเอกสารโปรตุเกส ในอนุสรณ์ศาสตราจารย์ชจร สุข
พานิช.* กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, ๒๕๒๑

ตำราภาษานูภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. *ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ.* กรุงเทพฯ :

กรมศิลปากร, ๒๕๑๐

ตำราภาษานูภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. *อธิบายเรื่องราชทูตไทยไปยุโรป. พระนคร*

: กรมศิลปากร, ๒๕๐๓

ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์. *บันทึกของคณะราชทูตเปอร์เซียเข้ามากรุงศรีอยุธยา : สำเนาอักษรียุสลัยมาน*

The ship of Sulaiman. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๕

เดอ ชัวซี. *จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ. ๑๖๘๕ และ ๑๖๘๖.*

กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา, ๒๕๕๐

เดอ แบล. *บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอแบลเกี่ยวกับชีวิตและมรณกรรมของกองสตีองซ์*

ฟอลคอน อัครมหาเสนาบดีแห่งพระเจ้ากรุงสยาม. สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล), กรุงเทพฯ :

ก้าวหน้า, ๒๕๑๘

ตาซาร์ด. *จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซาร์ด.* กรุงเทพฯ : อักษรเจริญ

ทัศน์, ๒๕๔๕

เทพ สุจริตนี้. *พระราชวังหลวงอยุธยา. ศิลปากรปีที่ ๑๐ เล่ม ๖ (มีนาคม ๒๕๑๐) ๒๕๑๐ : ๑๔๘ - ๑๖๒*

ธนิต อยู่โพธิ์. *สมเด็จพระนารายณ์มหาราชและนักปราชญ์ราชกวีในรัชสมัย.* กรุงเทพฯ: อักษรเจริญ

ทัศน์, ๒๕๔๗

น. ณ ปากน้ำ. *ห้าเดือนกลางซากอิฐซากปูนที่อยุธยา.* กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๐

นันทาวรเนติวงศ์. *จดหมายเหตุของวิลเลียมเคทเธอร์เรื่องคณะทูตลังกาเข้ามาประเทศสยาม.* กรุงเทพฯ:

กรมศิลปากร, ๒๕๕๖

นันทิยา สว่างวุฒิธรรม. *เอกสารโปรตุเกสที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยา. เอกสารประกอบการ*

สัมมนาประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาเรื่อง "หลักฐานด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีสมัย

อยุธยา" ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วันที่ ๑๔ - ๑๖

มิถุนายน ๒๕๒๘

นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์, ๒๕๕๔

นามานุกรมวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์, ๒๕๕๓

นิโกลาส์ แซร์แวล. ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม. กรุงเทพฯ : ศรี
ปัญญา, ๒๕๕๐

นิธิ เอียวศรีวงศ์. การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๓๗

นิธิ เอียวศรีวงศ์. ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : มติชน,
๒๕๒๓

นิธิ เอียวศรีวงศ์และอาคม พัทธินะ. รวมความเรียงด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น : ศรีรามเทพ
นคร. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๕

บุปผา ทิพย์สถาพกุล. ประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์. ลพบุรี : คณะ
มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏเทพสตรี, ๒๕๔๒.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๒ เรื่องทูตฝรั่งเศสสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พระยาสรรพกิจปริษา (ชื่น โชติกเสถียร) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยารามเมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์
พ.ศ. ๒๔๗๙. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๙

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒ พิมพ์แจกในงานศพหม่อมเจ้าชายสง่างาม ต.ช. ต.ม. ฯลฯ ปีมะแม
พ.ศ. ๒๔๖๒. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๒

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๗ เรื่องไทยกับฝรั่งเศสเป็นไมตรีกันครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์แปล
จากภาษาฝรั่งเศส ของมองซิเออร์ ลันเย. พระยาปฏิภาณพิเศษ พิมพ์ในงานพระราชเพลิง
ศพพระยาเพชรพิไชย (เจิม อมาตยกุล) เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๖๕. พระนคร : โสภณพิพรรฒธนา
กร, ๒๔๖๕

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๒ เรื่องจดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งครั้งแผ่นดินสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราช ภาค ๑ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงเพชรพิไชย (ถนอม
อมาตยกุล) ตจ. เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๖๗. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๗

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๔ ว่าด้วยหนังสือสัญญาค้าขายระหว่างประเทศสยามกับประเทศฝรั่งเศสใน
แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นายเรือโทสุวรรณ ศุภสมุทร พิมพ์ในงานปลงศพนายหัตถ์
ศุภสมุทร ผู้เปนบิดา เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๖๙. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๙

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๐ เรื่องจดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งครั้งกรุงศรีอยุธยา
ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาค ๑ พิมพ์ที่ในงานพระราชทานเพลิงศพรอง
อำมาตย์โท ขุนนรพิติพิจารณ์ (เข้ม กนิษฐรัตน์) เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๗๐. พระนคร : โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐

- ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๗ เรื่องจดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยา
ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ ๗ พิมพ์ในงานปลงศพนายหนู อมาตยกุล
เมื่อปีมะโรง พ.ศ.๒๔๗๑. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๑
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๗ โกศापानไปฝรั่งเศส ภาค ๑ พิมพ์ขึ้นในการพระราชทานเพลิงศพนาย
พลตรี พระยาวิชิตณรงค์ (คือ สุวรรณทัต) แลประชุมเพลิงศพคุณหญิงวิชิตณรงค์ (เหลียน
สุวรรณทัต)วันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๕
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๑ จดหมายเหตุเรื่องการจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
มหาราชหลวงจินดาสิทธิ (ละม้าย ธนะศิริ) แปล ธนาคารแห่งประเทศไทยพิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.ทองเถา ทองแถม ณ เมรุ วัดมกุฏกษัตริยาราม
วันที่ ๑๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐. กรุงเทพฯ, ๒๕๑๐
- ประทุมรัตน์ วงศ์ดนตรี (แปล). จดหมายเหตุการเดินทางของพระสังฆราชแห่งเบริธประมุขมิสซัง
อาณาจักรโคจีนจีนแปลจาก *Relation du voyage de Monseigneur l'évêque de Beryte
Vicaire Apostolique au Royaume de la Cochinchine.* กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ม.ป.ป.
- ปรีดี พิศภูมิวิถี ค.. กระดานทองสองแผ่นดิน. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๓
- ปรีดี พิศภูมิวิถี ก.. ราชอาณาจักรสยามในบันทึกของบาทหลวงฌอง-บัพติสตาแวย์นิเยร์ (Jean-
Baptiste Tavernier. ๘๐ ทัศ พลตรี ม.ร.ว.ศุภวัฒน์. เกษมศรี. กรุงเทพฯ : เดือนตุลา, ๒๕๕๖
- ปรีดี พิศภูมิวิถี ข.. ย้อนรอยโกศापानในต้นทางฝรั่งเศส นิราศสยามต่างแดนเล่มแรก. กรุงเทพฯ :
กรมศิลปากร, ๒๕๔๔
- ปรีดี พิศภูมิวิถี ง.. จากบางเจ้าพระยาสู่ปารีส. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๑
- ปรีดี พิศภูมิวิถี จ.. ประชุมจดหมายเหตุออกพระวิสุทธสุนทร. กรุงเทพฯ : มิวเซียมสยาม, ๒๕๕๖
- ปรีดี พิศภูมิวิถี ช.. ชิงบัลลังก์พระนารายณ์. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๓
- ปรีดี พิศภูมิวิถี ซ.. หอกข้างแคร่. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๖
- ปรีดี พิศภูมิวิถี ฉ.. ศรีขุไมยาจารย์. กรุงเทพฯ : เฟื่องฟ้าการพิมพ์, ๒๕๔๗
- ปรีดี พิศภูมิวิถี ญ.. โครงการชุมชนกับอุทกภัย อดีต ปัจจุบัน อนาคต: กรณีศึกษาอำเภอบางบาล
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. แผนงานสร้างเสริมนโยบายสาธารณะที่ดี, ๒๕๕๕
- ปรีดี พิศภูมิวิถีและคนอื่น ฉ.. อักษรานุกรมรายชื่อบุคคลและสถานที่สำคัญในรัชกาลสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราช. กรุงเทพฯ : แสงเทียนการพิมพ์, ๒๕๕๓
- พระราชพงศาวดารฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด). กรุงเทพฯ : คุรุสภา, ๒๕๔๐
- พลับพลึง มูลศิลป์. ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส สมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, ๒๕๑๙

พันธุ์จิต ดวงจันทร์. สังคมไทยและชาวสยามใน "จดหมายเหตุการเดินทางไปสู่สยามของบาทหลวง
เดอ ชัวซี. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ฝรั่งเศสศึกษา) มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, ๒๕๕๒

ภูธร ภูมะธน ก.. โฆษاپาน ราชทูตผู้แผ่นดิน. กรุงเทพฯ : มิวเซียมสยาม, ๒๕๕๐

ภูธร ภูมะธน ข.. เสาะหาหลักฐานประวัติศาสตร์ครั้งรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์จากตระกูลเดอฟอร์
บั้ง ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑๒ (ตุลาคม ๒๕๒๙) : ๙๖ - ๙๗.

มานพ ถาวรวัฒน์สกุล ก.. ขุนนางอยุธยา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗

มานพ ถาวรวัฒน์สกุล ข.. ประวัติศาสตร์อยุธยา เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 415 210

ประวัติศาสตร์อยุธยา. คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๖

แมนมาส ขวลิต. การปฏิวัติปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และการล่มสลายของกรุงศรี
อยุธยา. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๘

ราชบัณฑิตยสถาน ก.. กฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐

ราชบัณฑิตยสถาน ข.. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : นาน
มีบุ๊คส์, ๒๕๔๓

ลักษณะไทย เล่ม ๒. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๕๑

ลาลูแบร์. ราชอาณาจักรสยาม เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, ๒๕๑๐

วรพร ภูพงศ์พันธุ์. ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ถึง
ค.ศ. ๑๗๖๗. นครปฐม : สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๒

วรรณศิริ เดชะคุปต์ และปรีดี พิศภูมิวิถิติ. กรุงเก่าเล่าเรื่อง. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๔

วางคณา นิพัทธ์สุขกิจ. หนึ่งกวาง ไม้ฟาง ช้าง ของป่า การค้าอยุธยาสมัยศตวรรษที่ ๒๒-๒๓.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๕๐

วริยา ศิวะศรียานนท์และทวีวัฒน์ ปุณทริภักดิ์. บุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของคนไทยในทรรคนะ
ของชาวตะวันตกสมัยอยุธยา - พ.ศ. ๒๔๗๕. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓

วินัย พงศ์ศรีเพียร ก.. การศึกษาเอกสารประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาในเชิงวิเคราะห์. เอกสาร
ประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์อยุธยาเรื่องหลักฐานด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี
สมัยอยุธยา. นครปฐม, ๒๕๒๘ : ๑ - ๑๗

วินัย พงศ์ศรีเพียร ข.. พรรณานาภูมิภาคพระนครศรีอยุธยา เอกสารจากหอหลวง (ฉบับความ
สมบูรณ์). กรุงเทพฯ : อุษาคเนย์, ๒๕๕๑

วินัย พงศ์ศรีเพียร ค.. ไทยในสายตาอากันตูกะจากจีน. อาจารย์บุชา ๙๐ ปี ศาสตราจารย์ ดร.
ประเสริฐ ภู นคร. กรุงเทพฯ : ศักดิ์โสภะ, ๒๕๕๒

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. อิทธิพลจีนที่มีต่อศิลปกรรมไทยสมัยอยุธยาตอนต้น. กรุงเทพฯ : คุรุสภา, ๒๕๒๐
 วิยะดา ทองมิตร. แผ่นดินสมัยพระนารายณ์. เมืองโบราณ ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๓ เมษายน - มิถุนายน
 ๒๕๒๐ ๓๓ - ๔๒

วิไลเลขา ถาวรธนาสาร. สมเด็จพระนารายณ์มหาราชกับกองทหารฝรั่งเศสที่บางกอก. วารสาร
 รามคำแหง ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ กันยายน ๒๕๓๑ : ๔๓-๖๓

วิสูตร อรรถยุกติ. ระเบียบพิธีปฏิบัติทางการทูตและกฎหมายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางกงสุล.
 กรุงเทพฯ : พระจันทร์, ๒๕๑๘.

วีรจักร วรรณดี. หนังสือไวยากรณ์ไทยที่ชาวต่างประเทศเขียนขึ้นสมัยอยุธยาและสมัยต้น
 รัตนโกสินทร์. วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ๑๐, ๑ (๒๕๓๐) : ๗๐-๘๐
 ไวลอง เดส์ แวร์แกง. การปฏิวัติในประเทศไทย พ.ศ. ๒๒๓๑. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี,
 ๒๕๓๔

ศรีศักร วัลลิโภดม ก.. กรุงศรีอยุธยาของเรา. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๘

ศรีศักร วัลลิโภดม ข.. ภูมิศาสตร์-ภูมิลักษณะ ตั้งบ้านแปงเมือง. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๓

ศิริพร ดาบเพชร. เจาะเวลาหาอดีต ย้อนยุคกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๖

ศิริพันธ์ ดาบเพชร. ศาสนสถานชาวโดมิงโก. ไทย-โปรตุเกส หลายศตวรรษแห่งสายสัมพันธ์.
 กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๘

สีบแสง พรหมบุญ. ความสัมพันธ์ระหว่างลพบุรีกับชาติตะวันตก. เอกสารประกอบการสัมมนา
 ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี ๖ - ๘ ธันวาคม ๒๕๒๒. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๒ :
 ๑๗๕ - ๑๘๗

สุภรณ์ อัสวสันโสภณ. กองทหารฝรั่งเศสที่บางกอกในปี พ.ศ. ๒๒๓๐ - ๒๒๓๑. หนังสือที่ระลึกงาน
 แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์, ลพบุรี, ๒๕๒๒ : ๒๔-๓๙

สุเมธ ชุมสาย ณ. ผังเมืองอยุธยาโบราณ. สมเด็จพระนารายณ์และพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ : บท
 วิเคราะห์ทางวิชาการเกี่ยวกับสัมพันธภาพไทย-ฝรั่งเศส รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์
 มหาราช. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๙

สุวัฒน์ จันทรวงศ์. ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๐
 เสรี พงศ์พิศ. คาทอลิกกับสังคมไทย สี่ศตวรรษแห่งคุณค่าและบทเรียน. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกลด์คิมทอง,
 ๒๕๒๗

หลวงจินดาสนิทจ (แปล). จดหมายเหตุเรื่องการจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
 มหาราช. วารสารศิลปากร ปีที่ ๗ เล่มที่ ๙ (กุมภาพันธ์ ๒๔๙๗) : ๑๐๐ - ๑๐๙ ; ปีที่ ๗ เล่ม
 ที่ ๑๐ (มีนาคม ๒๔๙๗) : ๗๓ - ๘๑ ; ปีที่ ๗ เล่มที่ ๑๑ (เมษายน ๒๔๙๗) : ๗๘ - ๘๖

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. สถาปัตยกรรมไทยแบบสกุลช่างสมเด็จพระนารายณ์. รัชกาลสมเด็จพระ
นารายณ์และพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ : บทวิเคราะห์ทางวิชาการเกี่ยวกับสัมพันธภาพไทย-
ฝรั่งเศส รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๙
อุษณีย์ ธงไชย. พระราชพงศาวดารและพงศาวดาร : หลักฐานที่สร้างขึ้นเพื่อสถาบันกษัตริย์.
เชียงใหม่ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓
เอิบเปรม วัชรานุกรและวรวิทย์ หัตถภาค. มรดกใต้ท้องทะเลไทย. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๓